

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI HUKUKTA KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE
UNESCO ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

İrem ALPASLAN

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI HUKUKTA KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE
UNESCO ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

İrem ALPASLAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Cavid ABDULLAHZADE

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI HUKUKTA KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE
UNESCO ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

İrem ALPASLAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cavid ABDULLAHZADE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....
İmzası
.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR CETVELİ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KÜLTÜREL MİRAS KAVRAMI VE UNESCO

I. Kültürel Mirasın Tanımlanması.....	13
A. Kültürel Mirasa Yönelik İlk Yaklaşımlar, Kavramın Ortaya Çıkışı	13
B. Kavrama Yönelik Tartışmalar, Tanımlama Sorunları ve Yaklaşımlar	16
1. Kültürel Miras – Kültür Malı (Kültürel Varlık – Cultural Property)	16
2. Ulusalcı – Evrenselci Yaklaşımlar	20
3. Değerler Sistemiyle Tanımlama.....	28
II. UNESCO’nun Kuruluş Süreci	32
A. UNESCO’nun Öncülleri ve Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu .	34
1. Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu, Komitesi ve Enstitüsü ve Tanımlama Alanı	35
2. Organizasyonun Kuruluşu, Yapısı ve Çalışma Alanları	36
3. Organizasyonda Reform ve Organizasyonun Resmî Olarak Tanınması ...	44
4. Organizasyonun Hedefleri, Başarıları ve Başarısızlıkları	46
B. UNESCO’nun Ortaya Çıkışı	54
1. Müttefik Eğitim Bakanları Konferansı.....	54
2. Londra Konferansı.....	62
C. UNESCO Kültür Programı.....	70
1. İlk Yıllar	71
2. 1960’lar	72
3. 1970’ler	73
4. 1980’ler	74
5. 1990’lar	74
6. 2000’ler	74

İKİNCİ BÖLÜM
KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA İLİŞKİN UNESCO BÜNYESİNDE
KABUL EDİLEN SÖZLEŞMELER

I. Genel Olarak	78
II. 1954 Sözleşmesi	79
A. Sözleşme'nin Ortaya Çıkış Süreci ve La Haye Konferansı.....	79
B. Sözleşme'nin İçeriği, Amaçları ve Koruma Çerçevesi.....	82
C. Sözleşme'nin Temel Özellikleri.....	90
III. 1970 Sözleşmesi	92
A. Sözleşme'nin Ortaya Çıkış Süreci ve Kabulü.....	93
B. Sözleşme'nin İçeriği, Amaçları ve Koruma Çerçevesi	98
IV. 1972 Sözleşmesi	110
A. 1972 Sözleşmesi'nin Ortaya Çıkış Süreci	110
1. UNESCO'nun Kuruluşundan Önceki Çalışmalar	111
2. UNESCO'nun Kuruluşunu Takip Eden Yıllardaki Çalışmalar ve Uluslararası Koruma Kampanyaları	116
3. Sonraki Yıllarda Yaşanan Gelişmeler ve Sözleşme'nin Kabulü.....	121
a. Birinci Uluslararası Uzmanlar Toplantısı.....	122
b. İkinci Uluslararası Uzmanlar Toplantısı	127
c. Genel Direktörün Ön Raporu	129
d. IUCN ve BM İnsan Çevresi Konferansı Hazırlık Çalışmaları	134
e. Özel Komite	139
f. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı	142
g. Sözleşme'nin Kabulü	142
B. Sözleşme'nin İçeriği, Amaçları ve Koruma Çerçevesi	143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜLTÜREL MİRASA YENİ BAKIŞ: SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS
VE 2003 SÖZLEŞMESİ

I. Genel Olarak	157
II. Sözleşme'nin Ortaya Çıkış Süreci	159

A. Sözleşme'nin Ortaya Çıkışına İlişkin İlk Süreç	159
1. Telif Hakları Afrika Çalışma Toplantısı	161
2. Stockholm Konferansı.....	164
3. Bolivya Teklifi	169
4. Telif Hakları Hükûmetler Arası Komitesi.....	171
5. Folklorun Korunması UNESCO Raporu ve Komiteler Ortak Oturumu ...	172
6. Tunus Toplantısı.....	175
7. UNESCO Üyesi Devletlerde Folklorun Korunmasına İlişkin Anket.....	179
8. Folklorun Korunması Hakkında Ön Çalışma Kararı.....	180
a. Folklorun Geniş Çerçeve Korunmasına İlişkin Uzman Toplantıları	182
i. Birinci Uzman Toplantısı (Şubat 1982).....	182
ii. İkinci Uzman Toplantısı (Ocak 1985).....	183
b. Folklorun Telif Haklarıyla Korunmasına İlişkin Uzman Toplantıları	185
9. Genel Konferansın Değerlendirmeleri ve 1989 Tavsiye Kararı.....	189
10. 1989 Tavsiye Kararının Kabulü Sonrası Süreç.....	190
B. Süreçte Dönüşüm: Somut Olmayan Kültürel Miras	191
1. Yaşayan İnsan Hazine Programı	194
2. İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı.....	197
3. 1989 Tavsiye Kararı Değerlendirme Toplantısı	205
4. Turin Toplantısı.....	208
5. Genel Konferansın Uluslararası Anlaşma Kararı.....	211
6. Bağımsız Uzman Toplantıları	212
a. Rio Toplantısı	212
b. Uluslararası Anlaşma İlk Taslak Yazım Grubu.....	214
i. Yazım Grubu Birinci Toplantısı.....	214
ii. Yazım Grubu İkinci Toplantısı.....	217
7. UNESCO Kültür Bakanları 3. Yuvarlak Masa Toplantısı ve İstanbul Bildirgesi	220
8. Hükûmetler Arası Uzman Toplantıları.....	222
a. Birinci Oturum (Eylül 2002)	222
b. İkinci Oturum (Şubat-Mart 2003)	226
c. Üçüncü Oturum (Haziran 2003).....	228
9. Sözleşme'nin Kabul Edilmesi	231

C. Sözleşme'nin İçeriği, Amaçları ve Koruma Çerçevesi	232
SONUÇ	251
KAYNAKÇA	263
ÖZET	292
ABSTRACT	294

KISALTMALAR CETVELİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BIRPI: The United International Bureaux for the Protection of Intellectual Property - Fikri Mülkiyetin Korunmasına İlişkin Birleşmiş Uluslararası Büro

Bkz. : Bakınız

CAME: Conference of Allied Ministers - Müttefik Eğitim Bakanları Konferansı

FAO: Food and Agriculture Organisation - Gıda ve Tarım Örgütü

ICCROM: International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property - Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarımı Araştırma Merkezi (Roma Merkezi)

ICIC: International Committee for Intellectual Cooperation - Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komitesi

ICOM: International Council of Museums - Uluslararası Müze Konseyi

ICOMOS: International Council on Monuments and Sites - Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi

ICPRCP: Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation – Kültürel Varlıkların Ait Oldukları Ükelere İadesinin Teşviki Hükûmetler Ararsı Komitesi

IFLA: International Federation of Library Associations and Institutions - Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu

UIA: Union Internationale des Architectes - Uluslararası Mimarlar Birliği

IICE: International Institute for Cinematographic Education - Uluslararası Eğitsel Sinematografik Enstitüsü

IIIC: International Institute of Intellectual Cooperation - Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü

ILO: International Labor Organisation – Uluslararası Çalışma Örgütü

IUCN: International Union for Conservation of Nature - Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği

MÖ: Milattan Önce

OIC: Organisation of Intellectual Cooperation- Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği

UIA: Union of International Associations - Uluslararası Dernekler Birliği

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization -Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu

WIPO: World Intellectual Property Organisation - Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü

GİRİŞ

Kültürel mirasın korunması toplumlar için içgüdüsel bir dinamığa dayanır. Atalarından gelen bir birikimi, kimliğini koruma; insanlığın üstün üretimlerini, yaratıcı çeşitliliğini veya bizzatihi mutluluk ve düzenini himaye etme isteği kültürel mirasın korunmasına yol açabilir.

Sebebi ne olursa olsun, kültürel mirasın korunması, kültürel mirasın çok disiplinli doğası nedeniyle, çoğu zaman kapsamlı ve çok boyutlu bir çabayı gerektirir. Bu nedenle konunun doğru anlaşılması, yapılacak çalışmaların kültürel mirasın korunmasına hizmet etmesi için önemlidir. Bu çalışmanın temel motivasyonu buna katkı sağlamaktır.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik çabaların temel platformu kültürel mirasın korunmasını kuruluş amaçlarından biri olarak belirleyen UNESCO olmuştur. Uluslararası entelektüel işbirliği deneyimi ve toplumun her kesiminin katılım ve gelişimini hedefleyen yaklaşım UNESCO'nun çok disiplinli, çok kültürlü ve dinamik bir platform olarak kültürel mirasın korunmasına hizmet etmesini sağlamıştır. Kurumun eğitim, bilim, kültür, bilgi ve iletişim alanlarında birbiriyle etkileşim içinde yaptığı çalışmalar, başka bir platformda ortaya çıkmaması muhtemel kuvvette fikir alışverişine imkân sağlamıştır. Entelektüeller, karar vericiler ve sivil toplum temsilcilerinin bir arada süreçleri takip etmesi uygulanabilir ve ikna edici fikirlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Kültürel mirasın korunmasına ilişkin UNESCO Sözleşmeleri bu deneyim ve birikimden ortaya çıkmıştır. Sözleşmeler aynı zamanda devletler arası müzakerelerle uluslararası işbirliği

için yasal çerçeveyi de ortaya koymuş, bu alanda uluslararası standartların belirlenmesine katkı sağlamıştır.

UNESCO'nun kültürel mirasın korunması alanında öne çıkan 5 Sözleşmesi bulunmaktadır. Bunlar 1954 Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına dair Sözleşme, 1970 Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme, 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi, 2001 Sualtı Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi, 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesidir. 2017 yılı itibariyle Türkiye sayılan sözleşmelerden 2001 Sözleşmesi dışında dördüne taraf olma sürecini sonuçlandırmıştır.

Anılan dört sözleşme, bir yandan mevcut kaygı ve yaklaşımların sonucu olarak ortaya çıkmış, bir yandan da kültürel mirasın korunması alanında güncel tartışma ve yaklaşımların doğuşuna sahne olmuştur. Dolayısıyla bu dört sözleşmenin ayrıntılı bir incelemesi hem mevcut kaygı ve yaklaşımlara uygulamada nasıl cevap verildiğinin görülmesine hem de güncel tartışma ve yaklaşımların anlamlandırılmasına katkı sağlar. Bu ise Sözleşme ve düzenlemelerin bağlamları içinde yani UNESCO çerçevesinde irdelenmesiyle mümkündür. UNESCO'nun kendi sürecinin ve onu ortaya çıkaran ihtiyaçların görülmesi çerçeveyi tamamlayarak bütünsel bir bakışa hizmet eder.

Bu bakış açısıyla çalışmanın ilk bölümünde kültürel mirasın korunması hakkında genel bir fikir verilerek kültürel mirasın kavramı ve korunmasına ilişkin temel tartışmalar üzerinde durulacak; bu tartışmaların ve kültürel mirasın korunmasına yönelik eylemin temel platformu UNESCO ve kuruluş süreci öncülleriyle birlikte anlatılacaktır.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik ilk fikirler Polybius, Çiçero ve Grotius gibi düşünürlerin metinlerinde gözlemlenebilir. “Asil bir duyarlılık göstererek” altın ve gümüş dışındaki zenginliklerin olduğu yerde bırakılması; düşmana ait varlıkların yok edilmemesi ve yağmalanmaması, kutsal ve sanatsal çalışmaların askeri avantaj olmayan durumlarda yok edilmemesi; zaruret haricinde kültürel varlıkların insanlığın ve insan toplumunun yararı için korunması farklı metinlerde yüzyıllar içerisinde dile getirilen fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunandan 19. Yüzyıla düşünürlerin görüşleri kültürel mirasla ilişkili bir başlangıç yapsa da uluslararası hukuk düzenlemelerinde kültürel miras ve onun korunmasına yönelik bakış açısının gelişimi neredeyse 20. Yüzyılın sonlarına tekabül etmektedir.

Forrest’in de ifade ettiği gibi, “*tek başlarına kültür ve miras kavramlarının çeşitli yorumları kültürel mirası tanımlamayı daha zor hale getirmiştir.*” Bu ise kültürel miras tanımı, kavramın unsurları, bağlamı ve koruma kriterleri hakkında muhtelif tezlerin öne sürülmesine yol açmıştır. Kültürel mirasın tanımlanmasına yönelik olarak; kültürel miras/varlık tercihi, kültürel mirasın kime ait olduğu, ona atfedilen değer üzerinden tanımlanmasının mümkün olup olmadığı ve kültürel mirasa atfedilen değer ne olabileceği soruları öne çıkmaktadır. Bu sorular üzerinden kültürel miras olarak tanımlanan kavramın, tek başına kültür ve miras kavramlarının herkesçe kabul edilen tartışmasız tek bir tanımının henüz bulunmadığı söylenebilir. Ancak kültürel miras tanımı uluslararası hukuk düzenlemeleri çerçevesinde Sözleşmeler özelinde tanımlanmıştır. Bu açıdan her Sözleşmenin düzenleme ihtiyacı duyulan konuya özel tanımlamalar ve kavramları içerdiği görülmektedir. Kavram ve içeriğe ilişkin tartışmalar hızla devam etse ve evrilse de ihtiyacı odağına alan bu yaklaşımın uluslararası toplumda bir şekilde kabul

gördüğü söylenebilir. Zira UNESCO bünyesinde, kuruluşun Genel Konferansında kabul edilen kültürle ilişkili sözleşmelerden altısı için imzacı devlet sayısı yüzün üzerindedir.

Kısa adı UNESCO olan Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim Kültür Kurumu, insanlığın zihninde barışı eğitim, doğa bilimleri, sosyal ve beşeri bilimler, kültür ve bilgi ve iletişim aracılığıyla inşa etmek amacıyla 1945 yılında kurulmuştur. UNESCO, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 57. ve 63. maddesi uyarınca BM Ekonomik ve Sosyal Meclisi ile anlaşma imzalayarak Birleşmiş Milletler sistemine entegre olan uzman kuruluşlar arasında yer alır. UNESCO'nun kuruluş fikri iki temele dayanır. Bunlardan ilki uluslararası entelektüel işbirliğidir. Bu temel Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu, Komisyonu ve Enstitüsünün çalışma ve deneyimi ile atılmıştır. Anılan kuruluş bünyesinde, önde gelen bilim insanları ve düşünürlerinin işbirliği ve diyaloguyla yürütülen çalışmalar, UNESCO'nun çok disiplinli entelektüel yapısının esasını teşkil eder. İki dünya savaşı sonrasında yaşanan yıkım neticesinde devletlerin ortak ihtiyaçlarını gidermek amacıyla işbirliği yapma gereksinimi ve sonrasında kalıcı barışın ancak her insanın zihninde inşa edilmesiyle mümkün olabileceği görüşü UNESCO'nun ikinci temelini oluşturmuştur. İlk defa 1942'de toplanan Müttefik Eğitim Bakanları Konferansları ile başlayan süreç, 1945 yılında Londra Konferansında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumunun kurulmasıyla neticelenmiştir. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 20 kurucu üyenin taraf olmasıyla yürürlüğe giren UNESCO Sözleşmesi, kültürel mirasın korunmasını Kurumun kuruluş amaçlarından biri olarak tanımlamıştır. Bu yıllardan itibaren UNESCO geliştirdiği koruma yaklaşımıyla kültürel varlık ve mirasın tahribata, kaçakçılığa karşı korunmasına ve muhafazasına ve bu alanda kültürel işbirliğine odaklanmıştır. Bu işbirliğinin sonucu

olarak kültürel mirasın korunması kavramı önce savaş durumunda kültür mallarının korunmasını, barış hâlinde kültür mallarının yasadışı ihraç ve ithalini, ilerleyen yıllarda ise arkeolojik yapılar ile doğal ve kültürel mirasın korunmasını, sualtı ve son olarak somut olmayan kültürel mirasın korunmasını kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Kültürel miras hakkında ilk yaklaşım ve kaygılarla ortaya çıkan koruma ihtiyacının temel unsurlarının uluslararası hukukta düzenlenmesi 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmelerini ortaya çıkarmıştır. Bu Sözleşmeler, önemi, değeri ve korunmasına duyulan ihtiyaç uluslararası düzeyde kabul görmüş kültürel miraslara yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu anlamda anılan sözleşmelerin öteden beri süregelen bir algıya dayalı olarak korumayı somutlaştıran ve düzenleyen sözleşmeler oldukları değerlendirilebilir. Bu bağlamda 1954 Sözleşmesi, silahlı çatışma halinde yıkımı ve yok olması veya yağmalanması söz konusu olabilen kültürel mirasların korunmasını; 1970 Sözleşmesi kültürel mirasın yasadışı yollarla ithal, ihraç ya da mülkiyet transferinin engellenmesini; 1972 Sözleşmesi ise dünyaca değeri kabul edilmiş doğal ve kültürel mirasların mevcut ve gelişmekte olan tehlike ve tehditlere karşı sistemli ve kapsamlı korunmasını ele almaktadır.

2003 Sözleşmesi ise mevcut kültürel miras algısının değiştirilmesine duyulan ihtiyaç sonucunda ortaya çıkmıştır. Farklı kültürlerce kültürel miras olarak değer verilen “yaşayan ve aktarılan” kültürel miras unsurların koruma kapsamı dışında kalması, uluslararası toplumda yaşanan değişiklikler ve küreselleşme gibi yeni tehditlerin daha kuvvetli şekilde gündeme gelmesi, bir nevi paradigma değişimine neden olmuştur. Böylece ortaya çıkan 2003 Sözleşmesi’ nin, gerek tanımladığı kültürel miras gerekse

kabul edildiği tarih dikkate alındığında; 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmeleri’nden ayrı bir yerde durduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu ayırım göz önünde bulundurularak çalışmanın ikinci bölümünde 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmeleri daha sonra üçüncü bölümünde 2003 Sözleşmesi anlatılacaktır. 2001 tarihli Sualtı Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi, Türkiye’nin sözleşmeye taraf olmaması nedeniyle çalışma kapsamına alınmamıştır. Anılan dört sözleşmenin her biri açısından uluslararası toplumda yaşanan gelişmelerin farklı etkileri olmuş ve sözleşmelerin ortaya çıkış süreçlerinde yürütölen entelektöel tartışmalar Sözleşme hükümlerini şekillendirmiştir. Dolayısıyla Sözleşmelerin amaç, kapsam ve koruma çerçevesinin anlaşılması için ortaya çıkış sürecinin düzenlemelere etkisi çerçevesinde ayrıntılı ya da genel olarak ele alınması gerekli görölmektedir. Bu yaklaşımla anılan sözleşmeler için önce ortaya çıkış süreçleri incelenmiş; akabinde koruma çerçeveleri Sözleşme metni üzerinden irdelenmiştir.

1954, 1970 ve 1972 Sözleşmeleri; önemi, değeri ve korunmasına duyulan ihtiyaç uluslararası düzeyde hâlihazırda kabul görmüş unsurlara yönelik olmaları nedeniyle aynı grupta toplanabilir. Zira yukarıda bahsedildiği gibi bu sözleşmeler öteden beri süregelen bir algıya dayalı ve değeri uluslararası toplumda kabul gören unsurların tespit edilmiş koruma ihtiyacının uluslararası hukukta düzenlenmesidir. Çalışmanın ikinci bölümü bu grubu incelemektedir.

1954 tarihli “Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına dair Sözleşme”, silahlı çatışmaların insanlığın yaratımlarına, kültörel mirasına zarar vermesi ve hatta bunları ortadan kaldırmasına uluslararası toplumun tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. UNESCO’nun kuruluşu akabinde 1949’da Kurumun aldığı kararla ilk adımı

atılan Sözleşme, 1954 yılında Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Hükûmetler Arası La Haye Konferansı sonucunda kabul edilmiştir. Sözleşme taraf devletlerin koruma için mümkün olan her türlü önlemi almaya bağlılıklarını teyit etmek ve yürürlükte olan uluslararası hukuk düzenlemelerini tamamlamak amaçlarıyla hazırlanmıştır. Münhasıran kültürel mirasın silahlı çatışma hâlinde korunmasına odaklanan ilk çok taraflı uluslararası anlaşma olma özelliğini taşıyan Sözleşme kapsamında koruma altında olan varlıklar, menşe ülkelerinden ve sahiplerinden bağımsız olarak korumadan yararlanır. 1954 Sözleşmesi her devletin topraklarında bulunan kültürel mirası “emniyet altına alma” ve kültürel mirasa “riayet etme”sini temel alan bir koruma yaklaşımı belirlemektedir. Devletlerin kültürel mirası silahlı çatışma öncesinde ve sırasında koruma yükümlülükleri bulunmaktadır. Korumanın muhtevası ve istisnaları Sözleşme hükümlerinin karşılaştırmalı incelemesiyle görülebilmektedir.

1954 Sözleşmesi’nin geliştirdiği koruma ruhunun devamını gösterir 1970 tarihli “Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme” , kültürel mirasın yasa dışı ticaretine odaklanmaktadır ve kültürel mirasın barış zamanında korunmasını amaçlayan ilk uluslararası anlaşmadır. Kültürel miras açısından zengin kaynak ülkeler ve kültürel mallara talebi yoğun pazar ülkelerin talepleri arasında denge kurarak koruma çerçevesini oluşturmayı hedefleyen sözleşme her iki grubun da imzacısı olması nedeniyle özellikle önemlidir. Kültürel mirasın yasadışı ticaretine karşı uluslararası mevzuat geliştirmeye yönelik yürütülen çabalar 1930’lı yıllara dayandırılabilirse de UNESCO, kültürel mirasın yasadışı ticaretini engellemeye yönelik uluslararası mevzuat çalışmalarına ilk defa 1962 yılında Genel Konferansının aldığı kararla başlamış; 1964’te Kültür Varlıklarının

Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlişkin Tavsiye Kararı” uluslararası anlaşma girişiminin ilk sonucu olmuştur. Bu süreç 1970 yılında Sözleşme Taslağı Devlet Uzmanları Özel Komitesi ’nin kabul ettiği taslak metnin aynı yıl gerçekleşen Genel kabul edilmesiyle sonuçlandırılmıştır. 1970 Sözleşmesi kültürel mirasın bilinçsiz, kaçak kazılar ve yasadışı ticaret nedeniyle temsil ettiği kültürel değerler tam olarak anlaşılmasından ortadan kaybolması veya daha fazla incelemeye izin vermeyecek şekilde zarar görmesine farklı yöntem ve araçlarla engel olmayı amaçlar. Sözleşme’nin bunu gerçekleştirmek için belirlediği yöntem ve koruma çerçevesi ise serbest dolaşım ile bir denge sağlayacak şekilde, pazar ve kaynak durumundaki devletlerin yaklaşımlarının bir arada yansıtılmasıyla çizilmeye çalışılmıştır.

1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, UNESCO’nun Kültür Sözleşmeleri içinde en fazla taraf devlet sayısına sahip olan, belki de uluslararası toplumda en fazla kabul gören sözleşmesidir. Bugün bilinen anlamıyla kültürel mirasın korunması yaklaşımını geliştiren ve yaygınlaştıran Sözleşme, insanlığın üstün evrensel değere sahip kültürel ve doğal mirasını korumayı amaçlamaktadır. 1972 Sözleşmesi de Milletler Cemiyeti döneminde ortaya atılan fikirlerin ve yürütülen çalışmaların, UNESCO’da sürdürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Esasen çalışmanın birinci bölümünde anlatılan tartışmalarla yakından ilişkili olmanın yanı sıra 1972 Sözleşmesi özelinde Uluslararası Entelektüel İşbirliği kurumlarının çalışmaları ortaya çıkış süreci açısından önemli olmuş; bu nedenle ilgili bölümde çalışmalara daha ayrıntılı değinilmiştir. UNESCO’nun kuruluşu sonrasında 1949’da alınan kararla başlayan süreç günümüzde önemi kabul görmüş uluslararası kuruluşların kurulmasına vesile olmuş; öte yandan uluslararası anlaşma süreci UNESCO bünyesinde yürütülen Uluslararası Koruma

Kampanyalarıyla güçlenebilmiştir. Bu kampanyaların olumlu etkisiyle kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası anlaşma çalışmaları yürütülmüş; IUCN ve BM İnsan Çevresi Konferansı Hazırlık Çalışmaları ise doğal mirasın korunmasının sözleşme taslağına eklenmesine etki etmiştir.

1972 Sözleşmesi 1954 ve 1970 Sözleşmelerini tamamlayan nitelikte; barış zamanında kültürel mirasın korunmasını hedefleyen yapıdadır. İnsanlığın üstün evrensel değere sahip doğal kültürel ve karma miraslarını gelecek kuşaklara aktarabilecek şekilde korumayı amaçlamaktadır. Korumanın temelinde uluslararası işbirliği yer almaktadır. Bu koruma, üstün evrensel niteliğe sahip miraslar açısından insanlığın sorumluluğunu gerektirdiğinden, uluslararası düzeyde ve devletlerin paylaştığı bir sorumluluk yaklaşımıyla sağlanacaktır. Öte yandan uluslararasılaştırma anlamına gelmeyecek ve ilgili devletin egemenlik haklarına müdahale içermeyecektir. Koruma, söz konusu doğal, kültürel veya karma mirasın ülkesinde bulunduğu devlet tarafından sağlanmaktadır. Korumanın önemli aşamalarından biri olarak tespit etme ve listeleme görülmektedir. Bu anlamda her devlet kendi topraklarındaki doğal, kültürel ve karma mirasların tespitinden sorumlu olacak ve ulusal ve uluslararası düzeyde bunların envanterlerinin tutulmasına katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede üstün evrensel değere sahip doğal ve kültürel miraslardan oluşturulan Dünya Mirası Listesi, UNESCO'nun bu alanda en bilinen çalışmalarından biri olarak gösterilebilir. Bu listeye kayıtlı unsurların tehlike altında olması konusu ise 1954 Sözleşmesi'yle de bağlantılı olarak Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi aracılığıyla düzenlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü farklı bir kültürel miras yaklaşımını ve ona uygun koruma çerçevesini içeren 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması

Sözleşmesi’ni incelemektedir. 2003 Sözleşmesi, insanlığın somut olmayan kültürel mirası olarak Sözleşme’de tanımlanan sözlü gelenek, anlatım, toplumsal uygulama, festival, ritüel, el sanatları, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar gibi unsurların korunmasını, gelecek kuşaklara aktarılmasını ve devamlılıklarının sağlanmasını hedefler. İnşa edilmiş üretimlerden çok, insanlar arasında kuşaktan kuşağa aktarım yoluyla günümüze taşınan unsurlardan oluşan kültürlere odaklanan 2003 Sözleşmesi; kendinden önce kabul edilen Kültür Sözleşmelerinden farklı bir koruma yaklaşımıyla dinamik ve yaşayan bir kültürel mirasın korunması için hukuki çerçeveyi belirler.

2003 Sözleşmesi neredeyse yarım asırlık bir süreç sonunda oluşturulabilmiştir. Sözleşmeyle ilişkilendirilebilecek ilk çalışmalar folklorun korunmasıyla ilişkili olarak yapılmıştır. Folklorun “korunmasına” yönelik çalışmalar 1950’li yıllardan itibaren gelişmiş ve ilk olarak telif hakları aracılığıyla oluşturulacak koruma tartışılmıştır. 1972 Sözleşmesi’ nin de kabulüyle gelinen noktada mevcut uluslararası hukuk belgelerinin bu alanı düzenlememesinin de bir sonucu olarak farklı yöntemlerin araştırılması süreci başlamış; öncelikle alanın tanımlanmasına ve sınıflandırılmasına duyulan ihtiyacın görülmesi sonucunda çalışmalar bu yöne kaydırılmış ve Folklorun ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararının kabulüyle sonuçlanmıştır. Tavsiye Kararının üye devletlerce büyük oranda uygulanmadığının görülmesiyle, yeni düzenlemeler üzerinde durulmuş; folklor tanımının hukuki koruma açısından bazı engelleri görülerek yeni hukuki tanımlamalar değerlendirilmiştir. 1972 Sözleşmesi açısından Uluslararası Koruma Kampanyalarının etkisine benzer şekilde “İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı” ve “Yaşayan İnsan Hazine Programı” iyi uygulama örnekleri olarak yaşayan mirasın korunmasına yönelik bir sözleşmenin uygulanabilirliğini göstermiştir.

Akabinde tanım ve korumanın farklı boyutları üzerine düzenlenen çok sayıda uzman toplantısıyla kavramsal ve hukuki çerçeve zenginleştirilmiş; UNESCO Kültür Bakanları 3. Yuvarlak Masa Toplantısı – Somut Olmayan Kültürel Miras: Kültürel  eşitliliğin Aynası – sonucunda oluşturulan Deklarasyon Sözleşme’nin müzakere sürecinde en önemli referans belgelerinden biri olarak görev yapmıştır. Bu bilgi birikimi ve deneyim üzerine inşa edilen h k metler arası uzman toplantıları akabinde 2003 Sözleşmesi’ nin koruma  er evesi oluşturulabilmiştir. Dolayısıyla 2003 Sözleşmesi’ nin ortaya çıkış süreci farklı platformlar ve konular altında yürütülen tartışmalardan doğmuş ve gelişmiştir. Sözleşme’nin bu özelliği dikkate alınarak, koruma çerçevesini ve koruma fikrinin gelişimini göstermek üzere, ortaya çıkış süreci tartışmalarda  ne çıkan fikirler üzerinden detaylandırılarak anlatılmıştır.

2003 Sözleşmesi bu uzun süreçle tanımlanan “somut olmayan kültürel miras”ın kendi doğası içinde himaye edilerek uygun bir yaklaşımla korunmasını hedefler. 2003 Sözleşmesi’ nin hukuki düzenlemeleri açısından mirasın yaşıyor olması  nemsendiğinden topluluklar tarafından hâlihazırda sürdürülen unsurlar dikkate alınmaktadır ve bu bağlamda tarihsel süreçler, mirasın özünde kime ait olduğu, köken ve benzeri tartışmalar kapsam dışıdır. 1972 Sözleşmesi’nde yer alan üstün evrensel değer niteliği bu Sözleşme açısından uygulanabilir olmadığından unsurlar arasında hiyerarşi de bulunmamaktadır. Sözleşme’nin amaçları bağlamında beş alanda beliren bu unsurların aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma ve insan haklarıyla uyumlu olması beklenmektedir. Koruma kapsamına alınacak unsurlar onu yaşatan topluluk, grup ve/veya bireylerce belirlenecek aynı zamanda taraf devletlerce kararlaştırılacaktır. Bu bağlamda Sözleşme’ye göre koruma somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini güvence altına alma anlamına

gelir; buna kimlik saptaması, belgeleme, araştırma, muhafaza, koruma, geliştirme, güçlendirme ve özellikle okul içi ya da okul dışı eğitim aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarma olduğu kadar, bu kültürel mirasın değişik yanlarının canlandırılması dâhildir. Koruma, ulusal ve uluslararası olmak üzere iki aşamalı bütünsel bir çerçevede sağlanmaktadır. Uluslararası koruma sistemi bir yandan Sözleşme'nin icrasından sorumlu uluslararası organlar üzerinden uygulamayla, diğer yandan listeler, program ve projeler, uluslararası yardımlar üzerinden kurulan mekanizmayla oluşturulmuştur. 2003 Sözleşmesi'nin üç listesi 1972 Sözleşmesi'nden farklı bir anlayışa hizmet eder. Bu bağlamda Dünya Mirası Listesiyle birlikte anılan İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi “korumanın” temsiliyeti üstünden farkındalık oluşturmayı amaçlar. Katılım, kapsayıcılık ve taşıyıcılara verilen önem Sözleşme'nin güçlü yanlarını teşkil etmekle birlikte, on beşinci yılını dolduracak Sözleşme'nin uygulaması gelişim sürecindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL MİRAS KAVRAMI VE UNESCO

I. Kültürel Mirasın Tanımlanması

A. Kültürel Mirasa Yönelik İlk Yaklaşımlar, Kavramın Ortaya Çıkışı

Kültür, miras, kültürel miras ve kültürel mirasla ilgili yaklaşımlar çok eski dönemlerden beri üzerine düşünülen konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel mirasla ilişkili değerler (kutsallık ve güzellik gibi), objeler (resim, heykel, yazıt ve diğer sanat eserleri gibi) ve hakkında daha genel içerikli tartışmalar hariç tutulsa bile, bizatihi kültürel mirasın korunmasıyla ilişkilendirilebilecek tartışmaların ilk izlerine muhtelif düşünürlerin eski metinlerinde rastlanabilmektedir.

Antik Yunanlı düşünür Polybius MÖ 146'dan önce yazdığı eserinde ulusların zaferlerini resim ve heykellerinin güzelliği ve fazlalığı üzerine değil ağırbaşlı adabları ve asil duyarlılıkları üzerine kurmalarını önermiş, altın ve gümüş dışındaki zenginliklerin olduğu yerde bırakılmasının daha şanlı olduğunu ifade etmiştir.¹ Çiçero'nun düşmanlara ait varlıkların yok edilmesi ve yağmalanmasına ulusların hukuk düzenlemelerinin izin vermesinin tuhaf bulunmadığına ilişkin yaklaşımını, Grotius 17. yüzyılda benimsemiş² yalnız kutsal ve sanatsal çalışmaların askeri avantaj olmayan durumlarda yok

¹ John Henry **MERRYMAN**: “*Cultural Property Internationalism*”, International Journal of Cultural Property, Vol. 12, No. 1, 2005, s.14.

² Hugo **GROTIUS**: The Law of War and Peace, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1925, s. 658.

edilmemesini³ savunmuştur.⁴ Sonraki yüzyılda Vattel, zaruret haricinde kültürel varlıkların insanlığın ve insan toplumunun yararı için korunması gerektiğini savunmuş ve “dikkate değer güzellikteki eserler”i de kapsayacak şekilde genişletilmiş bir koruma temeli arayışını tartışmıştır.⁵

Antik yunandan 19. yüzyıla düşünürlerin görüşleri kültürel mirasla ilişkili bir başlangıç yapsa da uluslararası hukuk düzenlemelerinde kültürel miras ve onun korunmasına yönelik bakış açısının gelişimi neredeyse 20. yüzyılın sonlarına tekabül etmektedir. Savaş durumunda yıkım ve yağmanın sorgulanmasıyla, hukuki korumanın somutlaştırıldığı ve böylece bir anlamda kültürel miras duyarlılığının başlangıcı sayılabilecek ilk hukuki girişimlere 1863 yılında Lieber Kanunları’nda⁶ ve 1874 yılında Brüksel Deklarasyonu’nda⁷, Kara Savaşı Üzerine Oxford Kuralları’nda⁸ ve Lahey Sözleşmeleri’nde rastlamak mümkündür. Anılan hukuk belgeleri sanat eserleri ve tarihi yapılar gibi unsurların saldırı ve yağmalanmasının yasaklanmasına ilişkin düzenlemeler

³ **GROTIUS**, s. 658.

⁴ Toshiyuki **KONO**/Stefan **WRBKA**: “*General Report*”, Toshiyuki KONO(ed), The Impact of Uniform Laws on the Protection of Cultural Heritage and the Preservation of Cultural Heritage in the 21st Century, Martinus Nijhoff, Leiden/Boston, 2010, s. 7.

⁵ **MERRYMAN**, s. 14.

⁶ Amerika Birleşik Devletlerinde kabul edilen ve savaş hâlinde Amerikan ordularının uygulayacağı düzenlemeleri içeren kanunun 33-36. maddeleri klasik sanat eserlerinin, kütüphanelerin, bilimsel koleksiyonların veya değerli enstrümanların korunmasını da kapsayacak şekilde kültür mallarının korunmasını hedeflemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **KONO/ WRBKA**, s.10-11.

⁷ Brüksel Deklarasyonu, Lieber Kanunlarından fikir alarak Rusya’nın girişimiyle gerçekleşen ve 15 devletin katılımıyla düzenlenen toplantısı sonrasında oluşturulmuş ancak Büyük Britanya’nın itirazları nedeniyle kabul edilmemiştir. Anılan düzenlemenin VIII. ve XVII. maddelerinde din, eğitim, sanat ve bilim için kullanılan bina ve mülklere saldırı ve bunların yağmalanmasını yasaklayan ifadeler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz **KONO/WRBKA**, s.10-11; John Henry **MERRYMAN**: “*Two Ways of Thinking About Cultural Property in the event of Armed Conflict*”, American Journal of International Law, 1986, Vol. 80, No. 4, s. 831,834; Francesco **FRANCIONI**: “*The Evolving Framework for the Protection of Cultural Heritage in International Law, Cultural Heritage*”, Silvia BORELLI/Federico LENZERINI (ed.) Cultural Rights, Cultural Diversity, Martinus Nijhoff, 2012 s. 8.

⁸ Anılan düzenlemenin 34-53. maddeleri tarihi eserler, arşivler ve sanat eserlerine karşı eylemleri yasaklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz **FRANCIONI**, s. 8.

getirmekle birlikte kültürel miras, kültür malları gibi tanımlamalar içermemekte ve bahse konu unsurların korumasını insani özellikleri öne çıkan hastaneler gibi yapılarla birlikte öngörmektedir. Yine de bu düzenlemeler, koruma için ilk perspektifleri oluşturmuş ve kavram tartışmalarının yürütülmesine katkı sağlamıştır.

Kültürel miras, kültür varlığı gibi temel kavramların kullanımları, ilerde de bahsedileceği gibi, 1945 ve sonraki yıllarda UNESCO'nun kuruluş mevzuatı ve kültür konusunda kabul ettiği uluslararası anlaşmalarla karşımıza çıkmaktadır. UNESCO çalışmaları ve uluslararası toplumda konuya artan ilginin sonucu olarak kavramın nasıl tanımlanması ve çerçevesinin nasıl çizilmesi gerektiği 1950'li yıllardan beri üzerinde durulan bir konuyu teşkil etmiştir. Böylece kültürel miras kavramı önce savaş durumunda kültür mallarının korunmasını, barış hâlinde kültür mallarının yasadışı ihraç ve ithalini, ilerleyen yıllarda ise arkeolojik yapılar ile doğal ve kültürel mirasın korunmasını, sualtı ve son olarak somut olmayan kültürel mirasın korunmasını kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Kültürel miras kavramı hızlı şekilde gelişir ve kabul görürken, kavramın sürekli evrilen doğası ve sınırlarının belirsizliği bir yandan kavram üzerine tartışmaların da sürmesine yol açmıştır. Forrest'in de ifade ettiği gibi, tek başlarına kültür ve miras kavramlarının çeşitli yorumları kültürel mirası tanımlamayı daha zor hale getirmiştir. Niteleyici olarak kültür terimini tanımlamadaki terminolojik zorluklar kapsamlıdır; ve her şeyi saran bir terim olarak çağdaş toplumun tüm boyutlarına uygulanabilir. Bir anlamda kültür toplumdur: onun dilinde, uygulamalarında ve objelerinde açıklanan değerleri, inançları ve ideolojileridir. Diğer yandan miras kavramı atalardan alınan ifade eder; kültürel sayılan herşeyle kolayca ilişkilendirilebilen göçebe ve elastik bir terim olarak

tanımlanmaktadır ve kültürel miras teriminin kapsamını daraltmaya çok az katkı sağlamaktadır. Kültürel miras kavramının kendisi de sürekli evrilmektedir. Kültürel miras, ister ekonomik ister kültürel, politik veya sosyal olsun, üzerine farklı, çakışan ve muhtemelen çelişen yeni anlam ve değerlerin devamlı olarak atfedildiği, çağdaş toplumun bir ürünüdür.⁹ Bu ise kültürel miras tanımı, kavramın unsurları, bağlamı ve koruma kriterleri hakkında muhtelif tezlerin öne sürülmesine yol açmıştır.

B. Kavramın Tanımlanmasına İlişkin Sorunlar

1. Kültürel Miras – Kültür Malı (Kültürel Varlık)

Kültürel miras üzerine yürütülen temel tartışmalardan ilki kavramın tanımlanmasına ilişkindir.

Yukarıda sunulan örneklerde de görülebileceği gibi kültürün çeşitli yansımalarını koruyan erken dönem uluslararası hukuk belgeleri uluslararası insancıl hukuktan gelişmiş; çatışma zamanında kültür mallarını koruyan ve onlara “kültür malı” diyen, aralarında UNESCO’nun normatif enstrümanlarının de yer aldığı düzenlemelerden ortaya çıkmıştır.¹⁰

Öte yandan kavramın kapsamının gelişmesi, içeriğinin güncellenmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bunun ilk nedeni “mal” ibaresinin, kavramın algılanmasına yaptığı etkidir. “Mal” kimi yazarlarca üzerinden önemli politik ve felsefi teoriler

⁹ Craig **FORREST**: International Law and the Protection of Cultural Heritage, Routledge, Londra ve New York, 2010, s. 1-2.

¹⁰ Lucas **LIXINSKI**: Intangible Cultural Heritage in International Law, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 5.

geliştirilen temel bir hukuki kavram olarak görülmektedir.¹¹ Bu ibarenin çok eski hukuk kurallarına dayanan alt yapısı, beraberinde belirli bir hukuki statüyü getirmektedir. “Mal” ibaresini içerir bir tanımlama, tanımlanmak istenen kavrama tek bir boyuttan ve mülkiyet ilişkisinden bakılmasına neden olabilecektir.

“Mal” ibaresi, hukuki bir kategori olarak, kazanılması sonrasında neredeyse mutlak haklar demeti olarak değerlendirildiğinden ilginç avantajlar sunsa da, bu ibarenin kullanılması aynı zamanda bahse konu kültürel unsurun sahibini korumak üzere sosyal politika oluşturulmasına işaret etmektedir.¹² Korunmanın konusunu teşkil eden unsurun “mal” olarak tanımlanması, korunan değerın sahibi malik kimdir sorusunu ve malike ilişkin düzenlemeleri beraberinde getirme olasılığı taşımaktadır. Örneğın mülkiyet hakkına bağılı olarak tüketme hakkının (*jus abutendi*) uygulanmasının kültürel unsur ve koruma yaklaşımı ile bir arada nasıl yorumlanacağı akla gelebilecektir. Koruma, mülkiyet hukukunun hedeflerinden biri olarak değerlendirilebilir; öte yandan mülkiyet hukuku korumadan kimin faydalanacağıyla ilgilenmemekte, malikin çıkarını korumaktadır. Malikin haklarını içeren bir hukuki kavramın, bu hakların kısıtlanmasını veya kesintiye uğramasını gündeme getirebilecek kültürel kaynakların korunmasına uygulanması sorunlu olabilir.¹³ Bu yaklaşım ise korunmak istenen değerin bireyden ziyade topluma ait görülmesi yönünde bir eğilimin oluşması sonrasında korumanın temel hedefiyle çatışmaya girmiştir.¹⁴

¹¹ Janet **BLAKE**: “*On Defining the Cultural Heritage*”, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 49, Issue:1, 2000, s. 61; Lyndel Vivien **PROTT**/Patrick J. **O’KEEFE**: “‘*Cultural Heritage*’ or ‘*Cultural Property*’?”, International Journal of Cultural Property, Vol. 1, Issue 2, 1992, s. 309.

¹² **LIXINSKI**, s. 3.

¹³ **BLAKE**, s. 65.

¹⁴ **PROTT/O’KEEFE**, s. 309.

Yine de bu eleştirilere cevaben "kültür malı"nın sahibinin tüm toplum olduğu ve dolayısıyla "kültür malı" teriminin kavram olarak kullanılmasında bu anlamda sorun olmadığı söylenebilir.¹⁵ Bu durumda da tüm toplumun sınırlarını tartışmak mümkündür. Ayrıca, kavram kültürel unsurları içerecek şekilde "kültür malı" olarak evrilse de hâlen bu unsurların tabiatına uygun olarak üretilmiş bir kavram değil, daha ziyade uyarlanmış bir terim olacaktır ve bu nedenle uygulanması mülkiyet haklarını çeşitli nosyonlarından bu unsurla çıkan bellilerini içerecektir. Kavram başka bir ihtiyaç veya amaçtan dolayı ortaya çıktığından bu unsurun tüm boyutlarını kapsamaktan uzak olacaktır¹⁶.

Kavramın tartışılması başka soruları da doğurmuştur: Kültür malı kavramıyla tanımlanan unsur mülkiyet konusu ve daha basit ifadeyle kimsenin sahip olabileceği bir şey olarak değil, doğaya ait gören topluluklar açısından bu tanımlama ve ona bağlanacak koruma nasıl kabul görecektir?¹⁷ Ya da söz konusu unsurun kutsal sayılması durumunda tanımlama ve korunma nasıl sağlanmalıdır? Bu sorunun özellikle de örneğin doğa ve insan arası etkileşimin sık ve önemli olduğu toplumlar ve bu toplumlarca üretilen kültürel unsurlar için öne çıkabileceği düşünülmektedir.

Son olarak, kültür malı kavramının, mal sözcüğü duyulduğunda pek de akla getirmediği olası unsurlar açısından kullanımı eleştirilmektedir.¹⁸ Bu olası unsurlar

¹⁵ LIXINSKI, s. 6

¹⁶ PROTT/O'KEEFE, s. 309.

¹⁷ 1971 yılında Milirpum v. Nabalco Pty. Ltd. davası bu algının bir örneğini teşkil etmektedir. Dava Avustralya'nın yerli halklarından Yolngu Aborjinlerinin yaşadığı bölge toprağının boksit madeni çıkartmak üzere bir maden şirketine satılması üzerine anılan halk tarafından maden şirketi aleyhine açılmıştır. Dava hâkimi Avustralyalı Aborjinlerle onların yaşadıkları toprak ile ilişkilerini değerlendirmiş; Aborjinlerin kendilerini toprağın sahibi görmekten ziyade toprağın kendilerine sahip olduğuna inandıklarına kanaat getirmiştir. Zira toprak Aborjinlere atalarının ruhları tarafından emanet edilmiştir ve bu nedenle Aborjinlerin toprağa karşı belirli görevleri ve toprak üzerinde gerçekleştirmeleri gereken ritüelleri bulunmaktadır. Kararın metni için bkz. Milirpum v. Nabalco Pty Ltd (1971) 17 FLR 141. Söz konusu metin ve değerlendirme için bkz. PROTT/O'KEEFE, s. 310.

¹⁸ PROTT/O'KEEFE, s. 309

mağara resimleri ve fosillerden etnografik unsurlara; dans, müzik, kıyafetten; ritüel, doğa ve evrenle ilgili uygulamalara, sahne sanatlarına kadar geniş bir çerçevede düşünülebilir. Bunlar insan evrimin, atalarımızın hayat ve sanatının kanıtı olabilir; belli bir sanatsal ifadenin eşsiz bir temsilini teşkil edebilir; belirli bir dönemde belirli bir yaşam tarzının günümüze aktarılmasını ve anlaşılmasını sağlayabilir; toplumların entelektüel ve ruhani başarılarının kanıtı olan yaşam ve düşünce tarzlarının ifadesini teşkil edebilir ya da bir toplumun kültürel yaşantılarının kavram ve kalıplarıyla birlikte doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu bakış açısı benimsendiğinde örneğin belli bir yaşam tarzını ifade eden bir ritüeli tam olarak korumak; geleneğin gerçekleştirildiği yeri, ritüelin parçası olan enstrümanları, bunların çalınış tarzlarını ve yapılaşlarını da korumayı gerektirecektir. Dolayısıyla kavram üzerine inşa edilecek sistemin mülkiyet hukukunun sınırlarında kalma ve bu genişlikte bir yelpazeyi kapsayamama riskinin bulunduğu ifade edilmektedir.

Diğer yandan “kültürel miras” kavramı üzerinde de kapsamlı tartışmalar yürütülmektedir. Bu tartışmaların temelinde kavramın çok geniş ve belirsiz olduğu eleştirisi bulunmaktadır. “Kültürel miras”ın ne olduğunu tanımlama girişimleri, sezgisel olarak anlaşılan genel terimler kullanma ve tanımlama geçmişten miras kalan bir kültürü yansıtacak şekilde yapma eğilimindedir.¹⁹ Bu kavramın diğer disiplinlerden, bu disiplinlerin teorik geçmişleri dikkate alınmadan ihraç edildiği, böylece kavrama anlam ve içerik veren kavramsal çerçevenin oluşmadığı tartışılmaktadır.²⁰ Kavramı oluşturan iki unsur “kültür” ve “miras”ın çizdiği genel çerçeve bir imge yaratsa da bu imge söz konusu

¹⁹ FORREST, s. 2

²⁰ BLAKE, s. 65.

hukuki düzenleme olduğunda çok genel ve bulanık olmakla eleştirilmektedir. Kültürün tanımlanmasında yaşanan zorlukların mirasla aşılması ve böylece hukuki olarak sınırlandırılmasına yönelik girişim ise miras olarak kabul edileceklerin nasıl belirleneceği sorusunu akla getirmektedir. Lowenthal bu soruyu şöyle özetlemiştir: “*Mirastan çok fazla şey bekliyoruz. Aynı solukta ulusal mirası, bölgesel ve etnik mirasları ve küresel mirası paylaşılan ve ortak olarak korunan bir küresel miras olarak kabul ediyoruz. Bunların hedeflerinin genelde birbiriyle bağdaşmadığını unutuyoruz.*”²¹ Dolayısıyla kültürel miras kavramı altında tanımlanacak muhtelif unsurların farklı ve çatışan gereksinimleri olabilir. Bunların aynı çatı altında toplanarak farklı özellikleri dikkate alınmadan hukuk normlarıyla düzenlenmesi unsurların değişen ve evrilen, bu anlamda kırılgan doğalarının bir sonucu olarak biri veya diğeri aleyhine sonuçlara yol açabilir.

Tartışmalı olsa da “kültürel miras” ibaresi belki de “kültür malı”nın sınırlarının da tam olarak belirli olmaması, “mal” tabirine bağlı tanımlamaların etkisinin ağır basması ve en özellikle de yeni kapsamı karşılamadaki eksikliği nedeniyle ağırlıkla tercih edilen seçenek olmuştur.

2. Ulusalçı – Evrenselci Yaklaşımlar

Kavram tanımlamasıyla ilgili yapılan bir diğer tartışma en basit şekliyle kültürel mirasın kime ait olduğuyla ilgilidir. Geniş anlamıyla bu tartışma mirasın kiminle ilişkili olduğu, paydaşlarının kimler olduğu ve mirası kontrol etmeye kimin yetkili olduğu sorularını içermektedir.

²¹ David **LOWENTHAL**: The Heritage Crusade and the Spoils of History, Viking, London, 1997, s. 227.

Bu sorular etrafında yapılan tartışmalar çoğu çevrelerce basit anlamda egemenlik kavramıyla ilişkilendirilmiş, ulusalcı ve evrenselci olarak adlandırılabilen iki yaklaşımı ortaya çıkarmıştır.

İki ters kutbun temsili olan bu yaklaşımlardan ulusalcı yaklaşım, kültürel mirasın veya üreticisi kültürün bulunduğu ülkeyi yetkili görür. Diğer bir ifadeyle ulusalcı yaklaşım kültürel mirası ulusun bir parçası olarak görür.²² Söz konusu kültürel mirasın sahibi olarak ulus ve dolayısıyla devlet; mirası korumaya, ondan faydalanmaya, onu kontrol etmeye yetkilidir. UNESCO bünyesinde 70’li yıllarda güçlenen ve ileride ayrıntılı olarak incelenecek olan UNESCO’nun 1970 yılında kabul edilen Sözleşmesinde yansımaları bulunan ulusalcı yaklaşım, kültürel mirasın bir anlamda en iyi şekilde onu doğuranlarca korunacağını, ilk bulunduğu yerde çevresiyle bir bütün olarak anlaşılabilmesini savunmaktadır. Mirasın bulunduğu yerde, üreticisi olarak görünen devletçe korunmasının bir sonucu olarak, korumaya ilişkin önlemler ilgili devletçe düzenlenir. Devletin söz konusu kültürel mirasın ülke dışına çıkarılmasını yasaklamak, ulusal gümrük kontrolleri uygulamak ya da ülkesine iadeyi talep etmek gibi çeşitli yetkileri bulunmaktadır. Bu yaklaşım; özellikle de kaynak ülke olarak anılan, kültürel objeler açısından yerel kullanımın ötesinde zengin olan, bir anlamda kültürel objelere arzı talebini aşan ülkelerde kabul görmektedir.²³

Diğer yandan evrenselci yaklaşım mevcut konumu veya menşei neresi olursa olsun, kültürel mirası ortak insan kültürünün bileşeni olarak görmekte, ulusal yargı

²² FRANCIONI, s. 3.

²³ MERRYMAN (1986), s. 832.

yetkisinden de bağımsız olduğunu savunmaktadır.²⁴ Yani bu yaklaşım, insanlığın ortak mirasının bir parçası olarak kültürel mirasın evrensel olduğunu ve bu nedenle coğrafi kaynağı dikkate alınmaksızın uluslararası toplumun üzerinde hak ve söz sahibi olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla özellikle de mirasın korunmasında uluslararası toplumun tüm üyeleri söz sahibidir. 20. yüzyılın başında kültürel miras/kültür malı çerçevesinde tartışmalarla ortaya çıkan gelişmeler ve kabul edilen düzenlemelerin bir yansıması olarak bu yaklaşım tam şeklini yine UNESCO bünyesinde 1950’li yıllarda almıştır. Evrenselci yaklaşımın temel mantığı 1954 yılında kabul edilen UNESCO Sözleşmesi’nde açık şekilde ifade edilmektedir. Silahlı çatışma halinde kültürel mirasın korunmasına yönelik düzenlemeleri içeren bu Sözleşme giriş metninde her millet dünya kültürüne kendinden bir şey katmış olduğundan, hangi millete ait olursa olsun, kültür eserlerine karşı gerçekleştirilecek tecavüzlerin bütün insanlığın kültür mirasına karşı işlenmiş tecavüzler sayılacağına; mevcut kültür mirasının muhafazasının bütün dünya milletleri için büyük önem taşıdığına ve bunların uluslararası ölçüde korunması gerektiğine yer vermiştir.²⁵ Kültürel miras üzerinde uluslararası toplum söz sahibi olduğundan devletin egemenlik yetkisi gündeme gelmeyecektir. Bu yaklaşım kültürel mirastan herkesin faydalanma hakkı olduğunu savunur. Bu nedenle mirasın serbest dolaşımını teşvik eder, ondan herkesin mümkün olan en geniş şekilde yararlanması gerektiğini ifade eder. Bunun bir sonucu olarak uluslararası toplumun, kültürel mirasın korunmasını temin etmek için müdahale hakkını bir ulusun haklarının üzerinde gördüğünü ifade eder. Bu yaklaşım ise pazar ülke

²⁴ MERRYMAN (1986), s. 831.

²⁵ Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, Resmî Gazete Tarih: 08.11.1965, Sayı:12145.

olarak anılan, mirasa duyulan talebin arzın üzerinde olduğu ÷lkelerde kabul görmektedir²⁶.

Esasında, uluslararası hukukun doğası gereği bu iki yaklaşım birbiriyle etkileşim halindedir ve tamamen birbirinden bağımsız değillerdir.²⁷ Zira ulusalcı yaklaşım benimsenerek yapılan ulusal düzenlemeler, bu alanı uluslararası düzeyde düzenleyen normları etkileyeceklerdir. Evrenselci bakış açısıyla hazırlanan, örneğin korumaya yönelik uluslararası hukuk normları da, bu algının ulusaldaki yansımalarına tesir edecektir.

Aynı şekilde ve biraz da bu geçişli doğalarının bir sonucu olarak, iki yaklaşıma yönelik de birbirinin alternatifi gör÷lebilecek eleştiriler mevcuttur. Evrenselci yaklaşımın savunucularının ulusalcı yaklaşıma getirdikleri temel eleştiri, bu yaklaşımın mirastan herkesin faydalanmasına, mirasın herkes tarafından öğrenilmesine, tanınmasına, araştırılmasına izin vermediğidir. İnsanlığın ortak üretimi olan kültürel zenginliğin yalnızca belli bir kısım insanca tanınması eleştirilmektedir. Bunun bir devamı olarak getirilen bir diğereleştiri, mirasın bulunduğu ÷lkede – özellikle de bu ÷lke kaynak ÷lkeler gibi kültürel objelerin fazlaca bulunduğu bir yere – etkin korumanın sağlanamaması durumunda yok olması riskidir. Benzer şekilde, kültürel miras bulunduğu ÷lkede korunuyor olsa da sergilenmiyorsa bu mirastan yararlanma hakkının bir anlamda kısıtlandığı belirtilmektedir. Herkesçe faydalanılabilen kültürel miras daha geniş çevrelerce tanınacak, bu nedenle miras duyarlılığı daha da artacak ve daha etkin koruma

²⁶ MERRYMAN (2005), s. 14.

²⁷ KONO/WRBKA, s. 7.

sağlanacaktır. Miras üzerine daha fazla araştırma yapılmasıyla, insanlığın ortak birikimi de zenginleşecektir.

Etkin koruma konusunda evrenselci yaklaşımın ulusalcı yaklaşıma getirdiği eleştirilerden biri, esasında korumaya yönelik ülkeden çıkarma yasağı getiren türden kısıtlayıcı düzenlemelerin mirasın korumasına pek bir fayda sağlamadığıdır. Söz konusu kültürel mirasın uluslararası pazarı mevcutsa, bu tür düzenlemeler aktif, kârlı ve ayartıcı bir karaborsayı garanti etmektedir.²⁸ Benzer bir eleştiri, mirasın ulusal ya da yerel görülmesinin kaynak ve pazar ülkeler arasında gereksiz bir bölünmeye neden olduğudur.

29

Diğer yandan ulusalcı yaklaşım, gerçek anlamda *evrensel* olacak bir kültürel mirasın tüm bölgelerde eşit erişimi sağlaması gerektiğini belirtmektedir. Bu anlamda ulusalcı yaklaşımın eleştirisi evrenselci yaklaşımın eşit erişimi kolaylaştırmadığıdır. Prott bu eleştiriye şöyle dile getirmiştir:

“Kuzey Amerika veya Avrupa’dan bir kişinin Yeni Gine’yi ziyaret etmesinin, bir Sepik köylüsünün Batıdaki büyük ‘evrensel’ müzelerden birinde Sepik sanatını çalışmasından daha kolay olduğu açıktır. Bir Afrikalının ifade ettiği gibi, Afrika’da eksik olan yalnızca Afrika kültürü değildir: Siyah Afrika’nın bütününde tek bir oryantal sanat müzesi, iyi bir modern empresyonist veya başka bir sanat galerisi ya da Yunan heykeli, Aztek çömleği, Slav gümüş işçiliği gibi alanlar Afrika insanına tamamen yabancıdır. [H.

²⁸MERRYMAN (1986), s. 231.

²⁹LIXINSKI, s. 12; Derek GILLMAN: The Idea of Cultural Heritage, Institute of Art and Law, Leichester, 2006, s. 28-29.

Abranches tarafından]³⁰ bir çare önerilmiştir: Fiji'den bu ülke tarafından istenmeyen hangi objeler Londra'dan Rio'ya 'iade edilebilir' ve Brezilya'dan şu anda Rio'da olan hangi objeler Londra'ya ve Fiji'ye sevk edilebilir? Bir anlamda (...) kültürel mirasın iadesi düşüncesi aynı zamanda 'geri dönüşsüz'ü ima eder. Aynı oranda, Batı dünyasının müzelerindeki geçici izolasyonundan 'geniş anlamda kültüre' iadesi sorusunu da doğurur.”³¹

Benzer bir yaklaşımla Lowenthal erişim sorununa maddi olanaklar açısından yaklaşmış ve özellikle el değiştirme sırasında kültürel ve dolayısıyla mali değeri yüksek unsurlar açısından onu üretenlerin yeterli maddi imkâna sahip olmama olasılığına dikkat çekmiştir:

“Sömürge dönemi istismarları sırasında Avrupalı güçler küresel mirası iktisap etmiş ve sonra fetih ganimetlerini küresel idarecilik olarak kavramlaştırmışlardır. Küresel mirasçılık kavramı bu nedenle [eldekinin] çoğunu az sayıda ayrıcalıklı ellere bırakan bir fetih döneminden ortaya çıkmıştır. İnsanlığın mirası Louvre Müzesi ve British Museum'da son bulur ancak Somali ve Samoa'da mevcut değildir. Evrenselcilik başkalarının hesabından zenginlik bahşeder. 1986'da Newcastle Üniversitesinin Pasifik kabile sanatı koleksiyonu Japonya'ya satılırken kaygılanan Britanyalı eksperlerden çok azı kendi ataları tarafından tasarlanmış parçaların herhangi birini geri satın almaya parası yetmeyen Mikronezyalıları aklına getirmiştir.”³²

³⁰ Yazarın referansı için bkz Henrique **ABRANCHES**: Report on the Situation in Africa, UNESCO Doc. CLT-83/CONF.216/3, UNESCO, Paris, 1983.

³¹ Lyndel Vivien **PROTT**: “International Standards for Cultural Heritage”, World Culture Report 1998 Culture Creativity and Markets, UNESCO, Paris, 1998, s. 231.

³² **LOWENTHAL**, s.240-242; **PROTT** (1998), s. 231.

Ulusalcı yaklaşımın evrenselci yaklaşıma ve mirasın uluslararası toplumca yönetilmesine yönelik olarak getirdiği bir eleştiri de “evrenselci” koruma yaklaşımının yerelde yapacağı etkiye yöneliktir. Bu eleştiri koruma üzerinden yapılacak yorumla aidiyet tartışması yapılabileceğini belirtmektedir. Bu eleştiriye göre korumayı somutlaştırmak bir koruma planını gerektirir ve bu planın hazırlanmasında dikkate alınacak paydaşlar arasında yapılacak ayırım aidiyet tartışmasına sebep olabilir. Eleştirinin kuşkucu olduğu düşünülebilirse de savunucuları bu tartışmayı somut örneklerle desteklemişlerdir: Üstün evrensel değeri nedeniyle dünya mirası olarak kabul gören Büyük Zimbabwe Harabeleri’nin erken dönem koruma programları, kültürel mirasın bu “özel” boyutunun onlara ait görülmemesi nedeniyle yerel toplulukların dâhil edilmediği bir çerçevede gerçekleştirilmiştir.³³

Evrensel standartlara yönelik benzer bir kaygı mirasın özgünlüğüne ilişkindir. Evrensel bir yaklaşımla uluslararası düzeyde geliştirilecek standartların bölgesel ve yerel özellikleri dikkate almaması durumunda bu düzenlemelerin etkisiz hatta zararlı olma riski, insanlığın ortak yaratımının belirli bir kısmının kaybolması veya özelliğini yitirmesine neden olabilir. Prott bu kaygıyı coğrafi ve kültürel farklılıklar üzerinden somutlaştırmaktadır.³⁴ Bazı batı kültürlerinde kullanılan taş veya tuğla binaların özgünlüğünü tespit etmek için oluşturulmuş ve uluslararası mevzuatta özgünlüğün tespitinde kullanılmak üzere mevzuata yansımış yöntem binanın yeniden inşasını yasaklamakta ve inşa miktarını tespit edebilmektedir. Zira taş binalar için taşın

³³ Gilbert **PWITI**: “*Taking African Cultural Heritage Management into the Twenty-first Century: Zimbabwe's Masterplan for Cultural Heritage Management*”, African Archaeological Review, Vol. 14, No. 2, 1997, s. 81.

³⁴ **PROTT** (1998), s. 231

değiştirilmesi binanın yeniden oluşturulması demek olacağından özgünlüğü büyük oranda ortadan kaldıracaktır. Öte yandan örneğin Japonya’da en önemli binalar ahşap işçiliğiyle oluşturulmaktadır ve bu binaların özgün şekliyle korunmasını sağlamak için malzemenin düzenli olarak sökülmesi ve onarılması gerekmektedir. Bu uygulama aynı zamanda oldukça köklü el sanatlarının kullanılmasını zorunlu kıldığından, bu sanatların günümüze ulaşmasına da katkı sağlamıştır. Öte yandan, bu nedenle binayı özgün şekliyle korumak imkânsızdır.³⁵ Dolayısıyla taş binalar için kullanılan yöntemin evrenselleştirilmesi, ahşap binaları kullanan kültürel mirasa uygulandığında mevzuatın hedefi açısından arzu edilmeyen sonuçlar doğurabilecektir.

Özellikle topluluk ve bireylerin öne çıktığı miraslar açısından (ki bunlara temel örnek olarak ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan somut olmayan kültürel miras gösterilebilir) evrenselci yaklaşımın yeterli olmayacağı bir diğer eleştiriyi teşkil etmektedir. Belirli bir topluluk, grup ya da birey tarafından üretilen ve gelecek kuşaklara aktarılan, örneğin el sanatları ve sözlü gelenekler gibi mirasların insanlığın ortak mirası olarak görülmesi durumunda mirası üreten bu grupların miras üzerindeki olası haklarının göz ardı edilip edilmeyeceği bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Korumaya ilişkin evrensel ve genel kuralların bu gibi oldukça yerel ve bölgeye özgü miraslar açısından ne derece yeterli olacağı da bir diğer sorudur. Bu anlamda insanlığın ortak mirası anlayışının mirasın özellikleri göz önünde bulundurularak oluşturulması ve belki de geliştirilmesi önem arz edecektir.

³⁵ Knut Einar **LARSEN**: “A note on the authenticity of historic timber buildings with particular reference to Japan”, Occasional Papers for the World Heritage Convention, ICOMOS, 1992, s. 14.

Diğer yandan, bu eleştiri açısından evrenselci yaklaşıma farklı bir perspektiften bakmak da mümkün olabilir. Evrenselci yaklaşım benimsenmesi bu mirasların ve üreticilerin haklarını korumak için faydalı da olabilecektir. Zira evrenselci yaklaşım “insanlığın ortak mirası” olarak bu mirasların korunması için harekete geçebilecek ve devlet korunması sağlanmaması durumunda daha iyi bir koruma yöntemi oluşturabilecektir.

Bir unsurun gelecek kuşaklara aktarılabilmesi, ancak korunmasıyla mümkün olur. Korunmamış kültürel miras, yıkımından, zarar görmesinden veya yok olmasından dolayı gelecek kuşaklarca bilinmeyecek, ortada üzerine tartışılacak bir miras olamayacaktır. İşte bu nedenle korumanın mirasın bağlamı, anlamına bile önceliği vardır. Zira yok olması durumunda ortada üzerine konuşulacak bir miras olmayacağından mirasın orijinal bağlamında ve bulunduğu yerde kendi çevresiyle birlikte korunmasına verilen değer anlamını yitirecektir. Özetle miras yok olursa hakkında yapılacak hiçbir tartışmanın anlamı kalmayacaktır. Miras her deneyimlendiğinde bağlamı yeniden tanımlanmaktadır; bu nedenle de bağlam mirasın korunması ihtiyacı ve faydası karısında ikincil pozisyona gerilemektedir.³⁶ Bu argüman ise evrenselci yaklaşımı savunanlar için temel dayanaklardan biri olarak görülmektedir.

3. Değerler Sistemiyle Tanımlama

Evrenselci ve ulusalcı yaklaşımla ilgili bir diğer tanım tartışması değerleri temel alan bir yaklaşımın kültürel miras ve onunla ilişkili tanımlamalara uygulanıp

³⁶ John Henry MERRYMAN: “Thinking About the Elgin Marbles”, Michigan Law Review, Vol. 83, No. 8, 1985, s.1917-1921.

uygulanamayacağıdır. Kültürel mirasın, ona atfedilen değer üzerinden tanımlanması mümkün müdür? Bu soru beraberinde kültürel mirasa atfedilen değer ne olabileceği sorusunu getirecektir.

Bu soruya verilen cevaplar ise çeşitlidir: Kültürel mirasa atfedilen değer, ifade edici olabilmektedir. Kültürel miras bu anlamda estetiği ve güzelliği formunda, renklerinde, bağlamında ya da hareketlerinde yansıtabilmektedir. Ek olarak, dini ya da ahlaki değerlerin bir ifadesini veya simgesini teşkil edebilmekte ya da tarihin bir döneminin ve o dönemin insanlığının eşsiz bir tasviri teşkil edebilmektedir. Miras, belirli kültürler ve topluluklarca ya da tüm insanlıkça önemli görülen, cesaret, kahramanlık, liderlik, birlik, sevgi gibi değerleri yansıtabilmekte, ya da tarihin bir yansıması olarak aidiyet, kimlik duygusu aşılayabilmektedir. Kültürel miras unsurları belirli bir konuda bilgi ya da beceriyi anlatabilmektedir. Geçmişteki bir mimari bilgiyi aktarabileceği gibi, bir zanaatın veya tıbbi uygulamanın günümüze aktarımına da yardımcı olabilmektedir. O bölgenin coğrafi ve toplumsal olarak anlaşılmasına katkı sağlıyor olabileceği gibi, yeni sanatsal ve teknolojik gelişmelere ilham verebilmektedir. Kültürel miras aynı zamanda yukarıda sayılanlara bağlı olarak turistik ve ekonomik bir değer de taşıyabilmektedir.

Kültürel mirasa atfedilen değer ne olacağı, kimin değer yargısına göre karar verileceğiyle ilgili görünmektedir. Kimin sorusu, evrenselci/ulusalcı yaklaşım hakkında yapılan tartışmalarla dirsek temasında; birey, grup, topluluk, kamu, millet, uluslararası toplum ya da tüm insanlık olarak savunulabilecektir. Aynı soruyu biraz değiştirerek sorarak çerçeveyi biraz daha genişletmek mümkündür: Atfedilen değer ne olursa olsun, kültürel miras kim için değerlidir?

Ne kadar genel ve muğlak görünse de bu sorulara verilecek cevaplar uluslararası hukuk ve kültürel miras düzenlemelerini doğrudan etkileyebilecek niteliktedir. Örneğin mirasın belli bir topluma ya da millete ait kabul edilmesi ya da insanlığın ortak mirası sayılması yukarıda anlatılan evrenselci ve ulusalcı yaklaşımlara ilişkin tartışmaların temelinde yer almaktadır. Somut bir örnek olarak uzun zaman önce ya da savaş sırasında göç etmiş topluluklar ve onlarla ilişkilendirilen miraslar gösterilebilir. İkinci Dünya Savaşı esnasında Avrupa'nın farklı ülkelerinde yaşayan Musevi sanatçıların eserlerinin “sahibi” bağlı bulundukları din ve topluluk nedeniyle bu eserler için iade talebinde bulunan İsrail mi, eser sahibinin vatandaşı olduğu ve eseri meydana getirdiği devlet mi olacaktır? Antik Yunan ile ilişkilendirilen eserlerin “sahibi” günümüzde Yunanistan mıdır yoksa eserin ilk üretildiği ülke midir? Özellikle Anadolu gibi birçok medeniyeti ve çeşitliliği bünyesinde bulunduran bölgeler açısından mirasın ve “sahiplerinin” sıkı sıkıya belirlenmesi mümkün müdür? ³⁷

Kültürel mirasa yüklenen değerin aidiyet ya da kimlik olarak kabul edilmesi durumunda ise koruma önlemlerinden mirasın araştırılmasına çeşitli alanlarda bu kimliğin ve onun özelliklerinin dikkate alınması öne çıkacaktır.

Yukarıda anlatıldığı gibi kültürel miras olarak tanımlanan kavramın, tek başına kültür ve miras kavramlarının herkesçe kabul edilen tartışmasız tek bir tanımı

³⁷ Bu sorular iade iddialarından müze uygulamalarına oldukça somut ve güncel örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz Can **BİLSEL**, “*Zeus in Exile: Archeological Restitution as Politics of Memory*”, Center for Arts and Cultural Policy Studies Working Paper Series No:13, 2000 ve Yehuda Z. **BLUM**: “*On the Restitution of Jewish Cultural Property Looted in World War II*”, American Society of International Law Proceedings, Vol. 94, 2000, s. 88-94.

bulunmamaktadır. Kültürel miras kavramının değerler üzerinden anlamlandırılması ise çok daha geniş ve karmaşık tartışmaları beraberinde getirebilir görünmektedir.

Öyleyse konuya ilişkin düzenlemeler nasıl gerçekleşmiştir ve uluslararası alanda bu konuda oluşan duyarlılık hukuki düzenlemeler açısından nasıl eyleme geçmelidir? Kültürel miras konusunda yapılan gerek tanımlamaların gerek uluslararası hukuk düzenlemelerinin önde gelenleri UNESCO çatısı altında hazırlanmıştır. Yani UNESCO, bu alanın tartışıldığı ve evrildiği ortamı sağlamanın yanı sıra, uluslararası toplumun eyleme geçmesine yönelik hukuki düzenlemelere de imkân sağlamıştır. Bu düzenlemelere bakıldığında ise her birinin konu odaklı olarak düzenleyeceği alanda, düzenleme ihtiyacı duyulan konuya özel tanımlamalar ve kavramları içerdiği görülmektedir.

Kavram ve içeriğe ilişkin tartışmalar hızla devam etse ve evrilse de ihtiyacı odağına alan bu yaklaşımın uluslararası toplumda bir şekilde kabul gördüğü söylenebilir. Kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası mevzuat UNESCO bünyesinde hazırlanmış ve kabul edilmiştir. UNESCO bünyesinde, kuruluşun Genel Konferansında kabul edilen kültürle ilişkili sözleşmelerden altısı için imzacı devlet sayısı yüzün üzerindedir.³⁸ Bu altı sözleşmenin ise beşi doğrudan kültürel mirası düzenlemektedir.³⁹ Aynı zamanda, bu sözleşmelerin oluşturduğu sistem ve ülkelerin uygulama raporları kültürel miras konusunda önemli veri teminine imkân sağlamaktadır.

³⁸ Ayrıntılı bilgi ve güncel rakamlar için bkz http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13649&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=-471.html.

³⁹ Anılan beş sözleşme 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 2001 Sualtı Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi, 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, 1970 Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme ve 1954 Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme'dir.

Bu çalışma kültürel mirasın korunmasını UNESCO ve Kültür Sözleşmeleri özelinde incelemektedir. Bu bakış açısıyla, çalışmanın devamında ilk olarak, kültürel mirasın korunmasına yönelik düzenlemeleri ortaya çıkaran zihinsel altyapıyı ve çalışmaların doğasını açıklayabilmek üzere UNESCO ve öncülleri incelenecektir. Ardından çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde sırasıyla Türkiye'nin taraf olduğu 1954, 1970, 1972 ve 2003 Sözleşmeleri irdelenecektir.

II. UNESCO'nun Kuruluş Süreci

Kısa adı UNESCO olan Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim Kültür Kurumu, 16 Kasım 1945 yılında imzalanan kuruluş anlaşmasının, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 20 devlet tarafından onaylanması ile 4 Kasım 1946 tarihinde kurulmuştur. Misyonunu *insanlığın zihninde barışı eğitim, doğa bilimleri, sosyal ve beşeri bilimler, kültür ve bilgi ve iletişim aracılığıyla inşa etmek*⁴⁰ olarak tanımlayan kurumun merkezi, Fransa'nın başkenti Paris'tedir.⁴¹ Birleşmiş Milletlerin uzman kuruluşlarından biri olan UNESCO, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının⁴² 57. ve 63. maddeleri uyarınca BM Ekonomik ve Sosyal Meclisi ile anlaşma imzalayarak Birleşmiş Milletler sistemine entegre olan uzman kuruluşlar arasında yer alır. UNESCO'nun aralarında bulunduğu BM uzman kuruluşlarının sayısı 16'dır.⁴³ UNESCO kısaca bu şekilde tanımlanabilir. Birleşmiş

⁴⁰Bkz www.unesco.org.tr/?page=15:62:1:turkce.

⁴¹ Kuruma 2017 yılı itibarıyla 10 ortak, 195 tam üye devlet bulunmaktadır. Taraf devlet sayıları için bkz <https://en.unesco.org/countries/member-states>

⁴² Birleşmiş Milletler Andlaşması 26 Haziran 1945 tarihinde imzalanmış ve 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin onayladığı Andlaşma 24/08/1945 tarih ve 6902 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz <http://www.un.org/Overview/uninbrief/institutions.shtml>.

Milletlerin 16 uzman kuruluşlarının her biri için de bu tür tanımlamalar yapmak mümkündür. UNESCO'dan ayrıca Birleşmiş Milletlerin entelektüel ve etik organı, kültürel organı, miras organı, bilimsel organı, bünyesinde deniz bilimi konusunda yetkili tek birimi barındıran kurum, millî komisyonlar olarak bilinen ve ulusal işbirliği organlarından oluşan küresel ağı sahip tek BM kuruluşu, eğitim alanında BM'nin lider kuruluşu, yükseköğrenim konusunda yetkili tek BM kuruluşu, spor konusunda yetkili tek BM kuruluşu gibi tanımlamalarla haber metinlerinde ve internet yayınlarında bahsedilmektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde UNESCO'nun faaliyetleri ve örgütlenmesi hakkında fikir sahibi olunabilir. Ancak UNESCO'nun kuruluş fikrini anlamaya katkısı azdır. UNESCO'yu anlamaya çalışan bir kişinin aklına şu sorular gelebilir: UNESCO hangi ihtiyaçlarla kurulmuştur? UNESCO'nun kuruluşunun arkasında yatan fikir nedir? Kuruluş fikri nasıl hayata geçirilmiş, icraata nasıl dönüşmüştür? Bugün tartıştığımız kültürel miras ve kültürel mirasın korunmasına yönelik yaklaşımlar UNESCO idealleriyle ne zamandan beri iç içedir? Bu kuruluşun gelişimi içerisinde kültürel miras nasıl yer bulmuş ve gelişmiştir? UNESCO'yu diğer uzman kuruluşlardan ve BM bünyesindeki diğer yapılardan farklı kılan nedir ya da bir kuruluş tarihinde onu farklı kılan bir şey gerçekten var mıdır?

Aşağıda anlatılanlar bu sorular üzerinden düşünülerek kaleme alınmıştır. UNESCO'nun kültürel mirasa yaklaşımını anlatmak için UNESCO fikrini anlatmak gerekecektir. UNESCO fikri içinse onu ortaya çıkan kuruluşları ve onların çalışmalarını incelemek gerekir. Dolayısıyla bu bölümde önce UNESCO'yu ortaya çıkaran kuruluşlar ve fikirler, daha sonraysa UNESCO çalışmaları ve kültür perspektifi ele alınacaktır.

A. UNESCO'nun Öncülleri ve Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu

Barışın zihinlerde inşası fikri felsefi anlamda oldukça eskilere dayandırılabilir; bu fikrin uygulamaya konmasına yönelik çeşitli çalışmalara UNESCO'nun kuruluşundan önceki yıllarda rastlanabilirse de fikrin bir uluslararası örgüt üzerinden kurumsallaştırılarak bireyleri kapsayacak geniş çerçeveli uygulamasının UNESCO ile gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bugün UNESCO ile anılan kültürlerarası diyalog ve yakınlaşma, herkes için eğitim gibi pek çok fikir ve temanın filizleri özellikle UNESCO'nun kurulduğu yıllarda farklı kurum ve kişilerin fikirlerinde ya da yürüttüğü faaliyetlerde gözlemlenebilir; belirli açılardan bu çalışmaları UNESCO ile ilişkilendirmek de mümkün olabilir. Ancak UNESCO'nun entelektüel belleği kuruluş yıllarından daha geriye uzanır ve UNESCO'nun kuruluş fikrinde öncü adımları atan, birikiminden doğrudan faydalandığı kuruluş Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonudur (Organisation of Intellectual Cooperation – OIC, kısaca Organizasyon). UNESCO'yu ortaya çıkaran fikirlerin anlaşılması için de bu Organizasyonun irdelenmesi gerekir. Aşağıda, Organizasyonun kapsamından başlayarak gelişimi ve tarihi anlatılacak, en önemli iki temel organı Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komitesi (International Committee for Intellectual Cooperation – ICIC, kısaca Komite) ve Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü (International Institute of Intellectual Cooperation – IIIC, kısaca Enstitü) üzerinde ayrıntılı olarak durulacak, kazanımları ve yöneltilen eleştiriler özetlenecektir.

1. Organizasyonun Tanımlama Alanı

Organizasyon, Milletler Cemiyeti bünyesinde kalıcı barış için uluslar arasında entelektüel işbirliğini geliştirmek üzere kurulmuştur. Cemiyet bünyesinde dönemin ünlü düşünürleri, bilim adamları, sanatçıları ve bu alanda çalışan devlet adamlarını bir araya getirmiş, çağın sorunları üzerine fikir teatisinde bulunmalarına imkân sağlamıştır. Organizasyon, ayrıca entelektüeller arasında dünya genelinde bir işbirliği ağının kurulmasını sağlamış, düşünce alanında farklı konu ve disiplinlerden kişi ve kuruluşların etkileşimine yardımcı olmuştur.

Bu anlamda Organizasyon, tek başına devletler arasında siyasi ve politik barışın yeterli olmadığını, barışın kalıcı olarak tesis edilmesi için insanlar arasında diyalog kurulması, barış duygusunun kazandırılması gerektiğini, entelektüel işbirliği ve düşünürlerin bir araya gelmesi fikrinin bunun için doğru bir adım olduğunu kanıtlamıştır. Öte yandan 2. Dünya Savaşı nedeniyle kısa ömürlü olan Organizasyonun çabaları çeşitli sorun ve nedenlerle eleştiri de toplamıştır.

Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan Organizasyon; dar anlamda Komiteyi, Komitenin sekreteryası ve icracı organı olarak tanımlanan Enstitüyü, ulusal düzeyde faaliyet gösteren Millî Komisyonları⁴⁴ ve ülkelerin delegelerinden oluşan yapıyı tanımlamaktadır.

Geniş anlamda Organizasyon, Milletler Cemiyeti Sekreteryasında yer alan Entelektüel İşbirliği ve Uluslararası Büro Birimi ile idari sekreteryası, bu birim tarafından yürütülen Entelektüel İşbirliği Uluslararası Komisyonunu, Komisyon Sekreteryasını,

⁴⁴ Entelektüel İşbirliği Millî Komisyonları. 1923 yılından başlayarak kurulmuşlardır.

Telif Hakları, Üniversite İlişkileri, Sanat ve Edebiyat, Gençlik Sorunları, Bibliyografya, Arşiv, Kütüphane, Tarihi Eserler, Bilimsel Danışmanlık, Mimari gibi alanlarda çalışan komitelerini; Roma merkezli Uluslararası Eğitsel Sinematografik Enstitüsünü (IICE)⁴⁵; Paris merkezli Enstitüyü, Millî Komisyonları, delegeleri, ilişkide bulunan STK'lar, üniversiteler, bireyleri kapsayan geniş bir işbirliği ağını tanımlamaktadır.⁴⁶

2. Organizasyonun Kuruluşu, Yapısı ve Çalışma Alanları

1. Dünya Savaşından sonra çok taraflı entelektüel işbirliğinin uluslararası organizasyonların bir boyutu olarak görülmeye başlamasıyla Milletler Cemiyeti 1920 yılı Kasım ve Aralık aylarında gerçekleşen ilk oturumunda hükümetlerin politik faaliyetlerinin yanında entelektüel işbirliğini tesis etme ihtiyacını ele almıştır. Bu oturumunda Milletler Cemiyeti *entelektüel çalışmaların uluslararası koordinasyonu* için sunulan teklifi görüşmüştür. Teklif Viscount Poulet (Belçika), Demetre Negulesco (Romanya) ve Maggiorino Ferraris (İtalya) tarafından sunulmuştur. Milletler Cemiyeti kayıtlarına ve toplantı gündemine “entelektüel işgücü ile işbirliği” başlığı altında dâhil edilen⁴⁷ teklifin gerekçesi Raportör Henri La Fontaine (Belçika) tarafından toplantıda şöyle anlatılmıştır:

⁴⁵ 1928'de Roma'da kurulan Enstitü, İtalya'nın Milletler Cemiyetinden ayrılmasıyla 31 Aralık 1937'de kapatılmıştır. Enstitünün neredeyse tüm geliri İtalyan hükümeti tarafından karşılanmaktaydı.

⁴⁶ Bkz <http://biblio-archive.unog.ch/Detail.aspx?ID=408>.

⁴⁷ **The First Assembly of the League of Nations**, February 1921, Vol. IV, No. 1, s. 93-95. Açık erişim için bkz http://archive.org/stream/firstassemblyofl00worlrich/firstassemblyofl00worlrich_djvu.txt.

“Konsey, insanlığın ilerletilmesi için düşünürlerin ve araştırmacıların işbirliğini sağlamaya ve uygarlığı geliştirmek için tüm düşünürler arasında birlik bağları oluşturmaya yönelik dünyadaki çabalara ilgisini hâlihazırda gösterdi. Geçtiğimiz 75 yılda [bu alanda] büyük ilerleme kaydedildi.

Uluslar birbiriyle savaşırken, düşünürler ülkelerinin sınırlarını aşmakta ve diğer düşünürlerle konferanslarda buluşmaktadırlar. 1840’tan beri uluslararası ilişkilerde gerçek ve sıra dışı bir gelişmenin yaşandığı aşikârdır. 1840’tan 1850’ye kadar yalnızca on uluslararası konferans çağrısı yapıldı. Öte yandan 1900-1910 arasında bu sayı 1600 civarındadır ve savaşı takip eden dört yılda 500’dür.

Bunlar her nitelikte konuya ilişkin, dünyanın her yerinden insanların katıldığı, her türden konferanslardı. Bu hareket daha etkin şekilde sürdürülmeli, desteklenmeli ve koordine edilmelidir. Uluslararası organlar hâlihazırda 400 uluslararası birlik oluşturacak şekilde birleştiler; savaştan hemen önce farklı türden 230 kuruluştan oluşan Uluslararası Birlik⁴⁸ oluşturuldu.

[Bu önerinin] hedefi, elleriyle değil beyinleriyle çalışanların etkileyici çalışmalarına daha fazla hassasiyet ve yöntem kazandırmaktır. Bugün, Milletler Cemiyetinden daha önce beden işçileri için yaptıklarını bu işçiler için de yapmalarını istiyoruz. Beden işçileri için bir Uluslararası Çalışma Ofisi⁴⁹ kurulmuş ve bu ofis için 7 milyon Altın Frank bütçe yakın

⁴⁸ Bahse konu uluslararası birlik, 1907 yılında kurulan ve Henri La Fontaine’in kurucuları arasında yer aldığı Uluslararası Dernekler Birliği’dir (Union of International Associations - UIA). Birlik, kendini “doğası gereği kâr amacı gütmeyen, apolitik, bağımsız, hükümet dışı” olarak tanımlamaktadır. Birlik 1907 yılından beri uluslararası organizasyonlar, uluslararası dernekler ve bunların karşılaştığı küresel güçlüklerle ilişkin araştırma, gözlem, yapmakta ve bilgi sağlamaktadır. BM Ekonomik ve Sosyal Konsey ve UNESCO’ya akreditedir. Ayrıntılı bilgi için bkz <http://www.uia.org/>.

⁴⁹ Uluslararası Çalışma Ofisi’nin bugünkü Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nun öncülü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bahse konu birim 1946 yılında BM’nin uzman kuruluşlarından biri haline gelmiştir.

*zamanda oylanmıştır. Biz entelektüel işçiler için aynısı yapılabilir mi diye soruyoruz, ancak aynı miktarda parayı talep etmiyoruz. Hatta böyle bir organizasyonun çalışmalarını tamamlamak için yüz bin franklar bile talep etmiyoruz. Bu nedenlerle, sizlere sunmak istediğim karar tasarısı şöyle:...*⁵⁰

Söz konusu karar tasarısının birinci boyutu, genel itibariyle Milletler Cemiyetinin entelektüel çalışmanın uluslararası organizasyonu için olası metotları değerlendirmeye devam etmesini, uluslararası entelektüel çalışmanın eğitsel etkisi hakkında rapor hazırlanmasını tavsiye etmesidir. Tasarının önem arz eden ikinci boyutu ise Milletler Cemiyeti bünyesinde *uluslararası entelektüel işbirliği üzerinde çalışacak teknik bir organın kurulabilirliğine* ilişkin rapor hazırlanarak sunulmasını karara bağlamasıdır.

Tasariya George Nicoll Barnes (Büyük Britanya) karşı çıkmıştır. Barnes konuşmasında özetle entelektüel işgücüne ilişkin çalışmaların Uluslararası Çalışma Ofisi bünyesinde yapılabileceğini savunmuş, ayrı bir organ kurulması durumunda diğer konular için ayrılan mali kaynakların tükeneceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Başkan La Fontaine’e tekrar söz vermiştir. La Fontaine’in cevabı yukarıda not edilen konuşmasıyla birlikte, UNESCO’yu ortaya çıkaran fikirlerin ifadesi olarak önemlidir:

“Sanıyorum benim gibi işçi sınıfını temsil eden Sayın Barnes bu önerinin esas maksadını anlamadı. Bedensel işgücüne yönelik organizasyon özel olarak sermaye ve işgücü arasındaki problem ve çatışmaları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu organizasyonun fonksiyonu, işçilerin çalışma koşulları ve saatlerini incelemektir. Ancak benim kurulduğunu görmeyi arzu ettiğim entelektüel organizasyon daha ziyade her milletten bilim adamlarının birlikte

⁵⁰ **The First Assembly of the League of Nations**, s. 93.

çalışmasına, çalışmalarının sonuçlarının kaydedilmesine ve basılmasına imkân sağlamak içindir. Dünyanın entelektüel işçilerinin beden işçileri ile aynı şekilde organize olmayı arzu etmesi mümkündür ve bu türden bir durum Uluslararası Çalışma Ofisi'nin konusu olacaktır; ancak bizim burada istediğimiz ve benim teklif ettiğim, düşünce insanlarına daha fazla güç ve enerji kazandırmaktır.”⁵¹

La Fontaine'in açıklamaları sonrasında İngiliz delege itirazını sürdürmüş, ancak Cemiyet sunulan tasarımı kabul ederek bünyesinde uluslararası entelektüel işbirliği üzerinde çalışacak teknik bir organın yaratılmasına ihtiyaç olup olmadığına ve böyle bir organın kurulabilirliğine ilişkin rapor hazırlanmasını karara bağlamıştır.

Rapor Leon Bourgeois (Fransa) tarafından hazırlanmıştır. Bourgeois 2 Eylül 1921 günü kabul edilen raporunda *entelektüel işbirliğine ilişkin soruları incelemek üzere bir Komite kurulması* önerisinde bulunmuştur⁵².

⁵¹ **The First Assembly of the League of Nations**, s. 95.

⁵² Bourgeois raporunda konunun Milletler Cemiyetinin en acil görevleri arasında görüldüğüne hemfikir olduğunu belirtmiştir. Uluslararası entelektüel yaşam uzun zamandır var olmasa Milletler Cemiyetinin kurulmayacağını vurgulayan Bourgeois, mevcut meseleyi daha ziyade var olan ilişkilerin belirlenmesi, sadeleştirilmesi ve yaygınlaştırılması olarak tanımlamıştır. Bourgeois bilgi edinmek için entelektüellere gidilmesi gerektiğini bu bağlamda ifade ederek, böylece konuyla doğrudan ilgili olanlardan alınan bilgiyle donanan Milletler Cemiyetinin programlarını uygulayabileceğini de belirtmiştir. Cemiyetin maddi üretimlerin değiş tokuşunu geliştirme girişimlerinin, aynı zamanda fikirlerin uluslararası değiş tokuşunu kolaylaştırma girişimlerinde bulunulmadan gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmiştir.

Raporda tasarıyla ilgili görüşmeler sırasında dile getirilen endişeye de atıfta bulunulmuş ve entelektüel işçilerin haklarının korunması ve konumlarının güçlendirilmesi konusuna atıftan kaçınıldığı anlatılmıştır. Genel Kurula sunulan tasarının bu nedenle entelektüel işbirliğine ilişkin uluslararası meseleleri incelemeye yönelik bir Komite kurulmasını önerdiği yorumlanabilir.

Devletlerarası diploma denkliklerin ve akademisyen değişiminin farklı milletlerden öğrenciler ve öğretmenler arasında etkileşime katkı sağlayacağına diğer yandan ulusal hassasiyetlere de dikkat edilmesi gerektiğine de raporda işaret edilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz **LEAGUE OF NATIONS: Organisation of Intellectual Work, Report by Léon Bourgeois French Representative Adopted by the Council on September 2nd 1921, A.42 (a). 1921.**

Milletler Cemiyeti bu raporu ve Genel Sekreter tarafından hazırlanan iki memorandum⁵³ baz alınarak 14 Ocak 1922 günü Komitenin kurulmasını karara bağlamıştır.⁵⁴ Kararla Komitenin Milletler Cemiyeti Konseyinin danışma organı statüsünde olması, seçkin kişilerden oluşacak ve ülkelerini temsil etmeyecek olan üyelerinin kendi kişisel kapasiteleriyle seçilerek göreve gelmesi kabul edilmiştir. Kadın ve erkekleri içerecek şekilde oluşturulması karara bağlanmış olan⁵⁵ Komitenin üye sayısı kuruluşta 12 olarak belirlenmiş olup 1924 yılında 14, 1925'te 15 ve daha sonra 19'a çıkarılmıştır.⁵⁶ Komite üyeleri, Milletler Cemiyeti Konseyince farklı disiplinlerden entelektüeller arasından, Milletler Cemiyetine üye ülkelerin vatandaşı olup olmadıklarına bakılmaksızın seçilmekteydi.⁵⁷ Komitenin birinci toplantısı 1 Ağustos 1922 günü Cenevre'de gerçekleşmiş ve Komite başkanlığına Henri Bergson seçilmiştir. 1922-1925 yılları arasında görev yapan Bergson'dan sonra başkanlık görevine sırasıyla 1925'te Hendrik Lorentz ve 1928'de Gilbert Murray getirilmiştir.

1923 yılından itibaren Komite, Millî Komisyonlarının kurulmasını sağlamıştır. Bu Millî Komisyonlar, ülkelerinde entelektüel yaşamın durumuyla ilgili bilgi vermek, ulusal entelektüel gruplar ve topluluklarla ilişkide olmak, onları Komite karar ve çalışmalarından

⁵³ **LEAGUE OF NATIONS:** *Educational Activities and the Co-Ordination of Intellectual Work accomplished by the Union of International Associations Memorandum by the Secretary-General*, Cenevre, 1921, A.42 (B). 1921 ve **LEAGUE OF NATIONS:** *The Desirability of Creating a Technical Organisation of Intellectual Work*, Cenevre, 1921, A. 42 (c). 1921.

⁵⁴ **LEAGUE OF NATIONS:** *Official Journal*, Annex 354 (C. 312. M. 155. 1922. XII.), Haziran 1922, s. 679.

⁵⁵ Bkz **LEAGUE OF NATIONS:** *Second Assembly of the League of Nations Organisation of Intellectual Work. Resolution Adopted by the Assembly at Its Meeting Held on Wednesday, September 21st, 1921 (morning), (adopted on the report of the Fifth Committee.)*, Resolution No.4 A. 116. 1921.

⁵⁶ Fernando **VALDERRAMA:** *A History of UNESCO*, UNESCO, Paris, 1995, s. 2.

⁵⁷ Jean-Jaques **RENOLIET** : “*L'UNESCO oubliée: l'Organisation de Coopération Intellectuelle (1921-1946)*”, 60 ans d'histoire de l'UNESCO Actes du colloque international Paris 16-18 novembre 2005, UNESCO, Paris, 2007, s. 62.

haberdar etmek ve Komite kararlarının uygulanmasını kolaylaştırmak üzere kurulmuşlardır. İlk olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan Millî Komisyonlar bu ülkelerde 1. Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan kültürel hasar hakkında bilgi vermektedir. Sayıları 1923 yılında 12, 1939'da 46 olan Millî Komisyonların 23'ü Avrupa'da 15'i Amerika'da bulunmaktaydı. Millî Komisyonlar; üyeleri, kaynakları, ulusal otoriteleri ile ilişkileri açısından farklılık göstermekteydi ancak birbirleriyle ilişki içerisinde çalışmaktaydılar. Bu çalışmalar okul kitaplarının revizyonu gibi bir ortak proje yürütmek, bölgesel veya genel toplantılar yapmak gibi farklı şekillerde gerçekleşebiliyordu.⁵⁸

Millî Komisyonların kurulmasıyla genişleyen işbirliği ağına ve seçkin üyelerine rağmen Komitenin uygulamada kendine ait düzenli ve sürekli çalışan insan kaynağı, Sekreteryası bulunmuyordu. Komitenin uygulamada insan ve maddi kaynağı bulunmayışı, çalışmalarının her yıl temmuz ayında gerçekleşen yıllık toplantılarda sınırlı kalması ve belirlenen amaçlara ulaşılamaması, çalışmalarında Komiteye yardımcı olacak bir teknik organa ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur.⁵⁹ Enstitü, bu görevi yerine getirmek üzere Fransız Hükümetinin⁶⁰ 9 Temmuz 1925 tarihli bir düzenlemeyle Milletler Cemiyetiyle anlaşmaya varması sonucunda 12 Eylül 1925'te Fransa'da kurularak 16 Ocak 1926'da resmi açılışla çalışmalarına başlamıştır.⁶¹

⁵⁸ RENOLIET, s. 63.

⁵⁹Roger-Pol DROIT: Humanity in the making Overview of the intellectual history of UNESCO 1945-2005, UNESCO, Paris, 2005, s.30-31.

⁶⁰ Fransa'nın teklifi ve konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz LEAGUE OF NATIONS: *Foundation of an International Institute of Intellectual Co-Operation Offer by the French Government*, Official Journal, Ekim 1924, Annex. 674 (A. 64. 1924. XII), s. 1549-1550.

⁶¹ DROIT, s. 30.

Enstitü tüm üyelerinin katılımıyla oluşturduğu kendi idari organı vasıtasıyla yönetilmekte, diğer yandan idari organa Fransız üye başkanlık etmekteydi. Enstitü, idari organın toplantıları arasında kararlarının uygulanmasından sorumlu bir direktör ve danışma komitesine sahipti. Enstitü, mali kaynakları açısından büyük oranda ev sahibi ülke Fransa'nın sağladığı sübvansiyon (yaklaşık olarak toplam gelirin üçte ikisi), üye ülkelerin desteği, Rockefeller Foundation ve Carnegie Trust gibi kuruluşların ve bazı hükümetlerin özel çalışmalar için sağladığı bağışlardan (yaklaşık olarak gelirin onda biri, 1939'da gelirin yarısı) alan bir kuruluş olarak faaliyet göstermiştir.⁶²

Enstitünün yapısı ise Milletler Cemiyeti *himayesinde* ancak Cemiyetin ve ev sahibi ülke Fransa'nın *yetkisinden bağışık* olarak tanımlanmıştır. Bu yapı Enstitünün devletler nezdinde diplomatik ilişkilerde bulunabilmesine ve devletlerin Enstitü nezdinde delege görevlendirilebilmesine imkân sağlamıştır. Enstitünün idari yönetimindeki yeri ve bütçe katkısı bir arada düşünüldüğünde Fransa'nın ev sahipliğine ve bu katkıya niçin gönüllü olmuş olabileceği sorulabilir. Fransa'nın Enstitü ev sahipliğini üstlenmesi bir boyutuyla Komitenin sınırlı kalan faaliyetleri sonucunda beklentileri karşılayamamasıyla oluşan durumu yumuşatmayı ve yukarıda anlatılan düşünceler çerçevesinde entelektüel işbirliğini sürdürmeyi amaçlamaktaysa da, aynı zamanda kültürel ve politik avantaj edinmeyi de hedeflemekteydi.⁶³ Nitekim buna benzer eleştiriler başta İngiltere olmak üzere üye devletlerce ilerleyen yıllarda dile getirilmiştir.⁶⁴

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz **RENOLIET**, s. 63.

⁶³ **RENOLIET**, s. 63.

⁶⁴ **RENOLIETs**, 64.

Enstitünün uluslararası entelektüel işbirliğini teşvik etmek üzere belirlediği çalışma alanları genel itibariyle şu konulara odaklanmıştı: Üniversiteler, kütüphaneler ve bilimsel kuruluşlar ile ilişkiler, telif haklarına ilişkin hukuki meseleler ve entelektüel işgücü koşulları, edebi çalışmaların milletlerarası değiş tokuşu ve çevirisi, müzeler ve sanatsal ilişkiler, enformasyon ve basın ve diğer medya kuruluşlarıyla ilişkiler.⁶⁵ Enstitü gibi Komitenin de çalışma alanları kuruluş kararına uygun olarak entelektüel işbirliği üzerinden şekillendirilmiş ve belirlenmişti. Diğer yandan, eğitimle ilgili konular dikkatli değerlendirilmiş; özellikle ilk yıllarda Komite çalışma alanları dışında tutulmuş ve dolayısıyla bu yıllarda çalışma alanları daha ziyade entelektüellerin sorunları üzerine odaklanmıştır. Bu yaklaşımın, Komitenin kurulduğu yıllarda eğitimle ilgili konuların mutlak olarak devletlerin egemenlik alanında olduğunun kabul edilmesiyle ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan, entelektüellere ilişkin sorunların dönemin finansal sıkıntıları, akademik değişim ve seyahat güçlükleri, entelektüellerin istihdamı, statüsü ve hakları gibi konuları içerdiği ve bunların eğitim alanına girmeden çözümlenmesinin, hatta etraflıca değerlendirilmesinin dahi mümkün olmadığı görülmüştür. Bir nebze de bu durumun etkisiyle Organizasyon 1930'larda iki reform geçirmiş, bu dönemde çalışma konularının "esnek olmayışı" göz önünde bulundurularak çalışma konuları ve bölümleri yeniden şekillendirilmiştir. Böylece Enstitü eğitim servisi bölümünü oluşturmuş, eğitsel dokümantasyon merkezleri üniversiteler arası işbirliği, öğrenci değişimi, gençlerin istihdamı, tarih ve coğrafya eğitimi gibi konular üzerinde çalışmıştır. 1936 yılından başlayarak konunun sosyo-ekonomik boyutu da dikkate

⁶⁵ "The Precursors", UNESCO The Courier, Ekim 1985, UNESCO, s. 6-7.

alınarak yetişkin eğitimi, kütüphaneler ve yeni medya araçlarının kullanımı çalışma konularına dâhil edilmiştir.⁶⁶

3. Organizasyonda Reform ve Organizasyonun Resmî Olarak Tanınması

Organizasyonda birinci reforma gerekçe olarak gösterilen nedenler faaliyetlerinin çeşitliliğinin dağılma ve verimsizliğe neden olması, kadrolarda bürokratikleşmenin artması, Enstitünün Komiteden tamamen bağımsız olma ve yayılma arzusudur.⁶⁷ Bu gerekçeler başta Milletler Cemiyeti Sekretaryası ve Birleşik Krallık'ın Organizasyonu eleştirmesine yol açmıştır. Jean-Jaque Renoiet, bu yıllarda Birleşik Krallık'ın Enstitüyü Fransa'nın kültürel emperyalizmi için bir araç olarak gördüğünü not etmiştir.⁶⁸

Reform, Enstitünün kuruluşu sonrasında fazlaca kuruluşun Enstitü üzerinden kendini Milletler Cemiyetiyle ilişkilendirmek üzere delege göndermeyi arzu etmesi ve böylece entelektüel işbirliği ağının aşırı genişlemesi çerçevesinde 1927'de Komitenin çalışma planını gözden geçirme ihtiyacıyla başlamıştır. Komite bunun için çalışmalarını değerlendiren bir rapor hazırlatmış ve raporu inceledikten sonra ve 1929'da millî komisyonların teklifi üzerine aynı yıl entelektüel işbirliği üzerine çalışmalarını ve organizasyonunu gözden geçirmek üzere çalışma grubu kurma kararını almıştır.⁶⁹ 1930'da oluşturulan çalışma grubu, Komitenin Enstitü üzerinde kontrolünü artırmasını ve bunun için daha sık toplanmasını⁷⁰; Komite ve Enstitünün alt komiteleri ve bölümlerinin

⁶⁶ **DROIT**, s 31.

⁶⁷ **RENOLIET**, s. 62-64.

⁶⁸ **RENOLIET**, 64.

⁶⁹ Esasen kurulan bir "çalışma komitesi"dir. Ancak Uluslararası İşbirliği Komitesi ile karışmamasını teminen "çalışma grubu" ifadesi tercih edilmiştir. Bkz **RENOLIET**, s. 64.

⁷⁰ Yılda bir defa toplanan Komite'nin Enstitü'nün faaliyetleri üzerinde söz söylemesi, Enstitünün bağışıklıkları da dikkate alındığında güçleşiyor, böylece Enstitüye daha geniş bir eylem alanı bırakıyordu.

kapatılarak bunların yerine uzman komitelerinin oluşturulmasını; Organizasyonun ülkelerdeki köklerini sağlamlaştırmak üzere millî komitelerin Komitenin toplantılarına dâhil edilmesini kararlaştırmıştır. Çalışma grubunun raporu sonucunda aynı zamanda Komitenin bir “*süper-bakanlık*” ya da “*süper-enstitü*” olmadığı, gerçek misyonunun tek kelimeyle “*hizmet*” olarak özetlenebileceğini, yani Komitenin esas misyonunun “*son dönemde artan öneme sahip bilimsel fikirler de dâhil olmak üzere entelektüel aktivitenin her formuna hizmet etmek*” olduğu ifade edilmiştir. Entelektüel işbirliğinin amacı raporda “*genel anlamda uygarlığın ve insanlığın bilgi birikiminin gelişmesi; özellikle de bilimin, edebiyatın ve sanatın yayılmasının geliştirilmesi*” olarak belirtilmiş, entelektüel işbirliğinin “*uluslararası problemlerin Milletler Cemiyeti’nin barışçıl doğasına uygun olarak çözülmesine yardımcı olacak ortamın yaratılmasına hizmet ettiği*” ifade edilmiştir⁷¹. Böylece şekillenen yeni yapı ilk defa resmî olarak “Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu” adıyla tanınmıştır. Organizasyonun idari organı Komite olarak tanımlanmış, Enstitü ise Komitenin tüm faaliyet alanlarında teknik organı olarak hareket edecek çalışma aracı olarak kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Komite karar ve yönetim organı, Enstitü ise icra organı olarak konumlandırılmıştır.

Bu düzenlemelerle Enstitü’nün Komite’nin aracı olarak etkinliği artırılmış diğer yandan özellikle Japonya, Almanya, İtalya gibi ülkelerin Cemiyetten ayrılmasıyla yapılan yeni bütçe düzenlemeleri beraberinde finansal zorlukları getirmiştir.⁷²

Finansal zorlukları ortadan kaldırmak üzere Komite 1936’da yeni bir reformu değerlendirmiş, reform fikri millî komisyonların 1937’de gerçekleşen toplantısında

⁷¹ VALDERRAMA, s. 3.

⁷² RENOLIET, s. 64.

desteklenmiş ve Enstitünün düzenli kaynaklara sahip olmasını garanti altına alacak düzenlemenin uluslararası anlaşma şeklinde yapılması önerilmiştir. Bu kapsamda, 45 devletin katılımıyla 1938 yılı sonunda Paris’te bir toplantı gerçekleşmiş ve “Uluslararası Entelektüel İşbirliği Şartı” (International Act Concerning Intellectual Cooperation) hazırlanmıştır. Bu düzenleme Fransa dâhil 11 devlet tarafından onaylanmış ve 1940 yılı Ocak ayında yürürlüğe girmiştir.

Düzenleme entelektüel işbirliğinin gündelik politika ve düzenleyici işlemlerden bağımsızlığına vurgu yapmakta, millî komisyonları ve Enstitüyü en önemli unsurlar olarak göstermekteydi. Öte yandan, 2. Dünya Savaşı nedeniyle bazı hükümetlerin düzenlemeyi onaylaması mümkün olmamış, Komite toplantıları iptal edilmiş, Komitenin direktörü, personelinin büyük bölümünün 1939 yılı Eylül ayında görevine son vermiş ve Komite Sekreteryası çalışmalarını sonlandırmıştı. Böylece Enstitü, bu tarihten 1946 yılında UNESCO’nun kuruluşuna kadar Organizasyonun tek koordinasyon organı haline gelmiştir.⁷³ Ancak düzenleme Fransa’nın İkinci Dünya Savaşı’nda yenilmesi sonucunda 1940’ta Enstitünün kapatılması nedeniyle uygulanamamıştır.

4. Organizasyonun Hedefleri, Başarıları ve Başarısızlıkları

Enstitünün direktör yardımcılığı görevini 1920’lerde yürütmüş ve UNESCO’nun kuruluşunda rol oynamış İngiliz entelektüel Alfred Zimmern, Milletler Cemiyeti bünyesinde entelektüel işbirliği alanında yapılan çalışmaların amacını şöyle ifade etmiştir:

⁷³ Algo **RAMMER**: “*Intellectual Partnership and Creation of Baltic Cultural Body*”, TRAMER Journal of the Humanities and Social Sciences, 2015, 19(69/64), 2, s. 109–137.

“İlk olarak hedefimiz zihinlerin buluşmasını sağlamak veya başka şekilde ifade etmek gerekirse, yaşayan insanlar arasında uygulamada entelektüel işbirliğini teşvik etmektir. İkinci olarak, hedefimiz entelektüel işçilerin araçlarını geliştirmek ve geniş anlamda entelektüel çalışmayı kolaylaştırmaktır.”⁷⁴

Ancak özellikle iki savaş arasında geçen dönemde yalnızca zihinlerin buluşmasını amaçlayan entelektüel işbirliğinin tamamen politika, siyaset ve uluslararası ilişkilerle ilişkisiz, nötr bir alan olduğunu söylemek de mümkün olmayacaktır. Einstein, Enstitünün kuruşu hakkında yazdığı yazısında hem Organizasyonun amacını hem de Enstitü üzerindeki şüpheyi bir arada şöyle dile getirmiştir:

Bu yıl içinde Avrupa'nın önde gelen politikacıları ilk defa mantıklı bir sonuca vardılar. Dünyamızın bu bölümünde refahın ancak geleneksel politik birimler arasındaki mücadeleye son verilirse yeniden sağlanabileceği gerçeğinden yola çıktılar. Avrupa'nın politik organizasyonu güçlendirilmelidir ve engelleri ortadan kaldırmak için aşamalı girişimde bulunulmalıdır. Bu büyük amaca tek başına anlaşmalarla ulaşılamaz. Her şeyin ötesinde insanların zihinleri bunun için hazırlanmalıdır. Onlarda şu ana kadar olduğu gibi cephelerde sona ermeyen yardımlaşma duygusunu adım adım uyandırmayı denemeliyiz. İşte bu düşünceyle Milletler Cemiyeti Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komitesini kurdu. Bu Komite kesinlikle uluslararası ve tamamen siyaset dışı bir otorite olacaktı. Komitenin işlevi savaş nedeniyle izole olmuş, dünyanın tüm milletlerinden entelektüellerin, birbiriyle ilişkide olmasını sağlamaktı. Bu zor bir görevdi, çünkü her şeyden önce kabul edilmelidir ki, en

⁷⁴ Daniel LAQUA: “Transnational intellectual cooperation, the League of Nations, and the problem of order”, Journal of Global History, Vol. 6, No. 02, 2011, s. 223-247; Alfred ZIMMERN, ‘The League and international intellectual co-operation’, Committee of the Geneva Institute of International Relations, Problems of peace, s. 145.

azından benim yakın ilişkide olduğum ülkelerde sanatçılar ve bilim adamları diğer insanlardan çok daha geniş ölçüde sığ nasyonalist duygularla yönetiliyordu(...)

Bu çabaları daha etkin kılmak için Fransız Hükümeti kalıcı bir Uluslararası İşbirliği Enstitüsü kurmaya karar verdi; ki bu kurum yakın zamanda açılacaktır. Bu Fransız milleti adına cömert bir harekettir ve herkesin teşekkürünü hak eder.

Sevinmek, övgüyle bahsetmek ve kişinin onaylamadığı ya da pişman olduğu şeyler hakkında hiçbir şey söylememek kolay ve minnet duyulan bir iştir. Ancak yalnızca dürüstlük çalışmalarımızı ilerletmemize yardımcı olabilir; dolayısıyla bu yeni doğmuş bebeğe tebriğimi eleştiriyle birleştirmekten çekinmeyeceğim.

Komitemizin karşılaştığı gündelik sorunlardan en büyüğünün siyasi tarafsızlığına duyulan güven eksikliği olduğunu gözlemlene imkânım oldu. Bu güveni güçlendirmek için elden gelen her şey yapılmalı ve ona zarar verecek her şeyden kaçınılmalıdır.

Bu nedenle, Fransız Hükümeti bir adım atıp kamu fonlarından Paris'te Komitenin kalıcı organı olarak bir Enstitü kurduğunda ve başına bir Fransız'ı direktör olarak getirdiğinde dışardan bakan birinin Fransız etkisinin Komiteye hâkim olacağı izlenimini engellemesi güç olacaktır. Bu izlenim bizzat Komitenin başkanının Fransız olması gerçeğiyle de güçlenmektedir.

Söz konusu kişiler en yüksek itibara sahip, herkes tarafından sevilen ve saygı duyulan insanlarsa da, yine de bu izlenim devam edecektir. Dixi et salvavi animam naeam [söyledim ve ruhumu kurtardım]. Tüm kalbimle bu yeni Enstitünün, Komite ile sürekli etkileşimle, ortak

amaçlarını temin edeceklerini, dünyanın her yerindeki entelektüel işçilerin güvenliğini kazanacaklarını ve onlar tarafından kabul göreceğini umuyorum.”⁷⁵

Organizasyonun politikleştikten şüphe edilmesinin devletler açısından çeşitli sonuçları olacaktır. Bir uluslararası organizasyonun siyasi ve politik manevralardan etkilendiğini düşünen bir devletin bu uluslararası organizasyonu kabul etmek ve etmemek arasında bir seçim yapması gerekecektir. Bu durumda birinci seçenek savaş sonrası düzenin mantığına uygun olarak, eski düşman devletlerin bilim adamlarını uluslararası organizasyonların dışında bırakmak olacaktır ki bu tam da uluslararası entelektüel işbirliği fikrinin uyanışına neden olmuş durumdur. İkinci seçenek ise olabildiğince kapsayıcı olmaktır ancak bu durumda da mevcut düzene getirilen her tür eleştiriye uyum sağlamak gerekecektir.⁷⁶ Reformla sonuçlanan yukarıda özetlenen eleştirilerden bazıları Organizasyonun tüm hayatı boyunca geçerli olmuş gibi görünmektedir. Organizasyon amaçlarına ulaşamamış ağır bürokratik bir kurum olmakla, entelektüel ve elit gruplarla çalışmak ve geniş kitlelere ulaşamamış olmakla eleştirilmiştir.

Dünyaca ünlü entelektüellerin bir araya getiren Organizasyonun aynı zamanda “entelektüel olmanın manifestosu olması”⁷⁷, diğer bir ifadeyle kendini entelektüel olarak tanımlamaya yardımcı olması ilgi çekicidir. Organizasyonun insanların zihninde barışın inşasını, toplumlarına örnek oluşturan bilim adamları ve düşünürler üzerinden gerçekleştirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Barış fikrini topluma yayma görevi bir

⁷⁵ Albert **EINSTEIN**: Einstein On Politics His Private Thoughts and Public Stands on Nationalism, Zionism, War, Peace and the Bomb, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 200-202.

⁷⁶ **LAQUA**, s. 237.

⁷⁷ **LAQUA**, s. 246.

anlamda onlara verilmiş gibi görünmektedir. Öte yandan bu tutum Organizasyonu *seçkin* bir yaklaşım sergilemek, halklar ve bireylerle etkileşimde bulunmamak ve bir yandan birbirlerinden izole edilmiş bilim insanlarını buluşturmayı hedeflerken diğer yandan bu grubu halklardan izole etmekle eleştirilmesine neden olmuştur. Belli bir grup entelektüeli, alanlarında çalışan diğer uzmanlardan ve genel olarak insanlardan izole etmenin barışın inşası için doğru bir yaklaşım olmadığı, insanların zihinlerinde bu fikri inşa etmenin ancak insanlarla doğrudan etkileşimle mümkün olacağı entelektüel işbirliği fikrinin uygulamasına ilişkin olarak Organizasyona getirilen en önemli eleştirilerden biri olmuştur.

Benzer şekilde, Organizasyon dünyanın her bölgesiyle aynı oranda ilgilenmemekle de eleştirilmiştir. Dönemin “Batılı” düşünürleri sayıca fazla olsa da Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu Hindistan, Çin, Japonya, Brezilya, Peru, Meksika, Amerika Birleşik Devletleri, Meksika, Rusya, Polonya gibi dünyanın farklı ülkelerinden uzmanı bünyesinde barındırmıştır. Yine de aralarında bu düşünürlerden bazılarının da yer aldığı bir kesimce Avrupa dışındaki bölgelerde yoğun ilgi ve faaliyet göstermemekle eleştirilmiştir. Örneğin Nobel ödüllü Şilili yazar Gabriela Mistral, Organizasyonun Latin Amerika’ya pek de bir şey katmadığını, mali kaynakların büyük oranda Avrupa için kullanıldığını dile getirmiştir.⁷⁸

Bütün bu eleştirilere rağmen, Organizasyonun önemli ve somut başarıları da bulunmaktadır ve bunlar daha ziyade Enstitü nezdinde gerçekleşen faaliyetlerdir: İkili

⁷⁸ Düşünürler, katkıları ve ayrıntılı bilgi için bkz. Elizabet **HORAN**/Doris **MEYER**: The America of ours: The letters of Gabriela Mistral and Victoria Ocampo, University of Texas Press, Austin, 2003 ve **LAQUA**.

entelektüel işbirliği anlaşmaları, ahlaki silahsızlanma (Cemiyetin öğretim prensiplerinin oluşturulması, okul kitaplarının revizyonu ve düşmanca ifadelerden arındırılması, film ve radyonun barışçıl kullanımı), eğitim (diplomaların denkliği, öğrenci ve akademisyen değişimi ve seyahat kolaylıkları, eğitsel dokümantasyon merkezlerinin kurulması, 1931-1935 yılları arasında Çin Hükümetine eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi için verilen teknik destek, burslar), edebi eserlerin çevirisi, tarihi yapıların ve sanat eserlerinin uluslararası korunması (Uluslararası Müze Ofisinin⁷⁹ faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir), kütüphane ve arşivler arası işbirliği, fikri hakların korunması, sinema ve benzeri yeni metotların kültürel etkilerinin değerlendirilmesi⁸⁰, süreli yayınlar (Intellectual Cooperation ve Mouseion), uzmanlara yönelik yayınlar bunlardan bazılarıdır.⁸¹

Organizasyonun en temel başarısı ise, entelektüelleri bir araya getirmek, birlikte çalışmalarını sağlamak ve bu yolla Milletler Cemiyetinin barış ideallerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak olarak görülebilir. Enstitü farklı konular üzerine tartışma, toplantı, yazışma ve görüşmeler aracılığıyla dönemin ünlü düşünürleri ve bilim adamları arasında etkileşime yardımcı olmuş, uluslararası politika ve ekonomi uzmanlarını mevcut ekonomik sorunları tartışmak üzere bir araya getirmiştir. Faaliyette

⁷⁹ Uluslararası Müze Ofisi, Komitenin kararıyla 1926 yılında oluşturulmuş ve Organizasyonun müzecilik alanındaki faaliyetlerinin çoğunluğunun gerçekleştirildiği birimdir. Uluslararası Müze Ofisinin yönetim kurulu Komiteden ve Enstitüden temsilcilerin de bulunduğu 5 kişiden oluşmaktaydı. Uluslararası Müze Ofisinin faaliyetlerinden bazıları Mouseion Dergisinin ve Museographie serisinin basımı, müzecilik alanında uluslararası toplantıların düzenlenmesidir. Ofisin 1936 yılında yürüttüğü çalışma Tarihi Yapıların ve Sanat Eserlerinin Savaş Zamanı Korunması Taslak Sözleşmesinin kaleme alınmasıyla sonuçlanmış, 1954 Sözleşmesinin imzalanması sürecine katkı sağlamıştır. Ofis çalışmalarına 1946 yılında son vermiş, bu tarih itibarıyla işlevlerini UNESCO ve ICOM'a devretmiştir.

⁸⁰ Bu çalışma Walt Disney ile işbirliği içinde Enstitü tarafından yürütülmüştür.

⁸¹ **RENOLIET** s. 64-65; **VALDERRAMA**, s.17. Söz konusu yayınların az sayıda uzmana yönelik ve oldukça teknik olduğu ve bu nedenle yaygınlaşmadığı hakkında bazınız: **RENOLIET**, s. 65.

olduğu yıllar boyunca Paul Valery, Albert Einstein, Marie Curie, Henri Bergson, Sarvepalli Radhakrisan, Masaharu Anesaki, James T. Shotwell, Gabriela Mistral, Rabindrarath Tagore, Leon Bourgeois, Henri La Fontaine, Hendrik Lorentz, Hu Shi gibi farklı bilim alanlarında dünyaca tanınmış uzmanlar, Nobel ödüllü düşünürler Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonun faaliyetlerine katılım ve katkı sağlamıştır. Dönemin ünlü entelektüelleri arasında belirli konular üzerine yapılan tartışma, yazışma ve “etkileşimler”⁸² daha sonra basılmıştır.⁸³ Entelektüeller arasında gerçekleşen etkileşimlerin kendi çalışmalarına da yansımaları olmuş, yansımalar bazen Organizasyonun benimsediği ilkelerin savunucusu bazen de sistemin güçlü bir eleştirisi olarak belki de Organizasyonun kuruluşunda dile getirilen yaklaşımı başka bir yönüyle somutlaştıran örnekler ortaya çıkarmıştır. George Bernard Shaw, Geneve adlı eleştirel oyunu için 1938’de yazdığı notunda şunları dile getirmektedir:

*(...) Sonunda, Gilbert Murray’ın kimliğinde canlanan Komite benimle irtibata geçti. Murray benden Milletler Cemiyetiyle etkileşimde bulunmamı rica etti. Bu beni neredeyse aptala döndürdü; Allah aşkına niçin, ne üzerine etkileşimde bulunacaktım acaba? Şimdi, Gilbert Murray, diğer şiddetle militan pasifistlerin tersine, güçlü bir mizah anlayışına sahip ve telepatiye inanıyor. Uyguluyor da. Ve böylece Komite dışında bir yerde sahnede olmanın eğlenceli olabileceği fikri içimde büyümeye başladı(....)*⁸⁴

⁸² “Etkileşimler” İngilizce ve Fransızca karşılığıyla “Correspondences” Organizasyon tarafından basılan ve farklı entelektüeller arasında yapılan yazışmaları içeren bir yayındır.

⁸³ Konusuna göre Latince dâhil farklı dillerde gerçekleşebilen bu tartışma ve yazışmalar ilerleyen yıllarda UNESCO Arşivine taşınmış olup, basılı metinlerine buradan ulaşımı mümkündür.

⁸⁴ George Bernard **SHAW**: George Bernard Shaw: The Collected Plays (Illustrated), e-artnow, 2015.

Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu, Valderrama'nın da ifade ettiği gibi entelektüel yaşamın karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelmek gayesiyle bazıları oldukça başarılı faaliyetler yürütmüştür. Kalıcı barış için gerçek çarenin ancak uluslararası ilişkilerin ve hayatın genel koşullarının değişmesiyle mümkün olacağı üzerinde genel bir uzlaşa bulunmaktadır ve Organizasyon, genel koşulların değişmesine yardımcı olacak işbirliği ruhunun temellerini atmıştır.⁸⁵

*Nasıl harekete geçmeliyiz? Elitlerin karar vermesine izin vererek mi? Klasik kültürü ona daha önceden erişimi olmayan geniş popülasyonlara yayarak mı? Mesleki becerilere yoğunlaşarak ya da bireyin gelişimine odaklanarak mı? Yeni elitler yetiştirerek mi? Yeni değerler ve insanlık anlayışı keşfederek ya da denenmiş ve test edilmiş değerleri yeniden keşfederek ve daha geniş çevrelere yayarak mı? Her problemi ayrı ayrı değerlendirek mi yoksa küresel bir bakış açısı benimseyerek mi? Tüm bu sorular yöneltildi. Daha sonra da yöneltilmeye devam edecek. Gerçekten de bunların geçmişte kaldığından emin olamayız.*⁸⁶

“Zihinlerin buluşmasını sağlamak” “toplumların refahı ve barışın temini için insanların zihinlerini hazırlamak” UNESCO’nun “barışın insanların zihinlerinde inşa edilmesi” fikrinin belki de başka sözcüklerle ifadesidir. Dolayısıyla Organizasyonun hikâyesi UNESCO’yu anlatmaya yardımcı olur. Organizasyona getirilen eleştiriler ve Organizasyonun zayıf yanları bu ortak fikrin ilk uygulamasından edinilen deneyim olarak görülebilir. Nitekim Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonundan öğrenilen en önemli şeylerden biri tek başına entelektüellerin barışın tüm dünyada teminine yeterli

⁸⁵ VALDERRAMA, s. 4.

⁸⁶ VALDERRAMA, s. 35. (alıntılanan ifadenin sahibi yayında belirtilmemiştir.)

olmayacağıdır. Barış ayırım gözetilmeksizin tüm bireylerin beyninde inşa edilmelidir. Bu deneyimin yansımaları UNESCO'nun kuruluş sürecinde görülebilmektedir.

B. UNESCO'nun Ortaya Çıkışı

UNESCO'nun kuruluşundan hemen önceki dönem, İkinci Dünya Savaşının gerçekleştiği yılları kapsar. İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu da dâhil Milletler Cemiyeti sistemi sona ermiş; hemen her alanda uluslararası işbirliği imkânsız hale gelmiştir.⁸⁷ Yine de işbirliği ruhu savaş yılları boyunca korunmuş, çeşitli vesilelerle canlanmış, faaliyete geçmiştir.⁸⁸ Sonuçta UNESCO'nun kuruluşuna yol açacak süreç devletlerin bir araya geldiği iki girişimle şekillenmiştir: Müttefik Eğitim Bakanları Konferansı (CAME - Conference of Allied Ministers), ve Londra'da gerçekleşen Uluslararası Örgütün Kuruluş Konferansı.

1. Müttefik Eğitim Bakanları Konferansı

Kısa adı CAME olan Müttefik Eğitim Bakanları Konferansı 2. Dünya Savaşı sırasında Londra'da sürgünde olan eğitim bakanları ve uzmanlarından oluşmaktadır ve eğitimin UNESCO'nun faaliyet alanları arasında olmasında rol oynamıştır. Eğitim alanında çalışan bir uluslararası organizasyon kurma fikri ve Londra'da gerçekleşen UNESCO Kuruluş Konferansı'na UNESCO'nun kuruluş sözleşmesi olarak sunulan iki

⁸⁷ DROIT, s. 43.

⁸⁸ VALDERRAMA, s. 40.

taslaktan biri CAME tarafından hazırlanmıştır. CAME, 1942 yılından 1945 yılına kadar çeşitli aralıklarla yirmi bir defa toplanmıştır⁸⁹.

CAME'nin ilk ortaya çıkışı, 1942'de dönemin İngiltere Eğitim Bakanı Richard. A. Butler'ın davetiyle Belçika, Çekoslovakya, Fransa, Hollanda, Norveç, Polonya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın eğitim yetkililerinin toplanmasıyla olmuştur. Bu grubun çalışmalarına ilerleyen yıllarda Lüksemburg, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Kanada, Yeni Zelanda katılım sağlamıştır.⁹⁰

İngiltere'nin ilk daveti Londra'da bulunan eğitim bakanlarıyla İngiliz okulları, çalışma programları ve gençlik örgütlerine bir ziyareti ve davet edilen ülkelerin bakanlıklarınca İngiltere'de kurulan okulların gezilmesini içermekteydi ve bu vesileyle karşılıklı bilgi alışverişi için ilk adımı atmaktaydı.⁹¹ Ancak bu amaç ilk toplantılarından itibaren savaş sırasında ve sonrasında eğitimle ilgili güçlüklerin aşılması, kültürel ve eğitsel yeniden yapılanmanın ve iyileştirmenin sağlanması olarak şekillenmiştir.

1. Dünya Savaşı sırasında yaşanan yıkım sonucunda kitap, kütüphane ve benzeri kaynakların yok olmuş, nitelikli insan gücünün özellikle de öğretmenlerin sayısının ciddi şekilde ve dünya genelinde azalmış olması dolayısıyla çocukların ve gençlerin eğitiminin nasıl sağlanacağı ciddi kaygı uyandırıyordu. Bu nedenle CAME'nin ikinci toplantısı için amaçlar okul kitaplarının tedariki ile öğretmenlerin ve eğitim personelinin sağlanmasına

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO**: UNESCO Executive Board -Interim Report Concerning the Documentation of the Conference of Allied Ministers of Education (CAME), Paris, 1948.

⁹⁰Lüksemburg 1943 yılı Mayıs ayında, Avusturya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Kanda, Yeni Zelanda 1943 Temmuz ayında, Amerika Birleşik Devletleri ise 1944 yılında üye olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği gözlemci statüsünde takip etmiştir. CAME ile “ilişkili ülkeler” ise Bolivya, Ekvador, İzlanda, İrlanda, Kolombiya, Liberya, Mısır, Paraguay, Peru, Şili, Uruguay ve Venezuela'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz H. H. **KRILL DE CAPELLO**, The Creation of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, International Organization, 1970, s. 1-3.

⁹¹ **KRILL DE CAPELLO**, s. 1-3.

yönelik sorunların tartışılması olarak belirlenmişti.⁹² Diğer yandan, eğitimle ilgili konuların tartışılması Milletler Cemiyeti döneminden biraz daha iyi karşılanırsa da hâlen mutlak ve kesin olarak devletlerin ulusal yetkisi içinde kabul ediliyor, tamamen teknik bilginin paylaşımı desteklense de özellikle okul müfredatlarının belirlenmesi gibi konulara şüpheli yaklaşıyordu.⁹³

Bu yaklaşım farklı bir gelişmeye imkân sağlamıştı: CAME eğitimle ilgili bir ortaklığın ancak *kültürel anlaşmalar* üzerinden gerçekleştirilebileceğini değerlendirmiş ve böylece savaş dönemi sonrasında yeni koşulları dikkate alacak ikili kültürel işbirliği anlaşmaları üzerinde çalışmaya başlamıştı.⁹⁴ CAME bunun için 1943 kültürel anlaşmalar üzerine çalışacak bir komite kurmuş bu komite ortak bir anlaşma modeli üzerinde çalışmıştır. Ortaya çıkan model anlaşma bazı üyeler arasında kabul görmüş ve kullanılmıştır.⁹⁵

CAME'nin faaliyet alanları hızla genişlemiş, kısa süre içinde şu komite ve komisyonların kurulmasına yol açmıştır: Kitap ve Yayın Komitesi, Görsel-İşitsel Yardım Komisyonu, Kültürel Materyalin Korunması ve İadesi Komisyonu, Bilimsel ve Laboratuvar Donanım Komitesi, Temel Eğitsel Ekipman Komitesi, Özel Eğitsel Sorunlar Komitesi. CAME'nin faaliyet alanının hızla genişlemesinin bir diğer sonucu yeniden

⁹² KRILL DE CAPELLO, s.3

⁹³ Opocensky, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin eğitimin içeriğiyle ilgili çalışmaların uluslararasılaştırılmasına ilişkin tutumu delegesi tarafından "son derece isteksiz" olarak tanımladığını aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz Jan OPOCENSKY: The Beginnings of UNESCO 1942-1948 Vol. 1, UNESCO, Paris, s. 16.

⁹⁴ KRILL DE CAPELLO, s. 3-4.

⁹⁵ Opocensky'e göre bu model 1970'li yıllarda (yazarın yayın tarihidir) hâlen ikili kültür anlaşmaları hazırlanırken kullanılıyordu. Bkz OPOCENSKY, s. 16.

yapılanma girişimi olmuştur. Bu sırada gerçekleşen bir girişim, UNESCO’nun kuruluşuyla yakından ilgilidir.

Londra Uluslararası Meclisi (London International Assembly)⁹⁶ ve Dünya Vatandaşlığında Eğitim Konseyi (Council for Education in World Citizenship)⁹⁷ üyelerinden oluşan bir karma komisyon CAME’ye bir rapor sunmuştur. 1943 yılı Mart ayında sunulan bu rapor “dünya vatandaşlığı eğitiminin”⁹⁸ ve genel olarak eğitimin teşviki için Uluslararası Eğitim Organizasyonunun kurulmasını öneriyor; savaş sonrasında “eğitsel yeniden yapılanmanın” temel bir öncelik olarak kabul görmesi gerektiğine işaret ediyordu.⁹⁹ Eğitim alanında faaliyet gösterecek bir uluslararası organizasyon kurma fikri böylece CAME’nin gündemine gelmiştir.

CAME genel işleyişi içinde bu raporun sunduğu tavsiyeleri incelemek üzere bir komite kurmuş ve anılan komite de CAME’nin sonraki oturumuna iki teklif sunmuştur:

⁹⁶ 1941’de Milletler Cemiyeti himayesinde kurulmuştur. Resmî olarak Milletler Cemiyetinin bir organı olmamakla birlikte üyeleri Londra’daki müttefik hükümetlerce belirlenmekte ve üyeleri aracılığıyla bütün üyelerince genel kabul gören konularda hükümetlere tavsiyeler sunmaktaydı. Kendini hiçbir politikaya bağlı olmayan ve özel bir amacı desteklemeyen; gayri resmî nitelikte ve hiçbir devletin kontrolünde bulunmayan bir yapı olarak tanımlanmıştır. Uluslararası anlayışı geliştirmek, savaş sonrası dönem politikaları için ilkeler belirlemek ve böylece şiddete direnen bütün uluslara hizmet etmeyi hedefleyen bu yapı, kuruluş amacını ise “çalışma, araştırma ve fikir alış verişine imkân sağlamak” olarak belirlemiştir. Kısa tanım için bkz **Joint Commission of the Council for Education in World Citizenship and the London International Assembly**: Education and the United Nations, 1943, American Council on Public Affairs, Washington D.C., s. 7-8.

⁹⁷ Eğitim alanında faaliyet gösteren hükümet dışı bir kuruluştur. Temsilcileri İngiltere’de eğitim alanında faaliyet gösteren dernekler, yerel eğitim otoriteleri ve öğretmenlerden oluşmaktaydı. Konseyin rapor hazırlandığı yıllardaki başkanı IIIC Başkanı Gilbert Murray idi. Konseyin amacı insanlar arasında karşılıklı anlayış, barış, işbirliği ve iyi niyetin geliştirilmesine katkı sağlayacak eğitimin ve eğitim sisteminin geliştirilmesi olarak belirlenmişti. **Joint Commission of the Council for Education in World Citizenship and the London International Assembly**, s. 8-9.

⁹⁸ Bununla kastedilen farklı milletlerden insanların birbirlerini, tarihlerini, alışkanlıklarını tanımalarına yardımcı olan bir eğitim ile insanlar arasında karşılıklı anlayış ve diyalogun geliştirilmesi, farklı milletlerden insanlar arasında ayrımcılığa yol açan anlayışın ortadan kaldırılması ve böylece barışın inşasına katkı sağlanmasıdır. Raporda bu yolla eğitimin savaş sonrasında bir sistem kurulmasını garanti altına alacağı ifade edilmektedir.

⁹⁹ **Joint Commission of the Council for Education in World Citizenship and the London International Assembly**, s. 104-105.

CAME'nin mümkünse tüm devletleri içerecek şekilde genişlemesi ve bir idari büro kurarak faaliyetlerinin devamlılığını sağlaması. Komite idari büro kurulması yoluyla CAME'nin yeniden inşa programı için sorumluluk üstlenmeye yönelik niyetini açıkça ifade edebileceğini, aynı zamanda *gelecekte kurulacak bir uluslararası organizasyon için gerekli hazırlıkların yapılmasına da imkân sağlanabileceğini*¹⁰⁰ ifade etmiştir.¹⁰¹

Raporun 1943 yılı Ekim ayında kabulüyle idari büro kurulmuş, CAME gözlemci üyelerine tam üyelik statüsüne geçmelerine yönelik teklif göndermiş ve böylece genişlemeye yönelik teklifi uygulamaya koymuştur. Bu teklife cevabı not edilen delegelerin çoğu eğitim alanında bir uluslararası organizasyon kurulması durumunda üyeliği düşünebileceklerine yönelik görüş bildirmiştir.¹⁰² 1944 yılı başlarında gerçekleşen oturumda Rene Cassin'ın (Fransa) teklifiyle tekrar gündeme alınan uluslararası organizasyon kurmaya yönelik hazırlıklar için büronun üyelerinden eylem planı hazırlamaları istenmiştir. Hazırlanan üç farklı eylem planının da amaçlar, faaliyet alanları ve teşkilatı¹⁰³ gibi konular açısından benzer çözümler önermesiyle eğitim alanında bir uluslararası organizasyonun kurulmasına yönelik eylem hızlanmış; ABD'nin 1944 yılı baharında gerçekleşen oturumlara heyet göndermesiyle daha da ivmelenmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Bkz **CAME**, AME/A/20a, s. 1.

¹⁰¹ Diğer yandan sonraki oturumlarında CAME'nin uluslararası organizasyon oluşturma filizlerini taşıdığı da tartışılmıştı.

¹⁰² **OPOCENSKY**, s. 30.

¹⁰³ Her üç raporda da ilgili ülkelerde millî komisyonların kurulması, kurulacak organizasyonun da daimi bir Sekreteryâ, Genel Direktörün yanı sıra İdari Komitesinin bulunması önerilmiştir.

¹⁰⁴ ABD'nin eğitim alanında uluslararası işbirliği fikrine nasıl yaklaştığına ilişkin Coleman ve Jones, CAME'nin Ekim 1943'te aldığı karar sonrasında uluslararası organizasyon için teklif hazırlamaya başlamasına kadar fikir belirtme niyetinde olmadığını ancak bu aşamadan sonra buna mecbur kaldığını ifade etmektedir. Diğer yandan ABD'de sivil toplum arasında koalisyonun bulunduğu ve uluslararası işbirliğine olumlu yaklaşıldığı not edilmiştir. Dumbarton Oaks Barış Görüşmelerinden sonra ise ABD'nin görüşü netleşmiş ve bu türden uluslararası bir organizasyonun ancak Birleşmiş Milletler bünyesinde olması durumunda kabul edilebileceği sonucuna varılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz David **COLEMAN** /Philip W.

ABD heyeti ilk açıklamalarında eğitim alanında uluslararası işbirliğine sıcak bakıldığını, bunun için ayrı bir uluslararası örgüt kurularak eğitsel ve kültürel yeniden yapılanmanın sağlanabileceğini, bunusa mümkün olan en geniş kapsamda, tüm milletlerin katılımıyla yapılmasını savunulmuştur. İşbirliğinin somutlaştığı en önemli alanlar olarak da öğretmenlerin yetiştirilmesi ile kütüphane, arşivlerin yeniden inşası ve sanat eserlerinin iadesi başlıklarını gösterilmiştir.

Krill De Capello, ABD'nin CAME ile resmî ilişki içine girmeyerek CAME'yi hâlihazırda kurulmuş uluslararası bir kuruluş olarak kabul etmekten kaçındığını ve oturuma katılan temsilcileri aracılığıyla Amerikan fikirlerini tartışmak için bir forum olarak kullandığını da not etmiştir.¹⁰⁵ Böylece tüm katılımcılara eşit haklar tanıyan açık oturum yapılması kararlaştırılmış ve ilk toplantı 1944 yılı baharında gerçekleşmiştir.

ABD heyeti, CAME'den ayrı bir uluslararası organizasyon kurulmasına yönelik görüşünü savunmuş ve CAME'nin bu organizasyonun Avrupa bölge ofisi olarak faaliyet göstermesini önermiştir. Bu öneri kabul görmemiş¹⁰⁶ ve ABD önerisini geri çekmiştir. Tartışmalar sonucunda *Birleşmiş Milletler Eğitsel ve Kültürel Yeniden Yapılanma Organizasyonu* başlığıyla yeni bir organizasyonun kurulmasına yönelik hazırlık komitesinin oluşturulması kabul edilmiştir. Hazırlık Komitesi; ABD, Belçika, Birleşik Krallık, Çin, Fransa ve Norveçli üyelerin katılımıyla oluşturulmuştur.¹⁰⁷

JONES: United Nations and Education: Multilateralism, Development and Globalisation, Routledge Falmer, New York & Londra, 2005.

¹⁰⁵ **KRILL DE CAPELLO**, s. 9.

¹⁰⁶ Krill De Capello “Avrupalı Bakanların, CAME'nin faaliyetlerini Avrupa'yla sınırlandıracağından ve böylece başta Birleşik Devletler olmak üzere Avrupa dışındaki milletlerden izole hale geleceklerinden korkmaları” nedeniyle öneriyi desteklemediğini belirtmektedir. Bkz **KRILL DE CAPELLO**, s.10.

¹⁰⁷ **KRILL DE CAPELLO**, s. 11.

Hazırlık komitesinin oluşturduğu taslak belge ilişkide bulunan devletlere gönderilmiş ve tasarının resmî kabulünü sağlayacak yirmi devletten olumlu cevap alınmıştır. Ancak taslağa ilişkin görüşmelerin yapılacağı oturumlarda ABD heyeti yeni bir tutum beyan etmiş ve gönderilen taslakta değişiklik yapan yeni bir teklif sunmuştur.

ABD heyeti Birleşmiş Milletlerin kurulmasına ilişkin San Francisco Konferansı'nın sonuçlarının beklenmesini önermiş; bu konferanstan sonra Birleşik Krallık Hükümetinin ev sahipliğinde ve davetiyle uluslararası organizasyonun kurulması için bir konferansın gerçekleştirilmesini teklif etmiştir. ABD'nin teklifiyle getirdiği bir diğer değişiklik önerisi yeniden inşanın kurulacak organizasyonun temel amaçları arasında yer almasından vazgeçilmesidir. ABD heyeti önce yardımın ayrı bir fonla yürütülmesini önermiş sonra bu fikirden vazgeçerek ikili anlaşmalar yoluyla yardım sağlanmasını desteklemiştir. Opocensky'e göre ABD'nin taslakta değişiklik önerilerinin en önemlileri organizasyonun yönetici organı olan Genel Konferansın üyelerinin millî komisyonlarla anlaşarak belirlenmesi, her ülkede millî komisyon kurulmasının zorunlu tutulması, üye devletlerin düzenli olarak organizasyona faaliyetlerini ve ülkelerinde gerçekleşen gelişmeleri raporlamasıdır.¹⁰⁸

Bu öneriler millî komisyonlara ilişkin ikisi dışında benimsenmiştir.¹⁰⁹ Değiştirilen taslağın San Francisco Konferansı'na katılan delegelere ulaştırılması ve akabinde son taslağın CAME'nin bakış açısını anlatan açıklamayla birlikte kuruluş için düzenlenecek toplantıya sunulması üzerinde anlaşılmıştır.

¹⁰⁸ OPOCENSKY, s.48-49.

¹⁰⁹ Opocensky Avrupa ülkelerinin ABD'nin millî komisyonlar konseptine karşı çıktığını da not etmiştir. Bkz OPOCENSKY, s. 49.

ABD'nin önerisiyle kabul edilen teklifte bahsedilen toplantı *Birleşmiş Milletler* temsilcilerinin katılacağı bir *Uluslararası Eğitim ve Kültür* Konferansı idi. Böylece eğitim alanında uluslararası işbirliği ve belli alanları açısından kültür yeni kurulacak organizasyonun dokusuna eklenmişti. Entelektüel işbirliğini bu dokuya işleyen ise Fransa olmuştur.

Fransa bir süre ABD'nin yeni bir uluslararası organizasyon kurma fikrine karşı çıkmıştır. Krill De Capello'ya göre bunun nedeni benzer bir organizasyonun kurulması yoluyla, savaş nedeniyle kapatılmış olan Enstitünün yeniden açılmasına engel olacak olumsuz bir yargının oluşmasına izin vermemektir.¹¹⁰ Böylece Fransa delegeleri mümkün olan süre boyunca karar alınmasını ertelemeye çaba göstermiş¹¹¹, ancak bunun daha fazla mümkün olmadığının görülmesiyle yeni organizasyon ve Enstitünün “*çalışma alanları ve kuruluş biçimleri arasında yakınlaşma sağlanmaya çalışılmıştır*”.¹¹²

Bu bağlamda 1944'te gerçekleşen oturumda yeni organizasyonun eğitime ek olarak entelektüel işbirliğini teşvik etmesi önerilmiş, bu öneri kabul görmüştür. Yine 1945'te yeni organizasyona sivil toplum kuruluşları ve akademik örgütlerin katılımının temin edilmesi önerilmiş ancak konu ertelenmiştir.¹¹³ Fransa'nın UNESCO'nun kuruluşu açısından belki de en önemli önerisi ise San Francisco Konferansı'nda entelektüel işbirliği organizasyonunun kuruluş mevzuatını kabul etmek üzere BM taraf devletlerinin bir

¹¹⁰ KRILL DE CAPELLO, s. 14. Gerçekten de yeni bir organizasyonun kurulmasıyla Enstitünün yetkilerini devretmiş sayılacağı ya böyle bir kuruluşa artık gerek olmadığı veya Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulacak yeni organizasyonun Enstitünün gücünü ve itibarını azaltabileceği savunulabilir. Birleşik Krallığın başını çektiği grubun Enstitüye yönelik yukarıda özetlenen eleştirileri de dikkate alındığında Fransa'nın tutumu netlik kazanmaktadır.

¹¹¹ San Francisco Konferansı'nın beklenmesi gibi kararların ve üye devletlerin tereddütlerinin de bu çabalara destek olduğu savunulabilir.

¹¹² KRILL DE CAPELLO, s. 15.

¹¹³ KRILL DE CAPELLO, s.14.

konferans çağrısında bulunmasına yönelik olandır. Uluslararası örgütlerin de danışman statüsünde katılımına işaret eden öneri karar tasarısı olarak sunulmuş ve kabul edilmiştir.¹¹⁴ Fransa daha sonra konferansın dili olarak Fransızcanın kabulünü ve kuruluş toplantısına davet eden Büyük Britanya'nın yanında ilişkilendirilen ülke olmayı sağlamıştır. Belki de San Francisco Konferansı'nda kabul edilen karar tasarısına atıfla ve toplantının kapsayıcı ruhuna vurgu yaparak tek bir teklifi tartışmak yerine önerilere açık bir sistem geliştirilmesini kabul ettirmiş böylece kuruluş toplantısına Fransa taslağının sunulmasının yolunu açmıştır.

Birleşmiş Milletler kuran ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın kabul edildiği San Francisco Konferansı'nın UNESCO'nun kuruluşu açısından aldığı temel karar ise Ekonomik ve Sosyal Konseyin kurulması ve kurulacak yeni entelektüel işbirliği organizasyonunun Konseyle bir işbirliği anlaşması imzalayarak uzman kuruluş olarak Birleşmiş Milletlerle ilişkilendirilmesi olmuştur. San Francisco Konferansı'nda kabul edilen kararlar esas alınarak CAME tarafından hazırlanan taslak son haline getirilmiş ve *Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumunun* kuruluşuna ilişkin konferans çağrısı yapılmıştır.

2. Londra Konferansı

UNESCO'yu kuran ve kısa adı Londra Konferansı olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumunun Kuruluşuna İlişkin Konferans, toplantılarına 1 Kasım 1945 tarihinde başlamış ve 16 Kasım 1945 tarihine kadar devam etmiştir. Konferansta 44

¹¹⁴ OPOCENSKY, s. 53.

devletin temsilcileri ve sekiz uluslararası organizasyonun gözlemcileri hazır bulunmuştur.¹¹⁵

Devlet temsilcileri, eğitim, bilim ve kültür alanında faaliyet gösterecek yeni bir organizasyon fikri hakkında görüşlerini belirtmişler; organizasyonun yapısı, yetkisi, amacı gibi kuruluşa ilişkin teknik tartışmalar ise kuruluş mevzuatı olarak hazırlanan taslak metinler üzerinden yürütülmüştür. Konferansta birincisi CAME, ikincisi ise Fransa'nın hazırladığı iki taslak dağıtılmıştır. İki taslak metnin ortak yanları, barışın inşası için uluslararası işbirliği ve anlayışı temel almaları ve kültürel yeniden inşayı organizasyonun görevlerinden biri olarak görmeleridir.

CAME'nin hazırladığı taslağın temel farkı devletlere ait bir organizasyon fikri üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu taslak, organizasyonun devletlere eğitim, bilim ve kültür alanlarında ihtiyaç olduğunda yardım etmesini vurguluyordu. Kurulacak uluslararası organizasyonun en temel hedefi barışın tesisiydi ve bunun içinde dünyadaki tüm insanlara ulaşmanın gerekli olduğunu savunuyordu. Bu taslaktaki uluslararası organizasyonun temel idari organı Yürütme Kuruluydu. Yürütme Kurulu, Genel Konferansça kontrol edilse de Genel Direktör Yürütme Kuruluna karşı sorumluydu. Kişisel değil, devlet temsili esastı ve Yürütme Kurulu üyelerinin Genel Konferans üyeleriyle aynı olma zorunluluğu

¹¹⁵ Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avustralya, Belçika, Birleşik Krallık, Bolivya, Brezilya, Çekoslovakya, Çin, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Filipinler, Fransa, Guatemala, Güney Afrika, Haiti, Hindistan, Hollanda, Irak, İran, Kanada, Kolombiya, Küba, Liberya, Lübnan, Lüksemburg, Meksika, Mısır, Nikaragua, Norveç, Panama, Peru, Polonya, Salvador, Suriye, Suudi Arabistan, Şili, Türkiye, Uruguay, Venezuela, Yeni Zelanda, Yugoslavya, Yunanistan; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Milletler Cemiyeti, Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komisyonu (ICIC), Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü (IIIC), Amerikan Devletleri Örgütü, Birleşmiş Milletler Hazırlık Komisyonu, Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (UNRRA), Uluslararası Eğitim Bürosu (IBE). Türkiye heyeti Hasan Ali Yücel, Ömer Celal, Ratıp Berker, Salahattin Eyüpoğlu, İrfan Şahinbaş, Nurettin Sevin, Sadık Balkan ve Turgut Erem'den oluşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO: Conference for the Establishment of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation**, Frederick Priting Co., Londra, 1945, s. 9-13.

da bulunmuyordu. Kurulacak uluslararası organizasyonun BM ile ilişkisi Ekonomik ve Sosyal Konsey üzerinden sağlanıyor, BM'nin uzman kuruluşlarından biri olması kabul ediliyordu. Bütçesi BM bütçesinden alınmayan ayrı bir bütçeydi ve kendi organlarınca idare ediliyordu.¹¹⁶

İkinci proje, yani Fransa'nın taslağı Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsünün ruhundan yola çıkarak hazırlanmıştı. Kurulacak uluslararası organizasyonun ruhu hakkında CAME'nin taslağından daha fazla açıklama içeriyordu. Organizasyonun aynı zamanda demokratik fikirlerin koruyucusu olması gerektiğini savunuyordu. Hazırlanan taslağın giriş bölümü demokratik değerler ve bunlar üzerine inşa edilen ahlaki, politik ve sosyal yapıdan bahsediyordu. Bireyleri dışlamasa da ideallerinin gerçekleşmesi için belirlediği yöntem entelektüel işbirliği ve entelektüellerin toplum üzerindeki etkisi üzerinden hareket etmek üzerine kuruluydu. Bu taslak devletlerin katılımını tek başına yeterli görmüyor; hükümete bağlı, yarı bağlı ve bağlı olmayan kuruluşların yani sivil toplum kuruluşlarının katılımına önem veriyordu. Uluslararası sivil toplum kuruluşları ve akademik birlikler gibi kuruluşların tam üye statüsünde organizasyona katılımını savunuyor, temsil ve oy hakkının devlette değil konferansa katılan kişide olduğunu kabul ediyordu. Yani, bir devletin temsilcisi olarak belirlenen kişinin bu aşamadan sonra kendi kişisel kapasitesiyle hareket etme imkânı kabul ediliyordu. Kurulacak uluslararası organizasyonun yönetiminde en üst yetkili Genel Konferans tarafından seçilen Yürütme Kurulu Başkanıydı. Sekreteryası Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsünün sekreteryası ve Genel Direktörü de Enstitünün direktörüydü. Millî komisyonlar da

¹¹⁶ UNESCO (1945), s. 1-5.

Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsünün yapısı esas alınarak düzenlenmişti. Yani uluslararası organizasyonun devlet temsilcileri, önemli sivil toplum kuruluşları ve örgütlerin temsilcileri, millî komisyonlardan oluşan üç ayaklı bir yapısı vardı. Bütçesi BM'nin bütçesinden alınıyor ve bu nedenle BM idari organında oylanıyordu. Kurulacak uluslararası organizasyonla BM arasındaki ilişkiler CAME'nin taslağında öngörülenden daha sıkıydı, çünkü anlaşmayla ilişkilendirilmiş bir kuruluş değil BM'nin bir parçası olarak tasarlanmıştı.¹¹⁷

Bu iki taslağı değerlendiren temsilcilerin idari teşkilatlanma gibi teknik konulardan önce organizasyonun amaçları üzerine yoğunlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. İki dünya savaşının hemen sonrasında gerçekleşen konferansa katılan temsilciler için, dünyanın içinde bulunduğu durumda iyileşme, refah, düzen ve en önemlisi barışın tesisinin temel öncelikler olduğu görülmektedir. Nitekim yapılan konuşmaların hemen hepsinde barışın yeniden tesisi ve bu organizasyonun barışın inşasında taşıdığı temel rol üzerinde durulmuştur. UNESCO Kuruluş Sözleşmesi'nde yer alan *“savaşlar insanların zihinlerinde başlar. Barışın siperlerinin de inşaların zihinlerinde kurulması gerekir”*¹¹⁸ ifadesi ev sahibi Birleşik Krallık'ın Başbakanı ve ABD delegesinin konferansta yaptıkları konuşmalarından yola çıkılarak oluşturulmuştur.¹¹⁹

¹¹⁷ UNESCO (1945), s. 5-9.

¹¹⁸ Resmî çevirisi şöyledir: *“Harbler insanların dimağlarında başlar. Barışın savunma siperlerinin de insanların dimağlarında kurulması gereklidir”*. Sözleşmenin orijinal metni için bkz **Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization**, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. Sözleşmenin Türkçe resmî çevirisi için bkz *Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Sözleşmesi*, T.C. Resmî Gazete tarih:25/05/1946, sayı: 6316.

¹¹⁹ Hasan Ali Yücel İngiltere Başbakanı'nın konuşmasında ünlü bir deyişi alıntılıdığına değinmiştir.

Kuruluş konferansında söz alan her temsilci barışa, diyaloga ve insancıl duygulara vurgu yapmıştır.¹²⁰

¹²⁰ Hasan Ali Yücel'in Türkiye adına yaptığı konuşması bu ruh halini örneklemektedir:

Sayın Başkan, Hanımefendiler ve Beyefendiler: Türkiye Cumhuriyeti Birleşmiş Milletlerin bu konferansında yer alırken samimi bir inanç ve geniş kapsamlı bir umut içerisindeyiz. Milletlerin tüm insanlığın ortak prensiplerini desteklemek için bir araya gelmesi, bize göre kalıcı bir barışın temel şartıdır. Biz burada son yirmi yılda insan uygarlığının mevcut gereksinimlerine uymak için kendi kurumlarında köklü bir reform gerçekleştirmiş bir milleti temsil ediyoruz: uluslararası dostluk ruhunu ve barış sevgisini genç nesillerine öğreten bir milleti. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan bu yana kendi güvenliği ve refahının, tüm milletlerin güvenliği ve refahıyla yakından bağlantılı olduğunu saymaktadır.

Yeni Türk Devletinin, ulusal eğitimdeki rehber prensipleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) Dünyadaki tüm milletleri bilmek, anlamak ve doğru bir şekilde değerlendirmek*
- b) Şoven kültürün dar çerçevesi içinde kalmadan modernliğin ortak kaynaklarını belirleyebilmek.*
- c) Vatandaşlar arasında ırk, cinsiyet, dil, din ya da sınıf ayrımı yapmaktan kaçınmak*

Bu fıkirlere güvenen bir halk, milletlerin zaferlerle savunduğu ve her zaman savunacağı insan haklarının nedenlerini desteklemede başarısız olamaz.

Biz, Birleşmiş Milletlerin ve eğitim ve kültür arasındaki yakın işbirliğinin barışın gerçek temeli olacağına inanıyoruz. Yakın geçmişteki olaylar açıkça gösterdi ki hem savaşa hazırlanırken hem de barışı sağlarken en önemli rol eğitimdedir. Büyük oranda, insanların küçümsemesinin belirli milletlerin aklına yerleştirilmesiyle başlayan İkinci Dünya Savaşı yeni bitmişken, kalıcı bir barış ancak insanlığa saygı temelli bir eğitimin daha genel uygulamasıyla mümkündür. İnsanlara, ortak pasifik ilkeleri etrafında birleşmeleri gerektiğini öğretmek yeterli değildir. Yeni biten savaş bize şu şaşırtıcı gerçeği göstermiştir; yüksek kültür ve eğitime sahip olan milletler, siyasi organların ulusal egoizmi tarafından bir felaketin içine sürüklenmiştir. Birkaç yıllık bir sürede, kültür ve teknik başarıda en yüksek seviyede duran insanlar Orta Çağ'dan kalma anlayışlara geri döndürülmüşlerdir.

İnsanlar arasındaki barışmayı güven altına alacak, milletlerin agresif egoizmine karşı etkili bir silah olarak hizmet verecek ilkeleri ilan etmenin zamanı gelmiştir. Tüm ülkelerdeki eğitim bu ilkeler üzerine kurulmalıdır.

Milletlerin, pasifik ilkelerini yaymakta, insan haklarını ihlal eden rejimlerin savaşçı ideallerini yaymakta gösterdiği heves ve sebatı göstermeleri gerekir. İmha araçlarının dev boyutlara ulaştığını göz önüne alırsak, tek koruma kardeşlik ile sağlanacaktır.

İngiltere Başbakanı, Sayın Attlee'nin, alıntıladığı ünlü deyişi ve ifade ediş şeklini takdir ediyoruz. Bayan Wilkinson'un Birleşik Krallık hükümetinin bu konferansı organize ederken onlara ilham olan fikirleri açık ve kesin olarak ifade ettiği konuşmasını dinlemekten memnuniyet duyduk.

Sık sık küçümsemeye maruz kalan insancıl ve pasifik fikirler, yakın zamandaki savaş tecrübemizin ardından, artık gerçek değeri üzerinden ölçülmeye başlanmıştır. Bu fıkirlere ihanet insanlığa ancak yıkım ve sefalet getirecektir.

Biz, barış idealini gerçekleştirmenin en iyi yolunun, milletlerin eğitimlerini, bireysel hakların tam tanınmasını temel alan demokratik anlayışlar üzerine kurmalarından geçtiğine inanıyoruz. Böyle bir eğitimin, ülkelerin ulusal özelliklerine zarar vermeyecek ancak kültür politikalarına şekil verecek ortak ilkelerini belirlemek gerekliydi. Bu ilkeler Birleşmiş Milletlerin Şartı'nda genel olarak ortaya konmaktadır. Konferansın çalışmalarının bu ilkelerin eğitim ve kültür alanında en iyi şekilde nasıl uygulanacağını göstereceğini ve organize ve sürekli bir uluslararası işbirliğinin başlangıcı olacağını umuyoruz.

Türk halkı, bu konferansın dünyadaki tüm ülkeleri bir araya getirecek kalıcı ve verimli bir organizasyon doğurmasını dilemektedir. UNESCO (1945), s.54-55.

Konferansın genel ruhu, kurulacak uluslararası organizasyonun çalışma alanları belirlenirken de eskisinden farklı yaklaşımların benimsenmesine yol açmıştır. Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan ve yukarıda ayrıntılı olarak anlatılan Uluslararası İşbirliği Organizasyonu zamanındaki görüşlerden farklı olarak bu defa temsilcilerin geneli eğitimin yeni kurulacak organizasyonun faaliyet alanları arasında olmasına itiraz belirtmemiş, bu alanı katı şekilde devletlerin egemenlik alanında kalmak üzere kenara ayırmamıştır. Pek çok konuşmacı en gelişmiş ve en eğitilmiş olarak kabul edilen milletlerin dâhil olduğu dünya savaşlarından ve bu savaşların yarattığı yıkımdan yola çıkarak bu türden “eğitimin, gelişmişliğin” tek başına yeterli olmadığını ifade etmişler, bu nedenle eğitim ve kültür yoluyla her insanın zihninde barış duygusunun, anlayışın inşa edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Konuşmalarda değinilen ortak bir husus da yeni organizasyonun insanların zihinlerine ulaşmak, halklarla, “*sokaktaki insanla*”¹²¹ ve onun ihtiyaçlarıyla ilgilenmek üzerine kurulması olmuştur. Savaş sonrası dönemde özellikle de gençlerin ve çocukların hayatlarını iyileştirmenin hedef alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca hiçbir halkın dışarda bırakılmaması gerektiği kabul edilmiş, bu nedenle de Birleşmiş Milletlere taraf olmayan devletleri de kapsayacak bir yaklaşımın kabul edilmesi savunulmuştur. Droit’in ifade ettiği gibi “*insanlığı karşılıklı anlayış ve kültürler arasında saygıyı temel olarak ve bireylerin özgür yargıları üzerine kurmaya çalışan bu kadar geniş kapsamlı bir uluslararası eylemin başka örneği yoktur*”.¹²² UNESCO biraz da bu yanıla Birleşmiş Milletlerin diğer kuruluşlarından ayrılır.

¹²¹ OPOCENSKY, s. 63-64.

¹²² DROIT, s. 44.

Konferans UNESCO'nun kuruluşunu gerçekleştirmek üzere çalışmalarını 5 komisyon oluşturarak gruplandırmıştır. İlk komisyon UNESCO'nun amaçlar ve işlevleri, ikincisi genel yapısı, üçüncüsü idari organları ve sekreteryaya, dördüncüsü diğer uluslararası organizasyonlarla ilişkiler, beşincisi ise ilk idari toplantısı yapılana kadar geçecek sürede UNESCO'nun çalışmalarını yürütecek hazırlık komisyonu üzerine yoğunlaşmıştır. Komisyonların çalışmaları genel oturumlarda kabul edilmiş, Londra Konferansı sonucunda 16 Kasım 1945 günü üç uluslararası hukuk belgesi kabul edilmiştir.

Bunlardan birincisi Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Sözleşmesi'dir (UNESCO Sözleşmesi).¹²³ İkinci belge, Londra Konferansı'nın sonuç belgesi, katılan delegelerin ve ülkelerin isimlerini kaydederek UNESCO'yu kuran uluslararası anlaşmanın imzalanacağını kabul etmiştir. Üçüncü belge, Hazırlık Komitesinin Kuruluşuna İlişkin Anlaşma ise Birinci Genel Konferansına kadar UNESCO'yla ilgili faaliyet ve hazırlıkları yürütecek Komiteyi kurmaktadır. Bu üç belgenin ayrı olarak hazırlanmasının temel nedeni UNESCO Sözleşmesi'nin yirmi devlet tarafından onaylanması sonrasında yürürlüğe girmesi, bu sırada oluşacak zaman kaybının önlenmesi ve UNESCO Sözleşmesi dışındaki düzenlemelerin gerekli görülürse UNESCO Genel Konferansınca Sözleşme'de değişiklik yapmadan değiştirilmesine imkân sağlamaktır.¹²⁴

¹²³ UNESCO, Sözleşme'nin 15. maddesi gereği yirmi devlet tarafından onay sürecinin sonuçlandırılmasıyla 4 Kasım 1946 tarihinde resmî olarak kurulmuştur. Türkiye onay sürecini 20 Mayıs 1946 tarihli ve 4895 sayılı kanunla tamamlamış, UNESCO Sözleşmesi 25 Mayıs 1946 tarih ve 6316 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır. UNESCO'nun kurucu üyelerinden olan Türkiye, Sözleşme'yi onaylayan onuncu ülke olmuştur.

¹²⁴ OPOCENSKY, s. 60.

UNESCO'yu kuran Londra Konferansı 20. Yüzyılın başından itibaren yapılan çalışmaların sonucudur. Konferansın gerçekleştiği tarihe kadar kurulan uluslararası organizasyonlar, devletler sivil toplum ve bireyler UNESCO idealleri olarak bilinen değerleri ortaya çıkarmıştır. Milletler Cemiyeti, CAME gibi kuruluşlar ve Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü gibi entelektüel girişimler ve çoğu zaman bireylerin birikim ve deneyiminin tek potada erimesi sayesinde uluslararası işbirliğinin, kültürlerarası diyalog ve yakınlaşmanın, anlayışı sağlamanın refah ve barışa odaklı yöntemleri geliştirilmiştir.

UNESCO'yu kuran fikrin arkasında yukarıda anlatılan süreç ve deneyimler vardır. Bu deneyimlerden önce doğru kabul edilen pek çok yaklaşım yeniden değerlendirilmiş ve yeni bakış açıları geliştirilmiştir. Ancak, gerek Londra Konferansı'nda gerek UNESCO'nun sonraki yıllarda gerçekleştiren genel konferanslarında farklı şekillerde ifade edildiği gibi barışın insanların zihninde inşa edilmesi fikri sürekli bir evrimi beraberinde getirmektedir. UNESCO için çalışan neredeyse herkesin bugün bilincinde olduğu şey barışı tesis etmek ve bu yolda karşılaşılan büyük ya da ufak her tür sorunun aşılması için sürekli diyalogun, anlayışın ve adaptasyonun şart olduğudur. 2005 yılında UNESCO'nun o tarihteki Genel Direktörü Matsuura'nın ifade ettiği gibi; UNESCO insanlığın sonsuza kadar yapım aşamasında olduğunu bize hatırlatmaktadır. Her BM kuruluşu gibi, UNESCO da yeni çağın sorunlarına çözüm sağlamak için kendinden öğrenmeye ve yeniden şekillenmeye devam etmesi gereken bir kuruştur¹²⁵.

¹²⁵ Koïchiro **MATSUURA**, "*The Invisible Flame*", *Humanity In The Making Overview of the intellectual history of UNESCO 1945-2005*, Roger-Pol DROIT, UNESCO, Paris, 2005, Preface, s. 5.

C. UNESCO Kültür Programı

UNESCO'nun ilk yıllardaki kültür programı kuruluş konferansının belirlediği ruhu ve idealleri temel alan projelerin tek ve tutarlı bir program altında birleştirilmesini amaçlamıştır. Programı belirleyen Birinci Genel Konferanstan beklenen UNESCO'nun Kuruluş Sözleşmesiyle kendine yüklenen sorumluluğu nasıl ve ne derece kabul ettiği; sorumluluklarını eyleme nasıl dönüştüreceği ve sonuç alacağı olmuştur.

Nihayetinde Genel Konferansın belirlediği program belli konuları öncelikli görmüştür. Bunların belli başlıları şöyledir: kurulan barışın karşılıklı anlayış yoluyla sürdürülmesini temin etmek; asgari düzeyde eğitimin tüm insanlara sağlamak ve insanlar arasındaki eğitsel eşitsizliği azaltmak; müfredatta kullanılan kitapları gözden geçirerek barışa tehdit oluşturan dilden arındırmak; tüm iletişim araçlarını insanlığın hizmetine sunmak ve yaygınlaştırmak; insanların birbiriyle temasını ve iletişimini sağlamak için kütüphanelerin, müzelerin, sanat ve edebiyatın engelsiz kullanımını ve dolaşımını sağlamak; sanatçıların zgrlğu, yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek; bilimsel ve teknik bilgiyi korumak, bilim adamları arasında etkileşim ve ödüller yoluyla bu bilginin kaybının önüne geçmek; savaşa neden olan gerginlikleri incelemek; her ülkenin kültürünün ve ideallerinin temel karakteriştiğini incelemek, böylece diğer ülkelerin sempati ve saygı geliştirmesine yardımcı olmak.

UNESCO'nun ilk yıllarında kültür programı bugün bildiğimiz haliyle bir sektör olarak oluşturulmamıştı. Kültürel alışmalar; kütüphaneler, sanat ve edebiyat, kültürel ve sanatsal değişimler, yeniden inşa gibi farklı başlıklar ve bölümler altında yürütülüyordu. Yine de UNESCO Sözleşmesi'nden yola çıkarak kültür çalışmalarını gruplandırmak mümkün olabilir. Kuruluş Sözleşmesi giriş kısmında “*Bu Sözleşmeye katılan Devletlerin*

Hükûmetleri Milletler adına bildirirler ki (...) kültürün geniş ölçüde yayılması ve insanlığın âdetleri, hürriyet ve barış için eğitilmesi insan haysiyeti için elzem olduğu gibi bütün milletlerin karşılıklı yardım ve alaka anlayışı ile yerine getirilmeleri gereken kutsal bir ödevdir”¹²⁶ ifadesine yer vermiştir. Sözleşme’nin 1. maddesinde UNESCO’nun görev ve amaçları arasında “dünyanın kitap, sanat eserleri, tarih ve bilim anıtları mirasının muhafaza ve korunması ve lüzumlu milletlerarası anlaşmaları tavsiye etmek, kültür sahasında faal şahısların milletlerarası mübadelesi ve kültürel faaliyetin bütün kollarında milletlerarası işbirliğini teşvik”¹²⁷ etmek sayılmıştır.

Kuruluştaki belirlenen idealler ve UNESCO Sözleşmesi’nde kabul edilen görev ve amaçlar, yıllar içerisinde insanlığın ihtiyaçları doğrultusunda farklı konulara odaklanılmasıyla eyleme dökülmüştür. Geçmişten bugüne kültür sektörünün öncelikleri şöyle gelişim göstermiştir: ¹²⁸

1. İlk Yıllar

UNESCO’nun ilk yıllardaki faaliyetleri yukarıda sayılan gerekçelerle kültürel materyal ve verinin paylaşımı, ithali ve ihracını kolaylaştırmaya yönelik düzenlemeler, uluslararası kültürel işbirliği, sanatçı ve yazarların korunması, kültürün yayılması ve müzecilik üzerinde yoğunlaşmıştır. Öne çıkan çalışmalardan bazıları Uluslararası Tiyatro Enstitüsünün kurulması çalışmaları, müzik için uluslararası organizasyon kurulmasına yönelik fizibilite çalışması ve Uluslararası Müzik Konseyinin kurulması, sanat filmlerinin listelenmesi, dünya müziği kataloğunun hazırlanması, sanatsal özgürlüğün teşviki ve sanat

¹²⁶ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Sözleşmesi, Giriş.

¹²⁷ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Sözleşmesi, md. 1.

¹²⁸ Öncelikler ve çalışmalar hakkında bilgi için bkz **VALDERRAMA**.

alanında UNESCO ödüllerinin kurulması çalışmaları, UNESCO Antoloji başlığı altında, halk müziği de dâhil dünyanın kaydedilmemiş müziklerinin kayda alınmasına yönelik çalışma, sanat eserlerinin fotoğraflandığı Sanat Eserleri Fotoğraf Arşivi Rehberi başlıklı çalışma, Uluslararası Müze Konseyi'nin (ICOM) UNESCO programının uygulanmasına resmî olarak dâhil edilmesi ve bu konseyin silahlı çatışma halinde tarihi eserlerin korunmasına ve restorasyonunu konu alan bir uluslararası anlaşma çalışması yürütmek üzere bir komite kurması, Telif Hakları Bülteni ve UNESCO Kütüphaneler Bülteninin yayını, Eğitsel, Bilimsel ve Kültürel Malzemenin İthaline dair Anlaşma, Devletler Arasında Resmî Yayınların ve Hükûmet Belgelerinin Değişimine İlişkin Sözleşme, Yayınların Uluslararası Mübadelesine İlişkin Sözleşme, Arkeolojik Kazılara Uygulanabilecek Uluslararası Prensiplere İlişkin Tavsiye Kararı, Silahlı Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi, Eğitsel, Bilimsel ve Kültürel Malzemenin İthaline dair Anlaşma, Eğitsel, Bilimsel ve Kültürel Karakteri Olan Görsel ve İşitsel Malzemelerin Uluslararası Dolaşımını Kolaylaştıran Anlaşma.

2. 1960'lar

Bu yıllardan itibaren UNESCO geliştirdiği koruma yaklaşımıyla kültürel varlık ve mirasın tahribata, kaçakçılığa karşı korunmasına ve muhafazasına ve bu alanda kültürel işbirliğine odaklanmıştır. Öne çıkan çalışmalardan bazıları Nubia Kampanyası olarak bilinen ve adı geçen bölgedeki tarihi eserlerin korunmasına yönelik kampanya, Doğu ve Batı Kültürlerinin Karşılıklı Takdiri Projesi, Afrika'nın Genel Tarihi adlı yayın, tarihi eserlerin korunmasını kalkınmanın bir parçası olarak gören "kültürel turizm" yaklaşımının 72. Yürütme Kurulunda kabulü, İnsanlığın Bilimsel ve Kültürel Gelişim Tarihi adlı yayın

dizisinin basımı, Venedik ve Floransa’da selden zarar gören yapıların korunmasına yönelik uluslararası kampanya, Dünya Tarihi Dergisi adlı süreli yayın, Müzelerin Herkesin Ulaşımına Açık Kılınmasına Yönelik En Etkin Yöntemlere İlişkin Tavsiye Kararı, Kamusal veya Özel Çalışmalarca Tehlike Altında Olan Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı, Uluslararası Kültürel İşbirliğinin Prensipleri Bildirgesi, Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Tavsiye Kararı, Monaco Yuvarlak Masa Toplantısı.

3. 1970’ler

Kültürel mirasın tanım olarak kabul görmeye başladığı bu yıllarda, dünya mirası yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yıllar aynı zamanda kültür politikaları, kültürel kalkınma ve telif hakları konularının öne çıktığı yıllardır. Bu dönemdeki önemli çalışmalara bazı örnekler olarak şunlar gösterilebilir: Dünya Tarihi Dergisi’nin yerine Kültürler adlı yeni bir derginin yayınlanması, kültürün kimlik ve aidiyet duygularını güçlendiren ve koruyan önemli bir faktör olduğunun öne çıkması, kültürel plüralizmin teşvik edilmesi, kültürel çeşitlilik kavramını tanınması, Kültürün Teşviki Uluslararası Fonunun kurulması, Philae Kampanyası, UNESCO Horizon 2000 Projesinin hazırlanması, Fikri Hakların Gelirlerinin Çifte Vergilendirilmesinin Önlenmesi Hakkında Çok Taraflı Sözleşme, Taşınabilir Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı, Tarihi Alanların Korunması ve Tamamlayıcı Rolüne İlişkin Tavsiye Kararı, Uydu Yayıncılığının Bilginin Serbest Dolaşımına, Eğitimin Yaygınlaştırılmasına ve Kültürel Değiştokuşta Kullanımına İlişkin Rehber İlkeler Bildirgesi, Telif Hakları Evrensel Sözleşmesi, Uydu Aracılığıyla Program Taşıyan Sinyallerin Dağıtımına İlişkin Sözleşme, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın

Korunmasına Dair Sözleşme, Kültürel ve Doğal Mirasın Ulusal Düzeyde Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı, Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme.

4. 1980'ler

Kuruluştan beri gündemde olan sanatçı hakları konusunun ağırlığının arttığı yıllardır. Bu dönemde tartışılan bir diğer konu sektördeki gelişmelerin de sonucu olarak hareketli görsellerin korunması olmuş ve “fiziksel olmayan” kültürün korunmasına ilişkin tartışmalar ivme kazanmıştır. Önemli çalışmalara bazı örnekler: BM Kültürel Kalkınma Dünya Onyılı'nın ilanı, İpek Yolu projesi, Geleneksel Kültür ve Folklorun Korunması Tavsiye Kararı, Sanatçıların Statüsü Tavsiye Kararı, Hareketli Görsellerin Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı.

5. 1990'lar

Seksenlerin sonlarından başlayarak miras anlayışında ihtiyaç duyulan genişlemeyle folklor, somut olmayan miras öne çıkmıştır. Ayrıca kültür politikalarını belirleyen prensiplerin belirlenmesi üzerine çalışmalar yürütülmüştür. Öne çıkan çalışmalara bazı örnekler: Kültür ve Kalkınma Dünya Raporunun hazırlığı, Latin Amerika ülkelerinde tanınan gazetelerin ekinde bu ülkelerin edebi eserlerinin verilmesine yönelik Periolibros Projesinin başlatılması, Orta Asya Medeniyetleri Tarihi yayın dizisinin başlatılması, Latin Amerika Genel Tarihi ve Karayipler Genel Tarihi yayın dizilerinin hazırlanması.

6. 2000'ler

Kültürel çeşitlilik kavramının geliştiği, kültür ve kalkınma konusunun sıkça üzerinde durulduğu dönem olmuştur. UNESCO Dünya Kültür Forumu, Mali Kampanyası, Kültür ve 2015 Sonrası gündeme yönelik faaliyetler, Dünya Yaratıcı Ekonomi Raporları, Irak

Kampanyası, Tarihi Kentsel Peyzaj Tavsiye Kararı, Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, Kültürel Mirasın Tahribatına İlişkin UNESCO Bildirgesi, Sualtı Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi, UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi bu dönemin öne çıkan çalışmalarıdır.

Kültür Sektörünün çalışmaları yıllar içerisinde pek çok eserin ortaya çıkmasını da sağlamış; ayrıca kültür alanında süreli yayınlar oluşturulmuştur. Süreli yayınların belli başlıları şunlardır: World Heritage Review (Dünya Mirası Alanında), The Intangible Cultural Heritage Messenger (Somut Olmayan Kültürel Miras Alanında), Museum International (Uluslararası Müzecilik Alanında), Copyright Bulletin (Telif Hakları, Yayıncılık ve Eserler alanında), Oralidad (Latin Amerika Bölgesel Yayını, Somut Olmayan Kültürel Miras alanında), Culture and Development (Kalkınma ve Kültür üzerine).

UNESCO'nun BM'nin kültür kurumu olarak tanınmasının sebeplerinden biri kurumun bu alanda uluslararası eylemidir. Kültür alanında dünyaca kabul gören ve uluslararası hukuk alanında kültürü düzenleyen temel mevzuat UNESCO bünyesinde kabul edilmiş sözleşme, anlaşma, tavsiye kararı ve bildirgelerdir. UNESCO'nun kültür alanında normatif eylemi 14 Sözleşme, 15 tavsiye kararı ve 6 bildirgeyi üretmiştir.

Kültürel mirasın korunması yukarıda bahsedildiği gibi UNESCO Sözleşmesi'nde kültür için belirlenen öncelikler arasında yer bulmuştur. Sözleşme'nin 1. maddesinde yer verilen “dünyanın kitap, sanat eserleri, tarih ve bilim anıtları mirasının muhafaza ve korunması”

ifadesi kültürel mirasın korunması çalışmaları için temel gerekçeyi oluşturur. Bu çerçevede ve bu amaçla yapılan çalışmalar kültür ve diğer çalışma alanlarıyla etkileşim içinde kültürel mirasın korunmasını farklı boyutlarıyla çok disiplinli olarak ele almıştır. Kültürel mirasın korunmasına yönelik UNESCO Sözleşmeleri bu deneyim ve birikimden ortaya çıkmıştır. UNESCO'nun kuruluşuna yol açan bakış açısının kültürel mirasa yansması kabul edilebilecek sözleşmeler aynı zamanda devletler arası müzakerelerle uluslararası işbirliği için yasal çerçeveyi de ortaya koymakta, bu alanda uluslararası standartları belirlemektedir.

UNESCO yetmiş yıllık birikimiyle kültür alanında disiplinler arası uzmanlığa sahiptir. UNESCO bünyesinde bu birikimle inşa edilen, birinci bölümde aktarılan tartışmaları doğuran ya da gelişimlerine katkı sağlayan ve Kültür Sözleşmeleri olarak tanınan altı sözleşme bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla 1954 Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına dair Sözleşme, 1970 Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme, 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi, 2001 Sualtı Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi, 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 2005 Kültürel İfade Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'dir. 2017 yılı itibarıyla Türkiye sayılan sözleşmelerden dördüne taraf olma sürecini sonuçlandırmıştır.

Farklı süreç ve amaçlarla yaratılan bu dört sözleşmenin ortaya çıkış süreçleri; amaç ve hedeflerini açıklamaktadır. Bu bağlamda 1954, 1970 ve 1972 tarihli Sözleşmeler; kültürel miras değeri uzun zamandır kabul gören unsurların korunmasını farklı açılardan düzenlemektedir. Bu sözleşmeler açısından tartışmalar ve süreç daha ziyade korumanın

şekline ve düzenlenişine odaklanmıştır. 2003 tarihli Sözleşme'ninse, daha ziyade kabul gören kültürel miras tanımının revize edilmesine duyulan ihtiyacın bir yansıması olduğu söylenebilir. Yani bu sözleşme açısından odak, kültürel miras tanımı ve unsurları olmuştur. Bununla beraber, sayılan dörtsözleşme için de ortaya çıkış süreçleri sağlanan koruma çerçevesinin anlaşılması ve açıklanması açısından önem arz etmektedir.

Bu nedenlerle çalışmanın ikinci bölümünde 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmeleri daha sonra üçüncü bölümünde 2003 Sözleşmesi anlatılacaktır. Anılan dört sözleşmenin her biri için önce detaylı olarak ortaya çıkış süreçleri anlatılacak; sonraki bölümde koruma çerçeveleri hakkında bilgi verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA İLİŞKİN UNESCO BÜNYESİNDE KABUL EDİLEN SÖZLEŞMELER

I. Genel Olarak

Kültürel miras hakkında ilk yaklaşım ve kaygılarla ilişkili olarak ortaya çıkan koruma ihtiyacının temel unsurlarının uluslararası hukukta düzenlenmesi 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmelerini ortaya çıkarmıştır. Bu Sözleşmeler, ister kültürel miras, ister kültürel varlık olarak tanımlansın; önemi, değeri ve korunmasına duyulan ihtiyaç uluslararası düzeyde hâlihazırda kabul görmüş unsurlara yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu anlamda anılan sözleşmelerin öteden beri süregelen bir algıya dayalı olarak korumayı somutlaştıran ve düzenleyen sözleşmeler oldukları değerlendirilebilir. Bu bağlamda 1954 Sözleşmesi, silahlı çatışma halinde yıkımı ve yok olması veya yağmalanması söz konusu olabilen kültürel mirasların korunmasını; 1970 Sözleşmesi kültürel mirasın yasadışı yollarla ithal, ihraç ya da mülkiyet transferinin engellenmesini; 1972 Sözleşmesi ise dünyaca değeri kabul edilmiş doğal ve kültürel mirasların mevcut ve gelişmekte olan tehlike ve tehditlere karşı sistemli ve kapsamlı korunmasını ele almaktadır. Her bir sözleşme açısından uluslararası toplumda yaşanan gelişmelerin farklı etkileri olmuş ve sözleşmelerin ortaya çıkış süreçlerinde yürütülen entelektüel tartışmalar Sözleşme hükümlerini şekillendirmiştir. Dolayısıyla Sözleşmelerin amaç, kapsam ve koruma çerçevesinin anlaşılması için ortaya çıkış sürecinin düzenlemelere etkisi çerçevesinde ayrıntılı ya da genel olarak ele alınması gereklidir. Aşağıda bu bakış açısı ve kabul edildikleri yıl

sırasıyla üç sözleşme için ortaya çıkış süreçleri anlatılacak ve koruma çerçevesi sözleşme metni üzerinden irdelenecektir.

II. 1954 Sözleşmesi

1954 tarihli Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına dair Sözleşme (1954 Sözleşmesi)¹²⁹, özel olarak ve münhasıran silahlı çatışma durumunda kültürel mirasın korunmasını düzenleyen ilk uluslararası anlaşmadır. Taraf devlet sayısı 129¹³⁰ olan Sözleşme, savaşlar ve her tür silahlı çatışmanın, insanlığın yaratımlarına, kültürel mirasına zarar vermesi ve hatta bunları ortadan kaldırmasına uluslararası toplumun tepkisi olarak ortaya çıkmıştır.

A. Sözleşme'nin Ortaya Çıkış Süreci ve La Haye Konferansı

İki Dünya Savaşının yarattığı büyük yıkım, silahlı çatışmalar sırasında kültürel korumada başarı ve başarısızlıkların dikkatle değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu dönemde yaşanan yıkım kültürel ve insani öneme sahip çok sayıda kültürel miras unsurunun yok olmasına neden olmuştur. Bu defa yaşanan çatışmaların coğrafi yayılımı, hava ve kara muharebelerinde kullanılan teknolojinin hızlı gelişimi, koruma probleminin 1. Dünya Savaşı öncesinde edinilen deneyimlerden yararlanılarak çözülemeyecek kadar

¹²⁹ Sözleşmenin orijinal metni için bkz **Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention**, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html . Sözleşmenin Türkçe resmî çevirisi için bkz *Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına dair Sözleşme*, T.C. Resmî Gazete tarih: 8/11/1965, sayı:12145.

¹³⁰ Ayrıntılı bilgi ve güncel durum için bkz UNESCO Legal Instruments, www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13637&language=E .

büyümesine yol açmış; bu gelişmelere cevap verecek nitelikte bir korumayı acil ve kaçınılmaz kılmıştır.¹³¹

Dünyanın kitap, sanat eserleri, tarih ve bilim anıtları gibi unsurlardan oluşan kültürel mirasının korunmasını kuruluş amaçlarından biri olarak belirlemiş olan UNESCO¹³² bu nedenle kültürel mirasın korunmasına yönelik sorunlara kuruluşunun ilk yıllarından itibaren özel önem göstermiş ve UNESCO Genel Konferansı 1949’da düzenlenen 4. Oturumunda aldığı kararda “*özellikle de müzelerde, kütüphanelerde ve arşivlerde tutulan kültürel değere sahip tüm objelerin silahlı çatışmanın sonuçlarına karşı korunmasına özel dikkat gösterilmesi gerektiğini*” kabul etmiştir.¹³³ Bu karar 1954 Sözleşmesi’nin ilk gerekçesini oluşturmaktadır.

Hollanda’nın önerisiyle alınan bu karar çerçevesinde UNESCO’nun Anıtlar, Sanatsal ve Tarihi Alanlar ve Arkeolojik Kazılar Uluslararası Komitesinin danışmanlığında UNESCO Sekreteryası tarafından bir çalışma yürütülmüş ve çalışmanın sonucunda ortaya çıkan rapor 5. Oturumunda Genel Direktör tarafından UNESCO Genel Konferansına sunulmuştur. Rapor silahlı çatışma hâlinde kültür mallarının korunmasını iki boyutta değerlendirmiştir: doğrudan, yani fiziksel koruma önlemlerin alınması ve cezai yaptırım yani kültür malına saldırının uluslararası cezalandırılması¹³⁴.

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO**: Meeting of Experts on Sites and Monuments of Art and History – Report on the International Protection of Cultural Property, by Penal Measures, in the Event of Armed Conflict, UNESCO, Paris, 1950, s. 1.

¹³² Bkz UNESCO Sözleşmesi, Madde 1.

¹³³ **UNESCO**: Records of the General Conference, Fourth Session Paris, 1949 Resolutions, UNESCO, Paris, 1949, s. 28.

¹³⁴ **UNESCO**: Historical Note on the Draft Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, UNESCO, Paris, 1954, s. 44; **UNESCO**: Meeting of Experts on Sites and Monuments of Art and History – Report on the International Protection of Cultural Property, by Penal Measures In the Event of Armed Conflict, UNESCO, Paris, 1954, s. 12.

Bu raporun görüldüğü Genel Konferansın beşinciturumunda İtalya'nın önerisi akabinde savaş durumunda anıtların ve kültürel değere sahip diğer objelerin korunmasına yönelik bir sözleşme için taslak metin hazırlanarak üye devletlere sunulması¹³⁵ karara bağlanmıştır. Farklı alanlardan uzmanlarla istişare ederek ve üye devletlerle ilgili uluslararası STK'ların görüşleri alınarak hazırlanan taslak, son şekli verilmek üzere 1954 yılında Lahey'de gerçekleşen Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Hükûmetler Arası Konferansa sunulmuştur. Konferans sonucunda Nihai Karar, Sözleşme ve Sözleşme'nin Tatbikatına Yönelik Tüzük kabul edilmiştir. Sonuçları aynı yılın sonunda düzenlenen Genel Konferansa sunulan ve benimsenerek karara bağlanan bu Konferans; bir bakıma dünyanın insanların büyük kısmını temsil eden devletlerin temsilcilerinin insanlığın kültürel mirasını savaş ve diğer silahlı çatışmalar sırasında korumak için yeni bir dünya sistemi kurmaya karar verdiklerinin göstergesidir.¹³⁶

Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Hükûmetler Arası La Haye Konferansı Felemenk Hükûmetinin davetiyle 21 Nisan - 14 Mayıs 1954 tarihleri arasında Lahey'de toplanmış ve UNESCO tarafından hazırlanmış tasarıların esası üzerinde müzakerelere girişmiştir. Konferansta 56 devletin temsilcileri hazır bulunmuştur. Anılan devletlerden 49'u delegasyonlarıyla temsil edilmiş, 7'si gözlemci yollamıştır. Buna ilaveten Birleşmiş Milletler gözlemcisi de toplantıda hazır bulunmuş ve uluslararası STK'lar da toplantıyı gözlemlemiştir.¹³⁷ Konferans sonucunda Sözleşme'yi imzalayan 37

¹³⁵ UNESCO: Records of the General Conference Fifth Session Paris, 1950 Resolutions, UNESCO, Paris, 1950, s. 44.

¹³⁶ Patrick J. BOYLAN: Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (The Hague Convention of 1954), UNESCO, Paris, 1993, s. 6.

¹³⁷ Konferansta Türkiye Delegasyonu Rasim Fenmen, Zeki İlter, Fehmi Baldaş'tan oluşmuştur. Bkz UNESCO: Report on the Results of the Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural

devlet arasında Türkiye bulunmamaktadır. Türkiye Sözleşme’yi ve Sözleşme’nin 1. protokolünü 2/4/1965 tarihli ve 563 sayılı Kanunla uygun bulmuş, Sözleşme 8/11/1965 tarihli ve 12145 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır.

B. Sözleşme’nin İçeriği, Amaçları ve Koruma Çerçevesi

Sözleşme’nin amacı yürürlükte olan uluslararası anlaşmaların yerini almak değil, bunları tamamlamak olarak gösterilmiştir.¹³⁸ Sözleşme’nin önsözü amacını tarif etmektedir. Bu bağlamda Sözleşme’nin düzenlenmesinde yatan temel amaç taraf devletlerin kültür mallarının korunması için mümkün olan her türlü önlemin almaya bağlılıklarını ifade etmeleridir. “*Her millet dünya kültürüne kendinden bir şey katmış olduğu cihetle, hangi millete ait olursa olsun, kültür eserlerine karşı vâki olacak tecavüzlerin bütün insanlığın kültür mamelekine karşı işlenmiş tecavüzler sayılacağına inanmış*” olduklarından; taraf devletler, kültür mallarına verilen zararın insanlığın kültürel mirasına verilen zarar olduğunu kabul etmekte ve bu mirasın uluslararası koruma altına alınmasını gerekli görmektedir. Bu koruma ise ancak ulusal ve uluslararası önlemlerin barış döneminde bir arada alınması ve planlanmasıyla mümkün olacaktır.¹³⁹

Sözleşme’nin 1. maddesi kültür malının tanımını geniş şekilde yapmaktadır.

Tanım oldukça genel ve kapsayıcıdır ve taşınabilir ve taşınmaz unsurları kapsar:

Kültür mallarının tanımı:

Property in the Event of Armed Conflict, UNESCO, Paris, 1954, s. 2; **UNESCO**: Actes de la Conférence Convoquée par l’Organisation des Nations Unies pour l’éducation, la science et la culture, UNESCO, Lahey, s. 93.

¹³⁸ **UNESCO** (1954, Report on the...), s. 4.

¹³⁹ **UNESCO** (1954, Report on the...), s.4.

Aşağıda bildirilenler, menşe veya sahipleri ne olursa olsun, bu Sözleşme bakımından kültür malları sayılırlar:

a) Dinî veya laik, mimari, tarihi anıtlarla sanat anıtları, arkeolojik değerlerdeki yerler, bütünü itibariyle tarihi veya artistik bir alaka arz eden yapı toplulukları, sanat eserleri, el yazmaları, kitap ve başkaca tarihi, artistik veya arkeolojik değer taşıyan eşya, keza yukarıda bildirilen servetlerden mürekkep bilim koleksiyonlarıyla önemli kitap, arşiv röprodüksiyon koleksiyonları ve emsali gibi milletlerin kültür mameleklerinde büyük önemde yeri olan menkul ve gayrimenkul mallar;

b) Gerçek ve başlıca görevi (a) fıkrasında zikredilen menkul kültür mallarını koruma veya teshirden ibaret olan müze, büyük kitaplık, arşiv deposu gibi binalarla (a) fıkrasında açıklanan menkul kültür mallarının silahlı bir çatışma hâlinde korunmasına mahsus sığınaklar;

c) (a) ve (b) fıkralarında tarif edilen kültür mallarını büyükçe sayıda içine alan ve «anıt merkezleri» denilen merkezler.

Buna göre kültür malının menşe ülkesi, geldiği yer, mülkiyeti ve sahibi ona tanınacak korumayla ilgisizdir. Sözleşme'nin kapsamı açısından önemli olan unsur kültür malının bulunduğu yer, bölgedir. Sözleşme'ye taraf devletin topraklarında bulunan her kültür malı Sözleşme'nin sağladığı koruma kapsamındadır.

Sözleşme'de tanımlanan koruma iki temele dayanmaktadır: kültür malının korunması ve kültür malına saygı. Sözleşme'nin diliyle bu iki temel, emniyet altına alma ve riayettir.

Kültür malının emniyet altına alınması; barış döneminde mümkün olan en iyi şekilde koruma önlemlerinin alınmasını gerektirmektedir. Sözleşme'nin 3. maddesine

göre taraf devletler “*kendi ülkelerindeki kültür mallarını silahlı çatışmanın önceden tahmin edilebilecek tesirlerine karşı emniyet altına almayı*” ve “*barış zamanından itibaren hazırlanmayı taahhüt ederler.*”¹⁴⁰

Barış döneminde alınacak önlemler sığınakların kurulması, bu sığınaklara ulaşım için gerekli planlamanın yapılması, Sözleşme’nin uygulanması için askeri düzenleme ve talimatların hazırlanması, silahlı kuvvetler içinde amacı kültür mallarını korumak olan bir birimin kurulması gibi düzenlemeleri içerir. 3. maddede tanımlanmış olan emniyet altına alma, barış dönemi önlemlerini içeren, ilgili devletin egemenlik alanında ve uygun olan durumlarda alınacak olması nedeniyle ihtiyari nitelikte tedbirlerdir. Bu nedenle 3. madde kapsamında alınacak önlemler dönemsel, egemenlik alanıyla sınırlı ve isteğe bağlı olarak değerlendirilebilir.¹⁴¹

Kültür malına riayet; Sözleşme’nin 4. maddesinde düzenlenmektedir. 4. maddenin getirdiği koruma, Sözleşme kapsamındaki kültür mallarının ve çevresinin askeri amaçlarla kullanılmaması ile kültür mallarına doğrudan saldırıda bulunulmamasına dayanmaktadır. Anılan madde eserleri tahribe veya bozulmaya maruz bırakacak amaçlar ve bu mallara karşı her türlü düşmanca davranıştan uzak durmak taahhüdünü ve yükümlülüğünü içermektedir.

Kültür malına riayet yükümlülüğünün askeri operasyonların gereklilikleriyle çatışması durumu da 4. maddede düzenlenmiştir. Maddenin 2. fıkrası “*ancak askeri bir*

¹⁴⁰ 1954 Sözleşmesi, md. 3.

¹⁴¹ Kültür malına riayetle ilgili 3. maddenin aynı konuda Sözleşme’nin 2. Protokolünde yer alan düzenlemelerle karşılaştırması için bkz Jan **HLADIK**: Protecting Cultural Heritage: International Law after the War in Iraq (Chicago, the United States of America, 3 February 2006), s. 6-7. Erişim için bkz <https://culturalpolicy.uchicago.edu/sites/culturalpolicy.uchicago.edu/files/HladikHagueConvention.pdf>

zaruretin kaçınılmaz hükmü altında” bu düzenlemenin ihlâl edilebileceğini ifade etmektedir.¹⁴² Bu istisna taslak Sözleşme’nin gönderildiği UNESCO üyesi devletlerin cevap mektuplarında¹⁴³ ve Sözleşme taslağının görüşüldüğü toplantılar esnasında dile getirilmiş, tartışılmış ve sonuçta 8 devlete karşı 22 devletin olumlu oyuyla kabul edilmiştir. Bu düzenlemenin yapılmaması yönünde beyanda bulunan devlet San Marino olmuştur.¹⁴⁴

İstisnanın istinası ise Sözleşme’de Bölüm II’de özel korumaya ilişkin kısımda özellikle “*Özel koruma altındaki kültür mallarının dokunulmazlığı*” başlığını taşıyan 9. maddede görünmektedir. Anılan maddeye göre, 8. maddede tanımlanan şekliyle “*özel korumaya*” alınan kültür mallarının dokunulmazlığını korumayı taraf devletler “*her tür tecavüz hareketinden ve bu malları herhangi askeri maksatla kullanmaktan kaçınmak suretiyle*” taahhüt ederler.¹⁴⁵ Ancak bu maddede düzenlenen dokunulmazlığın sınırları da “*dokunulmazlığın kaldırılması*” başlığını taşıyan 11. maddede düzenlenmiştir. Bu bağlamda dokunulmazlık mutlak olmayıp, “*sakınılamayacak askeri zaruretin devamı süresince*” kaldırılabilir.¹⁴⁶ Bu durumda sınırlı bir süre için dokunulmazlık kaldırılabilir ve bu işlem için tümen ya da daha üstün bir askeri birimin kararı gereklidir. Ayrıca 9. madde, 8. maddenin 5. fıkrasındaki halleri kapsamamaktadır¹⁴⁷.

¹⁴² 1954 Sözleşmesi, madde 4.

¹⁴³ UNESCO: Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict; The Hague Analysis of the Observations Made by the Governments (CBS/5), UNESCO, Paris, 1954, s. 2.

¹⁴⁴ Jiri TOMAN: “*The Hague Convention – A Decisive Step taken by the International Community*”, Museum International, Vol LVII No:4/288, 2005, s. 13.

¹⁴⁵ 1954 Sözleşmesi, madde 9.

¹⁴⁶ 1954 Sözleşmesi, madde 11.

¹⁴⁷ 8. maddenin 5. fıkrası şöyledir: “*İşbu maddenin birinci fıkrasında sayılan kültür mallarından biri, bu fıkranın kastettiği mânada ehemmiyeti olan bir askeri hedef civarında bulunursa, ilgili Yüksek Akıd Taraf, silâhlı bir çatışma halinde bahis konusu hedefi kullanmayacağı ve bilhassa bu hedefin bir hava alanı, bir liman veya bir demiryolu istasyonu olması halinde, bu yerlerde her türlü seyrüsefer faaliyetini başka yere*

4. maddede tanımlanan koruma ve 8. maddede tanımlanan özel koruma, korumanın düzeylerine işaret etmektedir. Yani 4. maddede tanımlanan genel koruma, 8. maddede “*büyük önem taşıyan kültür malları*” ile birtakım sığınak ve merkezler için özel koruma sağlanarak bir bakıma daha ileri bir koruma sınıfı sağlanarak güçlendirilmiştir. Her iki koruma düzeyi açısından istisnaları oluşturan düzenlemeler ise “*askeri zaruretin kaçınılamaz hükmü*” (imperative military necessity) ve “*sakınılması mümkün olmayan askeri zaruret*” (unavoidable military necessity) hâlinde söz konusu olabilecektir. Koruma düzeylerine paralel olarak, istisnalarının uygulanması da daha sıkı koşullara bağlanmıştır. Bu bağlamda 11. madde kapsamında koruma ancak “*sakınılamayacak bir zaruretin devamı süresince*” kaldırılabilir. Yani bir süre kısıtı bu madde açısından söz konusudur. Madde ayrıca bildirim yükü ve üst düzey karar mercii şartı da getirmektedir.¹⁴⁸

11. maddede düzenlenen istisnaya ek olarak, bir taraf devletin özel koruma aldığı bir kültür malı hakkında taahhütlerini ihlal etmesi durumunda, hasım tarafın da riayet zorunluluğu ihlalin devam ettiği süre boyunca yürürlükten kalkmaktadır.

Kültür malına riayet altında düzenlenen bir diğer konu kültür malının çalınması, yağma edilmesi, kaçırılması, tahrip edilmesi ve buna benzer hareketlerin engellenmesine ilişkindir. 4. maddenin 3. fıkrasına göre “*Taraflar, kültür mallarının, her ne yoldan olursa olsun, çalınmasını, yağma edilmesini veya kaçırılmasını ve bunlara karşı girişilecek her türlü tahrip fiilini men etmeyi, önlemeyi, icabında bu türlü hareketleri durdurmayı da ayrıca taahhüt ederler. Keza başka bir Tarafın ülkesi üzerinde bulunan menkul kültür*

sevkedeceğini taahhüt ederse, sözü geçen mahal de özel koruma altına alınabilir. Bu takdirde seyrüsefer faaliyetlerinin başka yere sevk edilmesini barış zamanından itibaren düzenlemek icabetler.” Bu düzenlemeye aşağıda değinilmektedir.

¹⁴⁸ 1954 Sözleşmesi, madde 11.

mallarına el koymaktan sakınırlar”. 4. ve 5. fıkralara göre ise bu bağlamda herhangi bir misillemeye girişmek de bu kapsamda yasaklanmıştır. Bu mükellefiyetten 3. maddede sayılan emniyet altına alma tedbirine riayet etmediği savunmasıyla kurtulmak mümkün değildir. Burada sayılan düzenlemeler mutlak olup, bunların herhangi bir istisnası bulunmamaktadır; bunlara karşı “*askeri zaruretin kaçınılmaz hükmü altında*” ihlal edilmesi de söz konusu olamayacaktır. Tüm bu düzenlemeler açısından önemli olan bir nokta, “*askeri zaruret*”in açık tanımının Sözleşme’de yapılmamış olmasıdır. 4. maddede tanımlanan riayet, kültür mallarını, bunların koruma tesislerini ve civarlarındaki yerleri kapsamaktadır.

Sözleşme’nin 7. maddesi barış zamanından itibaren askeri yönden alınacak tedbirleri düzenlemektedir. Buna göre taraf devletler “*bütün milletlerin kültürlerine ve kültür mallarına karşı silahlı kuvvetler mensuplarında saygı zihniyeti*” uyandırmayı da taahhüt ederler. Aynı madde kapsamında barış zamanında askeri düzenlemelerde Sözleşme’ye uygun düzenlemelerin yer alması ve kültür mallarının korunması ile görevli personelin, birimlerin kurulması da kayıt altına alınmıştır.

8. maddede düzenlenen özel koruma, kültür mallarının askeri harekât sırasında korunmasına özel dikkate işaret etmektedir. Maddeye göre muhafaza için belirlenecek yerin askeri maksatla kullanılan ve/veya askeri açıdan önem taşıyacak ve dolayısıyla tehdit altında olabilecek yerler olmamalıdır. Diğer yandan taraf devletin askeri açıdan önem taşıyan yerde veya bu yerin çevresinde bulunan bir kültür malını, bu yeri kullanmayacağını veya faaliyetlerini başka yere sevk edeceğini taahhüt ederek özel koruma altına aldırmasına da izin verilmektedir. Bu durumda gerekli düzenlemelerin barış döneminde yapılması gerekecektir.

Kültür mallarına tanınan ayrıcalıklardan, bir ölçüde, onları korumakla görevlendirilen personel de faydalanmaktadır. Sözleşme'nin 15. maddesine göre söz konusu personel, mükellef bulunduğu kültür malı hasım tarafın eline geçtikten sonra bile vazifesini görmeye devam edebilmeli, emniyet icaplarının gerektirdiği ölçüde ve bu malların menfaati için saygı görmelidir. Ancak bu düzenlemenin ihlaline karşı da bir yaptırım bulunmamaktadır.

Günümüzde Sözleşme'nin amblemi olarak kabul edilen işaret, Sözleşme'de Sözleşme kapsamında korunan malları işaretlemek amacını taşımaktadır. İşaretlenmiş olan mallar, Sözleşme kapsamında koruma altında olan mallardır. Bu bağlamda amblemin bir defa kullanımı genel korumaya, üç defa kullanımı ise özel korumaya işaret edecektir. Gayrimenkuller üzerinde kullanılması aynı zamanda yetkili makamca asılacak izinnamenin varlığına bağlıdır.¹⁴⁹

Sözleşme'nin uygulanmasına yönelik hükümler kapsamında Sözleşme, silahlı çatışma durumu ilgili devletlerce kabul edilmese de uygulanabilecektir. Benzer şekilde işgal durumunda, işgale karşı hiçbir askeri direnç yaşanmasa da Sözleşme hükümleri uygulanabilecektir. Yine, çatışma hâlindeki devletlerden biri Sözleşme'ye taraf değilse de taraf olan açısından Sözleşme hükümleri uygulanacaktır.¹⁵⁰

Silahlı çatışmanın taraf devletlerden birinin ülkesinde ancak uluslararası olmayan mahiyette olması durumunda Sözleşme belirli çerçevede yine de uygulanacaktır. Bu durumda Sözleşme hükümlerinin uygulanması çatışmanın taraflarının hukuki durumundan bağımsız olacaktır. Ancak böyle bir silahlı çatışma durumunda yükümlülük

¹⁴⁹ Bkz. 1954 Sözleşmesi, madde 16 ve 17.

¹⁵⁰ Bkz 1954 Sözleşmesi, madde 18.

“hiç değilse kültür mallarına saygıya”¹⁵¹ ilişkin hükümlerin uygulanmasıdır. 19. madde gereği UNESCO’nun böyle bir durumda çatışma taraflarına hizmetlerini sunabilmektedir. Sözleşme kapsamında UNESCO’nun sunacağı yardım ayrıca teşkilatlanmayı veya Sözleşme’den doğacak herhangi başka bir konuyu da içerebilecektir. 23. madde kapsamında sunulacak bu teknik yardım, taraf devletlerin talebiyle olacaktır. Diğer yandan, UNESCO’nun bu konuda kendiliğinden teklifte bulunması da mümkündür.

Sözleşme’nin getirdiği bir diğer düzenleme, ikili anlaşmaların teşvikine ilişkindir. UNESCO yaklaşım ve süreçlerinin bir getirisi olarak Sözleşme, uluslararası işbirliğini teşvik eden her türlü ikili anlaşmaya imkân vermekte, bunları desteklemektedir. Diğer yandan bu düzenlemenin olası istismarını engellemek üzere, aynı zamanda Sözleşme’de sağlanan himayelere karşı veya bunları azaltacak anlaşmalara da izin vermemektedir.¹⁵²

Sözleşme’nin taraflarına getirdiği temel yükümlülüklerden biri raporlamadır. 26. maddede düzenlenen raporlama yükümü 4 yılda bir uygulamaya yönelik bildirimleri içermektedir.

Sözleşme’nin ihlâli durumunda müeyyide ise 28. maddede düzenlenmektedir. Sözleşme, ihlal durumunda cezai yaptırım öngörmekle birlikte, bu yaptırımı ulusal yargı yetkisi çerçevesinde iç hukuk düzenlemelerine bırakmıştır. Taraf devletlerin kendi sistemleri içerisinde gerekli tedbirleri almalarıyla sınırlı tutmuştur.

¹⁵¹1954 Sözleşmesi, madde 19, fıkra 1.

¹⁵² Bkz 1954 Sözleşmesi, madde 24.

Sözleşme'nin sona erdirilmesi mümkünse de bunun silahlı çatışmaya girdikten sonra talep edilmesi durumunda Sözleşme'nin sona erdirilmesi çatışma sonuna veya iade işlemlerinin tamamlanmasına kadar ertelenecektir.

C. Sözleşme'nin Temel Özellikleri

1954 Sözleşmesi münhasıran kültürel mirasın silahlı çatışma hâlinde korunmasına odaklanan ilk çok taraflı uluslararası anlaşmadır. Sözleşme'nin kapsamı hem taşınabilir hem taşınamaz varlıkları içerir. Koruma altındaki varlıkların çerçevesi, özellikle dönem için düşünüldüğünde, geniş tutulmuştur. Sözleşme kapsamında koruma altında olan varlıklar, menşe ülkelerinden ve sahiplerinden bağımsız olarak korumadan yararlanır. Sözleşme'nin koruma yaklaşımı hem korumayı yani “*emniyet altına almayı (safeguarding)*” hem de saygı duymayı yani “*riayet etmeyi (respect for)*” içerir. Buna göre Sözleşme mümkün olan en iyi şekilde korumak için gerekli önlemlerin alınmasını (koruma) ve aynı zamanda bu mirasa her türlü zarar vermekten kaçınmayı gerektirmektedir. Sözleşmeyle birlikte kabul edilen 1. Protokolü kültürel varlığın ihracını yasaklamakta ve işgal altındaki bölgeden ihraç edilen varlıkların menşe ülkeye iadesini gerektirmektedir. Benzer şekilde, protokol gereği bu türden varlıkların savaş ganimeti olarak alınması da yasaklanmıştır.

Sözleşme, kültürel mirasın korunmasına yönelik insancıl taleplerle askeri talepler arasında bir denge kurarak korumayı sağlama çabasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hazırlık sürecinde sıklıkla konunun askeri doğasından kaynaklanan ve silahlı

çatışma durumunda askeri zarurete dikkat çeken öneriler gündeme getirilmiştir.¹⁵³ Sözleşme ilk defa barış döneminde gerekli önlemlerin alınmasını uluslararası anlaşma düzeyinde öngörmüştür. Sözleşmeyle ilk defa silahlı çatışma sırasında doğrudan kültürel varlığının korunmasına yönelik saldırı ve müdafaa eden için açık sorumluluk getiren düzenlemeler kabul edilmiş, kültürel varlığın misilleme olarak kullanımı yasaklanmıştır.

Sözleşme yalnızca klasik silahların kullanıldığı durumları ele almakta, bu anlamda toplu imha silahları özellikle de nükleer silahlar Sözleşme'nin kapsamı dışında kalmaktadır.¹⁵⁴

Sözleşme'nin İkinci Protokolü'nün, 1990'lı yıllarda Balkan Ülkelerinde yaşananlar gibi silahlı çatışmaların ve kültürel tahribatın bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Protokol'ün temel yaklaşımı, Sözleşmeyle belirlenen genel çerçeveyi somut ve ayrıntılı koruma önlemleri düzenlemek, farklı yorumla Sözleşme'nin kapsamının daraltılmasına engel olmak olarak değerlendirilebilir. Protokol, Sözleşme'nin icrası için İkinci Protokol'e taraf devletlerden seçilen bir Hükûmetler Arası Komite kurulumunu da düzenlemiştir. İkinci Protokol'e ülkemiz taraf olmadığından burada Protokol'ün içeriğine ilişkin ayrıntılı bilgi verilmeyecektir. Öte yandan, gerek 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler gerekse günümüzde yaşanan ve doğrudan kültür tahribatına yönelik saldırı eylemleri, bu Sözleşme'nin getirdiği koruma sisteminin ve hâlen önemli olduğunun göstergesidir.

¹⁵³ Toman, bu önerilerin özellikle de Birleşik Krallıktan geldiğine ve Hollanda temsilcisinin yasal muhafazakârlığın, askeri uzman ve personelin görüşüyle desteklendiğinde Sözleşme açısından ılımlılığın ötesine geçtiğini belirttiğini not etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz **TOMAN**, s. 15.

¹⁵⁴ **TOMAN**, s. 15.

Nitekim Sözleşme günümüzde uluslararası teamül hukukunun parçası olarak kabul edilebilecek nitelikte olan, kültürel mirasın korunmasına ilişkin temel fikri ortaya koymuştur. Kültürel mirasın korunması, yalnızca mirası ülkesinde bulunduran devlet için değil, dünyadaki tüm insanlar için önemlidir. Bu nedenle korumanın değeri de bir devletin sınırlarını aşmakta, uluslararası menfaati ilgilendiren bir mesele olarak değerlendirilmektedir.¹⁵⁵ Sözleşme'nin İngilizce metninde kullanılan “*koruma*” (*safeguard*) ifadesi muhafaza ve riayeti bir arada içermekte, bu anlamda mirasın yaşayabilirliğini garanti altına alma amacı taşımaktadır. Anılan ifade 2003 Sözleşmesi'nin koruma yaklaşımına uygun olarak benimsenmiş ve 2003 Sözleşmesi kapsamında korunacak miraslar için uygun çerçevenin çizilmesine yardımcı olmuştur. Bu anlamda, 1954 Sözleşmesiyle çizilen yaklaşımın etkilerini, ilerleyen yıllarda kültürel mirasın farklı alanlarda korunmasına yönelik süreçlerde görmek mümkündür.

III. 1970 Sözleşmesi

1954 Sözleşmesi'nin geliştirdiği koruma ruhunun devamını gösterir 1970 tarihli Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme (1970 Sözleşmesi)¹⁵⁶, kültürel varlıkların yasa dışı ticaretine odaklanmaktadır ve kültürel mirasın barış zamanında

¹⁵⁵ TOMAN, s.15.

¹⁵⁶ Sözleşmenin orijinal metni için bkz **Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property**, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html . Sözleşmenin Türkçe resmî çevirisi için bkz *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme*, T.C. Resmî Gazete tarih: 26/01/1981, sayı: 17232.

korunmasını amaçlayan ilk uluslararası anlaşmadır.¹⁵⁷ Taraf devlet sayısı 134¹⁵⁸ olan sözleşme kültürel varlıklar açısından zengin kaynak ülkeler ve kültürel mallara talebi yoğun pazar ülkelerin imzacısı olması nedeniyle özellikle önemlidir.

A. Sözleşme'nin Ortaya Çıkış Süreci ve Kabulü

Kültürel varlıkların yasadışı ticaretine karşı uluslararası mevzuat geliştirmeye yönelik yürütülen çabalar 1930'lı yıllara dayandırılabilir.¹⁵⁹ Milletler Cemiyeti Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonunun Uluslararası Müze Ofisi, bu sorunu 1935'ten itibaren ele almıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde anlatıldığı üzere, UNESCO'nun öncülerinden olan Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonu bünyesinde yapılan çalışmalar kuruluşunun ilk yıllarından itibaren UNESCO'da sürdürülmüş, gerek 1954 Sözleşmesi gerekse daha sonra kabul edilen iki tavsiye kararı kapsamında dikkate alınmış, ancak uluslararası anlaşma düzeyinde ilk defa 1970 Sözleşmesiyle düzenlenmiştir.¹⁶⁰

1954 Sözleşmesi'nin kabulünden sonra 1960'lı yıllarda geline aşamada kültürel mirasın korunmasına yönelik temel tartışma ve dikkat iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır: kültür varlıklarının tespit edilerek arşivlenmesine duyulan ihtiyaç; bilinçsiz, kaçak kazılar ve yasadışı ticaret nedeniyle temsil ettikleri kültürel değerler tam olarak anlaşılamadan ortadan kaybolması veya daha fazla incelemeye izin vermeyecek şekilde zarar görmesi.

¹⁵⁷ L. V. **PROTT**: Strengths and Weaknesses of the 1970 Convention: An Evaluation 40 years after its adoption, Background paper, second edition, UNESCO, Paris, 2012, s.3.

¹⁵⁸ Ayrıntılı bilgi ve güncel durum için bkz UNESCO Legal Instruments, www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13039&language=E.

¹⁵⁹ 1933 yılından itibaren yürütülen çalışmalar ile 1933, 1936, 1939 yıllarında hazırlanan Taslak Anlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO**: Report Concerning International Regulations Designed to Prohibit and Prevent the Illicit Export, Import and Sale of Cultural Property, UNESCO, Paris, 1962.

¹⁶⁰ **UNESCO**: The Fight Against the Illicit Trafficking of Cultural Objects The 1970 Convention: Past and Future Information Kit, UNESCO, Paris, 2015, s. 3.

Her ikisinden de etkilenmekle birlikte 1970 Sözleşmesi'nin yukarıda anılanlardan ikincisine cevaben ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sözleşme'nin ortaya çıkış sürecinde ise uluslararası düzenlemeye ihtiyacı artıran bazı olaylar 1970 Sözleşmesi'nin kabulünde etkili olmuştur. Bunlardan ilki kaynak ülkelerden özellikle bazılarında görülen yasadışı ticaret ve sonucunda yapılan hukuki düzenlemelerin uluslararası düzeyde hassasiyeti tetiklemesidir. Prott, kültürel miras tahribatının düzeyleri ve devletlerin refleksine ilişkin çarpıcı bir örnek olarak Peru'yu göstermiştir.¹⁶¹ Prott'a göre Peru'da hazırlanan mevzuat; *“üç asırlık bir kültürel miras sömürüsü ve çoğu altını için eritilen cenaze gömüleri için mezar kazılarının”* sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁶² *“Paracas'ın mezarlarının yasadışı kazılması ve Ulusal Müze'nin 961 altın objeden oluşan bütün koleksiyonunun çalınması Peru'nun hukuki kontrol girişimlerini daha da katılaştırmıştır. Bu hırsızlıklardan kısa süre sonra New York ve Londra'da Peru eserleri satışları olmuştur”*.¹⁶³ Çalınan eserlerin söz konusu devletin egemenlik alanı dışında satılıyor olması ise doğal olarak devletlerarası işbirliği talebini ve uluslararası hukuk düzenlemelerine yönelik tartışmaları ivmelendirmiştir.

Tartışmaları ivmelendiren ve uluslararası düzenlemeye ihtiyacın artmasına yol açan diğer olay ise 1960'larda, eski sömürge devletlerin bağımsızlıklarını kazanması ve sonrasında yaşanan gelişmelerdir. 1960 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık

¹⁶¹ L. V. PROTT: “*International Control of Illicit Movement of the Cultural Heritage: The 1970 UNESCO Convention and Some Possible Alternatives*”, Syracuse Journal of International Law and Commerce, Vol. 10. Iss. 2 Art. 5, 1983, s. 335.

¹⁶² PROTT (1985, International Control...), s. 335.

¹⁶³ PROTT(1985, International Control...), s. 335.

Verilmesine Dair Bildirgeyle¹⁶⁴ hızlanan sürecin sonucu olarak pek çok sömürge devlet bağımsızlığını kazanmıştır. Bu devletler sonraki on yıllarda, birçoğu eski sömürgeci devletlerin müze ve koleksiyonlarında bulunan, kültürel miraslarının önemli unsularının iadesini talep etmişlerdir. Bu devletler ayrıca, özellikle görece sınırlı kaynağa sahip oldukları o dönemde, yağma nedeniyle kültürel miraslarının düzenli kaybından da endişe duymaktaydılar.¹⁶⁵ Müze ve koleksiyonlarında bu mirasları bulunduran eski sömürgeci devletler ve/veya pazar ülkeler ise *“iadeye isteksiz ancak eski sömürge devletler ve gelişmekte olan devletlerin kayıplarının durdurulmasına yönelik eylem almaya hazır dılar”*.¹⁶⁶

Milletler Cemiyeti bünyesinde yürütülen çalışmalar¹⁶⁷ ve uluslararası toplumda yaşanan yukarıda anılan gelişmelerin sonucu olarak UNESCO, kültürel mirasın yasadışı ticaretini engellemeye yönelik uluslararası mevzuat çalışmalarına ilk defa 1962 yılında Genel Konferansının aldığı kararla başlamıştır.¹⁶⁸

1962’de gerçekleşen on birinci oturumunda Genel Konferans Meksika ve Peru tarafından sunulan karar tasarısından yola çıkarak, kültürel varlıkların yasadışı ithal, ihraç ve satışının yasaklanması için, konuya ilişkin bir uluslararası düzenleme hazırlanması olasılığı da dâhil olmak üzere, uygun yöntemlere ilişkin rapor hazırlanmasını ve bu

¹⁶⁴ Birleşmiş Milletler Genel Kurul’un 1514(XV) sayılı 14 Aralık 1960 tarihli kararı. Bkz **Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri (Genel Kurul’un 1514(XV) sayılı 14 Aralık 1960 tarihli kararı)**, BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflioz/bm/bm_38.pdf .

¹⁶⁵ PROTT (2012, Strengths and Weaknesses...), s. 2.

¹⁶⁶ PROTT (2012, Strengths and Weaknesses...), s. 2.

¹⁶⁷ 1933 yılından itibaren yürütülen çalışmalar ile 1933, 1936, 1939 yıllarında hazırlanan Taslak Anlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO: Report Concerning International Regulations Designed to Prohibit and Prevent the Illicit Export, Import and Sale of Cultural Property**, UNESCO, Paris, 1962.

¹⁶⁸ Forrest, 1956 tarihli ve arkeolojik kazılara uygulanabilecek ilkelerle ilgili Tavsiye Kararını bu süreçle daha yakın ilişkilendirmektedir. Bkz **FORREST**, s. 134.

raporun Genel Konferansın on ikinci oturumuna sunulması talep edilmiştir.¹⁶⁹ Karardan farklı olarak tasarıda Meksika ve Peru delegeleri kültürel varlıkların yasadışı ihraç, ithal ve satışının yasaklanması hakkında bir uluslararası anlaşmanın çalışılmasını önermekteydi.¹⁷⁰ ¹⁷¹ Karar ve teklif arasındaki bu farklılığın, taraf devletler arasında mevzuatın bağlayıcılığına ilişkin fikir ayrılığından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Konunun uluslararası mevzuatla düzenlenmesinin gerekli olup olmadığının karara bağlanması için yapılan tartışmalarda bir grup devlet bağlayıcı uluslararası anlaşmanın elzem ve zamanlı olduğunu savunurken, diğer bir grup konunun uluslararası hukuk düzenlemesine konu olmasına karşı çıkmaktaydı.

Hazırlanan rapor, mevzunun uluslararası hukuk düzenlemesine konu olmasını gerekli görmekte; ancak önceki başarısızlıklar, hukuk sistemlerindeki farklılıklar dikkate alındığında bu düzenlemenin tavsiye kararı şeklinde yapılmasını önermekteydi.¹⁷² Böylelikle devletlerin tavsiyeleri ulusal mevzuatlarına uygun şekilde uygulayabileceğini ve tavsiye kararıyla kabul edilen temel ilkelerle iki taraflı anlaşmaların kabul edilebileceğini öngörmekteydi.

Bu bakış açısını temel alan UNESCO Genel Konferansı 1964'te gerçekleşen on ikinci oturumunda düzenlemenin tavsiye kararı olarak yapılmasını karara bağlamış, diğer yandan *“bir uluslararası anlaşmanın istenilen sonucun alınması için en etkili yöntem*

¹⁶⁹ UNESCO: Records of the General Conference, Eleventh Session, UNESCO, Paris, 1960, s. 50-51.

¹⁷⁰ UNESCO: Report Concerning International Regulations Designed To Prohibit and Prevent the Illicit Export, Import and Sale of Cultural Property, UNESCO, Paris, 1962, Annex II, s. 1.

¹⁷¹ Tasarı metni bir uluslararası anlaşma taslağı oluşturmak üzere sanat eserleri ve arkeolojik bulguların yasadışı ihraç, ithal ve satışının yasaklanması için uygun yöntemlerin çalışılmasını ve raporlanmasını teklif etmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz UNESCO: Technical and Legal Aspects of the Preparation of International Regulations to Prevent the Illicit Export, Import and Sale of Cultural Property, UNESCO, Paris, 1962, s. 1.

¹⁷² UNESCO (1962, Report Concerning International...), s. 10-11.

olacağını” ve “uluslararası anlaşmanın en kısa sürede kabul edilmesi yönündeki arzusunun” kararda ifade etmiştir.¹⁷³ Böylelikle Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlişkin Tavsiye Kararı UNESCO Genel Konferansının on üçüncü oturumunda 19 Kasım 1964 günü kabul edilmiştir.¹⁷⁴

Tavsiye kararının kabulünden iki yıl sonra Genel Konferans çalışma gündemine uluslararası anlaşma hazırlığını eklemiş ve bir yandan acil eyleme duyulan ihtiyacı giderecek diğer yandan çok sayıda devletin kabul edebileceği şekilde düzenlenecek bir uluslararası anlaşmanın hazırlıklarına başlamıştır. Bu defa konunun uluslararası anlaşma düzeyinde düzenlenmesini inceleyen rapor ve taraf devletlerin yorumlarının alınması sonrasında şekillenen Kültür Varlıklarının Yasadışı İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme Taslağı taraf devletlerin belirlediği uzmanlardan oluşan Özel Komite tarafından değerlendirilmiştir.¹⁷⁵

Sözleşme Taslağı Devlet Uzmanları Özel Komitesi 13-24 Nisan 1970 tarihlerinde Paris’te UNESCO Genel Merkezi’nde Sözleşme taslağını değerlendirmek üzere toplanmıştır. Komitenin çalışmalarında 61 devletin uzmanları yer almıştır. UNESCO üyesi olmayan 2 devlet ise gözlemci yollamıştır. Buna ilaveten 3 uluslararası örgüt ve beş uluslararası STK Özel Komite’nin çalışmalarını gözlemci statüsünde takip etmiştir.¹⁷⁶

¹⁷³ UNESCO: Records of the General Conference Twelfth Session, Paris, 1962, s. 51-52.

¹⁷⁴ Konuya ilişkin Genel Konferansın anılan kararı ve Tavsiye Kararının tam metni için bkz UNESCO: Records of the General Conference, Thirteenth Session, UNESCO, Paris, 1964, s. 148.

¹⁷⁵ Sözleşme taslağı ve uluslararası anlaşmanın hazırlık süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz UNESCO: Draft Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (16 C/17), UNESCO, Paris, 1970.

¹⁷⁶ ABD, Almanya Federal Cumhuriyeti, Arjantin, Avustralya, Belçika, Birleşik Arap Cumhuriyetleri, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan, Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Çin, Çekoslovakya, Ekvador, Filipinler, Finlandiya, Fransa, Gabon, Gana, Guatemala, Hindistan, Hollanda, Irak, İran, İspanya, İsveç,

Özel Komite'nin kabul ettiği taslak metin, aynı yıl gerçekleşen Genel Konferansta değerlendirilmiş ve 14 Kasım 1970 günü kabul edilmiştir.

B. Sözleşme'nin İçeriği, Amaçları ve Koruma Çerçevesi

Sözleşme'nin arkasındaki temel fikir yukarıda anlatılan gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Sözleşme kültürel mirasın bilinçsiz, kaçak kazılar ve yasadışı ticaret nedeniyle temsil ettiği kültürel değerler tam olarak anlaşılmasından ortadan kaybolması veya daha fazla incelemeye izin vermeyecek şekilde zarar görmesine karşı farklı yöntem ve araçlarla engel olmayı amaçlar.

Sözleşme'nin bunu gerçekleştirmek için belirlediği yöntem ve koruma çerçevesi ise serbest dolaşım ile bir denge sağlayacak şekilde, pazar ve kaynak durumundaki devletlerin yaklaşımlarının bir arada yansıtılmasıyla çizilmeye çalışılmıştır. Sözleşme'nin önsözünde uluslararası kültürel işbirliğinin önemi hatırlatılmış, korumanın etkili olabilmesi için ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de örgütlenilmesi gerektiği, bunun devletler arasında yakın işbirliğini zorunlu kıldığı ve kanunsuz mübadelenin UNESCO'nun kuruluş amaçlarından uluslar arasında karşılıklı anlayışı engelleyeceği not edilmiştir. Önsözde bir yandan kültürel mirasın gerçek değerine ancak kökenlerinin, tarih ve çerçevelerinin bilinmesiyle kavuşabileceği, devletlerin bütün

İtalya, Japonya, Kamerun, Kolombiya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kosta Rika, Kore, Küba, Kıbrıs, Laos, Lübnan, Lüksemburg, Macaristan, Madagaskar, Meksika, Monako, Moğolistan, Nikaragua, Pakistan, Peru, Polonya, Romanya, Senegal, Sudan, SSCB, Tanzanya, Tunus, Türkiye, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Uruguay, Ürdün, Venezuela, Vietnam Cumhuriyeti, Yugoslavya, Yukarı Volta. UNESCO üyesi olmayan iki devlet; San Marino ve Vatikan. Uluslararası örgütler; Avrupa Konseyi, Gümrük İşbirliği Konseyi, Arap Devletleri Ligi. Uluslararası STK'lar ise; Uluslararası Sanat Birlikleri (IAA, International Association of Art), Felsefe ve Hümanistik Çalışmalar Uluslararası Konseyi (International Council for Philosophy and Humanistic Studies), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), Milletlerarası Müzeler Konseyi (ICOM), Uluslararası Kütüphaneler Birliği (IFLA). Çalışmalarda ülkemiz uzmanı olarak Prof. Dr. Kemal Balkan yer almıştır. Bkz UNESCO (1970, 16 C/17), Annex III, s.7.

ulusların mirasına karşı saygılı olmada manevi sorumluluğu bulunduğu belirtilirken diğer yandan kültürel mirasın uluslararası mübadelesinin insanlık uygarlığı bilgisini derinleştirdiği, kültürel yaşamı zenginleştirdiği ve uluslararası saygı ve itibar yarattığı ifade edilmektedir.

Yasadışı transferleri engellemek, yasal transferlerin teşvik edilmesine ve sayıca artırılmasına bağlıdır ve bu nedenle Sözleşme hem kültür varlıklarının farklı devletler arasında mübadelesini teşvik etmekte hem de yasadışı transferini kısıtlamakta, yasaklamaktadır. Uluslararası işbirliği ise koruma çerçevesinin üçüncü ayağını oluşturmaktadır.

Sözleşme'nin belirlediği ilkeler, bir yandan uluslararası sistemin kurallarını düzenlerken, diğer yandan ulusal düzeyde eylemin çerçevesini belirlemektedir. Devletler öncelikle Sözleşme'ye taraf olarak Sözleşme'nin ilkelerini kabul edecek; akabinde ulusal mevzuatlarını mümkün olan en geniş şekilde bu ilkelere uygun hale getirecektir. Böylece uluslararası düzeyde uyumlu standartlar belirlenmiş olacak ve bu şekilde yaratılan ortak sistemde uluslararası işbirliğiyle yasadışı mübadelenin önüne geçilmesi mümkün olacaktır. Yasa dışı ve yasal mübadelenin genel ilkeleri de uluslararası kabul edildiğinden alanın düzenlenmesi daha işler hale gelebilecektir.

Sözleşme'nin bunun için belirlemiş olduğu çerçevenin ilk unsuru ise koruma altına alınacakları tanımlamaktır.¹⁷⁷ 1. madde 11 kalemde sözleşme bağlamında korumaya

¹⁷⁷ Sözleşme'nin 1. maddesi şöyledir:

Bu sözleşme hükümlerine göre, dinsel nitelikte olsun olmasın, her devlet tarafından arkeoloji, tarih öncesi, tarih, edebiyat, sanat veya bilim için önemli olarak gösterilen ve aşağıdaki kategorilere giren değerler kültür varlığı sayılırlar:

a) Az bulunur zooloji, botanik, mineraloji ve anatomi örnekleri ile koleksiyonlar, paleontoloji bakımından değer taşıyan nesneler;

alınabilecek kültür varlıklarını tanımlamaktadır. Bu kalemler hem taşınır hem taşınmazları kapsamaktadır. Sözleşme bağlamında korumaya alınacak unsurun ise birden fazla kaleme ait olmasının önü açık görünmektedir. Sayılan kalemlere ait unsurun Sözleşme kapsamında kültür varlığı sayılması 1. madde gereği devlet tarafından “önemli olarak gösterilmesi”ne bağlıdır.¹⁷⁸ Bu bağlamda 1. madde kapsamında önemli olarak gösterilecek unsurlar taraf devletçe belirlenecektir.¹⁷⁹ Özetle 1. madde kapsamında koruma 11 kalemde sayılan unsurlar arasından taraf devletçe belirlenecek yöntemle önemli görülen kültür varlıklarına sağlanabilecek, Sözleşme bu varlıklar açısından uygulanabilecektir. Sözleşme gereği taraf devletçe alınacak önlemler ve kısıtlamalar sadece önemli kültür varlıkları için uygulanacaktır. Bunun nedeniyse yasadışı transferlere karşı alınan önlemlerin kültürel varlık mübadelesini sekteye uğratmamasının

-
- b) Bilim ve teknik tarihi ile askeri ve sosyal tarihi de kapsayan tarihe, ulusların idare adamlarının, bilginlerinin, düşünür ve sanatçıların hayatlarına ve önemli olaylara değgin varlıklar;
c) Kanuna uygun veya aykırı olarak yapılan kazı ve arkeolojik bulgu ürünleri;
d) Tarih ve sanat değeri taşıyan anıtlar ile arkeolojik şiflerden artakalmış kırık, dağınık parçalar;
e) Yüzyıldan daha eskiye ait sikke, hakkedilmiş mühür, kitabe ve benzeri şeyler;
f) Etnolojik gereçler;
g) Sanat değeri bulunan aşağıda gösterilmiş varlıklar:
i) Her türlü yüzey üzerine her türlü malzeme ile ve elle yapılmış tablolar, resimler, desenler (Elle süslenmiş imalat ürünleri ile sanayi değgin desenler bunların dışındadır);
ii) Her türlü malzemeden yapılmış orjinal heykeller heykelticilik sanatına değgin ürünler;
iii) Orjinal gravürler, baskılar ve taşbasmalar;
iv) Her türlü malzemeden meydana getirilmiş sanat değeri bulunan montajlar ve asamblajlar;
h) Az bulunur el yazmaları, 1500 yıllarından önce yapılmış baskılar, tarih, edebiyat ve bilim yönünden özel önem taşıyan eski kitaplar, yayınlar, belgeler (tek veya koleksiyon halinde);
i) Posta ve damga pulları ile benzeri pullar (tek veya koleksiyon halinde);
j) Arşivler (plak, fotoğraf ve sinema arşivleri dâhil);
k) Yüzyılı aşkın döşeme eşyaları ve eski müzik aletleri.

¹⁷⁸ 1970 Sözleşmesi, madde 1.

¹⁷⁹ 1. madde kapsamında yapılan bu tanımlamanın geniş kapsamlı olduğu ve “Sözleşmenin amaçları bakımından anlamlı bir sınırlama getirmediğine” yönelik eleştiriler ve ayrıntılı bilgi için bkz Serap AKİPEK: Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Kültür Malları, Turhan Kitabevi, 1999, Ankara, s. 279. Ayrıca, önemli olarak belirlenecek unsurların yek tek belirlenerek saptanması yönündeki taraf devlet uygulamaları ve bu durumun Sözleşmenin uygulama alanının daraltacağına yönelik eleştiri için bkz AKİPEK, s. 280.

sağlanmasıdır. Dolayısıyla alınan önlemler münhasıran ülkesinden ithali o ülkenin kültürel mirası için ciddi kayba neden olacak düzeyde önemli ulusal kültürel miraslar için uygulanacaktır.¹⁸⁰ Bu anlamda 1970 Sözleşmesi'nin yaptığı tanımlamanın amacı bağlamında diğer sözleşmelerden ayrıldığı söylenebilir. Zira 1970 Sözleşmesi'nin 1. maddesinde getirilen tanımlama bizzatihi değerli olan kültürel mirası belirlemeyi değil sınırlı koruma çerçevesinden yararlanacak kültürel mirasları belirlemeyi amaçlamaktadır. 1970 Sözleşmesi bağlamında önemli olarak tanımlanan alanlar yasadışı transferi halinde ulusal düzeyde en çok zarar görülecek olanlardır. Diğer yandan kabul tarihi itibarıyla birbirine yakın olan 1970 ve 1972 Sözleşmelerinin aynı temelden gelmesinin bir sonucu olarak, “önem” her iki sözleşmede de yer verilen bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözleşme'nin belirlemiş olduğu sistem içerisinde taraf devletlerin yükümlülükleri ise üç başlık altında toplanabilir: Sözleşme'nin amaçları çerçevesinde gerekli koruma önlemlerinin alınması, kültürel mirasın hareketinin kontrol edilmesi, yasadışı yöntemlerle edinilmiş kültürel mirasın iadesi.

Sözleşme'nin 2. maddesi Sözleşme'ye taraf olan devletlerin “*kültür varlıklarının kanunsuz ithal, ihraç ve mülkiyet transferinin, ülkelerin bu varlıklarından yoksullaşmalarının başlıca nedenlerinden biri olduğunu ve bir uluslararası işbirliğinin bu davranışlardan doğacak tehlikelere karşı korunmada en etkili yollardan biri olduğunu kabul*” ettiklerini düzenlemektedir. Maddenin 2. fıkrası ise devletlerin “*ellerindeki imkânlar ölçüsünde*” yasadışı transferin “*nedenlerini ortadan kaldırmak, sürmelerini*

¹⁸⁰ UNESCO: Desirability of Drafting of An International Convention Concerning the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, UNESCO, Paris, 1969, s. 7.

engellemek ve zararların telafisine yardım etmek yoluyla müdahaleyi taahhüt” ettiklerini ifade etmektedir. Bu maddenin bir anlamda bir kabul, tanıma anlamına geldiği söylenebilir. Dolayısıyla devletler yasadışı transferin boyutlarını ve sonuçlarını kabul etmenin yanı sıra devletlerin asgari sorumluluklarını da düzenlemektedir. Akipek’e göre “diğer maddelerde ortaya çıkabilecek belirsizlik halinde, üstlenilen taahhütlerin yöneldiği adresi işaret eden düzenleme, taşıdığı bu niteliklerle Sözleşme’nin ağırlıklı ilkelerinden birini bünyesinde barındırmaktadır”.¹⁸¹

3. madde genel itibariyle kanunsuz sayılacak transferleri tanımlamakta; taraf devletçe kabul edilecek mevzuata aykırı transferlerin kanunsuz olduğunu beyan etmektedir.

4. madde ise nelerin devletin kültür varlığı olarak kabul edilebileceğinin çerçevesini çizmektedir. Buna göre vatandaşlığa bakılmaksızın o devlet sınırları içinde üretilenler, devletin vatandaşlarınca üretilenler, ulusal topraklarda bulunanlar bahse konu devletin kültür varlığı sayılacaktır. Ayrıca varlığın sahibi sayılan ülkenin muvafakati ile edinilenler ve “*serbestçe kabul edilmiş mübadelelere konu teşkil etmiş kültür varlıkları*” kanuna uygun edinilmiş ve dolayısıyla edinen ülkenin kültür varlığı olarak kabul edilecektir. 4. madde bağlamında bir kültür varlığının birden fazla devletin kültürel mirasının parçası olması mümkündür. Akipek’in de işaret ettiği gibi 4. maddenin amacı Sözleşme kapsamında koruma altına alınacak kültür mirasın tanımlanması ve taşıdığı değerle ilgilidir ve bu nedenle mülkiyet iddiası anlamında çakışan iddialarda bulunabilse de madde mülkiyeti belirleyen düzenleme olarak değerlendirilmemelidir.¹⁸² 4. maddenin

¹⁸¹ AKİPEK, s. 281.

¹⁸² Ayrıntılı bilgi ve konuyla ilgili tartışmalar için bkz AKİPEK, s. 283.

temel hedefi kültür varlıklarının hangilerinin 1. maddede tanımlanan şekilde, taraf devletin kültürel mirasının parçası olduğu ve böylece takip eden maddelerde taraf devletlerin yükümlülüklerinin düzenlenmesine imkân sağlamaktır.¹⁸³

5. madde, ilk olarak ülkede ihdas edilecek “*kültür varlıklarını koruma servisi*”nin kurulmasını ikinci olarak da bu “*servis*”in görevlerini düzenlemektedir. Kültür varlıklarını koruma servisi bir veya birden fazla sayıda kurulabilecek ve kendine verilen görevleri etkin şekilde yerine getirmek üzere “*yeter sayıda kalifiye personelden*” oluşacaktır. 5. maddede kültür varlıklarını koruma servisine verilen görevler şu başlıklar altında toplanabilir: mevzuat hazırlama, envanterleme, kurumsal kapasiteyi artırma ve gerekli kuruluşların kurulmasına destek, yerinde (*in situ*) muhafaza ve kazı bölgelerini koruma, eğitim ve kamusal farkındalık yaratma, iyi niyet iddiaları bağlamında kaybolan kültür varlığını ilanla duyurma.¹⁸⁴

¹⁸³ UNESCO (1970, 16 C/17), Annex II, s. 4.

¹⁸⁴ Beşinci maddenin tam metni şöyledir:

Bu Sözleşmeye taraf olarak katılmış bulunan Devletler kendi kültür varlıklarının kanunsuz ithal, ihraç ve mülkiyet transferine karşı korunmasını sağlamak amacı ile ve aşağıda sıralanmış görevleri etkili olacak şekilde yerine getirmek üzere ülkelerinde, şayet mevcut değilse, kendilerine uygun düşen koşullar içerisinde ve yeter sayıda kalifiye personelden oluşan bir veya bir kaç «kültür varlıklarını koruma servisi» meydana getirmeyi taahhüt ederler:

- a) Kültür varlıklarının korunmasını, özellikle önemli sayılan kültür varlıklarının kanunsuz ithal, ihraç ve mülkiyet transferinin önlenmesini, sağlayacak kanun ve tüzük tasarıları metinlerinin hazırlanmasına katkıda bulunmak;*
- b) İhraç edilmesi, ulusal kültür varlıklarında hissedilir bir yoksullaşmanın nedeni olacak kamu veya kişi malı, önemli kültür varlıklarının, ulusal düzeyde korunması esasına uygun bir envantere göre listesini yapmak ve bunu günü gününe işlemek;*
- c) Kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi için gerekli (müzeler, kütüphaneler, arşivler, laboratuvarlar, atölyeler v.b.) gibi teknik ve bilimsel kuruluşların gelişmelerini veya meydana getirilmelerini teşvik etmek;*
- d) Arkeolojik kazıların kontrolü işini düzenlemek, belirli kültür varlıklarının «yerinde» muhafazasını sağlamak ve ileride yapılacak kazılara tahsis edilmiş belirli bölgeleri korumakç Koleksiyoncu, muhafız, antikacı v.b. gibi kimseler için, işbu Sözleşmede belirtilmiş ahlâkçı ilkelere uygun kurallar koymak ve bunlara uyulmasını gözetmek,*
- f) Bütün Devletlerin kültür varlıklarına karşı saygı duygusu uyandırmak ve geliştirmek için eğitici çabalar harcamak ve bu Sözleşme hükümleri hakkında geniş ölçüde bilgi yaymak;*
- g) Her kültür varlığı kayboluşu karşısında, bunun en uygun ilan yolu ile duyurulmasına titizlik göstermek.*

Taraf devletlerin yasadışı ithal, ihraç ve transferle etkin şekilde mücadele etmek üzere alacakları tedbirleri ve bu bağlamda yükümlülükleri 7 – 10. Maddeler arasında düzenlenmiştir. Sözleşme taslağında tek bir madde olarak öngörülen düzenlemeler Özel Komitenin düzenlemeleri sonucunda dört maddede kabul edilmiştir.¹⁸⁵ Bu bağlamda 6. madde ihraç sertifikası düzenleme, bu sertifikaya sahip olmayan kültür varlıklarının yurtdışına çıkışını yasaklama ve bu yasağı duyurma sorumluluğunu düzenlemektedir. Kültür varlığı ihracının ilgili devletin izni ile yapıldığı ihraç sertifikasıyla gösterilecektir. Yani usulüne uygun yapılan ihraç bu sertifikayı taşıyacaktır. Beraberinde bu sertifikayı taşımayan kültür varlığının ülke dışına çıkarılması yasaklanarak, taraf devletin Sözleşme ilke ve koruma sistemine bağlılığı temin edilecek ve kurulan sistemin işlerliği garanti altına alınacaktır. Son olarak taraf devlet yasağı uygun yollarla ithal ve ihraç edebileceklere duyuracaktır. 7. maddeye göre taraf devletin yasadışı mübadele konusu olan kültür varlığının ülkesindeki müze ve benzeri kuruluşları tarafından edinilmesini önlemek üzere gerekli önlemleri alma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülük ilgili devletin “ulusal yasaları çerçevesinde” sağlanacaktır. Kanımızca bu ifade, geniş anlamda ihtiyari olmaktan ziyade yukarıda anılan maddeler bağlamında, ulusal düzeyde oluşturulacak sisteme işaret etmektedir. Taraf devlet ayrıca kendisine teklif edilen yasadışı mübadele konusu kültür varlığı hakkında olanaklar ölçüsünde bunların sahibi bulunan devlete bilgi verecektir. Kamuya ait bir kurum ya da anıttan çalınan kültür varlıkları için, varlığın envanterde bulunduğu belgelenmesi koşuluyla ithali yasaklanacak; çalınıp ithal edilmiş kültür varlıkları için ilgili devletin başvurusuyla el konacak ve bu varlıkların,

¹⁸⁵ UNESCO (1970, 16 C/17), Annex II, s. 4-5.

iyiniyetli alıcı sıfatıyla edinenlere bedel ödenmesi kaydıyla, geri verilmesi sağlanacaktır. El koyma ve iade için başvuru usulü de ana hatlarıyla 7. maddede belirlenmiştir. Buna göre başvurular diplomatik yoldan yapılacak ve ispat yükü başvuran devletçe üstlenilecektir. Yine, giderler de başvuran devlete yüklenecektir. Ancak geri verilecek kültür varlığı için gümrük resmî veya benzeri istenmeyecektir. Gerek gümrük usulleri ve serbest ticaret, gerekse ispat yükü ve hak ve yükümlülüklerin düzenlenmesi açısından hukuk sistemlerindeki farklılıklar bu maddenin getirdiği sistemin sıkça ve ayrıntılı olarak tartışılmasına neden olmuştur.¹⁸⁶

6. ve 7. maddelerde düzenlenen yasakları ihlal, sekizinci madde gereği taraf devletlerin ceza ve idari müeyyideye çaptırması ile sonuçlanacaktır. Bu anlamda 8. madde, taraf devletlerin müeyyideyi taahhüdünü düzenlemektedir.

9. madde taraf devletlerin birbirlerine başvurularını ve bu manada uluslararası işbirliği, yardım ve eylemi düzenlemektedir. Buna göre taraf devletler “*gerekli somut tedbirleri saptayacak ve uygulayacak birlikte tasarlanmış uluslararası eyleme katılmayı taahhüt ederler*”. Ayrıca, bir uzlaşmaya varılana kadar tarafların “*telaflı edilemeyecek zararlara uğranılmasını önlemek için olanakları ölçüsünde geçici*” tedbir alacaktır. Bu maddede tanımlanan yükümlülükler arkeolojik ve etnolojik alanlar için uygulanacaktır.

10. madde antikacılar ve kültür varlığı alıcılarına ilişkin düzenlemeler getirmekte; ayrıca eğitim, bilgilendirme ve uyanık davranma yollarıyla kaçırılmış kültür varlığının transferini önlemeye yönelik taraf devlet eylemine yer vermektedir. Maddenin eğitimle ilgili bölümü ayrıca hırsızlık ve bunların kültür varlıkları için yarattığı tehlike hakkında

¹⁸⁶ 7. maddeye ilişkin farklı görüş, tartışma ve yorumları için bkz **AKİPEK**, s. 288 – 293.

farkındalık yaratmayı da kapsamaktadır. Madde bağlamında turizm, medya, seyahat ve ticaret gibi meslek alanlarında yasadışı ticareti önlemeye yönelik farkındalık ve eylemin teşviki söz konusu olacaktır. Böylece geniş anlamda ve belki bireysel düzeyde yasadışı ticareti önleyecek inisiyatif yaratılabilecektir. Diğer bir ifadeyle kamuoyunda kültür varlığının hırsızlığın yarattığı tehdide karşı korunması için mücadele etme arzusu uyandırılacaktır.¹⁸⁷ Maddenin antikacılarla ilişkin bölümüyse taraf devletlerin “*antikacıları edindikleri her kültür varlığı için, bunun nereden edinildiğini, alış fiyatını, satıcısının kimliğini gösteren bir kütük defteri tutmaya zorlamak ve kültür varlıkları alıcısına satın aldığı malın ihracı yasaklanmış kültür varlıklarından olabileceğini duyurmak*” için alacağı önlemler üzerinden kanunsuz yollarla edinilen kültür varlıklarının iadesini sağlamayı hedeflemektedir.

İşgal halinde yasadışı transferi Sözleşme’nin 11. maddesi konu almaktadır. Buna göre işgal edilen ülkenin kültür varlıklarının dolaylı yollardan ya da zorla ihraç ve transferi kanunsuz sayılacaktır. Böylece 1970 Sözleşmesi ve 1954 Sözleşmesi arasında bağ kurulduğu söylenebilir. Maddenin getirdiği düzenleme günümüzde özellikle Orta Doğu’da yaşanan kültürel miras tahribatıyla ilişkili olarak ve Kültür Sözleşmeleri arasındaki sinerji açısından sıkça üzerinde durulan bir konudur.

Sözleşme’nin kabulü döneminde başka devletlere bağlı olan ve ilerleyen yıllarda bağımsızlığını kazanan devletlerin kültürel varlıklarına ilişkin usuller 12. maddeyle ele alınmıştır. “*Sözleşmeye taraf olarak katılmış bulunan Devletler uluslararası ilişkilerini sağladıkları ülkelerdeki kültür varlıklarına karşı saygılı olacaklar; bunların kanunsuz*

¹⁸⁷ UNESCO (1970, 16 C/17), Annex II s. 5.

ithal, ihraç ve mülkiyet transferlerinin önlenmesi için uygun düşen tedbirleri alacaklardır". Bu maddenin 1970 Sözleşmesi'nin ortaya çıkışı sürecinde anlatılanların bir sonucu olduğu düşünülebilir. Akipek, bu maddeyle düzenlenen koruma gereğinin sonradan bağımsızlığını kazanan devletlerin maddi kaynaklarının kısıtlılığı ve ilgili hizmetlerin yürütülmesi açısından büyük ölçüde vesayeti altında olunan devlete bağımlı olunan dönemde önemli olduğuna işaret etmektedir.¹⁸⁸

Sözleşme'nin 13. maddesi, yedinci madde gibi tartışılan ve üzerinde durulan bir madde olarak görünmektedir. Bu madde yer alan düzenlemeler kültür varlıklarının mülkiyetlerinin yasadışı transferini engellemek, gerçek sahiplerine iadesini kolaylaştırmak ve devletlerin belirledikleri kültür varlıkları için mülkiyet devrini yasaklanması hakkını teyit etmek için tasarlanmıştır.¹⁸⁹ Maddenin tam metni şöyledir:

Bu Sözleşmeye taraf olarak katılmış bulunan Devletler ayrıca (her devletin kendi mevzuatı çerçevesi içinde) aşağıdaki hususları taahhüt ederler:

a) Kültür varlıklarının kanunsuz ithal ve ihracını kolaylaştırır nitelikte görülen mülkiyet transferlerini uygun tedbirlerle önlemek;

b) Kanunsuz ihraç edilmiş kültür varlıklarının en kısa süreler içerisinde yetkili kimselere iadesini kolaylaştırmak amacı ile ilgili servislerin işbirliği yapabilmelerini sağlayıcı tedbirleri almak;

c) Kaybolmuş veya çalınmış kültür varlıklarının gerçek sahiplerinin veya vekillerinin ileri sürecekleri hak iddialarını işleme koymak;

d) Bu Sözleşmede taraf olan her Devlete belirli bazı kültür varlıkları hakkında zaman aşımına uğramazlık hakkı tanınmanın dışında; bunları sınıflandırmak ve bunların başkalarına

¹⁸⁸ AKİPEK, s. 298.

¹⁸⁹ UNESCO (1970, 16 C/17), Annex II, s. 5.

çevrilmezlikleri bulunduğunu ilan ederek ihraç edilmiş bulunmaları halinde ilgili Devletler tarafından geri alınmasını kolaylaştırmak.

Maddede yer alan düzenlemelerin tamamı için taraf devletlerin yükümlülüğü “*her devletin kendi mevzuatı çerçevesi*”yle sınırlıdır. Maddenin a bendi kanunsuz ithal ve ihracı teşvik edecek mülkiyet transferlerini önlemek üzere taraf devletin tedbir almasını öngörmektedir. Ancak Akipek’in de ifade ettiği gibi hangi transferlerin teşvik edici nitelikte kabul edileceği konusunda bir açıklama ya da yönlendirme maddede bulunmamakta, dolayısıyla bunları ve alınacak tedbirleri belirleme konusunda taraf devletlere geniş serbesti tanınmaktadır.¹⁹⁰ Söz konusu serbestinin kapsama alınacak kültür varlıklarından, hangi eylemlerin yasak sayılacağına, sürelerden alınacak tedbirlerin niteliğine kadar pek çok konu ve düzenlemeyi içerdiği görülmektedir. Bu nedenle bu maddenin uygulaması oldukça çeşitli yorumlara ve sonuçlara imkân vermektedir.

Sözleşme’nin 14. maddesi genel itibariyle Sözleşme’nin uygulanmasından sorumlu olacak “*servislerin*” finansmanını konu almakta; taraf devletlerin olanakları ölçüsünde ancak yeterli kaynağı tahsis edebileceğini ve gerektiğinde fon tesis edebileceklerini ifade etmektedir. Bu maddenin bir anlamda 5. maddenin uygulamasına işaret ettiğini söylemek mümkündür.

15. maddeye göre taraf devletlerin kültür varlıklarının geri verilmesini sağlamaya yönelik ikili anlaşmalar yapmaları ve yürütmeleri mümkündür. Bu maddenin, Sözleşme’nin hedeflerine ulaşılmasında yakın işbirliği ve karşılıklı anlayışı gerekli gören

¹⁹⁰ AKİPEK, s. 299.

yaklaşımın sonucu olduğu düşünülebilir. Böylece devletler arasında ihtiyaçlara ve önceliklere bağlı özel düzenlemeler üzerinde anlaşılabilir ve yeni yöntemler geliştirilebilecektir.

Taraf devletlerin Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin rapor sunma yükümlülüğü 16. maddede düzenlenmektedir. Sunulacak raporlar alınan tedbirler, kabul edilen mevzuat ve iyi uygulama örneklerinin paylaşımı gibi konuları içerecektir. Bu madde UNESCO Sözleşmesi'nin VIII. maddesinde düzenlenen, taraf devletlerin UNESCO bünyesinde kabul edilen uluslararası mevzuata ilişkin yapılanları rapor edeceklerine ilişkin düzenlemeyi yansıtmaktadır.

17. madde Sözleşme'ye yönelik UNESCO'nun görev ve yetkileri hakkındadır. Maddenin 1. fıkrası genel hatlarıyla UNESCO'nun rolünü tanımlamaktadır. Buna göre UNESCO temel olarak eğitim ve bilgilendirme, uzlaştırma, uzmanlık ve danışmanlık alanlarında faaliyet gösterebilecektir. Kurum kendi inisiyatifleriyle, yani taraf devletlerin talebi olmadan, kültür varlıklarının yasa dışı dolaşımına ilişkin sorunlar üzerinde araştırma ve incelemeler yayınlayabilir; bu amaçla bütün hükümet dışı kuruluşlara başvurabilir. Yine kendi inisiyatifleriyle Sözleşme'nin yürütülmesi amacıyla taraf devletlere tavsiyelerde bulunabilir ve Sözleşme'nin uygulanmasında en az 2 devletin uzlaşmazlığa düşmesi halinde uzlaştırıcılık¹⁹¹ yapabilir. Ancak tavsiyeden farklı olarak taraf devletlerin uzlaştırılması ilgili taraf devletlerin rızasına ve talebine bağlıdır. UNESCO'nun uzlaştırıcılık rolü, taslak Sözleşme'nin görüşülmesi sırasında kimi devletlerce eleştirilmiş

¹⁹¹ Sözleşme'nin Türkçe çevirisinde uzlaştırıcılık olarak yer bulan ifade İngilizce orijinalinde "good offices" yani dostça girişim olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz **AKİPEK**, s. 304.

ve bu düzenlemenin UNESCO'ya yargı yetkisi verme eğiliminde olduğu dile getirilmiştir.¹⁹²

Sözleşme'nin son hükümleri 18-26. maddelerde düzenlenmektedir. Buna göre Sözleşme dört dilde hazırlanmıştır ve her metin aynı derecede geçerlidir. Sözleşme UNESCO üyesi devletlerin onaylama ve onamasına ve üye olmadıkları halde UNESCO Yürütme Kurulunca katılmaya davet edilen devletlerin katılımına açıktır. Yine taraf olma ve tevdi usulleri, yürürlüğe giriş süresi Sözleşme'de açıklanmıştır.

IV. 1972 Sözleşmesi

1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (1972 Sözleşmesi)¹⁹³, UNESCO'nun Kültür Sözleşmeleri içinde en fazla taraf devlet sayısına sahip olan, belki de uluslararası toplumda en fazla kabul gören sözleşmesidir. Bugün bilinen anlamıyla kültürel mirasın korunması yaklaşımını geliştiren ve yaygınlaştıran Sözleşme, insanlığın üstün evrensel değere sahip kültürel ve doğal mirasını korumayı amaçlamaktadır.

A. 1972 Sözleşmesi'nin Ortaya Çıkış Süreci

1972 Sözleşmesi de yukarıda anlatılan iki sözleşmeye benzer şekilde, Milletler Cemiyeti döneminde ortaya atılan fikirlerin ve yürütülen çalışmaların, UNESCO'da sürdürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Sözleşme esasen çalışmamızın 1. bölümünde anlatılan tartışmalarla da yakından ilişkilidir.

¹⁹² UNESCO (1970, 16 C/17), Annex II, s. 7.

¹⁹³ Sözleşmenin orijinal metni için bkz **Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage**, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. Sözleşmenin Türkçe resmî çevirisi için bkz *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme*, T.C. Resmî Gazete tarih: 14/02/1983, sayı: 17959.

Buna ilaveten, Uluslararası Entelektüel İşbirliği Organizasyonunun uluslararası entelektüel işbirliğini sağlamada en etkili yolun tek başına ideolojik sorunlarla mücadele etmek yerine, uluslararası toplumun karşı karşıya kaldığı problemlere teknik ve pratik çözümler geliştirmek olduğu yaklaşımı, 1972 Sözleşmesi'nin ortaya çıkış süreci açısından önemli olmuştur. O'Keefe'nin de ifade ettiği gibi *“kazılarda yasal kontrollerin geliştirilmesi, arkeolojinin disiplininin kurulmasına yol açan tutumların genel değişikliğiyle ilgilidir”*¹⁹⁴ ve Organizasyonun bu çalışmaları arkeolojide koruma perspektifi açısından yaşanan gelişmelere paralel olarak ilerlemiştir.

Bu nedenlerle 1972 Sözleşmesi açısından Organizasyonun çalışmalarına daha ayrıntılı değinmek gerekecektir.

1. UNESCO'nun Kuruluşundan Önceki Çalışmalar

Organizasyonun kültürel mirasın korunmasına yönelik ilk girişimleri, Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komitesinin ilk oturumunda kültürel mirasın ciddi düzeyde zarar görmesine ilişkin bir raporun değerlendirilmesi sırasında gerçekleşmiştir. Raporun görüşülmesi sırasında Komite Başkanı Bergson tarafından karar tasarısı sunulmuştur. Tasarı genel hatlarıyla, arkeolojik hazinelerimizden oluşan bir listenin yapılmasını, genel bir araştırma planının hazırlanmasını, araştırma yöntemleri için hukuki düzenlemelerin hazırlanmasını, arkeolojik eserlerin korunması ve yasal transferi için uluslararası düzenlemelerin hazırlanmasına yönelik bir araştırmayı talep etmekteydi.

Tasarının açıklaması özellikle 1972 Sözleşmesi'ni; belirli boyutlarıyla da 1970 Sözleşmesi'ni yakından ilgilendirecek şekilde, kültür koruma perspektifinin ve bu amaçla

¹⁹⁴ **PROTT/O'KEEFE**: Law and the Cultural Heritage, Volume 1 Discovery and Excavation, Professional Books, Abingdon, 1984, s.31.

ilerleyen yıllarda hazırlanan sözleşmelerin temel fikrini ortaya koyması açısından önemlidir:

“antik çağlardan kalma anıtları bulmaya ve korumaya yönelik olarak birçok ulusun göstermiş olduğu büyük çabaya rağmen, en yüksek değerde sayısız doküman hâlen gömülü veya araştırmacılar tarafından erişilemez durumdadır ya da kaybolma, yok edilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu alanlarda uluslar arası işbirliği bu nedenle gerekli ve haklıdır. Belirli uluslar arasında hâlihazırda işbirliği yapılmaktadır ancak bu çalışmanın adil dağılımına ve bundan doğan sorumluluk ve avantajlara yönelik henüz hiçbir uluslararası hukuk kuralı düzenlenmemiştir. Bu nedenle uluslararası anlayış, şu amaçlarla düşünülebilir: henüz gün ışığına çıkarılmamış bu türden arkeolojik hazinelerin listesinin çıkarılması; genel bir araştırma planının hazırlanması; araştırma yapma metoduna ilişkin hukuk düzenlemelerin belirlenmesi, arkeolojik anıtların korunması ve yasal transferi hakkında uluslararası hukuk düzenlemelerinin yapılması.”¹⁹⁵

Kabul edilen tasarının bir sonucu olarak, M. Francesco Ruffini tarafından hazırlanan raporda olası liste için elde bulunan akademik bilgi birikiminin ve ilerlemenin yeterliliği sorgulanmış; bu nedenle hazırlıkların güç olabileceği ifade edilmiştir.¹⁹⁶

Raporda sunulan öneriler Komitenin 2. oturumunda özetlenerek karara bağlanmıştır. Bu çerçevede özete şu dört husus karara yansıtılmıştır: Yukarıda bahsedilen

¹⁹⁵ **LEAGUE OF NATIONS:** Committee on Intellectual Co-Operation, Minutes of the First Session, League of Nations, Cenevre, 1922, s. 30. Toplantının kayıtlarına göre, M. J. Destree’nin önerisiyle söz konusu uluslararası hukuk düzenlemelerinin yalnızca İtalya ve Yunanistan gibi klasik arkeoloji alanlarını değil Balkan Ülkeleri, Türkiye ve Asya’yı da kapsayacak şekilde genişletilmesi kabul edilmiştir. Bkz **LEAGUE OF NATIONS**, s. 30.

¹⁹⁶ **LEAGUE OF NATIONS:** Committee on Intellectual Co-Operation, Minutes of the Second Session, Annex 4 Discovery of Archeological Monuments and the Publication of the Results, League of Nations, Cenevre, 1923, s. 63-67.

arkeolojik hazinelere ilişkin liste için öneriler ve bilgi hakkında Uluslararası Akademik Birliğin bir memorandum hazırlaması; sanat objeleri ve eski eserlerin yasadışı ihracatının kınanması ve bu amaçla uluslararası sözleşme hazırlanmasının uygun olacağı; manda altındaki veya asimile olmuş bölgelerdeki eski eserlerle ilgilenme yöntemlerine ilişkin olarak Uluslararası Akademik Birliğin kararlarının iletilmesinin Milletler Cemiyeti Konseyine önerilmesi; kültürün her alanında uluslararası birlik ve dayanışmanın ancak kaynak ülkelerle yakın işbirliği kurulur ve işbirliğinin yararı bu ülkelere görülürse oluşacağının benimsenmesi.¹⁹⁷

Kararda yer bulan bu dört konu önemlidir. Karar özellikle kaynak ülkelerin endişelerini dikkate almayan yaklaşımların uluslararası işbirliğini olumsuz yönde etkileyeceğine işaret etmektedir. Zira uygun koruma ve işbirliği ancak tüm ülkelerin katılımıyla söz konusu olabilir ve kendi ulusal sınırlarındaki eserler açısından ilgili devletlerin izin ve rızası koruma için temeldir. Bunun içinse örneğin listede yer alacak önerilerin sunuluş usul ve gerekçeleri iyi öykülendirilmelidir. Karar ayrıca “*manda altındaki ve asimile edilmiş*” bölgelerdeki eserler açısından bu durumu sorgulamaktadır.¹⁹⁸ Yasadışı ihracatın önüne devletler arası işbirliğiyle geçilebileceği ve konunun uluslararası sözleşmeyle düzenlenmesi gerektiği dile getirilmiştir. Son olarak, ancak kaynak ülkelerin isteğiyle kurulan uluslararası işbirliğinin olumlu sonuçlarının görülmesiyle bu ülkelerde arkeolojik izinlerin kapsamının genişletilebileceği ve böylece en kapsayıcı uluslararası işbirliğinin kurulabileceği yönündeki görüş kayda geçirilmiş ve

¹⁹⁷ LEAGUE OF NATIONS (1923), s. 28.

¹⁹⁸ LEAGUE OF NATIONS (1923), s.28.

tavsiye edilmiştir. Yukarıda özetlenen rapor, karar ve tavsiyeler Milletler Cemiyeti bünyesinde kültürel mirasın korunması için yapılan ilk girişim olarak değerlendirilebilir.

Sözleşme'nin temel prensiplerinin belirlenmesinde öne çıkan bir diğer süreç Milletler Cemiyeti bünyesinde Uluslararası Müzeler Ofisinin (International Museums Office - IMO) kuruluşu ve yürüttüğü çalışmalardır. IMO'nun çalışmaları içinde Madrid, Roma ve Atina'da düzenlenen üç konferans belirleyici olmuştur.

1934 yılında Madrid'de gerçekleşen konferans *“bir sanat müzesinin donanımında ve işleyişinde doğrudan veya dolaylı olarak işbirliğine çağrılacaklara rehberlik etmesi amacıyla güncel müzecilik üzerine bilimsel çalışma hazırlanması”*na yönelik olarak düzenlenmiştir.¹⁹⁹ Madrid Konferansı, *“müzecilik, sanat müzelerinin yapısı ve idaresi”* teması altında²⁰⁰ bu dönemde uluslararası uzmanların katılımıyla düzenlenen ilk konferans olması açısından önemlidir.²⁰¹

1930 yılında Roma'da gerçekleştirilen konferans ise sanat eserlerinin ve korunmasında kullanılan bilimsel yöntemlerin incelenmesi temasıyla düzenlenmiştir. Roma Konferansı özellikle resim ve heykel üzerinde odaklanmıştır.²⁰²

1931 yılında Atina'da düzenlenen konferans ise Roma programının mantıksal ve gerekli bir bileşeni olarak bu defa sanatsal ve tarihi anıtların korunmasıyla ilgilenmiş, böylece IMO'nun kuruluş mevzuatında çalışmakla görevlendirildiği, plastik sanatların üç

¹⁹⁹ **LEAGUE OF NATIONS:** Committee on Intellectual Co-Operation, Report of the Committee on the Work of its Seventeenth Plenary Session, League of Nations, Cenevre, 1935, s. 56.

²⁰⁰ **LEAGUE OF NATIONS** (1935), s.56.

²⁰¹ Konferansın çıktıları Mouseion Dergisi'nde yayınlanmıştır.

²⁰² **LEAGUE OF NATIONS** (1935), s. 56.

temel dalı; resim, heykel ve mimaride koruma konusunda ortaya çıkan sorunlar dizisini ele almıştır.²⁰³

Anılan üç konferans, koruma yaklaşımını ve bu alanda temel çerçeveyi olgunlaştırmak açısından önemli olmuştur. Bunlardan 1972 Sözleşmesi ve düzenlediği alan açısından en önemlisi kısa adı Atina Konferansı olan Birinci Tarihi Anıtlar Mimarları ve Teknisyenleri Konferansı'dır. Konferans sonucunda kabul edilen Tarihi Anıtların Restorasyonuna İlişkin Atina Şartı, bu içerikte hazırlanmış ilk ve Milletler Cemiyetinin dikkatine sunulan tek belgedir.²⁰⁴ Şart, yedi maddelik temel ilkeler ve toplantının yine yedi başlık altında sunduğu “*genel sonuçlar*”dan oluşmaktadır.²⁰⁵ Bu başlıklar arasından çalışmamız açısından en önemli olanları “*Tarihi Anıtlara İlişkin İdari ve Hukuki Tedbirler*” ve “*Anıtların Korunması ve Uluslararası İşbirliği*”dir.

Şart, Tarihi Anıtlara İlişkin İdari ve Hukuki Tedbirler başlığı altında, anıtların korunmasına ilişkin olarak ülkelerde bulunan farklı hukuk düzenlemeleri not etmiş; bunların karşılaştırmalı çalışılmasına duyulan ihtiyaca dikkat çekmiştir. Koruma açısından kamusal fayda ve mülkiyet hakları arasında dengenin bulunması gerektiğini belirtmiş; yerel otoritelerin acil durumlarda doğrudan koruma tedbiri alabilmek üzere yetkilendirilmesini önermiştir.

²⁰³ **LEAGUE OF NATIONS:** International Committee on Intellectual Co-Operation, Minutes of the Thirteenth Session, League of Nations, Cenevre, 1931, Annex 1, s. 48.

²⁰⁴ Jukka **JOKILETHO**, “*ICCROM and the Conservation of Cultural Heritage, A History of the Organization's First 50 Years, 1959-2009*”, ICCROM Conservation Studies 11, ICCROM, Roma, 2011, s. 4.

²⁰⁵ Genel sonuçların başlıkları şunlardır: Doktrinler, Genel Prensipler, Tarihi Anıtlara İlişkin İdari ve Hukuki Tedbirler, Antik Anıtların Estetik Açıdan Zenginleştirilmesi, Anıtların Restorasyonu, Antik Anıtların Bozulması, Koruma Tekniği, Anıtların Korunması ve Uluslararası İşbirliği. Bkz **The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments**. <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>, [08 Ocak 2016].

Şartın Uluslararası işbirliği başlığı altındaysa özellikle şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“insanlığın sanatsal ve arkeolojik mirasının korunması meselesi, devletlerin toplumlarını ilgilendirir; ki bu toplumlar medeniyetin koruyucularıdır. [Konferans] devletlerin sanatsal ve tarihi anıtların korunmasını ilerletmek amacıyla Milletler Cemiyeti Misakının ruhuna uygun hareket ederek, giderek artan ölçekte ve daha somut bir şekilde birbirleriyle işbirliği yapmalarını ummaktadır.

(...)

Uluslararası kamu hukukuna hiçbir koşulda hâlel getirmemek kaydıyla, nitelikli kurum ve kuruluşların medeniyetin en üst düzeyde ifade edildiği ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan eserlerin korunması konusundaki isteklerini beyan etmeleri kuvvetle arzu edilmektedir.

(...)

Konferans, anıtların ve eserlerin korunması konusundaki en iyi güvencenin halkların saygı ve bağlılığından kaynaklandığına kesin bir şekilde inanmaktadır.”²⁰⁶

Böylece Şart “insanlığın mirasının” korunmasını “medeniyetin koruyucusu olan” devletlerin ortak mirası olarak kabul etmiştir.²⁰⁷ Bunun yanı sıra korumanın da ancak devletler arasında somut ve kapsamlı işbirliğiyle mümkün olabileceğini kaydetmiştir. Koruma perspektifinin insanların bağlılığı ve saygısıyla mümkün olabileceği, bununla ancak eğitimle sağlanabileceği kabul edilmiştir.

Atina Konferansı ve Şartın temel aldığı bu ifadeler Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komitesinin ve daha sonra Milletler Cemiyetinin karar tasarılarında benimsenmiş; böylece insanlığın ortak mirası sayılabilecek anıtlar ve eserlerin uluslararası işbirliği yapılarak korunması yaklaşımı devletler arası düzeyde ifade bulmuştur²⁰⁸.

2. UNESCO’nun Kuruluşunu Takip Eden Yıllardaki Çalışmalar ve Uluslararası Koruma Kampanyaları

²⁰⁶ The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments.

²⁰⁷ The Athens Charter for the Resoration of Historic Monuments.

²⁰⁸ Atina Şartının aynı zamanda dünyada uzmanlar arasında artan bilinci yansıttığı ve tarihte ilk defa uluslararası mirası ortaya attığı için, ICOMOS ve ICOM gibi kuruluşları ortaya çıkaran fikirlerin gelişmesinde önemli bir adım olarak görüldüğü ve ICOMOS’un kurucu belgeleri arasında yer alan Venedik Şartında referans gösterildiği ICOMOS’un internet sayfasında ifade edilmektedir. Bkz ICOMOS, History, <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/history?showall> = [1 Aralık 2016].

UNESCO'nun öncüllerinin yukarıda anlatılan çalışmaları bekleneceği gibi kuruluşundan itibaren UNESCO bünyesinde sürdürülmüştür. Bu amaçla UNESCO Kuruluş Sözleşmesi'nin Kurumun amaç ve görevlerini düzenleyen birinci maddesinde şu ifadeler yer verilmiştir:

...
c) *Dünyanın kitap, sanat eserleri, tarih ve bilim anıtları mirasının muhafaza ve korunmasını sağlayıp ilgili milletlere lüzumlu Milletlerarası Anlaşmaları tavsiye ederek, ... bilgiyi devam ettirmek, artırmak ve yaymaktır.*

Kültürel mirasın korunması ve muhafazasına yönelik Kuruluş Sözleşmesi'nde belirlenen amacı gerçekleştirmek üzere öncelikle yöntem olarak tarihi ve sanatsal değere sahip anıtların korunması için uluslararası fon kurulması fikri öne sürülmüştür. 1948, 1949 ve 1950 yıllarında bu fikir farklı biçimlerde Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Genel Konferans kararlarında yer bulmuş²⁰⁹, ancak sonuçlandıramamıştır. 1950 yılında Beşinci Genel Konferansta Meksika'nın önerisiyle gündeme gelen fikrin Genel Konferansın gelecek toplantısında raporlandırılması istenmişse de aynı toplantıda İsviçre'nin önerisiyle bir araştırma enstitüsü kurulması da karara bağlanmış ve UNESCO'nun faaliyetleri bu yöne kaymıştır.²¹⁰ Diğer bir ifadeyle *“anıtların korunması ve restorasyonu faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere uluslararası fon kurma çalışmaları aynı tarih*

²⁰⁹ UNESCO: Records of the General Conference Third Session Vol. II Resolutions, UNESCO, Paris, 1949, s. 28; UNESCO: Records of the General Conference Fourth Session Resolutions, UNESCO, Paris, 1949, s. 27-28; UNESCO: Records of the General Conference Fifth Session Resolutions, UNESCO, Paris, 1950, s. 44.

²¹⁰ UNESCO (1950), s. 44; UNESCO: Study of measures for the preservation of monuments through the establishment of an international fund or by any other appropriate means, UNESCO, Paris, 1963, s. 3. UNESCO'nun araştırma enstitüsü kurulmasına yönelik çalışmasının sonucu olarak kısa adı ICCROM olan Kültür Varlıkların Muhafazası ve Restorasyonu Çalışmaları Uluslararası Merkezi kurulmuştur.

itibariyle kesintiye uğramış” ve 1961 yılında Yürütme Kurulunun 60. oturumunda alınan karara kadar da gündeme gelmemiştir.²¹¹

60. Oturumda alınan karar genel itibariyle UNESCO’nun anıtlar, tarihi ve sanatsal alanların korunması için hâlihazırda yapılmış olanlara takdirlerini sunarak UNESCO’nun bu alanda çalışmalarını yoğunlaştırmasını, problemi bütünlüklü olarak incelemesini, yöntemler belirlenmesini ve pilot projeler yürütülmesini tavsiye etmiştir.²¹² Bu bağlamda Genel Direktörün, Genel Konferansın gelecek oturumuna sanatsal ve tarihi anıtların korunması için uluslararası fon oluşturulması; özellikle de bu fonun özel kaynaklardan finanse edilmesi hakkında rapor sunmasını istemiştir.²¹³ Gerek bu karardan gerekse Genel Konferansa sunulan raporda yer alan bilgilerden yola çıkarak, uluslararası fon oluşturulmasıyla ilgili esas sorunun fonun oluşturulma yöntemi ve kaynak temini olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. UNESCO Yürütme Kurulunun 60. Oturumunda alınan kararında takdirle bahsedilen çalışmalar, esas itibariyle UNESCO’nun kültürel ve sanatsal alan ve anıtları korumaya yönelik yürüttüğü kampanyalar ve kurulan uluslararası komite tarafından yürütülen faaliyetlerdir. Özellikle yürütülen uluslararası koruma kampanyaları uluslararası toplumda UNESCO’nun bu alanda yürüttüğü çalışmalara duyulan saygıyı artırmış ve UNESCO üyesi devletlerin uluslararası fon kurulmasına yönelik çalışmalara bakışını olumlu yönde etkilemiştir. Bu kampanyalar aynı zamanda bizatihi “*dünya mirası*” kavramını geliştirmiştir.²¹⁴ Dünya mirası kavramını ve

²¹¹ UNESCO: Report on the Measures for the Preservation of Monuments of Historical or Artistic Value, UNESCO, Paris, 1964, Annex 1, s. 6.

²¹² UNESCO: Resolutions and Decisions Adopted by the Executive Board at its Sixtieth Session, UNESCO, Paris, 1961, s. 19.

²¹³ UNESCO (1961), s. 19.

²¹⁴ Bkz UNESCO: Success Stories- International safeguarding campaigns, <http://whc.unesco.org/en/107>.

Sözleşme'nin bu kavrama bağladığı koruma yaklaşımını daha iyi açıklayacağı düşüncesiyle aşağıda kısaca bu kampanyalar hakkında bilgi verilecektir.

Uluslararası koruma kampanyaları ilk olarak 1961'de Nubia Kampanyası ile başlamıştır. Mısır Hükûmeti²¹⁵ 6 Nisan 1961'de UNESCO'ya başvurarak Asvan Barajı'nın inşası sonucunda yok olma tehdidi altında bulunan tüm tarihi ve sanatsal hazinelerin korunması amacıyla büyük ölçekli mali, bilimsel ve teknik yardım²¹⁶ talebinde bulunmuştur.²¹⁷ Bu talebin UNESCO Yürütme Kurulunca ön kabulü ve Sudan Hükûmetinin de Sudan sınırları içinde bulunan alanlar ve anıtlar için benzer bir yardım talebinde bulunması sonucunda kampanya resmî olarak 8 Mart 1960'ta başlatılmıştır. Kampanyanın resmî duyurusu vesilesiyle Genel Direktörün konuşmasında yer verdiği hususlar 1972 Sözleşmesi'nde temel alınan anlayışa işaret etmektedir:

*Kaybedilme olasılıkları trajik şekilde yakın olan bu anıtlar sadece onları muhafaza eden ülkelere ait değildir. Tüm dünyanın onların var olmaya devam ettiğini görmeye hakkı vardır. Onlar Sokrat'ın mesajı, Ajanta Freskleri, Uxmal'ın duvarları, Beethoven'ın senfonilerini barındıran ortak bir mirasın parçasıdır. Evrensel değere sahip hazineler evrensel koruma hakkına sahiptir. Paylaşıldıkça değeri azalmak yerine artan bir güzellik kaybedildiğinde, kaybedenler tüm insanlardır. Dahası, bu sadece aksi takdirde yok olacak bir şeyin korunması sorusu değil, aynı zamanda herkesin çıkarı için henüz keşfedilmemiş bir zenginliğin gün ışığına çıkarılması sorusudur.*²¹⁸

²¹⁵ O dönem Birleşik Arap Cumhuriyeti (United Arab Republic).

²¹⁶ UNESCO: Communication from the Government of the United Arab Republic concerning international action to safeguard the archaeological monuments of Nubia, UNESCO, Paris, 1959, Annex.

²¹⁷ UNESCO: Report on the International Campaign to Safeguard the Monuments of Nubia, UNESCO, Paris, 1960, s. 1.

²¹⁸ Vittorino VERONESE: "March 8 Appeal by Vittorino Veronese Director General of UNESCO", UNESCO Courier, Mayıs 1960, Sayı: 5, Paris, s. 7.

Yürütme Kurulunun kampanyanın başlatılmasına yönelik kararı bu anlayışı yansıtmaktadır:

Yürütme Kurulu (...)

(...) Nubia'nın su altında kalacak anıtları ve alanlarının insanlığın kültürel mirasında yol açacağı yerine konamaz kaybın bilincinde olarak,

(...)

Dünyanın sanat eserleri ve tarih ve bilim anıtlarının korunmasının, Kuruma Kuruluş Sözleşmesiyle verilmiş temel görevlerden biri olduğunu hatırlayarak,

(...)

*Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Sudan Hükümetlerine yukarıda yer alan amaçlarla destek verilmesine karar verir(...)*²¹⁹

Nubia Kampanyasının başarısı ve uluslararası toplumda yarattığı olumlu etkiyle sonraki yıllarda aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok devlet UNESCO'dan benzer destek taleplerinde bulunmuştur.

Uluslararası Koruma Kampanyaları miras koruma alanında uluslararası işbirliğini teşvik ederek UNESCO'nun uluslararası işbirliğini nasıl yarattığı ve hızlandırdığına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bir alanın ya da anıtın nerede bulunursa bulunsun korunması sorumluluğunun, bir bütün olarak insanlığa ait bir mirasın menfaati için üye devletler arasında paylaşılması gerektiği ilkesini ortaya çıkarmıştır. Nubia Kampanyasının yarattığı etkinin sonuçlarını ilerleyen yıllarda alınan kararlarda görmek mümkündür.²²⁰

²¹⁹ UNESCO: Resolutions And Decisions Adopted by the Executive Board At Its Fifty-Fifth Session, UNESCO, Paris, 1959, s. 5-6.

²²⁰ UNESCO: In-depth study carried out by the Special Committee of the Executive Board on International Campaigns for the Preservation and Safeguarding of the Cultural Heritage of Mankind, UNESCO, Paris, 1985, s.2.

3. Sonraki Yıllarda Yaşanan Gelişmeler ve Sözleşme'nin Kabulü

1961 yılında 60. Yürütme Kurulunda alınan kararı müteakip, Genel Konferans 1962'de gerçekleşen on ikinci oturumunda Genel Direktörü uluslararası fon veya diğer uygun yöntemlerin oluşturulmasıyla tarihi ve sanatsal değere sahip anıtların korunması için gerekli tedbirlerin araştırılmasıyla görevlendirmiştir.²²¹ Bahse konu çalışma Genel Direktör tarafından Yürütme Kuruluna 65. oturumunda görüşülmek üzere sunulmuştur. Çalışma üye devletlere, millî komisyonlara ve ilgili uluslararası sivil toplum kuruluşlarına gönderilmiş ve edinilen görüşler doğrultusunda gerek fon gerekse diğer düzenlemeler için olumlu bir görüş için çoğunluk görüşü bulunmadığından Sekreteryaya tarafından yorumsuz olarak Genel Konferansa havale edilmiştir. Genel Konferansın 1964 yılında yapılan on üçüncü oturumundaysa üye devletlerin 44 olumlu, 0 olumsuz ve 19 çekimser oyuyla uluslararası fon ve diğer yöntemler hakkında çalışmaların sürdürülmesi karara bağlanmıştır.²²²

Genel Konferans bünyesinde ilgili madde altında ayrıca, Genel Direktör temsilcisiince UNESCO'nun da katılımıyla 1964 yılında gerçekleşen İkinci Uluslararası Tarihi Anıt Mimar ve Teknisyenleri Kongresi'nin UNESCO'nun sunduğu anıtlar ve sitlerle ilgili bir uluslararası sivil toplum kuruluşunun (ICOMOS) kurulması ve bahse konu kuruluşun statüsünü içerir tasarımı kabul ettiğini duyurmuştur.²²³ Akabinde

²²¹ UNESCO: Records of the General Conference, Twelfth Session, UNESCO, Paris, 1962, s. 51.

²²² UNESCO: Records of the General Conference Thirteenth Session, UNESCO, Paris, 1964, s. 57;

²²³ UNESCO (1964), Annex II Report of the Programme Commission, s. 224.

Toplantıda ICOMOS'un kurulmasına yönelik bu tasarıyla birlikte toplam 13 tasarı kabul edilmiştir. Bunlardan birincisi ise Venedik Tüzüğü olarak bilinen ve "otuz yılı aşkın süredir mimari konservasyon/restorasyonu idare eden ilkelere referans noktası, temel ölçüt olarak kullanılan" belgedir. Ayrıntılı bilgi için bkz Jukka JOKILEHTO: "The Context of the Venice Charter (1964)", Conservation and Management of Archeological Sites, Vol. 2, No: 4, 1998, Taylor and Francis, s. 229-233.

Fransa'nın önerisiyle ICOMOS'la yürütülebilecek işbirliğinin karar tasarısında kabul edilen bir maddenin uygulama planında referans alınması önerisi kabul edilmiştir. ICOMOS, daha sonra 1972 Sözleşmesi gereği Sözleşme'nin Hükûmetler Arası Komitesine danışmanlık yapan organ olarak kabul edilecektir.

a. Birinci Uluslararası Uzmanlar Toplantısı

1966 yılında düzenlenen on dördüncü oturumunda Genel Konferans “*insanlığın kültürel mirasının ayrılmaz parçasını oluşturan anıtlardan birkaçı için, ilgili devletlerin talebiyle, uygun uluslararası koruma isteminin ayarlanması imkânın araştırılması*” için Genel Direktörü yetkilendirilmiştir.²²⁴ Anılan kararın uygulama planında evrensel değere sahip anıt ve sitlerin korunması için uluslararası sistemin araştırılacağı ifade edilmiştir.²²⁵ Genel Konferansın aynı oturumunda alınan kararla “*kültürel varlık, anıt ve sitlerin korunması için uygun prensipler ile bilimsel, teknik ve yasal kriterlerin uluslararası düzeyde kabul edilmesini koordine etmek ve sağlamak*” üzere de Genel Direktöre yetki verilmiştir.²²⁶ Bu kararın uygulama planındaysa bu amaçla bir uzman toplantısının düzenleneceği belirtilmiştir.²²⁷

Bahse konu uzman toplantısı²²⁸ kişisel kapasiteleriyle katkı sağlayan uzmanların ve uluslararası kuruluşların temsilcilerinin katılımıyla 1968’de gerçekleştirilmiştir. Toplantı

Ayrıca: Cevat **ERDER**: “*Venedik Tüzüğü Tarihi bir Anıt Gibi Korunmalıdır*”, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Güz 1977, s. 167- 190.

²²⁴ UNESCO: Records of the General Conference Fourteenth Session, UNESCO, Paris, 1967, s. 62.

²²⁵ UNESCO: Desirability of Adopting An International Instrument for the Protection of Monuments and Sites of Universal Value, UNESCO, Paris, 1970, s. 1.

²²⁶ UNESCO (1967, Records of the ...), s. 62.

²²⁷ UNESCO (1970, Desirability of Adopting...), s. 1.

²²⁸ Toplantı başlığının İngilizce orijinali şöyledir: Meeting of Experts to Co-Ordinate, With a View to their International Adoption, Principles and Scientific, Technical and Legal Criteria Applicable to the Protection of Cultural Property, Monuments and Sites.

dokuz oturumda şu başlıklar etrafında tartışma yürütmüştür: anıt ve sitlerin korunması için taraf devletlerde kurulmuş sistemler; anıt ve sitlerin korunması ve geliştirilmesi için temel alınan bilimsel ve teknik prensipler; anıt mirasların korunmasını temin etmek için gerekli hukuki düzenlemeler. Toplantının ıktıları ve raporu korumanın doğası, kapsamı, esasları ve 1972 Sözleşmesi'nde kabul edilen ilkeleri anlamak açısından önemlidir.

Toplantı raporunun giriş kısmında anıtlar ve sitler(in) geçmişle devamlılık hissi verdiği ve sanatsal yaratıcılığı ve insanlar arasında anlayışı teşvik ettiği ve bu nedenle korunması gerektięi²²⁹ ifade edilerek genel olarak korumanın estetik veya tarihi anlamda korunan alanla ilgili olmasa da hemen etrafındakileri, komşu yapıları ve grup ve peyzaj alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiği not edilmiştir.²³⁰ Koruma altına alınacaklar, doğal, kültürel ve karma alanları içerecek şekilde geniş değerlendirilmiştir.²³¹ Toplantının sonuç bildirisine yansıtılan bu yaklaşım 1972 Sözleşmesi'nde kabul edilen sistemle paralelliği açısından önemlidir.

Raporda söz konusu sit ve anıtlar için olası tehlikeler şu başlıklar altında sıralanmıştır: yoğun kentleşmeye yol açan demografik ve sosyal baskılar; baraj otoyol havalimanı gibi yapıların inşasıyla sonuçlanan ekonomik, endüstriyel, tarımsal ve ticari gelişmeler; hava ve su kirliliği, doğal afetler, yetersiz bakım. Bunlardan ticari ve tarımsal gelişmelerin, alanların uyumunu bozabilecek veya sanatsal ve tarihi önemini ortadan kaldıracabilecek olması nedeniyle tehdit olduğu açıklanmıştır.²³²

²²⁹ UNESCO: Meeting of Experts to Co-Ordinate, With a View to their International Adoption, Principles and Scientific, Technical and Legal Criteria Applicable to the Protection of Cultural Property, Monuments and Sites, UNESCO, Paris, 1968, s. 9.

²³⁰ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s.9.

²³¹ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 21.

²³² UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 10-11.

Raporun “uluslararası korumayı temin etmek için gerekli hukuki düzenlemeler” başlıklı bölümünde uluslararası koruma yaklaşımının temel fikri şu şekilde açıklanmıştır:

*Her devletin kendi anıtlarını, yapı topluluklarını ve sitlerini korumak göreviyse, evrensel mirasın korunması da uluslararası toplumun görevi değil midir? 1954 Sözleşmesi ve UNESCO’nun tavsiye kararlarının aralarında bulunduğu bazı hukuki metinler bunu kabul etmektedir. Mantıksal çıkarsama, devletlerin kendi etkin koruma önlemlerini almaları gerektiği; bununla birlikte, uluslararası bir örgütün (UNESCO olabilir) belirli koşullar altında, evrensel öneme sahip anıtları ve sitleri korumak için yetkilendirilmesidir.*²³³

Bu açıdan raporun 1954 Sözleşmesi ve UNESCO’nun tavsiye kararlarına atıfla insanlığın evrensel mirasının korunmasında uluslararası toplumun görevini kabul ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yaklaşım 1972 Sözleşmesi’nde de benimsenen yaklaşımı açıklamaktadır.

Raporda uluslararası korumanın dayanakları UNESCO’nun uluslararası koruma kampanyalarının yarattığı etki ve katkıya vurgu yaparak açıklanmış; bu kampanyaların büyük anıtların tehdit altında olduğu durumlarda insanların gösterdiği dayanışmaya örnek olduğu ifade edilerek insanlığın kolektif olarak korumadan sorumlu olduğu fikrinin kademeli olarak ilerleme kaydettiği belirtilmiştir. Bu bağlamda raporun diliyle uluslararası koruma; uluslararası dayanışmanın, ortaya çıkabilecek herhangi bir çağrışı karşılamak için her zaman makul kaynaklardan destekleneceğini ima etmektedir.²³⁴

Uluslararası korumaya uygunluk ve söz konusu anıtın topraklarında bulunduğu devletin egemenlik hakkıyla ilişkisi açısından şu ifadelere yer verilmiştir:

²³³ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 18.

²³⁴ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 18.

*[Uluslararası korumanın] ülkenin ya da ülkenin mirasının bir kısmının elden çıkarılmasına veya ilgili varlığın uluslararasılaştırılmasına yol açması söz konusu olamaz. Sağlanan yardımların hiçbirisi uluslararası otoritenin evrensel öneme sahip herhangi bir maddenin bütün sorumluluğunu alacağı şeklinde yorumlanmamalıdır; (uluslararası örgüt) sadece, kaynaklarının izin verdiği ölçüde üye devletin söz konusu varlığın korunması için harcadığı çabayı desteklemektedir.*²³⁵

Bu bağlamda her üye devletin elbette kendi kültürel mirasını korumakla sorumlu olmaya devam edeceği; bu nedenle, herhangi bir uluslararası yardımın sınırlı ve gönüllü olması gerektiği belirtilmiştir. Benzer şekilde bu alanda yapılacak uluslararası düzenlemelerin kendi ülkelerinde bulunan kültürel mirasın korunması için üye devletlerin sorumluluğunun yerine geçmeyeceği vurgulanmış; ancak tüm insanlığı ilgilendiren kültürel varlıkların korunması için kendi kaynaklarının yetersiz kaldığı yerde harekete geçmek isteyen herhangi bir ülkeye, kültür varlıklarını korumak için imkân sağlayarak ulusal mevzuatların destekleneceği açıklanmıştır.²³⁶

Yine, uluslararası korumanın kapsamına ilişkin olarak özellikle kapasite ve kaynaklar açısından bir sınırlama getirmenin zorunlu olduğu ifade edilmiş; uluslararası korumanın, örneğin evrensel önem taşıyan bazı maddelerin varlığı gibi, ulusal olarak önemli olan her şeyin toplamından daha fazla bir şeyin varlığını ima ettiği²³⁷ ve uluslararası korumaya uygunluk için en iyimser bakışla, yalnızca evrensel önem ve faydaya sahip maddeler için uygulanabileceği²³⁸ belirtilmiştir. Söz konusu maddelerin

²³⁵ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 19-20.

²³⁶ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s.19.

²³⁷ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 18.

²³⁸ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 19.

herhangi bir kriter veya estetik kuralla sınırlı olmadığı; geçmiş medeniyetlerin benzersiz arkeolojik kalıntıları, bir ülkenin mimarisinin en iyi örnekleri, bir sanat veya stilde belirleyici bir anı veya dönemi temsil eden ihtişamlı grupları vb. içerebileceği de not edilmiştir. Evrensel önemle ilgili bu fikrinse hukuki metinlerde hâlihazırda somutlaşmış olduğu, 1954 Sözleşmesi ve bazı devletlerde mevcut hukuki düzenlemeler örnek gösterilerek, not edilmiştir. Diğer yandan evrensel önem taşıyan anıtlar için önerilen uluslararası korumanın öncelikle barış hâlinde öngörüldüğü ve kapsamının 1954 Sözleşmesi'nde öngörülen korumadan daha geniş olması gerektiği de ayrıca not edilmiştir.²³⁹ Uzun yıllardır gündemde olan uluslararası fon yaratılmasına yönelik çalışmaların sürdürülmesi gerektiği belirtilmiş ve bu fonun dünyanın kültürel mirasının korunması için temel araç olabileceği değerlendirilmiştir. Koruma için kurulacak sisteminse ulusal düzeyde, korumanın bilinen bir yöntemi olan envanterlemeyi de kapsayacak bir koruma ve uluslararası düzeyde üstün evrensel değere sahip destekleyici bir koruma olarak iki ayaklı düşünülmesi önerilmiştir.²⁴⁰

Son olarak uzmanlar UNESCO'ya ulusal ve uluslararası düzeyde koruma sistemi kurmaya yönelik çalışmalarını sürdürmesini ve toplantının sonuçlarının Millî Komisyonlarla paylaşarak uluslararası bir belgenin hazırlanmasına yönelik görüşlerinin sorulmasını önermişlerdir.²⁴¹

²³⁹ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 19.

²⁴⁰ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 20.

²⁴¹ UNESCO (1968, Meeting of Experts to Co-Ordinate...), s. 28.

Uzman toplantısı raporu aynı yılın sonunda gerçekleşen Genel Konferansın on beşinci oturumunda incelenmiş ve oturumda alınan kararlar üye devletler kültürel varlıkların ulusal düzeyde korunması için etkin önlemler almaya; uluslararası düzeyde UNESCO'nun evrensel değere sahip anıt ve sitleri korumaya yönelik çabalarına katılmaya davet edilmiştir.²⁴² Aynı oturumda kabul edilen 1969-1970 yılları için UNESCO Program ve Bütçesinde UNESCO'nun evrensel değere sahip anıtlar ve sitlerin korunması için uluslararası düzenlemeler yapılması imkânlarını inceleyeceği, çalışmanın ilgili devletin isteği üzerine anıt ve sitlere uygulanacak uluslararası düzenlemelerin hukuki, bilimsel ve uygulamaya yönelik etkilerini, söz konusu anıtların karşılaması gereken kriterleri, prosedürü ve UNESCO'nun olası rolü üzerinde duracağına yer verilmiştir. Söz konusu uluslararası düzenlemelerin yapılması için yol ve yöntemlerin tartışılacağı 2. bir uzman toplantısının gerçekleştirilmesi de programda kabul edilmiştir.²⁴³ Her iki belgede de yukarıda anılan birinci uzman toplantısının sonuç raporunda farklı başlıklar altında yapılan önerileri benimseyen bir yaklaşım sergilendiği, uluslararası fonun kurulmasının kimi temsilcilerce desteklendiği, Genel Konferans kayıtlarında not edildiği ve ulusal ve uluslararası düzeyde olmak üzere önerilen ikili koruma sistemine olumlu bakıldığı görülmektedir.

b. İkinci Uluslararası Uzmanlar Toplantısı

15. oturumda alınan kararların uygulaması olarak ikinci uzman toplantısı 1969 yılının Temmuz ayında düzenlenmiştir. Birinci toplantının devamı niteliğindeki toplantıya UNESCO temsilcilerinin yanı sıra 14 ülkeden 17 uzman ve gözlemciler katılmıştır.

²⁴² UNESCO: Records of the General Conference Fifteenth Session, UNESCO, 1969, Paris, s. 47.

²⁴³ UNESCO: Approved Programme and Budget for 1969-1970, UNESCO, Paris, 1968, s. 367.

İkinci toplantı esas itibariyle ilk toplantı raporunda yer alan hususları tekrar vurgulayarak ayrıntılandırmış; önerilen sistemlerin altyapı ve metotlarına ilişkin öneriler getirmiş ve yapılan tanımları detaylandırmıştır.

İlk toplantıda olduğu gibi koruma yöntemi olarak ulusal ve uluslararası iki sistemi bir arada önermiş ve bunların birbirini tamamlayıcı süreçler olduğunu belirtmiştir. Ulusal düzeyde korumanın ilgili devletçe tüm anıt, sit ve yapı toplulukları korunmasını kapsayacağı anlatılarak yöntemleri önerilmiştir.²⁴⁴ Uluslararası düzeydeki sistemse istisnai koşullarda devletin taşınmaz kültürel varlıklarının bir kısmının korunması için etkili katkı olarak tanımlanmış; söz konusu kültürel varlıkların yalnızca evrensel değere sahip olanlarına katkı verileceği de belirtilmiştir.²⁴⁵ Uluslararası korumada yetkili olacak “uluslararası koruma otoritesinin” yapısı şekillendirilmiş; sürekli bir idari organ, danışma komitesi, hükûmet ve hükûmet dışı örgütler ve “anıtlar fonu”ndan oluşacak bir yapı önerilmiştir.

Fonun nasıl gelir sağlayacağı, uluslararası yardımın mümkün olabileceği koşullar, yardımın yöntemlerine de raporda yer verilmiştir. Raporun giriş bölümünde “*tek başına bir uluslararası örgütün evrensel kültürel mirasın korunması sorumluluğunu sırtlamasını beklemenin ütöpik olacağı*” UNESCO yetkililerinin açıklamaları çerçevesinde not edilmiştir. Yine, “*tartışmalara başlanmadan önce, devletlerin anıtların, sitlerin ve yapı topluluklarının korunması ve geliştirilmesinden doğacak tüm giderleri karşılamaları ve bu temel anlayış üzerinden tartışmaların yürütülmesi gerektiği*” raporda yer almıştır.²⁴⁶

²⁴⁴ UNESCO: Meeting of Experts to Establish an International System for the Protection of Monuments, Groups of Buildings and Sites of Universal Interest, UNESCO, Paris, 1969, s. 28-30.

²⁴⁵ UNESCO (1969, Meeting of Experts to ...), s. 34.

²⁴⁶ UNESCO (1969, Meeting of Experts to ...), s. 5.

Bu bakış, tartışmaların akışı ve 1972 Sözleşmesi'nde belirlenen koruma sisteminin şekillenmesi açısından önemlidir.

Ayrıca, raporda yer yer insan çevresi ve kalkınmaya vurgu yapılması da dikkat çekicidir. Sonuç raporunda Birleşmiş Milletlerin insan ve çevresi konusunu çalışma programına dâhil etmesine de yer verilmiştir.²⁴⁷ Sonuç raporunun en önemli çıktısıysa, Genel Direktöre yaptığı öneridir. Bu bağlamda sonuç raporu ulusal düzeyde anıtlar, sitler ve yapı topluluklarının korunması için kurulacak ve geliştirilecek sistemlere yönelik olarak bir tavsiye kararı çıkarılmasını; uluslararası düzeydeyse evrensel değere sahip anıt, sit ve yapı topluluklarının korunmasına yönelik sistemin bir uluslararası anlaşmayla düzenlenmesini önermiştir.²⁴⁸

c. Genel Direktörün Ön Raporu

Genel Konferansın yukarıda anlatılan kararları ve iki uzman toplantısı akabinde UNESCO Sekreteryası Genel Konferansın on altıncı oturumunda bu konuda uluslararası bir düzenleme yapılmasına ihtiyacın değerlendirilmesi amacıyla “*Evrensel Değere Sahip Anıtların ve Sitlerin Korunmasına İlişkin Uluslararası Belgenin Gerekliliğine İlişkin Ön Çalışma*” (Preliminary Study on the Legal and Technical Aspects of A Possible International Instrument for the Protection of Monuments and Sites of Universal Value) hazırlamıştır. Ön rapor niteliğindeki bu çalışma, 1970 yılı Temmuz ayında sunulan iki uzman toplantısının raporlarında vurgulanan konuları benimsemekte ve yeni bazı çıkarımlar içermektedir.

²⁴⁷ UNESCO (1969, Meeting of Experts to ...), s. 28.

²⁴⁸ UNESCO (1969, Meeting of Experts to ...), s. 38.

Evrensel öneme sahip anıtlar, sitler ve yapı topluluklarının korunmasına duyulan ihtiyaç ve bunun için uluslararası otorite kurulması konusunda “yenilenen bir güvenin” var olduğu raporda kabul edilmiştir. Ayrıca, koruma için dikkate alınacak anıt, sit ve yapı topluluklarının belirlenmesinde kullanılacak yöntemle ilişkin olarak, Sözleşme açısından değerli olduğu söylenebilecek tartışmalar yürütülmüştür. Bu anlamda 1954 Sözleşmesi’nin 8. maddesinde kullanılan “büyük önem taşıyan” varlıklar ifadesiyle karşılaştırma yapılabileceği ifade edilmiştir. “Geçmiş uygarlıkların eşsiz arkeolojik kalıntıları”, “yüksek arkeolojik değere sahip başyapıtlar”, “bir sanat, stil vb. için tanımlayıcı bir anı ya da dönemleri temsil eden yapı grupları ya da alanlar” örnek olarak sayılmıştır. Buna ilaveten, her ülke için seçilen kültürel varlığın “evrensel öneme sahip kültürel varlık (Polonya)”, “istisnai değeri olan yapılar (Birleşik Krallık)”, “ulusal hazineler (Japonya)”, “resmî listelere dâhil edilen önemli anıtlar (Fransa ve İtalya)” gibi örneklerin²⁴⁹ “ulusal deha ve tarihi temsil etmek açısından özellikle değerli ve önemli görülmesi gerektiği ve bu nedenle korumaya değer olduğu” ifade edilmiştir.²⁵⁰ Hangi anıt, sit veya yapı topluluğunun evrensel değere sahip olduğunu belirlerken UNESCO tarafından tutulacak “uluslararası bir listenin” önerilmesine ilişkin olarak da önemli bir tartışma yürütülmüştür:

45. Hangi anıt, sit veya yapı topluluğunun evrensel değere sahip olduğunun belirlenmesinde UNESCO tarafından tutulacak bir “uluslararası liste” önerilmemektedir. Çünkü bu birtakım güçlüklerle karşılaşacaktır; ki bunlardan azımsanamayacak bir tanesi uluslararası otorite ve

²⁴⁹ Parantez içinde gösterilen devletler bu örneklerin kullanıldığı ülkelere işaret etmektedir.

²⁵⁰ UNESCO: Desirability of Adopting an International Instrument for the Protection of Monuments and Sites of Universal Value, Annex, Preliminary Study on the Legal and Technical Aspects of A Possible International Instrument for the Protection of Monuments and Sites of Universal Value, UNESCO, Paris, 1970, s. 6.

devletler arasında belirli bir anıtın veya sitin listeye eklenmesi konusunda görüş farklı görüşler ifade edildiğinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesi olacaktır. Bu nedenle, her devleti sınırlarında bulunan ve ciddi tehditle karşı karşıya kalan önemli anıt, sit ve yapı toplulukları için uluslararası yardım talep etmede özgür bırakmak daha akılcıca görünmektedir.

46. Ancak, pek çok ülkenin deneyimi göstermektedir ki önemli bir anıtın ya da muhteşem bir yapı topluluğunun korunmasına yönelik bir kampanya, daha mütevazı görünümlü bir anıt ya da siti korumaya yönelik tekliflerden çok daha fazla heves ve coşku uyandırmaktadır. Bu coşku ve hevesten uluslararası düzeyde faydalanmak için, korunması uluslararası otorite tarafından kararlaştırılan önemli anıtların, yapı topluluklarının ve sitlerin sınırlı bir listesini oluşturmak, dünya görüşünü uyaracak ve böylece uluslararası koruma sisteminin amaçlarına ulaşılmasına yardımcı olacaktır.

47. Aynı şekilde, uluslararası koruma sistemi tarafından korunan olağanüstü değere sahip anıtlar, yapı toplulukları ve sitler listesi harcanan çabaları göstererek ve gelecekteki eylem için emsal olarak hizmet edebilir örnekler vererek dikkate değer yardım sağlayabilir.

48. Her taşınmaz kültür varlığının kaybının bütün olarak insanlığın manevi ve maddi kaybı olduğu evrensel prensibinden yola çıkarak, gelecekte yapılacak düzenlemelerin evrensel değere sahip tüm anıtlar, yapı toplulukları ve sitlere uygulanabilir olması gereklidir. Bu nedenle korunan ya da korunacak varlığın dünyanın çeşitli uygarlıklarına ait olması önerilir. Refah için uluslararası toplumca sağlanacak yardımın coğrafi dağılımına dikkat edilmelidir, böylece dünyanın kültürel mirasının her bileşeni gelecek kuşaklar için korunabilir.²⁵¹

Sağlanacak koruma açısından korumanın “uzman toplantılarının da işaret ettiği gibi pasif ve defansif olmaması gerektiği” belirtilerek daha dinamik ve kapsayıcı yöntemlerin

²⁵¹ UNESCO (1970, Desirability of Adopting...), Annex, s. 6.

kullanılması önerilmiştir.²⁵² Uluslararası koruma sisteminin temel amacı “*anıt, yapı toplulukları ve sitlerin kurtarılması*” olarak gösterilmiştir.²⁵³ Ancak burada da bu sistemin uluslararasılaştırma ya da egemenlik haklarına müdahale anlamına gelmeyeceği ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Diğer yandan, üstün değere sahip kültürel varlıkların politik veya dini nedenlerle, kültürel varlık açısından zengin ve kaynak ihmal edildiği durumların ortaya çıkabileceği ifade edilerek bu nedenle uluslararası otoritenin müdahalesinin de istenebileceği not edilmiştir. “*Zengin bir kültürel mirasa sahip olan bazı ülkelerin gerçekten de ilgilerini duygusal nedenlerle tercih ettikleri anıtlar için ayırdıkları*” ve “*diğer anıtların korunması ve anıtlara erişim açısından bütçeleri için çok ağır olacak olan ödenekleri hazırlama konusunda yavaş oldukları*” ifade edilmiştir.²⁵⁴

Uluslararası otoritenin belirlenmesi konusunda UNESCO’nun en uygun konumda olduğu benimsenmiş ve bu alanda uzmanlaşmış uluslararası sivil toplum kuruluşları ve örgütlerden destek alması üzerinde durulmuştur. Raporda bu anlamda ICOMOS, ICCROM, Uluslararası Mimarlar Birliği (UIA), IFLA, IUCN’e yer verilmiş; Avrupa Konseyi, Amerikan Devletleri Örgütü, Arap Devletleri Ligi ile de işbirliği yapılabileceği kaydedilmiştir. Çalışmada doğal miras üzerinde fazlaca durulmazken ilgili uzman kuruluşlar arasında IUCN’e yer verilmiş olması önemlidir. IUCN, ICOMOS ve ICCROM ile birlikte 1972 Sözleşmesi’nin danışman kuruluşlarını teşkil edecektir.

Uluslararası anlaşma ve tavsiye kararı konusundaysa, rapor 1968’de kabul edilen tavsiye kararının varlığı ve esas aciliyetin uluslararası anlaşmayla düzenlenecek

²⁵² UNESCO (1970, Desirability of Adopting...), Annex, s. 2.

²⁵³ UNESCO (1970, Desirability of Adopting...), Annex, s. 5.

²⁵⁴ UNESCO, Annex, s. 6.

uluslararası koruma sisteminin geliştirilmesinde olduğundan hareketle tavsiye kararının ertelenmesini, uluslararası anlaşmanın çalışmalarına öncelik verilmesini önermiştir.

Son olarak rapor Genel Konferansın dikkatini, uluslararası sistem açısından ortaya çıkabilecek iki soruya çekmiştir. Bunlardan ilki kabul edilmesi önerilen uluslararası fonun hukuki niteliğine ilişkindir. Fonun bağımsız mı yoksa UNESCO'ya bağlı statüde mi olacağı ilk soru olarak öne sürülmüş ve ikinci yöntem, kolaylığı dikkate alınarak önerilmiştir. İkinci soruyu teşkil eden fon kaynaklarının finansmanı ise zorunlu ve gönüllü katkı yöntemlerinden hangisinin tercih edileceğine ilişkindir ve 1972 Sözleşmesi'nin kabul edileceği son oturuma kadar tartışma konusu olmaya devam edecektir.

Genel Direktör tarafından sunulan ön raporu inceleyen Genel Konferans 1970 yılında gerçekleşen altıncı oturumunda çalışmanın tavsiye edildiği şekilde uluslararası anlaşma ve ulusal düzeyde üye devletlere öneriler içeren bir tavsiye kararı için sürdürülmesine ve söz konusu metinlerin 1972 yılında gerçekleşecek oturumuna sunulmasına karar vererek Genel Direktörü bunun için yetkilendirmiştir. Genel Konferans ayrıca Genel Direktör tarafından hazırlanacak son taslakları incelemek ve sonuçlandırmak için Özel Komitenin kurulmasını karara bağlamıştır.

Bu doğrultuda hazırlanan tavsiye kararı ve uluslararası anlaşma taslakları Genel Direktörün raporuyla birlikte 1971 yılı Temmuz ayında üye devletlere görüşleri için iletilmiş; alınan görüşlerle revize edilen metinler ikinci taslak olarak tekrar üye devletlere gönderilmiş ve alınan yeni görüşlerle birlikte Özel Komitenin dikkatine sunulmuştur.

Yukarıda anlatılanlardan takip edilebileceği üzere yürütülen tartışmalar daha ziyade kültürel olarak tanımlanabilecek miraslar ve kültürel varlıklar üzerinden yürütülmüş; doğal miras olarak tanımlanabilecek, üstün evrensel değere sahip alanlar

üzerinde fazlaca durulmamıştır. İki uzman toplantısında üstün evrensel değere sahip doğal alanlar bazı tartışmalar altında yer alsa da, doğal alanlara ilişkin esas tartışma IUCN ve BM İnsan Çevresi Konferansı kapsamında yürütülmüştür. Aşağıda bu süreç ve UNESCO ilişkisi aktarılacaktır.

d. IUCN ve BM İnsan Çevresi Konferansı Hazırlık Çalışmaları

Doğal ve kültürel mirası bir arada içeren dünya mirası fikrinin öncüleri arasında ABD’de başlayan inisiyatifi saymak gerekir. 1960’lı yılların ortalarından itibaren bu fikri dile getiren ve savunan uzmanlar ve devlet yöneticilerince yürütülen inisiyatif “*Dünya Miras Vakfı*²⁵⁵” adı altında Sözleşme’nin kabul edildiği son aşamaya kadar sürdürülmüştür.

1972 Sözleşmesi’nin kabul ediliş sürecinde aktif rol alan UNESCO temsilcisi Batisse’ye göre “*Dünya Miras Vakfı*” fikri ilk defa 1965 yılında dile getirilmiş ve fikir Beyaz Saray’da gerçekleşen bir konferansta Doğal Kaynakların Korunması ve Geliştirilmesi Komitesinin kabul ettiği tavsiyelere decredilmek suretiyle teyit edilmiştir.²⁵⁶

IUCN ise 1962 yılında düzenlenen Doğal Parklar Konferansı’nın sonuç bildirisinde doğal parkların “*uluslararası önemine*” yer vermiştir ve yine Batisse’ye göre, “*doğal miras fikri bir anlamda doğal parklar fikrinin uluslararası düzeye*

²⁵⁵ İngilizce orijinali “World Heritage Trust” olan ifadenin içeriğini anlatabilmek üzere vakıf sözcüğü çalışmada tercih edilecektir. Fon ifadesiyse “World Heritage Trust” ifadesinin yukarıda aktarılan tartışmalarla doğrudan ilgili olmaması nedeniyle ve karışıklık yaratmamak üzere tercih edilmemiştir. “Trust” sözcüğüyle kastedilen Amerikan sistemindeki tanımlama olup Türk Hukuk Sistemindeki “vakıf”la aynı özellikleri göstermemektedir. Terimin Fransızca karşılığının bulunmaması da müzakerelerin başlangıcında öneri içeriğinin ve uluslararası boyutunun tam olarak anlaşılabilmesine yol açmıştır.

²⁵⁶ Michel **BATISSE**/Gerard **BOLLA**: “*The Invention of ‘World Heritage’*”, History Papers, History Club-Association of Former Unesco Staff Members, UNESCO, Paris, 2005, s. 16-17.

genişletilmesidir”.²⁵⁷ Ancak bu fikir sadece doğal alanları kapsamaktaydı ve 1965’te ortaya atılan Dünya Miras Vakfı fikri doğal ve kültürel mirası bir arada içermektedir.²⁵⁸

İlerleyen yıllarda IUCN’nin 1969 yılında düzenlenen Genel Kurulunda “Dünya Mirası” fikrine ilgi artmış ve konunun incelenmesi için bir çalışma grubu kurulmuştur.²⁵⁹ Ayrıca IUCN Yürütme Kurulunun 1970 yılı Mayıs ayında düzenlenen²⁶⁰ 48. Oturumunda IUCN’nin Vakfı uygulayacak bir uluslararası anlaşma geliştirilmesini üstlenmesi kararlaştırılmıştır.²⁶¹ Toplantıda UNESCO temsilcisi olarak bulunan Batisse tarafından bu alanda bir uluslararası anlaşmanın başarılı olması için ancak kültürel miras alanında olumlu faaliyetleri bilinen UNESCO’nun hükûmetler arası çerçevesinde müzakere edilebileceği de ayrıca ifade edilmiştir.²⁶²

IUCN bünyesinde kurulan Görev Gücü (International Task Force) ilk taslağı 1970 yılı Ekim ayında oluşturmuştur. IUCN’nin ilk taslağında sözleşme kapsamında Dünya Miras Vakfına üç kategoriden alan dâhil edilmektedir. Bu alanlardan ikisi doğal alanları sonuncusuysa kültürel alanları içerecek şekilde düzenlenmiştir. İki doğal alan

²⁵⁷ **BATTISE/BOLLA**, s. 16.

²⁵⁸ Batisse, Komitede Grand Canyon ve diğer doğal alanların korunmasından bahsederken aynı zamanda Piramitler gibi kültürel özellikli alanların da korunması gerektiğinden söz etmiştir. Bolla bu yaklaşımın “ancak ABD’de oluşabileceğini” ABD’de her iki türden alanın korunmasının da aynı birime bağlı olduğunu belirtmektedir. Doğal ve kültürel alanları bir arada içerecek bir Dünya Miras Vakfı fikri 1971’de Nixon’un yaptığı konuşmada yerini şöyle bulmuştur “*It would be fitting by 1972 for the nations of the world to agree to the principle that there are certain areas of such unique worldwide value that they should be treated as part of the heritage of all mankind and accorded special recognition as a part of a World Heritage Trust [1972’ye kadar dünya uluslarının şu prensibe alışıması uyum olacaktır: belirli alanlar öyle eşsiz dünya çapında değere sahiptir ki bunların tüm insanlığın mirasının bir parçası olarak muamele görmesi ve Dünya Miras Vakfının bir parçasını teşkil ettiği özel olarak tanınmalıdır]*”. Bkz **BATTISE/BOLLA** s. 39.

²⁵⁹ **BATTISE/BOLLA**, s.20.

²⁶⁰ **BATTISE/BOLLA** s.20.

²⁶¹ Russel E. **TRAIN**: “*An Idea Whose Time Has Come: The World Heritage Trust, A World Need and A World Opportunity*”, Second World Conference of National Parks, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Lozan, 1974, s. 379.

²⁶² **BATTISE/BOLLA**, s. 20.

kategorisinin bilimsel araştırma amacıyla kullanılan alanlar ve ulusal park olarak tanımlanan alanları içerdiği görülmektedir. İki alan arasında bu farka ilaveten kamusal ziyaret ve turizme izin verilmesi açısından farklılık bulunmaktadır. Kültürel alanları içeren kategorideyse “İnsanlık için eşsiz tarihi, antropolojik veya mimari değere sahip alanlar”a yer verilmiştir ve bu alanların “bunlarla ilgili değerlerin sıkı şekilde korunmasını sağlayacak düzenlemelerle kamunun ziyaretine ve turizme açık tutulması”na izin verilmiştir²⁶³.

Dönemin Amerikan Başkanı Nixon’un açıklamaları çerçevesinde²⁶⁴ ABD 1972 yılı Haziran ayında Stockholm’de gerçekleşecek BM İnsan Çevresi Konferansı’na (United Nations Conference on the Human Environment) Dünya Miras Vakfını gündem maddesi olarak önerilmiştir. Konferansın Hazırlık Komitesi (Preparatory Committee for the United Nations Conference on the Human Environment) 1971 yılı Şubat ayında 2. toplantısında Konferans sonucunda kabul edilebilecek belgeler arasına uluslararası anlaşmaların da dâhil olabileceğine ilişkin görüş benimsenmiş ve yine Batisse’nin Dünya Mirasıyla ilgili bir uluslararası anlaşmanın kabul edilebilmesi için UNESCO’nun üzerinde çalışmakta

²⁶³ IUCN’nin taslağının ilgili maddesinin Türkçeleştirilmiş tam metni şöyledir:

“Dünya Miras Vakfına üç kategoriden alan dâhil olacaktır:

(1) eşsiz jeolojisi, fiziki coğrafyası, bitki örtüsü ya da doğası nedeniyle insanlık için üstün değere ve öneme sahip doğal alanlar. Bu alanlar, korunan değerleri bozmamak üzere, halkın ziyareti ve bu tür açık hava etkinliklerine (rekreasyon) merkezler olarak hizmet edecektir. Bu kategoriye hâlihazırda büyük ulusal parklar olarak belirlenen alanlar ve diğer uygun alanlar dâhil edilecektir.

(2) İnsanlık için üstün bilimsel değere sahip, doğal ekosistemlerin benzersiz veya önemli örneklerini temsil eden, bilimsel araştırmanın merkezleri (biyosfer rezervleri) görevi görebilecek doğal alanlar. Bu alanların kamusal kullanımı, bilimsel değerlere veya araştırmalara müdahale etmeyecek faaliyetlerle sınırlandırılacaktır. Bu kategoride artık mutlak koruma alanı olarak belirlenmiş alanlar ve bu kategoriye uygun diğer alanlar olacaktır.

(3) İnsanlık için eşsiz tarihi, antropolojik veya mimari değere sahip alanlar. Bunlarla ilgili değerlerin sıkı şekilde korunmasını sağlayacak düzenlemelerle kamunun ziyaretine ve turizme açık tutulacaktır.” İngilizce orijinali için bkz **BATTISE/BOLLA**, s. 39-40.

²⁶⁴ Bkz Dipnot 177.

olduğu kültür sözleşmesiyle çakışma ya da karışıklıktan kaçınılması gerektiğine ilişkin uyarısı da dikkate alınarak konu karara bağlanmıştır.²⁶⁵ Bu çerçevede Konferansın Hazırlık Komitesi, UNESCO’nun Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve IUCN işbirliğinde konuya ilişkin hazırlanacak taslakları incelemesini ve BM İnsan Çevresi Konferansı’nın çevre korumayla ilgili gündemini hazırlamaktan sorumlu olan Koruma Hükûmetler Arası Çalışma Grubunun (Intergovernmental Working Group on Conservation) değerlendirmesine sunmasını talep etmiştir.²⁶⁶

1971 yılı Nisan ayında IUCN’nin Görev Gücü, UNESCO ve FAO yetkililerinin de katılımıyla tekrar toplanmıştır. Bu toplantıda korunan alanlar ve Dünya Miras Vakfının kapsamıyla ilgili yeni bir tanımlama²⁶⁷ yapılmış; ikinci bir taslak oluşturulmuştur. Yeni taslakta birinci taslakta önerilen iki doğal alan kategorisi birleştirilerek tek madde altında “*doğal alan*” olarak tanımlanmıştır. “*Kültürel alan*” adı altında yapılan tanımlamaysa bir anlamda UNESCO’nun tanımına yaklaştırılmıştır. Bu bağlamda “*her insanın kültürel mirası için büyük öneme sahip*” ifadesi metinde yerini bulmuş; antropolojik tanımlaması metinden çıkarılmış ve anıt, sit ve yapı toplulukları ifadesine tanımlamada yer verilmiştir. Gerek doğal gerekse kültürel alanlar için tanımlamalardan kamusal ziyaret ve turizme açık olmayı düzenleyen kısımlar çıkarılmıştır.

²⁶⁵ BATTISE/BOLLA, s. 22.

²⁶⁶ TRAIN, s.379; BATTISE/BOLLA, s.22.

²⁶⁷ “*Bu Sözleşmenin amaçları bağlamında,*

‘Doğal alan’ bilimsel değere sahip doğal ekosistemlerin önemli örneği olan alanlar, büyük güzelliğe sahip doğal peyzajları içeren alanlar ve yaban hayatın korunması, eğitim ve rekreasyon için önemli olan alanlar da dâhil olmak üzere; eşsiz jeolojisi, fiziki coğrafyası, bitki örtüsü ya da doğası nedeniyle insanlık için üstün değere sahip doğal alanları ifade etmektedir.

‘Kültürel alan’ her insanın kültürel mirası için büyük öneme sahip; tarihi ve sanatsal değeri haiz mimari, sanatsal veya tarihi, dini ya da seküler anıtları, arkeolojik sitler ve yapı toplulukları tanımlamaktadır. İngilizce orijinali için bkz BATTISE/BOLLA, s. 40.

Toplantıda yapılan değerlendirmeler sonucunda hazırlanacak taslağı hem kültürel hem doğal alanları içermesi ve sınırlı sayıda alanın dünya mirası kabul edilmesine imkân verecek şekilde IUCN’nin metninin revize edilmesi üzerinde uzlaşmıştır.

UNESCO tarafından uzman toplantıları ve Sekretarya çalışmalarıyla hazırlanan taslak metinse doğal alanlara daha fazla yer verecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Anıtlarla ilgili değişikliğe gidilmemiş ancak alanlarla ilgili tanımlama “*doğanın eserleri*” ve “*doğa ve insan üretimi eserleri*” kapsayacak şekilde genişletilmiştir.²⁶⁸ Bu içerikle hazırlanan taslak metin yukarıda da ifade edildiği gibi UNESCO’da iki uzman toplantısı akabinde sürmekte olan çalışmalar kapsamında 1971 yılı Temmuz ayında UNESCO üyesi devletlere gönderilmiştir. Bu metin ayrıca Hazırlık Komitesince incelenmek üzere Konferans Sekretaryasına gönderilmiş; Sekretarya da UNESCO taslağını IUCN tarafından hazırlanan taslakla birlikte devletlere iletmiştir.

Koruma Hükûmetler Arası Çalışma Grubu taslakları incelemek üzere toplantısını 1971 yılı Eylül ayında gerçekleştirmiştir. ABD temsilcileri Çalışma Grubuna kendi taslaklarını önermişler, böylece toplantıda üzerinde durulacak üç metin söz konusu olmuştur. Çalışma Grubu UNESCO metnini dikkate almış; ancak çalışma alanında mevzuat oluşturma yetkisini haiz olan UNESCO’nun mevzuatı ve Genel Konferansının kararı gereği, taslağın UNESCO’nun Özel Komitesi tarafından incelenerek ve Genel Konferansa sunulması nihai haline getirilmesi gerektiğinden, taslak üzerinde değişikliği tartışmamıştır. Hükûmetler Arası Çalışma Grubu, sunulacak sözleşme metninin kültürel alanları da unutmadan, ağırlıklı olarak doğal alanlara odaklanmasını kararlaştırmıştır.

²⁶⁸ BATTISE/BOLLA, s. 24.

Doğal alanların nerede başladığı, evrensel değerin nasıl tanımlanacağı, kültürel alanın ne olduğu gibi soruları tartışan Çalışma Grubu, her iki taslağın da UNESCO'nun Özel Komitesince değerlendirilmesini karara bağlamıştır.²⁶⁹ Bu sonucun uluslararası hukuk sisteminin işleyişi açısından ilginç olduğu düşünülmektedir. Zira doğal ve kültürel alanların bir arada ve eşit ağırlıkta değerlendirilmesi konusunda varılan uzlaşıda, çoğunluğu doğal alan uzmanlarından oluşan Çalışma Grubunun kültürel alanlara yönelik uzmanlığının sınırlı kalması ve UNESCO tarafından hazırlanan taslağın dağıtılmış ve dolayısıyla sürecinin başlamış olmasının etkili olduğu görülmektedir.

Anılan iki taslak, UNESCO tarafından hazırlanan tavsiye kararı taslağı ve Genel Direktörün raporuyla birlikte UNESCO üyesi devletlere gönderilmiştir. Üye devletlerden alınan yorumlar dâhil edilerek oluşturulan belge Evrensel Değere Sahip Anıtlar, Yapı Toplulukları ve Sitlerin Korunmasına İlişkin Sözleşme Taslağı Devlet Uzmanları Özel Komitesinin (Özel Komite) toplantısına sunulmuştur. Bu belge yukarıda anılan taslakların ve devletlerden alınan yorumların yanı sıra iki uluslararası taslağın benzerliklerini ve farklılıklarını gösteren bir raporu da içermekteydi.

e. Özel Komite

Özel Komite 4-22 Nisan 1972 tarihlerinde Paris'te UNESCO Genel Merkezinde toplanmıştır. Komitenin çalışmalarında 64 devletin uzmanları yer almıştır. UNESCO üyesi olmayan 2 devlet gözlemci yollamıştır. Buna ilaveten 2 uluslararası örgüt ve 5

²⁶⁹BATTISE/BOLLA, s. 28. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz **UNITED NATIONS: Intergovernmental Working Group on Conservation Progress Report Addendum**, United Nations, New York, 1971, s. 1-4.

Train, her iki metnin de UNESCO'nun Özel Komitesince değerlendirilerek tek bir metne dönüştürülmesine yönelik öneriyi ABD tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Buna göre metin önce İnsan Çevresi Konferansı'nda değerlendirilecek akabinde eylem için UNESCO Genel Konferansında kabul edilecektir. Bkz **TRAIN**, s. 380.

uluslararası STK'nın yanı sıra Birleşmiş Milletler ve ILO temsilcileri Özel Komitenin çalışmalarını gözlemci statüsünde takip etmiştir.²⁷⁰

Toplantıda ABD yeni bir taslak metni Komitenin dikkatine sunmuş, böylelikle Komite üç uluslararası anlaşma taslağını değerlendirmiştir. Uluslararası anlaşmalara ilişkin olarak Komite İnsan Çevresi Konferansı Sekreteryasının ve uluslararası STK'ların yorumlarını dikkate alarak ABD'nin iki taslak metnin doğal ve kültürel mirası bir arada içerecek tek bir metne dönüştürülmesine yönelik önerisini takip etmeye karar vermiştir.

Uluslararası anlaşma taslaklarını doğal ve kültürel bakış açısından incelemek üzere iki çalışma grubu ve metni oluşturmak üzere bir yazım grubu oluşturulmuştur. Uluslararası anlaşma maddelerine yönelik 128 karar tasarısı 24 ortak oturumda değerlendirilmiştir.²⁷¹ Bu karar tasarılarının büyük çoğunluğu kültür varlıklarıyla ilgili olmuştur; ancak Sözleşme'nin mekanizmaları anlamında önerilerin çoğunun doğal alanlarla ilgili olarak da uygulanması mümkündür.

²⁷⁰ 57 temsilci ve 7 gözlemci: ABD, Almanya Federal Cumhuriyeti, Arjantin, Avustralya, Belçika, Birleşik Arap Cumhuriyetleri, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan, Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Çin, Çekoslovakya, Ekvador, Filipinler, Finlandiya, Fransa, Gabon, Gana, Guatemala, Hindistan, Hollanda, Irak, İran, İspanya, İsveç, İtalya, Japonya, Kamerun, Kolombiya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kosta Rika, Kore, Küba, Kıbrıs, Laos, Lübnan, Lüksemburg, Macaristan, Madagaskar, Meksika, Monako, Moğolistan, Nikaragua, Pakistan, Peru, Polonya, Romanya, Senegal, Sudan, SSCB, Tanzanya, Tunus, Türkiye, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Uruguay, Ürdün, Venezuela, Vietnam Cumhuriyeti, Yugoslavya, Yukarı Volta. UNESCO Üyesi olmayan iki devlet; San Marino ve Vatikan. Uluslararası örgütler; Avrupa Konseyi, Gümrük İşbirliği Konseyi, Arap Devletleri Ligi. Uluslararası STK'lar ise; Uluslararası Sanat Birlikleri (IAA, International Association of Art), Felsefe ve Hümanistik Çalışmalar Uluslararası Konseyi (International Council for Philosophy and Humanistic Studies), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), Milletlerarası Müzeler Konseyi (ICOM), Uluslararası Kütüphaneler Birliği (IFLA). Çalışmalarda ülkemiz uzmanı olarak Prof. Dr. Kemal Balkan, Fikret Bereket, M. Sezgin ve Süreyya Günay yer almıştır. Bkz **UNESCO**: Report of the Committee of Experts (Unesco House, Paris, 4-22 April 1972), UNESCO, Paris, 1972, Annex, s. 2.

²⁷¹ **UNESCO**: Draft Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage and Draft Recommendation Concerning the Protection, at the National Level, of the Cultural and Natural Heritage, UNESCO, Paris, 1972, Annex, s. 1.

Tavsiye kararına yönelik olarak bir çalışma grubu ve bir yazım grubu altı ortak toplantıda 46 karar tasarısını değerlendirmiştir. Tavsiye kararına yönelik olarak üç hususun Özel Komitenin raporuna işlenmesi istenmiştir: tavsiye kararının “*koruma*” tanımını içermesi (ki bu tanım bu belgenin amaçları bağlamında teşhis, araştırma, konservasyon, restorasyon, sunum, iyileştirme ve toplumun bugünkü yaşamına entegrasyonu kapsamaktadır); konservasyon ve restorasyonla ilgili olarak kullanılacak kriterler konusunda Venedik Tüzüğü’ne de atıf yapılması; kültürel mirasın daha “*sade/mütevazi öğeleri*”nden (modest items) kentsel veya kırsal mimarinin tarihi ortamın yaratılmasına yardımcı olabilecek eserlerinin anlaşılması.²⁷²

Gerek tavsiye kararı gerekse uluslararası anlaşma taslakları hem doğal hem kültürel mirası bir arada içerecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Ancak, uluslararası anlaşma ve tavsiye kararının doğal ve kültürel miras tanımı aynı değildir.

Komitenin çalışmaları sonucunda son haline getirilen tavsiye kararı taslağı oy birliğiyle kabul edilmiştir. Uluslararası anlaşma taslağının, anlaşma için kurulacak fona gönüllü katkılara ve oylamaya ilişkin düzenlemeleri ciddi tartışma konusu olmuştur. Buna rağmen sözleşme taslağı da 19 olumlu 0 olumsuz ve 9 çekimser oyla Genel Konferansa sunulmak üzere kabul edilmiştir. Genel Konferanstan önce her iki metin BM İnsan Çevresi Konferansı’nda değerlendirilecektir.

²⁷² UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s. 11.

f. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı

Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, 5-16 Haziran 1972 tarihlerinde İsveç'in Stockholm şehrinde gerçekleştirilmiştir. Özel Komite tarafından hazırlanan taslak Konferansa sunulmuş ve güçlü destek bulmuştur.²⁷³

Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Raporu, 98. ve 99. tavsiyelerinde dünya mirasına yer vermiştir. Bu bağlamda hükûmetlerin dünyanın doğal kaynaklarının ve kültürel mirasın korunması için gereken, mevcut ve gelecekteki sözleşmelerin hazırlanmasına devam etmeleri ve bu hazırlık çalışması kapsamında evrensel değere sahip ulusal miraslarını kurtarmak isteyen hükûmetlerin talepleri halinde uluslararası toplumdan çabalarının sonuç vermesi için gerekli teknik ve mali yardımı almalarını sağlayacak koruma sistemlerini, dünya miraslarını korumak için işleme koymayı değerlendirmeleri önerilmiştir.²⁷⁴ Raporun 99. tavsiyesi, UNESCO tarafından hazırlanan ve dünyanın doğal ve kültürel mirasının korunmasına ilişkin taslak sözleşmenin uluslararası ölçekte çevrenin korunmasına doğru önemli bir adım olduğunu not ederek, bir sonraki UNESCO Genel Konferansında benimsenmesi için bu taslak sözleşmenin hükûmetlerce değerlendirilmesini²⁷⁵ içermektedir.

g. Sözleşme'nin Kabulü

Bu uzun sürecin son aşamasını 17 Ekim- 21 Kasım 1972 tarihlerinde UNESCO Genel Merkezinde gerçekleşen On Yedinci Genel Konferans teşkil etmiştir. Sözleşme ve tavsiye kararı taslaklarının son halini öncelikle Genel Konferansın sektörler arası

²⁷³ TRAIN, s.381.

²⁷⁴ UNITED NATIONS: Report of the United Nations Conference on the Human Environment, United Nations, Switzerland, 1973, s. 25.

²⁷⁵ UNITED NATIONS, s. 25.

konularını görüşen komitesi değerlendirmiş²⁷⁶ ve daha sonra genel oturumda sözleşme ve tavsiye kararının kabulüne geçilmiştir. Bu aşamada komite oylama esaslarından işleyişe ve Sözleşme içeriğinde tartışılan konulara kadar oldukça içerikli ve yoğun tartışmalara sahne olmuştur.²⁷⁷

Komite tarafından şekillendirilen metin, Genel Konferansın genel oturumunda değerlendirilmiş ve 16 Kasım 1972 günü kabul edilmiştir.

B. Sözleşme'nin İçeriği, Amaçları ve Koruma Çerçevesi

1972 Sözleşmesi'nin amaçları yukarıda anlatılan tarihi sürecinden yorumlamak mümkündür. 1972 Sözleşmesi 1954 ve 1970 Sözleşmelerini tamamlayan nitelikte; barış zamanında kültürel varlıkların korunmasını hedefleyen yapıdadır. İnsanlığın üstün evrensel değere sahip doğal kültürel ve karma miraslarını gelecek kuşaklara aktarabilecek şekilde korumayı amaçlamaktadır. Korumanın temelinde uluslararası işbirliği yer almaktadır. Bu koruma, üstün evrensel niteliğe sahip miraslar açısından insanlığın sorumluluğunu gerektirdiğinden, uluslararası düzeyde ve devletlerin paylaştığı bir sorumluluk yaklaşımıyla sağlanacaktır. Öte yandan uluslararasılaştırma anlamına gelmeyecek ve ilgili devletin egemenlik haklarına müdahale içermeyecektir. Koruma, söz konusu doğal, kültürel veya karma mirasın ülkesinde bulunduğu devlet tarafından sağlanmaktadır. Korumanın önemli aşamalarından biri olarak tespit etme ve listeleme görülmektedir. Bu anlamda her devlet kendi topraklarındaki doğal, kültürel ve karma

²⁷⁶ Batisse, normalde çok fazla delege tarafından takip edilmeyen komite oturumunun Sözleşme görüşüleceği sırada dolduğunu not etmektedir. Bkz **BATTISE/BOLLA**, s. 80.

²⁷⁷ Uluslararası hukuk açısından oldukça ilginç olduğu değerlendirilen bu tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz **BATTISE/BOLLA**, s. 80-84.

mirasların tespitinden sorumlu olacak ve ulusal ve uluslararası düzeyde bunların envanterlerinin tutulmasına katkı sağlayacaktır.

Sözleşme'nin amaçları bağlamında doğal ve kültürel mirasın tanımı 1. ve 2. maddelerde yapılmıştır. Sözleşme'nin bir ve 2. maddeleri doğal ve kültürel mirası şöyle tanımlamaktadır:

Madde 1 — Bu sözleşmenin amaçları bakımından aşağıdakiler «kültürel miras» sayılacaktır:

Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.

Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.

Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın, ortak eserleri ve arkeolojik sitleri kapsayan alanlar.

Madde 2 — Bu Sözleşmeye göre aşağıdaki eserler «doğal miras» sayılacaktır:

Estetik veya bilimsel açıdan istisnai evrensel değeri olan, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar.

Bilim veya muhafaza açısından istisnai evrensel değeri olan jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği kesinlikle belirlenmiş alanlar,

Bilim muhafaza veya doğal güzellik açısından istisnai evrensel değeri olan doğal sitler veya kesinlikle belirlenmiş doğal alanlar.

Bu bağlamda Sözleşme'nin 1. maddesi kültürel mirası anıtlar, yapı toplulukları ve (kültürel) sitler olmak üzere üç alt başlıkta gruplamış ve bu alt başlıklar altında yer alacak unsurları sayılanlarla sınırlandırmıştır. Benzer şekilde, doğal miras da üç alt başlıkta

gruplanmıştır: doğal anıtlar²⁷⁸, özel oluşumlar ve doğal sitler. Sayılan iki alt başlık için de sınırların “*kesinlikle belirlenmiş*” olması şartı bulunmaktadır. Böylece geniş alanların ve genel nitelikte belirlemelerin yapılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Gerek doğal gerekse kültürel miraslar için tanımda *üstün evrensel değer*²⁷⁹’i haiz olmak şart koşulmuştur. Ancak üstün evrensel değerın tanımlaması Sözleşme’de yapılmamıştır. 3. madde; 1 ve 2. maddede tanımlanan özelliklere sahip doğal ve kültürel miras olarak tanımlanabilecek alanları saptayıp belirlemekten taraf devletleri sorumlu tutmuştur. Buna göre söz konusu alanın hangi sınıfa ait olduğu ve sınırları taraf devletçe belirlenecektir. Taraf devlet alanın evrensel değere sahip olduğu sonucuna vararak alanı saptamaktadır. Ancak bu saptama uluslararası sistem açısından kesinlik teşkil etmemektedir; zira bahse konu alan aşağıda anlatılacak 11. madde bağlamında uluslararası listeye alınmayabilecektir. Bununla birlikte 12. madde gereği, bir varlığın her iki listeye de dâhil edilmemiş olması, listeye dâhil edilme sonucu olanlar dışındaki amaçlar için üstün evrensel değeri olmadığı anlamına da gelmeyecektir. Yani bir varlığın listelere dâhil olması, Sözleşme kapsamında değerlendirilmesi ve korunması sorumluluğunu doğuracak ancak unsurun üstün evrensel niteliği bulunmadığı anlamında yorumlanamayacaktır.

Sözleşme’nin temel özelliği, yukarıda anlatılan tarihi süreci gereği, doğal ve kültürel alanların bir arada ve eşit düzeyde önemsinmesi ve korunmasıdır. Bu nedenle Sözleşme’de yapılan düzenlemeler mümkün olduğunca her iki alan için de geçerli olacak

²⁷⁸ Resmî Gazetede yayınlanan Türkçe çeviride “*doğal anıt*” olarak yer alan ifadenin İngilizce orijinali “*natural features*”dır. Bu ifade kabaca “*doğal özellik*” olarak Türkçeleştirilebilir. Bu nedenle ifadenin tanımladığı kavramın anıt olmadığı, karışıklığa yer vermemek üzere not edilmelidir.

²⁷⁹ Batisse, bu tanımlamanın özellikle yapılmadığının Özel Komite tarafından vurgulandığını ifade etmektedir. Bkz **BATISSE/BOLLA**, s. 78.

şekilde belirlenmiştir. Bunun tek istisnası, Sözleşme hükmünün alan açısından uygulanmasının mümkün olmadığı hallerdir.²⁸⁰

Sözleşme'nin 4. ve 5. maddeleri, tanımlanan doğal ve kültürel miras alanlarının uluslararası korunması anlamında taraf devletlerin yükümlülüklerini düzenlemektedir. Buna göre taraf devletler söz konusu alanların “*saptanması*”²⁸¹, *korunması*, *muhafazası*, *teşhiri*, *gelecek kuşaklara iletilmesinin sağlanması* görevinin öncelikle kendilerinde *olduğunu kabul ederler*”.²⁸² Bu görev bağlamında taraf devletlerin ülkelerinde – yani ulusal düzeyde – alacakları önlemlerin içeriğiye 5. maddede ayrıntılı olarak sayılmıştır.²⁸³ Sayılan hususlar şu başlıklar altında özetlenebilir: genel politikanın belirlenmesi; koruma, muhafaza ve teşhirden sorumlu hizmet kurumlarının oluşturulması;

²⁸⁰ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s. 3.

²⁸¹ Özel Komitenin raporuna göre araştırma ve keşif eylemlerini içermektedir. UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s.3.

²⁸² 1972 Sözleşmesi, md. 3.

²⁸³ Beşinci maddenin tam metni şöyledir:

Madde 5 — Bu Sözleşmeye taraf olan her Devlet topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın korunması, muhafazası ve teşhiri amacıyla etkili ve faal önlemlerin alınmasını sağlamak için, mümkün olduğunca ve her ülkenin kendi koşullarına uygun biçimde şu çabaları gösterecektir:

a) Kültürel ve doğal mirasa, toplumun yaşamında bir işlev vermeyi ve bu mirasın korunmasını kapsamlı planlama programlarına dâhil etmeyi amaçlayan genel bir politika benimsemek;
b) Kültürel ve doğal mirasın korunması, muhafazası ve teşhiri için, hâlen mevcut değilse, topraklarında bir veya daha fazla hizmet kurumunu, işlevlerini ifaya yeterli olacak görevli ve araçlarla kurmak;
c) Bilimsel ve teknik çalışma ve araştırmaları geliştirmek ve Devletin kültürel ve doğal mirasını tehdit eden tehlikelere karşı harekete geçmesine olanak sağlayacak müdahale yöntemlerini mükemmelleştirmek;
d) Bu mirasın saptanması, korunması, muhafazası, teşhiri, yenileştirilmesi için gerekli olan uygun yasal, bilimsel teknik, idari ve mali önlemleri almak; ve
e) Kültürel ve doğal mirasın korunması, muhafazası ve teşhiri konularında eğitim yapan ulusal veya bölgesel merkezlerin kurulmasını veya geliştirilmesini desteklemek ve bu alandaki bilimsel araştırmaları teşvik etmek.

bilimsel ve teknik çalışmaların geliştirilmesi; yasal, teknik, idari, mali önlemlerin alınması ve eğitim kurumlarının oluşturulması.^{284 285}

Sözleşme’ye taraf devletlerin ülkelerinde bulunan ve bu Sözleşme bağlamında belirlenen doğal ve kültürel mirasların “*insanlığın ortak mirası*” olduğunu ve bunun bir sonucu olarak mirasların korunması açısından uluslararası sorumluluklarının bulunduğunu kabul ettikleri altıncı maddede belirtilmektedir. Maddede ayrıca bu kabulün koşullarına yer verilmektedir. Buna göre doğal ve kültürel mirasların bütün uluslararası toplum tarafından işbirliğiyle korunması gereken miraslar olduğu kabulü, egemenlik haklarına “*saygı göstermek*” kaydıyla ve “*ulusal yasaların sağladığı mülkiyet haklarına zarar vermeden*” yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir alanın doğal ve kültürel miras olarak kabul edilmesi, mirasın ülkesinde bulunduğu devletin egemenlik haklarına halel getirecek şekilde yorumlanamaz. Bu madde, Sözleşme’yi ortaya çıkaran tarihi sürecin başından beri uluslararası işbirliğinin sağlanabilmesi için gerekli görülen hususun

²⁸⁴ 4. maddede sayılan görevlerden saptama ve muhafaza Sözleşme taslağına sonradan sunulan karar tasarılarıyla, Özel Komite görüşmeleri sırasında ilave edilmiştir. Muhafaza ifadesi Sözleşme’nin İngilizce metninde yer alan şekliyle “*conservation*”dur. Bu nedenle ifadenin “*konservasyon*”a karşılık geldiği söylenebilir. Konservasyon ve muhafaza ifadeleri arasında farklılığın önemli olduğu düşünülerek bu bilgi not edilmektedir. Bkz UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s. 3 ve 1972 Sözleşmesi md. 4.

Söz konusu düzenlemelerin görüşülmesi sırasında kimi delegelerce ulusal düzeyde koruma önlemleriyle ilgili olabilecek bu maddenin Tavsiye Kararında düzenlenmesinin daha uygun olduğu ve Sözleşme’de yer bulmasına gerek olmadığı, diğerleriylese bu maddede ayrıntıya yer verilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Diğer yandan delegelerin büyük bölümü korumayı sağlayacak en iyi yöntemlere Sözleşme’de yer verilmesi gerektiğine kanaat getirmiştir. Ulusal ve bölgesel eğitim merkezlerinin oluşturulmasıyla ve bilimsel araştırmaların teşvik edilmesiyle ilgili paragraf da bu bağlamda sonradan metne ilave edilmiştir. UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s. 3-4.

²⁸⁵ Bu maddenin görüşülmesi sırasında kimi delegelerce ulusal düzeyde koruma önlemleriyle ilgili olabilecek bu maddenin Tavsiye Kararında düzenlenmesinin daha uygun olduğu ve Sözleşme’de yer bulmasına gerek olmadığı, diğerleriylese bu maddede ayrıntıya yer verilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Diğer yandan delegelerin büyük bölümü korumayı sağlayacak en iyi yöntemlere Sözleşme’de yer verilmesi gerektiğine kanaat getirmiştir. Ulusal ve bölgesel eğitim merkezlerinin oluşturulmasıyla ve bilimsel araştırmaların teşvik edilmesiyle ilgili paragraf da bu bağlamda sonradan metne ilave edilmiştir. UNESCO, Annex s. 3-4.

temsilidir. Yine 6. madde altında yardımların “*ancak devlet istediği takdirde*” yapılacağı kaydedilmiştir. Yardımın niteliğine ilişkin olaraksa özel bir belirlemenin yapılmamasına karar verilmiştir.²⁸⁶ Devletlerin doğal ve kültürel mirasların korunması için alacakları önlemlerin “*sözü edilen doğal ve kültürel mirasa doğrudan veya dolaylı olarak zarar verecek*” nitelikte olmaması gerektiği de 6. maddede belirtilmiştir.

Uluslararası korumanın amacını açıklayan 7. maddeye göre uluslararası koruma “*doğal ve kültürel mirasların saptama ve koruma çabalarına destek olacak uluslararası işbirliği ve yardım sisteminin kurulması*” anlamına gelmektedir. Bu madde Sözleşme’nin temel amacını ortaya koymaktadır: Dünyanın doğal ve kültürel mirasının insanlık yararına korunmasını sağlayacak bir uluslararası işbirliği ve yardım sisteminin kurulması. Sözleşmenin temel amacını ortaya koyan bu maddenin Sözleşme’nin başına konmamasının nedeniyse Sözleşme’nin ulusal ve uluslararası korumayı bir arada içerdiğinin delegelerce kabul edilmesidir.²⁸⁷

Sözleşme doğal ve kültürel mirasın korunması için bir Hükûmetler Arası Komite kurmuştur. Bu Komitenin kuruluşu, yapısı ve görevleri 8-15. maddeler arasında açıklanmaktadır. Hükûmetler Arası Komite coğrafi dengeye dikkat edilerek seçilen taraf devletlerden oluşacaktır. Sözleşme’nin 8. maddesine göre böylece “*Komite üyelerinin seçiminde dünyanın değişik bölge ve kültürlerinin adilane biçimde temsili güvence altına alınacaktır*”. Hükûmetler Arası Komitede ayrıca IUCN, ICOMOS, ICCROM danışman olarak yer alacak ancak adı geçen kurumların oy hakkı bulunmayacaktır. 14. Maddede kaydedildiği şekilde, “*Komitenin Sekreteryası, UNESCO Sekreteryası tarafından*

²⁸⁶ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s. 4.

²⁸⁷ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s 4.

sağlanacak; Komite Sekretaryasının personeli UNESCO Genel Direktörünce atanacaktır". Bu madde, Sözleşme'nin işleyişi ve UNESCO bünyesindeki konumu açısından önemlidir. Böylece diğer Kültür Sözleşmelerinden biraz daha bağımsız bir bölümün UNESCO Sekretaryası içinde oluşturulmuş olması sağlanmıştır. Ayrıca bu düzenlemeyle ilerleyen yıllarda gelişen BM sistemi içerisinde Sözleşme'nin belli işlevlerinin BM teşkilatlanması içinde yeni kurulan kuruluş ve birimlerce paylaşılması konusunda olası soruların da önüne geçilmiştir. Sözleşme'nin 14. maddesi ayrıca Hükûmetler Arası Komitenin çalışmaları için ICOMOS, IUCN, ICCROM'un sağladığı hizmetlerden de en üst düzeyde faydalanılmasını düzenlemektedir. UNESCO'nun adı geçenlerin kuruluşunda oynadığı rol ve bunların UNESCO ile kurdukları ilişki, Özel Komite tarafından devamlı işbirliğinin garantisi olarak gösterilmiştir.²⁸⁸

Hükûmetler Arası Komite adı geçen üç kuruluşun yanı sıra 1972 Sözleşmesi'nin amaçlarına benzer amaçları olan diğer ulusal ve uluslararası örgütler, hükûmetler arası veya hükûmet dışı örgütlerle işbirliği yapabilecektir. Program ve projelerin uygulanması için danışman olarak sayılan kuruluşlara, diğer resmî ve özel kurum ve kişilere çağrıda bulunabilecektir.

Sözleşme'nin temel koruma yöntemlerinden biri olarak belirlenen Dünya Miras Listelerinin resmî dayanağı Sözleşme'nin 11. maddesinde oluşturulmuştur. Sözleşme Dünya Mirası Listesi ve Tehlike Altındaki Dünya Mirasları Listesi olarak bilinen iki listeyi oluşturma görevini Hükûmetler Arası Komiteye vermiş ve anılan listelerin temel çerçevesini belirlemiştir. Buna göre Dünya Mirası Listesi üstün evrensel değere sahip

²⁸⁸ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s. 8.

doğal ve kültürel miraslardan oluşacaktır. Tehlike Altındaki Dünya Mirasları Listesiye; Dünya Miras Listesi'ne kayıtlı üstün evrensel değere sahip varlıkların ciddi ve belirgin tehlikelerin tehdidi altında bulunması halinde; mirasın ülkesinde bulunduğu devletin talebi doğrultusunda büyük çaplı koruma çalışmalarını teminen oluşturulacaktır. Bu iki listenin Sözleşme'nin oluşturulmasına etki eden amaçların yansıması olduğu söylenebilir. Böylece öncelikle her ülkede bulunan üstün evrensel niteliğe sahip unsurların belirlenmesiyle dünyada doğal ve kültürel mirasların envanteri tutulacak; bu mirasların yok olma tehdidi karşısında uluslararası toplumun yardımıyla korunması sağlanmış olacaktır. 11. madde bağlamında bir unsurun Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne eklenmesi için önce taraf devletin talebi gerekmekte; Dünya Mirası Listesi'ne alınması ise taraf devletin talebi olmaksızın doğrudan komite tarafından değerlendirilebilmektedir. Ancak her iki liste için de, unsurun kaydının mümkün olması için taraf devletin rızasının alınması gereklidir.²⁸⁹

Listelere dâhil edilmede temel alınacak ölçütlerin tanımının Hükûmetler Arası Komite tarafından yapılması Sözleşme'nin 11. maddesinde belirlenmiş; bu doğrultuda Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden sonraki yıllarda Sözleşme'nin Uygulama Yönergesi'nde belirlenmiş ve dünya miras kavramının gelişimini yansıtacak şekilde güncellenmiştir. Hâlihazırda unsurun Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilebilmesi için belirlenen 10 seçim kriterinden en az 1'ini²⁹⁰ sağlaması ve bütünlük ve/veya otantiklik koşullarını karşılaması, bunun yanı sıra korunması ve alan yönetiminin korumayı temin

²⁸⁹ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s 5. Öte yandan mevcut durumda, başvuru dosyalarının taraf devletlerce sunulduğu ve kendiliğinden kaydın söz konusu olmadığı da not edilmelidir.

²⁹⁰ 2004 yılı sonuna kadar dünya miras alanları 6 kültürel ve 4 doğal kriter baz alınarak seçilmekteydi.

etmesi gereklidir.²⁹¹ Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne eklenecek unsurlar için esas alınacak kriterler Uygulama Yönergesi'nde belirlenmiştir. Bu liste açısından doğal ve kültürel alan ayrımı yapılmakta ve her iki başlık altında da kesin ve potansiyel tehdit ayrımıyla kriterlere ayrı başlıklar altında yer verilmektedir.²⁹² Diğer yandan, Sözleşme'nin 12. maddesi gereği, doğal ve kültürel mirasa ait olan bir varlığın sözü edilen listelere dâhil edilmemiş olması, listelere dâhil edilme sonucu dışındaki amaçlar için üstün evrensel değere sahip olmadığı anlamına gelmeyecektir. Yani Sözleşme'nin amacı esasen Dünya Mirası Listesi yoluyla belirlenen alanların korunmasının sağlanması olup, alanları sıralamayı ya da yarıştırmayı hedeflememektedir. Daha ziyade, bir anlamda korunacak alanlar arasında öncelik sıralaması oluşturmakta ve mevcut kaynaklarla uygun korumaya imkân verecek şekilde koruma alanını daraltmaktadır.

Dünya Mirası Listesi yukarıda bahsedildiği gibi, üstün evrensel değere sahip dünya miraslarının tespit edilmesine hizmet ettiğinden, üye devletlerden ulusal düzeyde bunları tespit eden listeler oluşturmaları da beklenmektedir. Sözleşme'nin 11. maddesi kültürel ve doğal mirasın bir parçasını oluşturan ve listeye girmesi uygun olan unsurların bir envanterinin Hükûmetler Arası Komiteye sunulması yükümlülüğünü getirmektedir. Düzenli olarak güncellenecek envanterin, sunulan unsurların yeri ve önemini gösteren belgeleri de içereceği Sözleşmeyle düzenlenmiştir. Bu envanter günümüzde Geçici Liste

²⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO**: Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, UNESCO, Paris, 2016, s. 10-24 ve whc.unesco.org/en/criteria.

²⁹² Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi ve bu listeye kayıt kriterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO** (2016, Operational Guidelines...), s. 41-43 ve whc.unesco.org/en/158/.

olarak bilinmektedir ve Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilecek unsurun en az 2 yıl bu listede yer alması gerekmektedir.²⁹³

Sözleşme'nin 13. maddesi, anılan iki listede bulunan unsurlar için ve Sözleşme'nin amaçları bağlamında uluslararası yardımı düzenlemektedir. Uluslararası yardım talepleri üye devletlerce yapılabilmektedir ve 13. madde gereği listelere dâhil olan veya dâhil edilmesi muhtemel bulunan alanlara ilişkin olacaktır. Talepler, *“bu türden alanların korunması, muhafazası, teşhirini veya yenilemesini sağlamaya yönelik olabilir”*. Benzer şekilde, uluslararası yardım talebi, bu özellikte alanların belirlenmesi için de istenebilir ki bu durumda doğal olarak listeye kaydedilmiş unsurlardan söz etmek mümkün olmayacak; ancak *“ön incelemelerin daha ileri aşamaların yararlı olacağını gösterdiği takdirde”* şartı dikkate alınacaktır.²⁹⁴

Sözleşme'nin 15-17 maddeleri ise kısa adı Dünya Mirası Fonu olan ve Sözleşme'nin kabulü sürecinde çok tartışılan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Fonunu düzenlemektedir. Dünya Mirası Fonu, yukarıda anlatılan koruma anlayışı ve sürecinin bir sonucu olarak, üstün evrensel değere sahip dünya mirasını korumak için sürdürülebilir mali kaynak sağlanması amacıyla oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle Fonun temel amacı, 15. maddede belirtildiği üzere, üstün evrensel değere sahip dünya miraslarının korunmasıdır. Bu bağlamda, Dünya Mirası Fonu, UNESCO'nun Mali Tüzüğü hükümlerine uygun olarak vakıf statüsünde kurulacaktır. Fon kaynaklarının

²⁹³ Sözleşme'nin hazırlandığı aşamada Özel Komitede uluslararası bir envanterin Hükûmetler Arası Komite tarafından hazırlanması önerildiyse de bu öneri reddedilmiştir. Benzer şekilde, kültürel ve doğal miraslar için iki ayrı envanterin oluşturulmasına yönelik sunulan öneri de kabul görmemiştir.

²⁹⁴ Ayrıntılı bilgi ve Uluslararası yardım sağlanacak çalışmaların nasıl belirleneceği, süreci için bkz 1972 Sözleşmesi md.13.

içeriğiye ciddi tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar, 1970 Sözleşmesi'nin kuruluşunda gündeme gelen konularla benzerlik göstermektedir ve Sözleşme için ve özellikle de maddenin yorumu açısından önemli olabilecek niteliktedir.

İçerik açısından Özel Komitede tartışmaların Dünya Mirası Fonuna yapılacak katkıların doğası ve niteliğine odaklandığı söylenebilir. Temel tartışma, gelişmekte olan ve doğal ve kültürel miras açısından zengin ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki tercih farkı etrafında şekillenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin başını çektiği grup tarafından Fona yapılacak katkıların zorunlu katkı olması savunuluyordu. Belli bir projeye özel olarak sağlanan katkı yoluyla o projenin konusu olan miras unsuru üzerinden unsurun bulunduğu ülkenin iç ilişkilerine ve mirasın yönetimine müdahale edilebileceği kaygısı bu grup ülkelerince duyuluyordu. Bu nedenle bu grupça katkıların zorunlu olması savunulmaktaydı. Diğer yandan gelişmiş ülkelerin ağırlıklı olduğu ikinci grupsa, zorunlu katkı gerektiren uluslararası anlaşmaların artışından duyulan kaygıyı yansıtan bir duruş sergilemekteydi. Özellikle Sözleşme'nin görüşüldüğü dönemde gelişmiş ülkelerin bu artış nedeniyle zorunlu katkı gerektiren sözleşmelere “*isyan ettiği*”, bu sözleşmelere ödenen katkının toplamda önemli bir miktar olarak görüldüğü Batisse tarafından belirtilmektedir.²⁹⁵ Özel Komitede katkıların gönüllü ve zorunlu ya da tek başına zorunlu olması üzerinde uzlaşa sağlanamamış ve ilgili madde oylama konusu olmuştur. Oylama sonucunda zorunlu ve gönüllü katkıyı kabul eden düzenleme 19 lehe, 14 aleyhe ve 3 çekimser oyla kabul edilmiştir.²⁹⁶ Ancak taslak metin kabul edilecekken tekriri müzakereye yol açan tartışmalar sonucu ikinci bir oylama yapılmıştır. İlgili düzenleme 22

²⁹⁵ BATISSE/BOLLA, s. 81.

²⁹⁶ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s. 7.

lehe 22 aleyhe ve 4 çekimser oy sonucunda UNESCO Usul Kuralları gereği reddedilmiş sayılmıştır.²⁹⁷ Akabinde getirilen toplantının ertelenmesi önerisi de 20 lehe 20 aleyhe ve 1 çekimser oyla reddedilmiş sayılmıştır.²⁹⁸ Özel Komite bunun üzerine ilgili düzenlemeye zorunlu katkıya referans verme prensibini oylamış ve 20 lehe 22 aleyhe 4 çekimser oyla²⁹⁹ zorunlu katkı prensip olarak reddedilmiştir. Özel Komite akabinde gönüllü katkıya yer verme prensibini oylamış; gönüllü katkı prensibi 37 lehe, 0 aleyhe ve 6 çekimser oyla³⁰⁰ kabul edilmiştir. Böylelikle zorunlu katkının Fona kaynak olarak eklenmesi fikri Özel Komitede reddedilmiştir. Diğer yandan bu konuda tartışma Sözleşme metnin kabul edildiği Genel Konferansta tekrar gündeme gelmiştir. Konferans önce kültür konularının görüşüldüğü komitesinde ve sonra da genel oturumunda Sözleşme taslağını tartışmıştır. Bu defa öncelikle ilgili komitesinde tek başına zorunlu katkı öneren karar tasarısı 37 lehe 30 aleyhe ve 6 çekimser oyla reddedilmiştir. İkinci olarak zorunlu ve gönüllü katkıyı içeren esas taslak üzerinde az miktarda değişiklik getiren yeni bir karar tasarısı oylanmış ve 38 lehe 19 aleyhe 13 çekimser oyla³⁰¹ kabul edilmiştir.³⁰² Böylelikle Özel Komitenin belirlediği düzenleme üzerinde değişiklik kabul edilmiştir.³⁰³ Ancak genel oturumda ABD delegesinin İngilizce dil düzeltmesi olarak yalnızca İngilizce metinde önerdiği ve İngiltere delegesince desteklenen değişiklik³⁰⁴ tartışmanın tekrar açılmasına neden olmuştur. Bu

²⁹⁷ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s.7.

²⁹⁸ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s.7.

²⁹⁹ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s.8.

³⁰⁰ UNESCO (1972, Draft Convention for the Protection...), Annex, s.8.

³⁰¹ UNESCO: Records of the General Conference Seventeenth Session Volume II Reports Programme Commission Administrative Commission Legal Committee, UNESCO, Paris, 1973, s. 148.

³⁰² Bu tasarıya göre düzenli olarak katkı ödenecek, ancak bu ödemenin miktarına yönelik bir düzenleme Sözleşme metninde yer almayacaktı.

³⁰³ Özel Komitede kabul edilen taslak tek başına gönüllü katkı içerirken, Genel Konferansın komitesi gönüllü ve zorunlu katkıyı bir arada içermekteydi.

³⁰⁴ ABD delegesi “shall” yerine “ought to” sözcüğünün kullanımını önermiş, böylelikle katkının zorunlu niteliğini dilsel olarak gönüllüye çeviren bir terminolojinin yerleştirilmesini teklif etmiştir. Buna karşılık

tartışma ABD delegesinin önerilen metinde uzlaşabileceğini, metnin mevcut halinde uzlaş (consensus) bulunması nedeniyle oylamaya gerek olmadığını ifade eden ve metnin bütünü oylanmasını önerir açıklamasıyla son bulmuş ve metin bu haliyle kabul edilmiştir.³⁰⁵

Kabul edilen son haliyle, Dünya Mirası Fonuna taraf devletlerce yapılacak katkı, muntazaman 2 yılda bir yapılan katkılardan ve istenirse taraf devletçe yapılacak gönüllü katkılardan oluşmaktadır. Yapılacak katkının miktarının belirlenmesiye Sözleşme'nin Genel Kurulunda alınacak karara bırakılmıştır. Diğer yandan Sözleşme'de üst sınır belirlenmiş ve söz konusu zorunlu katkının – bu maddeye çekince konmaması durumunda – taraf devletçe UNESCO'ya yapılan katkının 1%'den fazla olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca içinde bulunulan ve bir önceki yıla ait zorunlu ve gönüllü katkı borcu bulunan devletin Hükûmetler Arası Komiteye seçilemeyeceği 16. maddede düzenlenmiştir. Devletlerin yaptığı katkı yanında Fon, diğer devletler, hükûmetler arası kuruluşlar, BM kuruluşları, resmî veya özel kurum ve kuruluşlardan da katkı, hibe ve yardım alabilecektir. Fonun kaynakları ancak Hükûmetler Arası Komitenin belirleyeceği amaçlar için kullanılabilir. Yalnız bir program veya proje için kaynak aktarılması ancak bu program veya projenin komitede kabul edilmesiyle söz konusu olabilecek ve Fona yapılan katkılar hiçbir siyasal koşula bağlanamayacaktır.

söz alan Tunus delegesinin ifade ettiği şekilde, önerinin Genel Konferansın komitesinde kabul edilen hali karşılıklı ödün verilerek oluşturulmuştu. Bu bağlamda “*should not be less than*”(… daha az olamaz) ifadesi “*shall be paid on a regular basis*” (düzenli olarak ödenmelidir) şekline dönüştürülmüş böylece ödemenin sürekliliği zorunluluk gerektirirken miktarı üzerinde düzenleme yapılmamış; ödemenin sürekliliği konusundaki zorunluluksa yumuşatılarak kabul edilmişti.

³⁰⁵ UNESCO: Records of the General Conference Seventeenth Session Proceedings Vol. 3, UNESCO, Paris, 1974, s. 1106-1125.

Sözleşme'nin 29 ve 21. maddeleri eğitim ve kapasite geliştirme faaliyetleri hakkındadır. Bu bağlamda taraf devletler halklarının dünya mirasına saygı ve bağlılığının güçlendirmek üzere uygun eğitim ve tanıtma programları gerçekleştireceklerdir. Ayrıca dünya mirasını tehdit eden tehlikelerden, mevcut çalışmalardan kamuoyunu haberdar edecek; korunması için uluslararası yardım alınan miras alanlarının önemi ve uluslararası yardımın oynadığı rolün bilinmesini sağlayacaklardır.

Son olarak taraf devletler “*kabul ettikleri yasal ve idari hükümler ve bu Sözleşmenin uygulanması için yaptıkları diğer işlemler hakkında bu alanda kazandıkları tecrübenin ayrıntıları ile birlikte bilgi vereceklerdir*”.³⁰⁶ Böylece Sözleşme'nin uygulanmasından doğacak deneyim ve iyi uygulama örneklerinin paylaşılması sağlanacaktır.

³⁰⁶ 1972 Sözleşmesi, md. 29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL MİRASA YENİ BAKIŞ: SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS VE 2003 SÖZLEŞMESİ

I. Genel Olarak

1954, 1970 ve 1972 Sözleşmelerinin yürürlüğe girmesiyle gelinen aşamada bilinen ve kabul gören kültürel miras unsurlarına yönelik genel çerçevede uluslararası koruma sağlanmış; aynı zamanda kültürel mirasın korunması duyarlılığı daha geniş çevrelerde yaygınlaştırılmıştır. Öte yandan özellikle 1972 Sözleşmesi'nin etkisiyle yerleşen kültürel miras algısının yeterliliği ve kapsayıcılığı tartışılmaya devam etmiştir.

1972 Sözleşmesi'nin kabulü döneminde dile getirilen eksiklikler bazı toplum ve kültürlerce değerli sayılan ve farklı bir kültürel miras algısına işaret eden yaklaşımı UNESCO'nun gündemine taşımıştır. Zira bu kültürlerce kabul gören kültürel miras, mevcut düzenlemelerle korunamamaktaydı. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren Asya ve Pasifik, Afrika, Latin Amerika ve Karayipler Bölgelerinden³⁰⁷ devletlerce daha sık dile getirilen bu yaklaşımın temel talebi kültürel mirasa bakışın gözden geçirilmesi ve yaşayan, üretimden ziyade sürece odaklanan, nesilden nesile aktarılan ve taşıyıcılarına kimlik ve aidiyet duygusu veren bir kültürel miras algısının yaygınlaştırılmasıydı. Bu niteliği haiz kültürel miraslara sahip yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin bunları korumada karşılaştığı güçlükler, farklı yöntem ve hukuki düzenlemeler çerçevesinde koruma ihtiyacının farklı boyutlarının değerlendirilmesine yol açmıştır. İlerleyen yıllarda

³⁰⁷ UNESCO'nun altı seçim bölgesinden üçü.

küreselleşme gibi faktörlerin etkisiyle söz konusu özellikte unsurların kırılganlığının artması ve yok olma tehdidiyle daha güçlü şekilde karşı karşıya kalmaları tartışmaları ivmelendirmiştir. Bu süreç yeni ve farklı bir kültürel miras tanımı ve ona uygun yeni bir koruma çerçevesi ve özelliklerinin oluşturulmasıyla sonuçlanmış; böylece kültürel mirasın eksik kalan boyutu “somut olmayan kültürel miras” ve 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ortaya çıkmıştır.

2003 Sözleşmesi neredeyse yarım asırlık bir süreç sonunda oluşturulabilmiştir. Sözleşme’nin kabulü için süreç devam ederken, bir yandan kültürel mirasın korunması konusunda yeni gelişmeler ve güçlüklerle de karşılaşmıştır. Gerek tanımladığı kültürel miras gerekse kabul edildiği tarih dikkate alındığında 2003 Sözleşmesi’nin; 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmelerinden ayrı bir yerde durduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle 2003 Sözleşmesi çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınmaktadır.

Sözleşme’nin ortaya çıkışı açısından temel mesele mevcut ve kabul gören kültürel miras tanımında değişiklik yapılması olduğundan, Sözleşme’nin getirdiği yeni yaklaşım ve tanımları anlayabilmek için ortaya çıkış sürecinde yapılan toplantı ve tartışmalara ayrıntılı değinmek gerekecektir. Aşağıda 2003 Sözleşmesi’nin konusu özetlenecek, aşama aşama paradigma değişiminin nasıl yaşandığı toplantı ve raporlarda temsilci ve uzmanlarca yapılan değerlendirmeler üzerinden anlatılacak ve akabinde koruma için çizilen hukuki çerçeve hakkında bilgi verilecektir.

II. Sözleşme'nin Ortaya Çıkış Süreci

2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (2003 Sözleşmesi)³⁰⁸, insanlığın somut olmayan kültürel mirası olarak Sözleşme'de tanımlanan sözlü gelenek, anlatım, toplumsal uygulama, festival, ritüel, el sanatları, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar gibi unsurların korunmasını, gelecek kuşaklara aktarılmasını ve devamlılıklarının sağlanmasını hedefler. İnşa edilmiş üretimlerden çok, Afrika kültürleri gibi insanlar arasında kuşaktan kuşağa aktarım yoluyla günümüze taşınan unsurlardan oluşan kültürlere odaklanan 2003 Sözleşmesi; kendinden önce kabul edilen Kültür Sözleşmelerinden farklı bir koruma yaklaşımıyla dinamik ve yaşayan bir kültürel mirasın korunması için koruma yaklaşımını kabul eder. 2003 Sözleşmesi, 1972 Sözleşmesi'nden sonra en çok taraf devlet sayısına sahip ikinci Kültür Sözleşmesidir.³⁰⁹

A. Sözleşme'nin Ortaya Çıkışına İlişkin İlk Süreç

2003 Sözleşmesi, var olduğu bilinen koruma ihtiyacını giderecek hukuki düzenlemenin hazırlanmasından ziyade; önce mevcut kültürel miras algısında yaşayan mirası da içerecek şekilde değişiklik yapılmasının uluslararası toplumca kabul edilmesiyle gündeme gelebilmiştir. Böylece bu kültürel miras türünün korunmasına duyulan ihtiyacın görülmesi ve uygun koruma yaklaşımının geliştirilmesi mümkün olmuştur. Akabinde bu kültürel miras türünün tam olarak tanımlanması, sınıflandırılması, korunması ve hukuki düzenlenmesi tartışılmıştır.

³⁰⁸ ³⁰⁸ Sözleşmenin orijinal metni için bkz **Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage**, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html . Sözleşmenin Türkçe resmî çevirisi için bkz *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*, T.C. Resmî Gazete tarih: 11/03/2006, sayı: 26105.

³⁰⁹ Güncel sayılar için bkz www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=17116&language=E

Yukarıda aktarıldığı gibi, Sözleşme'nin ortaya çıkışının altında yatan fikir, tek başına inşa edilen tarihi yapılara bağlı olmayan kültürlerin miras unsurlarının uygun koruma yöntemleriyle korunması ve devamlılıklarının sağlanmasıdır. Bu bağlamda Sözleşme'nin konusu; folklorik unsurlar, gelenekler ve geleneksel uygulamaların korunmasıyla bağlantılı olması nedeniyle folklor ve geleneksel kültür alanındaki çalışmalarla da doğrudan ilgili görülebilir. Nitekim 2003 Sözleşmesiyle ilişkilendirilebilecek ilk çalışmalar folklorun korunmasıyla ilişkili olarak yapılmıştır.

Folklor konusunda Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komitesi ve UNESCO bünyesinde yapılan çalışmalar özellikle söz konusu unsurlara farkındalığı artırmak açısından 2003 Sözleşmesiyle ilgili görülebilirse de folklorun *korunmasına* yönelik çalışmalar 1950'li yıllardan itibaren gelişmiştir. Bu yıllarda ilk olarak telif hakları aracılığıyla oluşturulacak koruma tartışılmıştır. 1972 Sözleşmesi'nin bu alanı düzenlememesinin de bir sonucu olarak Bolivya'nın önerisi etrafında farklı yöntemlerin araştırılması süreci başlamış; öncelikle alanın tanımlanmasına ve sınıflandırılmasına duyulan ihtiyacın görülmesi sonucunda çalışmalar bu yöne kaydırılmış ve Folklorun ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararının kabulüyle sonuçlanmıştır. Öte yandan Tavsiye Kararının üye devletlerce büyük oranda uygulanmadığının görülmesiyle, yeni düzenlemeler üzerinde durulmuştur. Folklor tanımının hukuki koruma açısından bazı engelleri görülerek yeni hukuki tanımlamalar değerlendirilmiş; Smithsonian Enstitüsünde düzenlenen toplantıda ve sonrasında konu güncel boyutlarıyla yeniden ele alınmıştır. 1972 Sözleşmesi açısından Uluslararası Koruma Kampanyalarının etkisine benzer şekilde “İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı” ve “Yaşayan İnsan Hazine Programı” ve iyi uygulama örnekleri olarak yaşayan mirasın korunmasına

yönelik bir sözleşmenin uygulanabilirliğini göstermiştir. Bu bilgi birikimi ve deneyim üzerine inşa edilen son uzman toplantıları akabinde 2003 Sözleşmesi'nin koruma çerçevesi oluşturulabilmiştir.

Dolayısıyla 2003 Sözleşmesi'nin ortaya çıkış süreci farklı platformlar ve konular altında yürütülen tartışmalardan doğmuş ve gelişmiştir. Çalışmanın devamında bu süreç, Sözleşme'nin oluşturduğu koruma çerçevesini tam olarak anlatabilmek ve koruma fikrinin gelişimini göstermek üzere, tartışmalarda öne çıkan fikirler üzerinden detaylandırılarak anlatılacaktır.

1. Telif Hakları Afrika Çalışma Toplantısı

Telif hakları aracılığıyla oluşturulacak koruma yöntemi gelişmekte olan ve yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin girişimleriyle gündeme gelmiştir.

1886 Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi ve 1952 yılında UNESCO bünyesinde kabul edilen Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi'ni³¹⁰ müteakip, özellikle ilerleyen yıllarda Afrika Ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla, bu ülkelere uygun yeni mevzuatın oluşturulmasına ve uluslararası uygulamalara entegre edilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

UNESCO Genel Konferansının on ikinci oturumunda telif hakları konusunda aldığı kararla, üye devletlerin ulusal telif mevzuatı geliştirmelerine destek olmak için

³¹⁰ UNESCO bünyesinde 6 Eylül 1952 tarihinde kabul edilen ve 16 Eylül 1955 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşme'ye Türkiye taraf değildir.

Genel Direktöre yetki vermiş; Afrika kıtası için Bern Birliği³¹¹ ile işbirliğinde Afrika Devletlerinin katılacağı bir çalışma toplantısı yapılmasını karara bağlamıştır.³¹²

1963 yılında “Telif Hakları Afrika Çalışma Toplantısı” (African Study Meeting on Copyrights) başlığıyla düzenlenen bu toplantı telif hakları üzerinden, kültürel mirasın henüz tanımlanmamış bir alanına, bu alanın özelliklerine ve korunmasına duyulan ihtiyaca işaret etmiştir.

Toplantıda dünyada telif hakkı üzerine yapılan genel sunumda telif hakkının iki özelliği; yazarların yaratıcılığının desteklenmesi ve telif hakkının *somut olmayan* varlığı³¹³ öne çıkarılmıştır.³¹⁴

Telif hakkının, insan düşüncesinin tezahürlerini koruyarak, ülkelerin kendi duygu, düşünce ve maneviyatlarını dünyaya aktarmalarına ve böylece uluslararası anlayışın geliştirilmesine katkı sağladığı uzmanlarca ifade edilmiştir.³¹⁵ Toplantıda söz alan delegeler, başta Afrika müziği ve sözlü gelenekleri olmak üzere, Afrika’nın üretimlerinin, ait oldukları kültürün teşviki ve desteklenmesi için gerekli olduğunu belirterek; korumaya yönelik acil bir soruna da dikkat çekmişlerdir: Pek çok Afrika ülkesinde ya da diğer ülkelerde bu üretimler izinsiz dağıtmakta ve yeniden üretilmektedir.

³¹¹ Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Berne Sözleşmesinin uygulanmasına yönelik çalışmaları yürütmek üzere kurulan birliktir.

³¹² UNESCO: Records of the General Conference Twelfth Session, UNESCO, Paris, 1962, s. 50.

Genel Konferansın aynı oturumuna Latin Amerika Devletleri için de toplantı düzenlenmesi önerildiyse de bu toplantının düzenlenmesi bütçesel gerekçelerle ertesi bütçe döneminde gerçekleştirilmek üzere ertelenmiştir. Bu nedenle kararın Latin Amerika ile ilgili kısmı çıkartılarak karar kabul edilmiştir. Bkz UNESCO (1962, Records of the General...), Annex, s. 198.

³¹³ Buradaki “*somut olmayan*” kullanımının 2003 Sözleşmesindeki kullanıma benzer olduğu değerlendirilmektedir.

³¹⁴ Réunion africaine d'étude sur le droit d'auteur, “Rapport présenté par M. l'Abbé Ntahokaja (Burundi) Rapporteur general”, Le Droit d'Auteur, No: 10, 1963, s. 251.

³¹⁵ Réunion africaine d'étude sur le droit d'auteur, s. 250-259.

Neredeyse tamamı okuma yazma bilmeyenlerce üretilen çalışmalar başta olmak üzere, folklor alanında benzer problemlerin pek çok Afrika ülkesinde yaşandığı; folklor üretimlerinin kötüye kullanıldığı; bu anlamda folklorik unsurlar hakkında yaşanan sıkıntıların dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir. Toplulukların ve yerel bağlamın mevzuatça dikkate alınması gerektiği ve farklı folklor ürünlerinin korunabilmesi için öncelikle sınıflandırılmaları ve kayıt altına alınmalarını teminen yöntem geliştirilmesi gerektiği de çıkarım ve çözüm önerileri olarak toplantıda dile getirilen diğer hususlar olmuştur.³¹⁶

Toplantı sonucunda kabul edilen Tavsiyelerde, folklorla özel bir başlık altında yer verilmiştir. Bu başlıkta Afrika'nın folkloru *engin kültürel mirası* olarak değerlendirilmiş; bu mirasın ilham kaynağı olduğu ve ekonomik gelişme potansiyeli bulundurduğu not edilmiştir. Mirasın Afrika halklarının çıkarlarına zarar getirecek şekilde sıklıkla istismar edildiği ifade edilerek bu mirasın bütünlüğünün korunması üzerinde durulmuştur. Söz konusu unsurların korunması ve mevcut uluslararası düzenlemeler hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: “*Mevcut haliyle uluslararası anlaşmalar eserlerini ihraç eden ülkelerin ihtiyaçlarına yöneliktir. Bu anlaşmaların, genel ve evrensel uygulama bulmaları için, Afrika kıtasının spesifik ihtiyaçları çerçevesinde yeniden düşünülmesi ve değerlendirilmesi gereklidir*”. Bu gerekçeyle, özellikle Bern Sözleşmesi'nde yapılacak yeni düzenlemeler için çalışmalara Afrika ülkelerinin davet edilmesi ve Afrika ülkelerinin çıkarlarını kendi folklorları konusunda koruma sağlayacak özel hükümlerin sözleşmeye ilave edilmek üzere değerlendirilmesi tavsiye edilmiştir.³¹⁷ Bu tavsiyenin sonucu olarak

³¹⁶ Réunion africaine d'étude sur le droit d'auteur, s. 251- 256.

³¹⁷ Réunion africaine d'étude sur le droit d'auteur, s. 258-259.

Stockholm Fikri Mülkiyet Hakları Konferansı gündemine folklorun düzenlenmesi sorusu eklenmiştir.

2. Stockholm Konferansı

Tavsiyelere uygun olarak, Berne Sözleşmesi'ni revize etmek üzere 1967'de düzenlenen "Stockholm Fikri Mülkiyet Hakları Konferansı" (Intellectual Property Meeting of Stockholm) folklorun Sözleşme'de düzenlenmesi konusunu gündemine almış ve ayrıntılı şekilde tartışmıştır. Konferansta yürütülen tartışmalar telif sistemi içinde folklorun korunmasını sağlamaya odaklanmış ve bu nedenle olumlu ve olumsuz yanlarıyla telif sisteminin folklorun korunmasına uygunluğunu değerlendirme imkânı yaratmıştır. Konferansın sonuç belgesinde kabul edilen düzenleme folklorun korunması için yöntem geliştirmeye yönelik ilk girişim olması açısından önemlidir.³¹⁸ Bu nedenle aşağıda konferansta yürütülen tartışmalar özetlenmektedir.

Hindistan tarafından sunulan karar tasarısıyla Berne Sözleşmesi'nin 2. ve 7. maddelerinde değişiklik önerilmiştir. Hindistan önerisi, daha önce yapılan bir toplantı kararına³¹⁹ atıfla, folklor eserlerinin bir grup belirlenmemiş eser sahibinin yaratıcı çabasını temsil ettiğini; bu nedenle sadece anonim değil aynı zamanda ortak eser olarak değerlendirilmesi gerektiğini temel almaktaydı. Bu gerekçeyle öneri, folklor eserlerinin Sözleşme'de koruma altına alınanlar arasına eklenmesini düzenlemekteydi.

³¹⁸ Samantha **SHERKIN**: "A Historical Study on the Preparation of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore", Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment, Peter SIETEL(ed), Centre of Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, Washington, 2001, s. 42-56.

³¹⁹ 1967 yılında düzenlenen Doğu Asya Telif Hakları Seminerinde alınan kararlara. Bkz **WIPO**: Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm 11 to July 14 1967 Vol. II, WIPO, Cenevre, 1971, s. 838.

Önerinin folklorun korunmasına yönelik kısmı delegeler arasında destek bulurken, yöntem olarak farklı fikirler ortaya atılmıştır: Kimi delegelerce özü itibariyle tanımlanabilir eser sahiplerinin haklarını korumaya yönelik bir sözleşme olan Berne Sözleşmesi'nde yapılacak değişikliğin amaca uygun olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca, 50 yıllık koruma süresinin yaratacağı kısıt üzerinde durulmuştur. Devletin söz konusu eserlerin sahibi kabul edilmesi durumunda eğitsel ve bilimsel çalışmalar için ne türden bir izin düzenlemesi yapılacağı sorusu gündeme getirilmiş; yapılacak düzenlemenin eğitsel ve bilimsel izinler için bir çeşit teminatı da içermesi üzerinde durulmuştur. Folklor eserlerinin diğer eserlerden ayrılacak bir bütün oluşturup oluşturulmadığı sorulmuştur.³²⁰

Bu tartışmalar akabinde Çekoslovakya eser sahibini tanımlayan 15. maddede revize önermiştir. Önerinin açıklamasında birçok kişinin, çok sayıda gelişmekte olan ülkenin kültürel mirasını teşkil eden folklorun korunmasını gerekli gördüğü; ancak bu türden bir düzenlemenin Berne Sözleşmesi'nin diğer düzenlemeleriyle uyumlu olması gerektiği anlatılmıştır. Öneriye göre bu nedenle folklor üretimlerinin Sözleşme tarafından korunan sanatsal üretimlerle ortak olan özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Folklor üretimleri Sözleşme'de tanımlanan sanatsal üretimlerden ayrı bir kategori oluşturmayacak; öte yandan bu üretimlerin ortak karakteristikleri anonim eserler olmaları olduğu için tek bir yazar ya da yayıncı tarafından temsil edilemeyecekti. Bu üretimlerin yazar ya da yayıncı tarafından temsili söz konusu olmadığından Sözleşme'nin 15. maddesi kapsamında korunamayacak olan eserler için bir devlet kurumunun temsilci olarak

³²⁰ WIPO, s. 876-878.

belirlenmesi ve bu kurumun söz konusu folklor üretimlerini korumakla görevlendirilmesi önerilmektedir.

Öneriye cevaben şu hususlar gündeme getirilmiştir:

- Folklor ürünleri belirli yazarlarca değil halk tarafından yaratılmaktadır. Bu nedenle özel bir rejime tabi olmalıdır; ancak bu durumda da koruma, eserleri değil eserlerin istismarını engellemek için sağlanmalıdır.
- Doğrudan gelenekten türeyen eserlerle folkloru temel alan eserler arasında ayrıma gidilebilir; birinci kategorideki eserler için Sözleşme'nin 7. maddesi gereği koruma sağlanmayabilir; zira yazarın ölümünün üzerinden 50 yıl geçmesinin makul varsayım olduğu durumlarda koruma yükümlülüğü bulunmamaktadır.
- Folklor ürünlerinin tamamı anonim değildir. Folklor bir kabilenin, ailenin ya da bireyin üretimi olabilir³²¹; folklor tanımı ülkeden ülkeye farklılık gösterir ve folklor aynı zamanda unutulmuş ancak bir aile ya da grubun münhasır mülkü olabilecek eserler olarak da değerlendirilebilir.
- Koruma için folklor zaman olarak hangi aralığı temsil edecektir? Büyük sanat eserleri statüsünde eserler için koruma açısından sorun yaşanmayabilir. Ancak kimi ülkeler için folklor çağdaş, yaşayan bir olgudur ve somut bir forma sokulması mümkün olmayan yeni üretimleri de kapsamaktadır. Söz konusu üretimler ancak bir çeşit kayıtlı somutlaştırılabilir; bununla genellikle yabancılar tarafından yapıldığı hatırlanmalıdır.

³²¹ Topluluk, grup ve birey üretiminden bahsetmesi nedeniyle 2003 Sözleşmesinin mevcut tanımıyla benzerlik göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

- Çağdaş yazarların da folklor eserleri olabilir; ayrıca eser sahibi bilinen folklor eserleri de mevcuttur. Bu çerçevede eser sahibi bilinen eserlere genel hükümler mi uygulanacaktır? Berne Sözleşmesi'nde folklor dışında kalan anonim üretimler için düzenlemeler bulunduğundan folklorla özel düzenlemenin gerekliliği sorgulanabilir. Esas vurgu bir ülkenin mirasının istismarının önüne geçmekte olmalıdır.
- Benzer şekilde, kültürü birden fazla ülkeden gelen ve yerleşen insanların getirdikleri üzerine kurulan ülkeler açısından folklorun kime veya hangi ülkeye ait olduğunun sorgulanamayacağı durumlarda koruma tanımı nasıl yapılacaktır? Bir ülke tarafından kendine ait olarak tanımlanan bir üretimin başkalarının o ülkeye ait olarak tanınmaması durumu dikkate alınarak makul sayıda insanca kabul edilme gibi bir kuralın uygulanması gerekecektir.³²²

Tartışma sonucunda, kabul edilen taslak metinde “*tanımlaması oldukça zor olan folklor sözcüğü kullanılmamış*”³²³; bunun yerine folklor eserlerinin, tanım olarak, sahibi bilinmeyen eser olduğu prensibi kabul edilmiştir³²⁴. Bu nedenle metin, “*folklor eserleri*” (works of folklore) yerine “*eser sahibinin kimliği bilinmeyen eserler*” (works for which the identity of the author is unknown) ifadesini tercih etmiştir.³²⁵ Koruma için; eserin basılmamış olması, yazarının bilinmiyor olması³²⁶ ve eser sahibinin belli bir ülke vatandaşı olduğunu gösterir yeterli zeminin bulunması koşulları bir arada aranmaktadır.

³²² WIPO, s. 913-915.

³²³ WIPO, s. 1173.

³²⁴ WIPO, s. 917.

³²⁵ WIPO, s. 917.

³²⁶ Anonim terimi özellikle kullanılmamıştır. Toplantıda bilinmeyen eser sahibi ve anonim eser ifadeleri arasındaki ilişki, birleştiği ve ayrıldığı alanlar ve bunların sonucunda uygulanacak koruma yöntemleri ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Örneğin bkz WIPO, s. 914-918 ve 1173.

Koşulların tamamının sağlanması durumunda söz konusu ülkenin yetkilendireceği kurumun eser sahibinin haklarını korumak üzere Berne Birliği nezdinde harekete geçebileceği kabul edilmiştir. Böylece eser sahibi bilinmeyen ve basılı olmayan eserlerin, ilgili ülke tarafından yetkilendirilecek bir otorite tarafından korunması, uluslararası düzeyde kabul edilmiştir. Bu düzenleme Berne Sözleşmesi'nin özüne uygun olacak şekilde ve folklor üretimlerinin korunmasına yardımcı olacağı düşünülerek kabul edilmiştir. Düzenleme folklorun korunması için yöntem geliştirmeye yönelik uluslararası niyeti gösterir tek yasama tarihidir.³²⁷ Öte yandan bu düzenlemenin genel niteliği ve üretime yönelik oluşu göz önünde tutulduğunda insanlığın mirası olarak tanımlanan öğelerin, tüm boyutlarıyla korunmasına yeterli olmadığı görülmüştür.

Gerek Stockholm Konferansı kararları gerekse UNESCO ve BIRPI'nin³²⁸ çalışmaları hakkında UNESCO Genel Konferanslarında yapılan görüşmeler, bir yandan folklorun korunmasına yönelik yaklaşımın UNESCO Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi'ne de yansıtılacak şekilde Sözleşme'nin revize edilmesini; diğer yandan folklorun telif hakları dışında kalan boyutlarıyla da korunmasını UNESCO'nun gündemine taşımıştır. Genel Konferans on dördüncü³²⁹, on beşinci³³⁰, on altıncı³³¹ ve nihayet 1972 Sözleşmesi'nin kabul edildiği on yedinci oturumlarında, özellikle Evrensel

³²⁷ SHERKIN, s. 43.

³²⁸ Fikri Mülkiyetin Korunmasına İlişkin Birleşmiş Uluslararası Büro (The United International Bureaux for the Protection of Intellectual Property - BIRPI). BIRPI, Paris ve Berne Sözleşmelerinin sekretaryalarının birleşmesi sonucunda oluşturulmuş ve daha sonra Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'ne (WIPO) dönüşmüştür.

³²⁹ Kararları için bkz UNESCO (1967, Records of the...), s. 74.

³³⁰ Kararları için bkz UNESCO (1969, Records of the...), s. 66.

³³¹ Kararları için bkz UNESCO: Records of the General Conference Sixteenth Session, UNESCO, Paris, 1971, s. 63-64.

Telif Hakları Sözleşmesi'nde olası revizeler hakkında Genel Direktörden alınan raporları ve diğer çalışmaları değerlendirmiştir. Öte yandan, 17. Oturumda kabul edilen ve yukarıda ayrıntılı olarak anlatılan 1972 Sözleşmesi de, folklorun tüm boyutlarıyla korunmasına yönelik bir koruma sistemi getirmemiştir. Bu ise, folklorun korunması ihtiyacının daha net ve ısrarlı dile getirilmesinde etkili olmuştur.

3. Bolivya Teklifi

1972 Sözleşmesi'nin kabulünden yaklaşık altı ay sonra, 1973 yılında Bolivya Hükümeti UNESCO'ya halk sanatları ve dünyanın çeşitli milletlerinin kültürel mirasını korumaya yönelik uluslararası anlaşma³³² teklifini sunmuştur.

Bolivya teklifi, telif hakları alanında kabul edilen anlaşmalara ve UNESCO bünyesinde kültürün korunmasına yönelik olarak kabul edilen belgelere atıfla, tüm bu belgelerin somut objeleri korumayı amaçladığı ve *hâlihazırda yoğun gizli ticarileştirme ve ihraca konu olan, müzik ve dans gibi ifade formlarını korumadığını* vurgulamıştır. Bu türden ticarileştirmeninse, geleneksel kültürler için yıkıcı bir süreç olduğu belirtilmiştir. Sözleşme süreçleri açısından önemli olan teklifin gerekçesinde şu ifadelere yer verilmiştir:

Halk sanatları her insanın geleneksel kültürüne ait olduğundan, insanlığın geleneksel mirasının bir parçasını oluşturur. Bu nedenle ulusal ve uluslararası düzeyde koruma önlemlerine konu olmalıdır.

İnsanlığın kültürel mirasının korunması için UNESCO tarafından kabul edilen uluslararası anlaşmalar açısından halk sanatlarıyla ilgili somut hiçbir şey bulunmamaktadır. Her ne kadar tavsiye kararındaki kültürel varlık tanımı kültürel, tarihi ve arkeolojik varlıklar, etnolojik belgeler vb.nin korunmasını şart koşsa da, esas öncelik arkeolojik ve plastik sanat

³³² UNESCO, Proposal for International Instrument for the Protection of Folklore, UNESCO, Paris, 1973.

boyutlarına verilmektedir; insanların kültüründe önemli bir unsur olan ve - özellikle müzik, dans ve halk sanatı açısından - revalorize edilen ve tüketici pazarında hızla yer kazanan halk sanatı unsurları hakkında belirgin hiçbir şey söylenmemektedir.

Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi bireylerin yaratıcı eserlerini korumaktadır. Ancak kolektif ve anonim eserlerin, mevcut ve devam eden folklorik yaratımın korunmasını sağlamak için şu ana kadar hiçbir adım atılmamıştır.

UNESCO tarafından kabul edilen uluslararası anlaşmalar artık arkeoloji ve plastik sanatlar gibi alanlarda anonim eserler için koruma sağlamaktadır ancak sadece somut objelerin bunun yapılması için uygun olduğu düşünülmüştür. Müzik ve dans gibi zaman ve mekânda geçici ancak günümüzde en yoğun izinsiz ticarileştirme ve ithal konusu olan sanatsal ifade formları için, bunların devletlerin kültürel mirasını teşkil ettikleri gerçeğine rağmen, koruma sağlanmamaktadır.³³³

Bolivya teklifi, yukarıda anılan gerekçelerle UNESCO'dan 3 konuda eyleme geçmesini talep etmekteydi:

1. Kolektif veya anonim kaynaklı olan ve taraf devletin ülkesinde geleneksel hale gelen ya da geleneksel olarak kabul edilen kültürel ifadelerin, söz konusu devletin mülkiyetinde sayıldığıнын, UNESCO Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi'ne ek protokolle UNESCO tarafından deklare edilmesi;
2. Halk sanatlarının korunması, teşviki ve yayılmasını düzenleyen bir uluslararası anlaşmanın imzalanması;

³³³ UNESCO (1973, Proposal for International...), s. 4-5.

3. UNESCO Evrensel Telif Hakları Sözleşmesiyle Hükûmetler Arası Komitesine tanınan yetkilerin, yukarıda anılan ek protokolle ilişkili olarak ortaya çıkabilecek sorunların çalışılmasını kapsayacak şekilde genişletilmesi.³³⁴

Bolivya'nın teklifi UNESCO Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi Hükûmetler Arası Komitesi ve Berne Sözleşmesi'nin uygulanmasından sorumlu Yürütücü Komitesine havale edilmiş; adı geçen Hükûmetler Arası Komitenin aynı yıl gerçekleşen oturumunda görüşülmüştür.

4. Telif Hakları Hükûmetler Arası Komitesi

Teklifi görüşen UNESCO Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi Hükûmetler Arası Komitesinde, üyelerce öncekilere benzer görüşler öne sürülmüştür:

- Kökü çok olan kültüre sahip bir ülkede folklorun bu köklerden hangisine sahip olduğunu tespit etmenin güçlüğü³³⁵ nedeniyle, folklorla ilişkin bir düzenleme iç hukuka dâhil edilemeyecektir.
- Folklorun *bireylerin kimliğini korumada* önemi bulunmaktadır. Folklor eserlerinin uluslararası korunması, tespit edilen çok sayıda olumsuz örnek nedeniyle aciliyet kazanmıştır.³³⁶
- Folklorun uluslararası düzeyde korunması gerekmektedir; bununla birlikte bazı ilave çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin olası düzenlemelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yazarların bu kültür kaynağına erişimine

³³⁴ UNESCO (1973, Proposal for International...), Annex A, s. 1.

³³⁵ UNESCO: Intergovernmental Copyright Committee, Twelfth Session Paris December 1973, Report Submitted by the Secretariat and Adopted by the Committee, UNESCO, Paris, 1974 s. 17.

³³⁶ UNESCO (1974, Intergovernmental Copyright Committee...), s. 17.

nasıl etki edeceğinin araştırılması gereklidir.³³⁷ Uygulamada ortaya çıkabilecek sorular da araştırılmalıdır: Hak sahibi gelişmekte olan ülkelerle mi sınırlanacaktır; bu halde gelişmekte olan ülke tanımı neye göre yapılacaktır; folklorun kaynağı nasıl tespit edilecektir; hâlihazırda hak sahibi olanların hakları nasıl yorumlanacaktır; korumanın kapsamı nasıl belirlenecektir; önerilen kültürel varlıklar kaydının oluşturulmasındaki güçlüklerin üstesinden nasıl gelinecektir ve bunun mali sonuçları neler olacaktır?³³⁸

Tartışmaların sonucunda Komite UNESCO Sekreteryasından konuyu ve yöneltile soruları inceleyen bir rapor hazırlaması talebinde bulunmuştur. Bahse konu rapor Berne Sözleşmesi Yürütücü Komitesi³³⁹ ve Telif Hakları Hükûmetler Arası Komitesinin iki yıl sonraki ortak oturumunda tartışılacak şekilde 1975 yılında hazırlanmış ve sunulmuştur.

5. Folklorun Korunması UNESCO Raporu ve Komiteler Ortak Oturumu

UNESCO tarafından hazırlanan rapor, Berne Sözleşmesi Yürütücü Komitesi ve UNESCO Telif Hakları Sözleşmesi Hükûmetler Arası Komitesinin 1975 yılı Aralık ayında gerçekleşen ortak oturumunda değerlendirilmiştir. Raporu toplantıda özetleyen UNESCO temsilcisi folklorun korunmasını sağlayacak bir sistemi oluşturmanın ilk aşamalarını bir yandan folklor kavramının derinlikli olarak incelenmesi; diğer yandan folklor başlığı altında yer alan unsurların ifade kategorileri oluşturacak karakteristik

³³⁷ UNESCO (1974, Intergovernmental Copyright Committee...), s. 18.

³³⁸ UNESCO, (1974, Intergovernmental Copyright Committee...), s. 18.

özelliklerinin belirlenmesi olarak tanımlamıştır. Koruma konusunda ise fiziki koruma yani muhafaza (preservation) ve fiziki koruma için sağlanacak hukuki koruma arasında ayırım yapılması gerektiğini belirtmiştir.³⁴⁰ Gerek UNESCO tarafından hazırlanan raporda gerekse UNESCO temsilcisinin açıklamasında ifade edilen; folklor unsuru olarak tanımlanacak unsurun, varlığını devam ettirmesi için alınacak önlemlerin başlı başına bir konu olduğu; hukuki korumanınsa buna bağlanacak nitelikte sağlanabileceği olarak özetlenebilir. Diğer bir ifadeyle tek başına hukuki koruma yeterli olmayacaktır. Bu unsurların korunması için öncelikle tanımlanması; sınıflandırılması ve doğalarına uygun koruma yöntemlerinin geliştirilmesi gerekecektir. Hukuki koruma, bu özellikler belirlendikten; hukuki korumaya konu olacak kapsam ve nitelik ortaya çıktıktan sonra sağlanabilecek ve işlevsel olabilecektir.

Toplantıda folklorun korunması gerekip gerekmediği sorusu hakkında ise söz alan delegelerin tamamı korumanın gerekli olduğu görüşünde mutabık kalmışlardır.³⁴¹ Kimi delegelerce önlem alınması acil bir mesele olarak vurgulanırken; kimilerince meselenin sadece gelişmekte olan ülkeleri değil, bütün ülkeleri ilgilendirdiği üzerinde durulmuştur.³⁴²

Uygun koruma çerçevesi hakkında da farklı görüşler bildirilmiştir. Bu bağlamda, uluslararası korumanın gerçekçi olmadığı ve Berne Sözleşmesi'nin ötesinde bir korumanın sağlanabilmesinin şüpheli olduğu kimi delegelerce ifade edilirken kimilerince

³⁴⁰ **Executive Committee of the International Union for the Protection of Literary and Artistic Works (Berne Union), Geneva, 10 to 16 December 1975, "Report Submitted by the Secretariat and Adopted by the Committee", Copyright, February 1976 No: 2, s. 50-51.**

³⁴¹ **Executive Committee of the International Union for the Protection of Literary and Artistic Works (Berne Union), Geneva, 10 to 16 December 1975, s. 51.**

³⁴² **Executive Committee of the International Union for the Protection of Literary and Artistic Works (Berne Union), Geneva, 10 to 16 December 1975, s. 51.**

lkelerdeki uzmanların hangi unsurların folklor mirasına ait olduğunu belirleyebileceği ve bu nedenle folklorun tanımlanmasının çözülemez bir mesele olmadığı belirtilmiştir. Başkalarınca koruma çerçevesinin nasıl belirleneceğinden bağımsız olarak folklor unsurlarının tespiti ve genel koruma kriterlerinin belirlenmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Tek başına hukuki korumanın sorunu çözmeyeceği; folklorun karşılaştığı kötüye kullanım türlerinin listesinin yapılmasına ihtiyaç olduğu da öne srlmştir.³⁴³

Meselenin esasen *kültürel* olduğu, telif hakları alanının dışına taştığı ve bu nedenle de Komite yetkisini aştığına ilişkin görüş ise 10 ye devlet ile 4 gözlemci ve uluslararası örgüt temsilcisi tarafından dile getirilmiştir.³⁴⁴

Dolayısıyla Komiteler, daha kapsamlı bir çalışmayı yürütebilmesini teminen UNESCO Kültür Sektörüne konuyu havale etmiştir. Konunun telif hakları konusuyla bağlantısını da göz önünde tutan Komiteler, gelecek oturumunda gelişmeleri değerlendirmek üzere de konuyu gündemlerine eklemişlerdir.³⁴⁵

UNESCO tarafından konunun daha kapsamlı alışılmasıysa folklorun hukuki korunması konusunda düzenlenen uzman toplantısıyla sağlanmıştır.

³⁴³ **Executive Committee of the International Union for the Protection of Literary and Artistic Works (Berne Union)**, s. 51-52;

³⁴⁴ Hkmetler Arası Telif Hakları Komitesinin 18, Berne Szleşmesi Yürütücü Komitesininse 16 yesi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO: Intergovernmental Copyright Committee**, Geneva 10 to 16 December 1975, Report Submitted by the Secretariat and Adopted by the Committee, UNESCO, Paris, 1975, s. 17.

³⁴⁵ **UNESCO** (1975, Intergovernmental Copyright Committee...), s. 52.

6. Tunus Toplantısı

Genel Konferansın on dokuzuncu oturumunda alınan karar³⁴⁶ gereği UNESCO Folklorun Hukuki Korunması Tunus Uzman Toplantısı (Committee of Experts on the Legal Protection of Folklore) 11-15 Temmuz 1977’de Tunus’ta gerçekleştirmiştir.

Toplantının çalışma belgesi üzerinde çalışılması gereken temel konuları 5 başlık altında belirlemiştir: Folklorun tanımı, tespiti, korunması, muhafazası ve istismarı. Bu konuların bir bütün olarak ve birlikte değerlendirilmesinin, *tatmin edici bir çözüm* için gerekli olduğu belgede ifade edilmiştir.³⁴⁷

5 temel konu üzerinden farklı boyutlarıyla folklorun korunmasını ele alan toplantının çıkarımları şöyle özetlenebilir³⁴⁸:

- Folklorun tanımlanmasında farklı yaklaşımlar bulunduğu bilinmektedir.

Bunlar da dikkate alındığında; “*folk*”(halk) ve “*lore*”(bilim) sözcüklerinden oluşan terimin her iki sözcüğü de tanımlaması nedeniyle birden fazla anlama gelebileceği görülecektir.³⁴⁹ Bu nedenle folkloru belirlemenin en iyi yolu özelliklerini tanımlamak olacaktır. Folklorun temel özellikleriyse kişisel olmama³⁵⁰, geleneksellik³⁵¹ ve sözlülük³⁵² olarak tanımlanabilir.

³⁴⁶ UNESCO: Records of the General Conference Nineteenth Session, UNESCO, Paris, 1977, s. 60.

³⁴⁷ UNESCO: Committee of Experts on the Legal Protection of Folklore Study of the various aspects involved in the protection of folklore, UNESCO, Paris, 1977, s. 16.

³⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz UNESCO (1977, Committee of Experts on the Legal...).

³⁴⁹ Örneğin; “*folklore*” sözcüğüyle kastedilen insanlar hakkında elde edilen bilgi midir; yoksa insanların dünya ve doğa hakkında edindiği bilgi midir?

³⁵⁰ “*Impersonal*”. Kolektif olma. İnsanların tercihleri sonucunda onları bir arada tutma özelliğini gösterme.

³⁵¹ “*Traditional*”. Belirli, kalıplaşmış (davranış) biçimleriyle aktarılma. Toplulukta herkesle ortak fikir ve düşüncelerin aktarımı. Yaratım değil koruma ve aktarma amacını taşıma.

³⁵² “*Oral*”. Dönüşüme açık olma ve aktarım yoluyla geleceğe taşınma. Ürüne değil sürece önem verme. Folklorun sözlü olma özelliği gereği “son” olarak tanımlanabilecek, bitmiş bir ürün bulunmamakta, her zaman daha eski bir uygulamaya bu nedenle rastlanabilmektedir.

- Folkloru teşkil eden kategorilerin tespiti için kurallar belirlenmelidir ve folklorun sınıflandırılması için farklı folklor unsurlarının listelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.
- Folklorun özellikleri dikkate alınarak; tehdit olan ve olmayan durumlarda korunması gerekmektedir. Sözlü, geleneksel ve kolektif özellikteki folklorun korunması; doğası gereği yaşayan, aktarılan ve dönüşebilen bir kültürel miras olması nedeniyle, farklı bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu nedenle folklorun korunması için; hem kendi koşulları içinde aktarılmasını ve varlığını sürdürebileceği ortam ve koşulların güvenceye alınmasını sağlayan, hem de uygunsuz kullanım, istismar ya da ticarileşme gibi tehditlerin önüne geçmek üzere tedbir alınmasını öngören bir sistemin kurulması gereklidir.³⁵³
- İstismar konusunda ise iki soru öne çıkmaktadır: Folkloru kullanan ticari sistemi kontrol etmek ve bu sistem hakkında açık ve net bilgi edinmek mümkün müdür? Folklorun *menşe ülkelerine* faydadan pay vermek ya da folklorun kullanımından doğan kazançlara katılım sağlanması mümkün müdür?

Bu soruların cevaplanabilmesi için söz konusu ticari sistemin doğasının incelenmesi ve bunun için de temel ekonomik bölgelerin ya da ülkelerin araştırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

³⁵³ Metinde folklor için hem *koruma* (*preservation*) hem *muhafazadan* (*conservation*) bahsedilmektedir. *Koruma* fikrinin, bir tehdidin varlığını ima ettiği *muhafazanın* ise bu tehdidi barındırmadığı anlatılmıştır. Yani folklorun korunması için yaşayabileceği ortam ve koşulların da güvenceye alınması gerekmekte, bu nedenle kültürel miras olarak tanımlanan diğer unsurlardan farklılaşmaktadır. Zira folklor unsurları için sözlü olmaktan kaynaklı, aktarımın kesilmesi durumunda kaybolma olasılığı bulunmaktadır.

- Folklor için yukarıda anlatılanlar çerçevesinde kurulacak koruma sisteminin nispeten (relatively)³⁵⁴ de olsa bağlayıcı bir yasal çerçeveye oturtulması gereklidir. Aksi takdirde folklorun tanımlanması, korunması ve muhafazasına yönelik çabaların, açık ticari gerçekler hakkında bilgi sahibi olunmaması nedeniyle boşa gidecektir.³⁵⁵

Bu son çıkarımın toplantının iki önemli sonucundan biri olduğu söylenebilir. Toplantının belki de en önemli sonucuysa meselenin tek başına telif hakları alanının dışına taşıdığı ve kültürel boyutlu olduğunu teyit etmesidir.

Tunus toplantısının sonuçları Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi Hükûmetler Arası Komitesi ve Berne Sözleşmesi Yürütücü Komitesince ortak toplantıda görüşülmüş; belgenin çıkarımları genel olarak benimsenmiştir.³⁵⁶ Tartışmanın içeriğine yönelik olarak şunlar üzerinde durulmuştur:

- Korunması istenen unsurlar gelişmekte olan ülkelere özgü değildir; bu nedenle de söz konusu unsurların folklor yerine *kültürel miras* olarak anılması uygun olacaktır.
- Folklorun korunması için oluşturulacak hukuki çerçeve, mevcut yasal çerçeveye folklorun dâhil edilmesi üzerinden oluşturulmamalıdır. Tek başına telif hakları üzerinden yasal çözüm de aranmamalıdır. Zira konunun çok disiplinli doğası yasal koruma açısından da geçerlidir. Bu bağlamda ayrıca,

³⁵⁴ UNESCO (1977, Committee of Experts on the Legal...), s. 16.

³⁵⁵ UNESCO (1977, Committee of Experts on the Legal...), s. 16.

³⁵⁶ UNESCO: Second Session of the Committee of the 1971 Convention Report Submitted by the Secretariat and Adopted by the Committee, UNESCO, Paris, 1977, s. 28-30.

ulusal düzeyde yasal koruma için farklı hukuk disiplinlerinin araştırılması; uluslararası düzeyde de menşe adı, haksız rekabet, telif hakları ve komşu haklar gibi konuların incelenmesi gereklidir. Bunun yanı sıra, “korumaya yönelik çok sıkı bir hukuki çerçeve belirleyerek bu mirasın gelişimine engel olma tehlikesi” de bulunmaktadır.

Meselenin *bütününün* telif hakları konusunu aştığını kabul eden Komiteler, diğer yandan özel bazı sorunların çözümünde telif hakları kullanılabileceğinden konuyu değerlendirmeye devam etmeye karar vermişlerdir. Bu bağlamda meselenin genel itibariyle disiplinler arası yaklaşımla UNESCO Sekretaryası tarafından araştırılması; telif hakları boyutunun incelenmesi durumlarında WIPO’nun da ilişkilendirilmesi gerektiğini kararlaştırmışlardır.³⁵⁷

Komitelerin ortak toplantıları ve UNESCO tarafından hazırlanan raporlarla konunun incelenmesi telif hakları sahasından daha geniş ve çok disiplinli bir çerçeveye taşınmıştır. Bundan sonraki dönemde farklı yaklaşım ve projelerle olası çözümler araştırılmış; bir yandan da WIPO ortaklığında telif boyutu üzerinde çalışmaya devam edilmiştir. Telif ve folklorun korunmasına yönelik ortak çalışmalar için 1979 yılında WIPO ve UNESCO arasında işbirliği anlaşması imzalanmış; telif boyutu dışında kalan ve bu kültürel mirasın korunmasına yönelik diğer konuları araştırmak üzere yürütülen çalışmalar ise UNESCO önderliğinde ve kurum bünyesinde sürdürülmüştür.

1978’de düzenlenen UNESCO Yirminci Genel Konferansı kurumun çalışma programına *uluslararası düzeyde folkloru koruma sağlamanın yollarını belirlemeye*

³⁵⁷ UNESCO (1977, Second Session of the Committee...), s. 30.

yönelik faaliyetleri dâhil etmiştir.³⁵⁸ Bu kararın uygulanması için Genel Direktör 1979'da üye devletlere folklorun korunmasına ilişkin mevcut durumu tespit etmek üzere anket göndermiştir.

7. UNESCO Üyesi Devletlerde Folklorun Korunmasına İlişkin Anket

UNESCO Genel Direktörü tarafından 31 Ağustos 1979 tarihli sirkülerle üye devletlere gönderilen anketle (questionnaire) Tunus Toplantısında belirlenen beş temel konu hakkında üye devletlerden bilgi talep edilmiştir.

Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 71 üye devlet³⁵⁹ tarafından ankete verilen yanıtlar pek çok başlık için değişkenlik göstermiş; ancak folklor unsurlarının kültürel miras sayılması ve hukuk sistemi tarafından korunması gerektiği konusunda, anketi yanıtlayan devletlerin büyük çoğunluğu mutabık kalmıştır.

Yine çoğu ülkede folklor eserleri üzerinden ticari fayda sağlanması konusunda yasal düzenleme bulunmadığı; diğer yandan folklor unsurlarını içeren envanterlerin (inventory) ve farklı folklor unsurları hakkında bilgiyi merkezileştiren kayıtların (register)³⁶⁰ olduğu sonucuna varılmıştır. Yani unsurların tespiti açısından listeleme uygulamaları bulunduğu görülmüştür. Kayıtların varlığına pek çok ülkede rastlansa da bu

³⁵⁸ UNESCO: Approved Programme and Budget for 1979-1980, Paris, 1979, s. 487.

³⁵⁹ Afganistan, Arnavutluk, Arjantin, Avusturya, Avustralya, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Şili, Kolombiya, Çekoslovakya, Kuzey Kıbrıs Rum Kesimi, Cezayir, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Finlandiya, Fransa, Demokratik Almanya, Federal Almanya, Gana, Yunanistan, Gine, Honduras, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Irak, İrlanda, İtalya, Fildişi Sahilleri, Jamaika, Japonya, Kuveyt, Lüksemburg, Malta, Moritanya, Meksika, Monako, Nikaragua, Nijer, Nijerya, Norveç, Pakistan, Panama; Papua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Polonya, Portekiz, Katar, Kore, Romanya, San Marino, Singapur, Libya (Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya), Sri Lanka, Sudan, İsveç, İsviçre, Tayland, Türkiye, Ukrayna (Ukrainian Soviet Socialist Republic), Birleşik Krallık, Yukarı Volta (Upper Volta), Venezuela, Yugoslavya, Zaire, Gabon. Bkz UNESCO: Committee of Governmental Experts on the Safeguarding of Folklore (UNESCO House 22-26 February 1982) Study of the Measures for Preserving Folklore and Traditional Popular Culture, UNESCO, Paris, 1982, s. 2 ve Annex II.

³⁶⁰ UNESCO (1982, Committee of Governmental Experts...), s. 10.

uygulamayı genel kural haline getirmek üzere düzenleme yapılmasının ulusal otoritelere yardımcı olabileceği de ifade edilmiştir. Dünya Miras Sözleşmesi'ndekine benzer ancak üstün evrensel değer niteliği aramaksızın *çevrelerinden ayrılamaz ve karakterine katkı sağlayan unsurlardan oluşan*³⁶¹ bir listenin Bolivya önerisi de dikkate alınarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir.

Üzerinde uzlaşa bulunmayan hususlar ise temel hatlarıyla folklor unsuru sayılmak için taşınması gereken özellikler; folklorun kaynakları ve kökeni; folklor tanımında dikkate alınan diğer unsurlar olarak sıralanabilir.

Folklor tanımında spesifik olarak dikkate alınan bir özellik olup olmadığı sorusuna devletlerce verilen cevapların tanımın gelişimi açısından önemli olduğu söylenebilir. Zira bu soruya yanıt olarak devletlerce folklorun kolektif hafıza özelliği, unsurun sosyal uyumu sağlamadaki gücü, topluluğa ait olma hissi olarak yansıyan vicdan duygusu yaratma, unsurun bölgeselliği ya da bölgesel spesifikliği (regional specificity), unsurun işlevselciliği (functionalism), unsurun kimliğini korurken bir zaman periyodunda gelişmesi, yaratımın kolektif doğası ve kırsal karakteri³⁶² öne çıkarılmıştır. İlerleyen yıllarda bu yanıtlardan yola çıkarak tanımın geliştirildiği ve bunların 2003 Sözleşmesi'nde koruma çerçevesi için esas alınan somut olmayan kültürel miras tanımında etki bıraktığı görülmektedir.

8. Folklorun Korunması Hakkında Ön Çalışma Kararı

Anket sonuçlarının değerlendirilmesini müteakip, UNESCO'nun 1980 tarihli Yirmi Birinci Genel Konferansı, konunun artan öneminin de bir sonucu olarak ilk defa “Folklorun Korunması Hakkında Ön Çalışma” başlıklı kararı kabul etmiştir. Kararda

³⁶¹ UNESCO (1982, Committee of Governmental Experts...), s. 20.

³⁶² UNESCO (1982, Committee of Governmental Experts...), s. 7.

*toplulukta üyeliği tanımlayan unsur ve bir kültürel mirasın baskın faktörü olarak folkloru atfedilen dikkate değer önem hatırlatılarak; folklorun varlığı ve gelişimini güvenceye almak ve folkloru bozulma riskine karşı korumak üzere tasarlanmış önlemlerin gerekli olduğu değerlendirilmiştir*³⁶³. Kararla Genel Konferans, UNESCO Genel Direktörünü, meselenin uluslararası düzeyde regülasyonuna imkân sağlayabilecek şekilde folklorun korunmasının teknik ve hukuki boyutlarını değerlendiren bir rapor sunmaya davet etmiştir³⁶⁴. Kararın eylem planıysa meselenin telif boyutu ve diğer boyutlarının tartışılacağı iki hükûmetler arası toplantı ve telif hakları boyutunu bölgesel olarak değerlendirileceği uzmanlar toplantıları sonunda ön rapor sunmayı öngörmekteydi.

Karar ve eylem planını uygulayan hükûmetler arası uzman toplantıları UNESCO ve WIPO Genel Merkezlerinde folklorun korunmasının geniş çerçevede bütün boyutları üzerine 22-26 Şubat 1982 ve Ocak 1985'te; telif boyutu üzerine 7-9 Ocak 1980, 9-13 Şubat 1981, 28 Haziran – 2 Temmuz 1982, 10 – 14 Aralık 1984 tarihlerinde gerçekleştirilmiş; bu toplantıların çıktıları, bölgesel toplantılar³⁶⁵ ve anket sonuçlarıyla birlikte değerlendirilerek “Folklorun Korunmasının Teknik ve Hukuki Boyutları Hakkında Ön Çalışma”yı teşkil etmiştir. Anılan çalışma, folklorun korunmasının uluslararası hukuk belgesiyle düzenlenmesini önermekte olup; UNESCO Genel Konferansında tartışılmak üzere hazırlanmıştır.

³⁶³ UNESCO: Records of the General Conference, Twenty First Session, Belgrade 23 September to 28 October 1980, Resolutions, UNESCO, Paris, 1980, s. 81.

³⁶⁴ UNESCO (1980, Records of the General Conference...), s. 81.

³⁶⁵ Anılan bölgesel toplantılar folklorun telif hakları boyutuyla korunmasına ilişkin model ulusal mevzuat oluşturulmasına yönelik olarak sırasıyla Bogota'da (Ekim 1981), Yeni Delhi'de (Ocak-Şubat 1983) Dakar'da (Şubat 1983) ve Doha'da (Ekim 1984) düzenlenmiştir.

a. Folklorun Geniş Çerçevele Korunmasına İlişkin Uzman Toplantıları

i. Birinci Uzman Toplantısı (Şubat 1982)

Geniş çerçevede folklorun korunması üzerine 1982’de düzenlenen ilk hükûmetler arası uzman toplantısı; folklor tanımını üzerinde uzlaşmaya varılmasının güç olduğunu kabul ederek – ki neredeyse imkânsız olduğu belirtilmiştir – folkloru tanımlayacak ölçütlerin belirlenmesi üzerine çalışmıştır.

Folklorun insan yaşamının tüm safhalarını ve yönlerini ve aynı zamanda her çeşit kültürel davranışı kapsayan bir ifade biçimi olduğu bu toplantıda kabul edilmiştir³⁶⁶. Bazı katılımcılarca folklorun sosyal ve kültürel kimlik üzerinde etik rolü olduğu ifade edilmiş; bu kültürel formun önyargıların bastırılmasına ve özgürlüğün sağlanmasına katkısı olduğu dile getirilmiştir. Bu bakış açısıyla insanların kültürel kimliği için önemli olan unsurların korunmasının önemli olduğu vurgulanmıştır.

Yine bu toplantıda folklorun *dinamik karakterinin* korunması gerektiği vurgulanmış ve bir anlamda folklor için devamlılık ve aktarımın önemi dikkat edilmesi gereken bir diğer özellik olarak öne çıkarılmıştır³⁶⁷.

O zamana kadar yapılan çalışmaların; müzik, dans gibi unsurların kötüye kullanılmasından hareketle folklorun korunması konusunu genelde *maddi* boyutlarıyla değerlendirdiği³⁶⁸; bireylerin ahlaki kimliğinin kültürel emperyalizmden korunmasının da aynı derecede önemli olduğu belirtilmiştir. Başka bir deyişle, folklorun somutlaşan

³⁶⁶ UNESCO: Committee of Governmental Experts on the Safeguarding of Folklore (UNESCO House, 22-26 February 1982) Report presented by Mr. Bouadi Kindo, Rapporteur, and adopted by the Committee, Annex I – Recommendations, s. 1.

³⁶⁷ UNESCO (1982 Committee of Governmental Experts Report presented...), s. 3, 5 ve Annex I.

³⁶⁸ UNESCO (1982 Committee of Governmental Experts Report presented...), s. 3-4.

yaratımlarının yanında ahlaki ve sosyal özelliklerinin de bulunduğuna ve bunların insanlarda kimlik ve aidiyet duygusu yaratması açısından önemli ve aynı derecede korumaya değer olduğuna dikkat çekilmiştir.

ii. İkinci Uzman Toplantısı (Ocak 1985)

Birinci toplantıya katılan uzmanların tavsiyesi üzerine ikinci hükûmetler arası uzman toplantısı 1985 yılında düzenlenmiştir. İkinci toplantıda folklorun korunmasına ilişkin genel uluslararası düzenlemelerin olası kapsamı incelenmiştir. İkinci toplantıda yapılan tartışmalar şöyle özetlenebilir ³⁶⁹:

- Bazı folklor unsurları – özellikle yabancı kültürlerin ithalini kolaylaştıran ve böylece yerel kültürel geleneklerin yerini bu kültürlerin almasına yol açan ve ithal edilen kültürlerin hegemonyasını teşvik eden – modern iletişim teknolojileri karşısında yok olma tehdidi altındadır³⁷⁰.
- Folklor üretimlerinden edinilen faydanın kontrolü güçtür; özellikle ulusal sınırların dışında kontrol sağlamanın zorluğu dikkate alınarak bu konuyu düzenleyen uluslararası standart geliştirmeye gerek bulunmaktadır.
- Folklorun *kaynak topluluklarına* (communities of origin) iade edilmesi hakkında düzenleme yapılmasına ihtiyaç vardır.

Bu yaklaşım folklorun korunmasına yönelik uluslararası düzenlemeyle 1970 Sözleşmesi arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından dikkat çekicidir.

³⁶⁹ Bkz **UNESCO**: Second Committee of Governmental Experts on the Safeguarding of Folklore (UNESCO House 14-18 January 1985) Report presented by Mr. Vilmos Voigt, Rapporteur-General, and adopted by the Committee of Governmental Experts, UNESCO, Paris, 1985.

³⁷⁰ Bu yaklaşım Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması Sözleşmesinin temel fikriyle doğrudan ilişkilidir ve bu nedenle iki sözleşmenin etkileşimi açısından önemlidir.

- Folklorun korunması konusunda herhangi bir uluslararası hukuk düzenlemesine karşı çekinceler dile getirilmiştir. Buna gerekçe olarak konunun uluslararası hukuk belgesi için hâlen prematüre olduğu, konunun iç hukukta düzenlenmesi gereken bir konu olduğu ve yaratıcı ifadeye ket vurabileceği gibi argümanlar öne sürülmüştür.³⁷¹
- Folklor tanımının kapsamına ilişkin olarak da farklı görüşler ifade edilmiştir. Bir gruba göre, farklı ve değişen ifade çeşitlerini kapsamak üzere oldukça geniş ve esnek bir tanım gereklidir. Diğerlerine göreyse daha kesin ve geniş olmayan bir tanımın koruma önemleriyle neyin korunacağı konusunda daha açık fikir vermek üzere tercih edilmesi gereklidir.
- İnançlar folklor formu olarak korumaya konu teşkil edecek şekilde tanıma dâhil edilmemelidir. Zira bunlar *özü itibariyle tamamen farklıdır*.³⁷²
- İkinci uzman toplantısında da altyapı, envanterleme, arşivleme, yayın, sistemleştirme, bilimsel araştırma ve farkındalığın önemi üzerinde durmuştur. Envanterlemenin yanı sıra kötüye kullanım vakaları ve mevcut uygulamalar hakkında bilginin toplanması ve yayılması gereklidir.
- Folklor için küresel bir tipolojinin oluşturulması olasılığı tartışılmıştır. Belki de bu konulardan yola çıkarak, devletlerin kültürlerini en çok temsil ettiğini düşündükleri popüler gelenekleri hakkında bir liste hazırlamanın faydası vurgulanmıştır. Bu fikrin ileride Temsili Liste olarak kurulacak sistemin kurulmasının temeli olduğu değerlendirilebilir.

³⁷¹ UNESCO (1985, Second Committee of...), s. 4.

³⁷² UNESCO (1985, Second Committee of...), s. 5.

- Uluslararası düzenlemenin bağlayıcılığı ve uygulama kapsamı hakkında uluslararası anlaşmadan ziyade tavsiye kararı formunda düzenleme önerilmiştir. Toplantıda bu sonuca varılmasının temel nedeni, folklorun korunması konusunda bağlayıcılığı yüksek bir uluslararası hukuk belgesi hazırlamak için yeterli deneyim ve farkındalığın bulunmaması olarak gösterilebilir. Bunun yanında, folklorun korunmasının ülke ihtiyaçları dikkate alınarak ulusal düzeyde düzenlenmesi gereken özellikte olduğu; tavsiye kararı niteliğinde bir düzenlemenin gerekli esnekliği sağlayacağı ve bir yandan muhalif devletlerin kaygılarına yanıt olurken diğer yandan bu alanda ihtiyaç duyulan temel prensip ve normları ortaya koyacağı yorumu bu kararın ardındaki diğer nedenler olarak değerlendirilebilir. Kararın oy birliğiyle alındığının da altını çizmek gerekir.

b. Folklorun Telif Haklarıyla Korunmasına İlişkin Uzman Toplantıları

Telif boyutu üzerine yapılan toplantılar, ulusal mevzuat için model düzenlemeler içerecek taslağı hazırlamak ve folklor çalışmalarının korunması için uluslararası düzenlemeleri çalışmak üzere gerçekleştirilmiştir.

1980’de gerçekleşen ilk toplantıda şunlar kabul edilmiştir:³⁷³

- Etkili yasal korumaya ihtiyaç bulunmaktadır.
- Bu yasal koruma, hazırlanacak modelle ulusal düzeyde teşvik edilebilir

³⁷³ UNESCO, Desirability of Adopting A General International Instrument on the Safeguarding of Folklore, UNESCO, Paris, 1987, Annex II, s. 22.

- Yasal düzenleme hâlihazırda ilgili ulusal mevzuatı yürürlükte olan ülkelerde de uygulanabilecek ve söz konusu mevzuatı geliştirebilecek nitelikte olmalıdır.
- Model düzenlemelerin telif hakları ve komşu haklar üzerinden korumanın mümkün olduğu durumlarda bu türden korumaya izin verecek şekilde hazırlanması gereklidir.
- Ulusal mevzuat için model düzenlemelerin alt bölgesel, bölgesel ve uluslararası korumanın yolunu açması gereklidir.
- Bahse konu model mevzuat taslağını hazırlama görevi WIPO ve UNESCO Sekretaryalarına verilmiştir.

Telif boyutu üzerine ikinci toplantı hazırlanan taslağı değerlendirmek üzere 1981’de yapılmıştır. Hazırlanan taslak revize edilerek Folklor İfadelerinin Korunmasına Dair Ulusal Mevzuat İçin Model Hükümler (Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore) bu amaçla oluşturulan hükûmetler arası uzman komitesince değerlendirilmek üzere hazırlanmıştır.³⁷⁴

1982’de gerçekleşen hükûmetler arası uzman toplantısı modeli geliştirecek öneriler getirmiştir. Buna göre;

- Folklor ifadelerinin, daha gelişmesi ve yaygınlaşması amacıyla, izinsiz kullanıma karşı korunması modelde daha açıkça ifade edilmelidir.
- Model ülkenin ihtiyaçlarına cevap veren koruma sisteminin kurulmasını sağlayacak ulusal düzenlemelere yer bırakmalıdır.

³⁷⁴ UNESCO (1987, Desirability of Adopting...), s. 23.

- Folklor ifadelerinin korunması, geliştirilmesi, devamlılığının sağlanması ve kullanımının kontrolünde topluluğun rolü modelde ele alınmalıdır. Folklor ifadelerinin istismarının engellenmesi ve topluluk içinde hukuka uygun gelişim hakkı, folklordan esinlenen yaratımlar arasında denge kurulmalıdır.
- Modelin getirdiği korumanın mevcut koruma yöntemleriyle ilişkisi daha ayrıntılı ele alınmalıdır.
- Model, geniş çerçevede folklorun korunmasına yönelik yapılan çalışmayla uyumlu olmalıdır.³⁷⁵

Bu tavsiyeler çerçevesinde düzenlenen Folklor İfadelerinin Yasadışı İstismarına Karşı Korunmasına Dair Ulusal Mevzuat İçin Model Hükümler (Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions)³⁷⁶ kabul edilmiştir.

1982 hükûmetler arası uzman toplantısında, folklor ifadelerinin korunması için uluslararası anlaşma düzenlenmesi de gündeme gelmiş; çoğu delege modelin uluslararası anlaşma için temel alınabilecek şekilde tasarlanması gerektiğini dile getirmiştir. Diğer yandan bazı delegeler uluslararası anlaşmaya karşı olmamakla birlikte önceliğin ulusal ya da bölgesel düzenlemelere verilmesi gerektiğini değerlendirmiş; bazılarıysa uluslararası düzenlemelere olumlu bakmadığını dile getirmiştir.³⁷⁷

Son olarak, 1984'te gerçekleşen uzman toplantısı folklor ifadelerinin telif hakları yoluyla uluslararası korunmasını düzenleyen bir uluslararası anlaşmaya ihtiyaç olup

³⁷⁵ UNESCO (1987, Desirability of Adopting...), s. 23-24.

³⁷⁶ Bkz UNESCO/WIPO: Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions, UNESCO/WIPO, Paris ve Cenevre, 1985.

³⁷⁷ UNESCO (1987, Desirability of Adopting...), s. 24.

olmadığını değerlendirmiştir. Bu toplantıda da *sui generis* bir telif hakları koruma sisteminin uluslararası düzeyde hazırlanabileceği; henüz uluslararası anlaşma için çalışmanın *premature* olduğu; telif hakları üzerinden koruma sağlamaya yönelik çabaların yetersiz olduğu ve uluslararası korumaya ihtiyacın varlığını gösterir yeterli delilin bulunduğu gibi muhtelif görüş bildirilmiştir.

Bu toplantıda ayrıca, belli bir ülkeyi aşan toplulukların folklor ifadelerinin korunması konusuna da dikkat çekilmiştir. Ulusal yargı yetkisini aşan bu tür durumların uluslararası ya da bölgesel düzeyde ikili veya çok taraflı anlaşmalarla düzenlenebileceği üzerinde durulmuştur.

Kabilelerin ya da topluluk mensuplarının olası göçü durumu da dikkate alınması gereken bir diğer mesele olarak dile getirilmiştir. Bu toplantıda da folklor ifadesi ve ilgili topluluk arasındaki ilişkinin güçlendirilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Toplulukların hak sahibi olarak tanınması gerektiği belirtilmiştir. Diğer yandan bazı ülkelerde topluluklar tarafından üretilen geleneksel kültürün sahibinin (*proprietor*) devlet olduğu da hatırlatılmıştır. Hazırlanacak uluslararası düzenlemenin *tamamen kamu hukuku temelinde hazırlanması*³⁷⁸ gerektiği; taraf devletleri folklor ifadelerini korumaya yönelik yükümlölük getirmesi ve *yeni bir özel hukuk tipi koruma formlarına yol açmaması*³⁷⁹ önerilmiştir. Yasal yollarla alınmış kayıtların dağıtımının uluslararası bir anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle engellenmemesi gerektiği belirtilerek ve bu bağlamda bir önceden izin sisteminin kurulması tavsiye edilmemiştir.

³⁷⁸ UNESCO (1987, Desirability of Adopting...), s. 26.

³⁷⁹ UNESCO (1987, Desirability of Adopting...), s. 26.

9. Genel Konferansın Değerlendirmeleri ve 1989 Tavsiye Kararı

UNESCO Sekretaryasının çalışmalarıyla hazırlanan ve folklorun korunmasının farklı boyutlarıyla tartışıldığı toplantıların çıktılarını içerir “Folklorun Korunmasının Teknik ve Hukuki Boyutları Hakkında Ön Çalışma” Genel Konferansın 1987 tarihli yirmi dördüncü oturumunda değerlendirilmiştir.

Tartışmalarda tüm delegelerce folklorun korunması için harekete geçilmesine duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. Bunun dışında yukarıda özetlenen folklorun kültürel kimliği korumadaki önemi, folklorun korunmasının yaratıcılığa ve yaratım özgürlüğüne ket vurmaması gerektiği gibi bazı argümanlar tekrar dile getirilmiştir. Bu bağlamda, folklorun telif hakları bakış açısıyla değerlendirilmemesi gerektiği çünkü folklor üretimlerinin kamusal alanda sayılması ve bu alanı ilgilendirmesi nedeniyle folklorun korunmasına yönelik önlemlerin de ilgili devlet tarafından ulusal mevzuatla düzenlenmesi gerektiği savunulmuştur. Yaratım özgürlüğüne ilişkin olarak bir ücret ya da ön izin istenmesinin bile folklorun kullanılmasına ve kültürel gelişime zarar verebileceği; canlı ve zaman içinde evrilen bir fenomen olan folklorun genişlemesini durdurabileceği öne sürülmüştür.³⁸⁰

Bu tartışmaların ardından folklorun korunmasına yönelik tavsiye kararının hazırlanması ve Genel Konferansın yirmi beşinci oturumuna sunulmasını kararlaştırmıştır.

³⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz **UNESCO**: Records of the General Conference Twenty-fourth session, Volume 2 Reports, Report of the Programme Commission I of the General Conference. UNESCO, Paris, 1988.

Yukarıda anlatılan 30 yılı aşkın çalışmanın sonucu olarak UNESCO Genel Konferansı 1989 yılında düzenlenen yirmi beşinci oturumunda Folklorun ve Geleneksel Kültürün Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı'nı³⁸¹ kabul etmiştir.

Koruma amaçları bağlamında folklor tanımını yapan 1989 Tavsiye Kararı, yukarıda anlatılan süreçte tespit edilmiş temel meseleler hakkında şu başlıklar altında önerileri düzenlemiştir: folklorun tespiti, muhafazası, korunması³⁸², yaygınlaştırılması ve bu alanda uluslararası işbirliği.

Tavsiye Kararının temel özellikleri bu konuda ortaya çıkan acil ihtiyacı tespit etmesi, korumaya neden ve hangi konularda ihtiyaç duyulduğunu temel hatlarıyla ortaya koyması ve ilerde yapılacak çalışmalara ışık tutacak temel çıkarımları yapmasıdır.

10. 1989 Tavsiye Kararının Kabulü Sonrası Süreç

1989 Tavsiye Kararını müteakip, UNESCO Sekreteryası bir yandan programın geleceğini belirlemek diğer yandan Tavsiye Kararının uygulamasına yönelik süreci takip etmek üzere çalışmalarını sürdürmüştür. UNESCO geleneksel kültür ve folklorla ilgili programına yeniden yön vermek üzere bu alanda yapılan faaliyetlerin bilimsel

³⁸¹ **Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore.** Tavsiye Kararının İngilizce orijinal metni için bkz http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13141&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Tavsiye Kararının Türkçeleştirilmiş metni için bkz http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somut_olmayan_km/folklor.pdf

³⁸² Tavsiye kararı muhafaza ve koruma konusunu dört başlık altında farklı boyutlarıyla değerlendirmiştir. Bu bağlamda muhafaza halk geleneklerine ilişkin belgeleme ile ilgilenir ve amacı bu tür geleneklerin artık kullanılmadığı veya geliştiği durumlarda araştırmacıların ve gelenek taşıyıcılarının süreci anlamalarını sağlayacak veriye ulaşmalarına yardımcı olmaktır (Bkz. http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somut_olmayan_km/folklor.pdf , s.2). Koruma ise ilk boyutuyla kültüre sahip olma ve erişim hakkı dolayısıyla kültürün aktarımı ve güvence altına alınmasıyla; diğer boyutuyla "bireysel veya toplumsal olsun, entelektüel yaratıcılığın göstergesi" (http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somut_olmayan_km/folklor.pdf , s. 4-5) olan folklor üretimlerinin "entelektüel üretimler için sağlanan korumadan ilham alan bir biçimde korunmasıyla ilgilenir.

değerlendirmesini yapmış ve programın adını “somut olmayan kültürel miras” olarak değiştirmiştir.

B. Süreçte Dönüşüm: Somut Olmayan Kültürel Miras

1993 yılında programın ve bu alandaki çalışmaların geleceğini belirlemek üzere “UNESCO’nun Programı İçin Yeni Perspektifler Hakkında Uluslararası Danışma: Somut Olmayan Kültürel Miras” başlığını taşıyan bir toplantı düzenlenmiş; devlet temsilcileri ve uzmanlar bu amaçla bir araya getirilmiştir. Toplantının çalışma belgesi olarak hazırlanan rapor, anılan program altında UNESCO tarafından yürütülen faaliyetlerin çok geniş ve dağınık olduğuna ve kısıtlı bir bütçeyle yönetildiğine dikkat çekmiştir. Temel fikrin ve koruma ihtiyacının ortaya konduğuna dikkati çekerek öncelik sıralamasının yapılmasını ve eylem planının belirlenmesini önermiştir. Ayrıca, yeni popüler kültürlerin oluştuğuna işaret etmiş ve bunların farklı özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu kategoride örneğin; köyden kente geçiş, geleneksel formların modernleşmesi, gelişmekte olan ülkelerden endüstrileşmiş ülkelere göç eden toplulukların oluşturdukları kültürlerle değinilmiştir. Öncelik sıralaması içinse kaybolma veya kaçınılamaz yok olma, temsili veya olağanüstü (exceptional) nitelik, belli bir kültürel ifade biçiminin performansının kalitesi (the quality of performance of the particular form of cultural expression)³⁸³ seçim kriterleri olarak dile getirilmiştir. Gelecek dönemde ağırlık verilecek eylem alanları

³⁸³ Bu kriterin temel amacı “UNESCO’nun günümüzde insanların ilgisini en fazla uyandırabilecek en olağanüstü sanatçı, gösteri topluluğu, kültürel ifade formu ya da eserlerine ayrıcalık tanınmasını sağlamak” olarak açıklanmıştır. Bkz **UNESCO**: International Consultation on New Perspectives for UNESCO’s Programme: The Intangible Cultural Heritage UNESCO Headquarters 16-17 June 1993 Final Report, UNESCO, Paris, 1993, Annex VII, s.7

(koruma, canlandırma - revitalizasyon, hukuki eylem, yayma) ve beş pilot proje Sekreteryaya tarafından önerilmiştir.

Toplantı katılımcıları, raporda sunulan eylem alanlarından canlandırmayı (revitalizasyon) öncelik olarak belirtilmiştir. Öncelik verilecek konular için seçim kriterlerinde yer verilen *kaliteye* nasıl karar verileceği sorulmuş ve tartışılmıştır. UNESCO'nun kaliteyi tespit ederken hem bilimsel hem sanatsal kriterleri dikkate alması önerilmiştir. Bu toplantıda “Yaşayan İnsan Hazine Listesi” teklifi ilk defa Kore Delegatesince, aktarım ve farkındalığın artırılmasına yönelik bir program olarak sunulmuştur.³⁸⁴ Ayrıca kimi delegelerce *somut olmayan kültürel miras örneklerinin çıkarını korumanın en iyi yolu, kültürel modernizasyon içinde yerlerini bulmalarını sağlamak* olarak gösterilmiştir.³⁸⁵

Katılımcıların çoğu somut olmayan mirasın turizmden olumsuz etkilenebildiğine dikkat çekmiştir. Aşırı ticarileşme nedeniyle *sanatsal kalitenin kaybı*, bağlamından koparma (decontextualisation) ve folklorizasyon önemli görülen diğer hususları teşkil etmiştir.³⁸⁶

Katılımcılar ayrıca somut olmayan kültürel mirasla ilgili çalışmalar yürütülürken yedi hususta UNESCO'nun temkinli davranmasını önermişlerdir:

- Canlandırma (revitalizasyon) süreci, diğer kültürel miraslardan farklı olarak somut olmayan kültürel mirasın doğasında olan sürekli evrimi dikkate almalıdır.

³⁸⁴ UNESCO (1993, International Consultation...), s. 9.

³⁸⁵ UNESCO (1993, International Consultation...), s. 9.

³⁸⁶ UNESCO (1993, International Consultation...), s. 10.

- Folklorizasyon fenomeninde görüldüğü gibi, kültür ürünleri orijinal bağlamlarından koparılmamalıdır; aksine, mirasın bulunduğu sosyo-kültürel yapının tamamının korunması için adımlar atılmalıdır.³⁸⁷
- Sesle ifade edilen Afrika kültürleri gibi, farklı medeniyetlerin kültürlerinin incelenmesinde, müzik gibi belirli disiplinlerin batı nosyonunun empoze edilmesinden kaçınılmasına özen gösterilmelidir.
- İlgili kültürün kendine özgü doğası her eylemde akılda tutulmalıdır.
- Canlandırma (revitalizasyon) eylemleri gerçekleştirilirken somut olmayan kültürel mirasın temsilcileri ve izleyicilerinin görüşüne öncelik verilmelidir.
- Siyasi, dini ya da ticari amaçlar vb. gibi, belirli somut olmayan kültürel mirasların varlığını sürdürmesini engelleyebilecek güçlüklerle özel dikkat gösterilmelidir.
- Somut olmayan kültürel mirasın derlenmesine (collect) yönelik eylemlerle canlandırılmasına ve sirkülasyonuna yönelik eylemler arasında yakın ilişki kurulmalıdır.³⁸⁸

Toplantıda belirlenen temel öncelikler ve eylem alanları ilerleyen yıllarda UNESCO'nun yürüttüğü faaliyetler açısından belirleyici olmuştur. Özellikle 2003 Sözleşmesi'nin kabulünde önemli olan “Yaşayan İnsan Hazine Programı” ve “İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı”nın ortaya çıkmasında toplantı kararları yol gösterici olmuştur.

³⁸⁷ Kimi uzmanlarca artık toplum açısından işlevi bulunmayan kültürel unsurların canlandırılmaya çalışılmasının yanlış olduğu da vurgulanmıştır. UNESCO (1993, International Consultation...), s. 9-11.

³⁸⁸ UNESCO (1993, International Consultation...), s. 10-11.

1. Yaşayan İnsan Hazineleeri Programı

“UNESCO’nun Programı İçin Yeni Perspektifler Hakkında Uluslararası Danışma: Somut Olmayan Kültürel Miras” toplantısında Kore Delegatesince, aktarım ve farkındalığın artırılmasına yönelik bir program olarak sunulan “Yaşayan İnsan Hazineleeri Listesi” teklifini³⁸⁹ müteakip, Kore tarafından UNESCO Yürütme Kurulunun 142. Oturumunda görüşölmek üzere “UNESCO’da ‘Yaşayan Kültürel Varlıklar’ (Yaşayan İnsan Hazineleeri) Sisteminin Kurulması” başlıklı bir madde önerilmiş ve Kurulun anılan oturumunun gündemine dâhil edilmiştir. Kore’nin sunmuş olduğu tasarıda 1989 Tavsiye Kararına ve 1966 tarihli Uluslararası Kültürel İşbirliğinin Prensiplerine İlişkin Bildirgeye atıf yapılmış; 1989 Tavsiye Kararında açıkça yer verilmese de tasarıyla sunulan sistemin gerek UNESCO’nun gerekse Tavsiye Kararının amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesine, özellikle de uluslararası kültürel işbirliği ve barış kültürölün inşasına büyük katkı yapacağı belirtilmiştir.³⁹⁰ Tasarıda “Yaşayan İnsan Hazinesi” *ilgili ölkelerinde 1989 Tavsiye Kararında öngöröldüğü şekilde üstün tarihi ya da sanatsal değere sahip müzik, dans, oyun ve ritüelleri icra etmede diğerlerinden üstün olan kişi olarak tanımlanmıştı.*³⁹¹

Sistemin olası güçlük ve faydaları tasarıda sıralanmış; bu bağlamda faydalar arasında söz konusu kişilerin sanatsal yeteneğin gelecek kuşaklara aktarımda kullanılabileceği ve bu sistem üzerinden teşvik edilebilecekleri ifade edilmiştir. İnsanların farklı yaşam biçimlerini tanımalarına ve bunlara karşılıklı anlayış göstermelerine yardımcı

³⁸⁹ UNESCO (1993, International Consultation...), s. 9.

³⁹⁰ UNESCO: Establishment of A System of ‘Living Cultural Properties’ (Living Human Treasures) at UNESCO, UNESCO, Paris, 1993, s. 1.

³⁹¹ UNESCO (1993, Establishment of A System...), s. 1.

olacağı, böylece barış kültürünün geliştirileceği aktarılmıştır. Ayrıca kurulacak sistemin nesilden nesile aktarıma yardımcı olacağı ve bu yolla somut olmayan kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayacağı belirtilmiştir. Dünya Mirası Listesine benzer bir fonlama, listeleme sistemi, kriterler ve komite oluşturulabileceği ifade edilmiştir. Devletlerin bu sisteme katılmak istemeyebilecekleri de göz önünde tutularak ulusal düzeyde gönüllü oluşturulabilecek bir sistem ve uluslararası düzeyde seçilecek bir liste önerisi getirilmiştir.

Teklif, Yürütme Kurulunda kabul edilmiş; kabul edilen kararla taraf devletler uygun olduğu durumda Yaşayan İnsan Hazineleleri listesini ulusal düzeyde oluşturarak Sekreteryaya sunmaya davet edilmiştir. Kararda bu ulusal liste başarılı olunca oluşturulacak bir Yaşayan İnsan Hazineleleri dünya listesinin umudedildiği belirtilmiştir.³⁹² Akabinde 1996 yılında Genel Direktör tarafından üye devletler ülkelerinde bu sistemi kurmaya ve ardından Yaşayan İnsan Hazineleleri listelerini sunmaya davet edilmiştir. Sisteme ilişkin rehber de bu vesileyle taraf devletlere iletilmiştir.³⁹³

1997 yılında İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Başyapıtları İlanıyla ilişkili olarak Genel Konferansın yirmi dokuzuncu oturumunda alınan kararda Yaşayan İnsan Hazineleleri Programı altında yapılan çalışmalara destek açıklanmış; bu vesileyle programın ve faaliyetlerin amacı popüler ve geleneksel kültür ifadeleriyle ilişkili istisnai beceri sahiplerinin öneminin tanınması ve bu türden becerilerin gelecek kuşaklara aktarımının teşvik edilmesi olarak gösterilmiştir. Anılan Genel Konferansta kabul edilen

³⁹² **UNESCO:** Executive Board Decisions Adopted by the Executive Board at its 142nd Session (Paris, 11 October – 15 November 1993), UNESCO, Paris, 1993, s. 22- 23.

³⁹³ **UNESCO:** Proposal by the Director-General concerning the criteria for the selection of spaces or forms of popular and traditional cultural expression that deserve to be proclaimed by UNESCO to be Masterpieces of the Oral Heritage of Humanity, UNESCO, Paris, 1998, s. 2.

Program ve Bütçe belgesi ise geleneksel bilgi ve bilgi birikiminin (know-how) genç kuşaklara aktarımını teşvik etmek üzere Yaşayan İnsan Hazine Programının desteklenmesini kabul etmiştir. Söz konusu belgede bütçe dışı kaynaklarla yürütülecek işbirlikleri arasında da geleneksel kültürün Yaşayan İnsan Hazine Programı aracılığıyla aktarımına yer verilmiştir.

Taraf devletlerin Yaşayan İnsan Hazine Programı sistemini kurmalarını teşvik etmek üzere özellikle 1998-2002 yılları arasında uluslararası çalıştaylar düzenlenmiştir. Kore, Japonya, Filipinler, İtalya gibi hâlihazırda Yaşayan İnsan Hazine Programı sistemine benzer sistemlere sahip olan devletlerin ev sahipliğinde gerçekleştirilen çalıştaylar konunun belirli bir tematik boyutu üzerinde durmuş ve uzmanlar, uygulayıcılar ve yaşayan insan hazine Programı sisteminde yer alan ustalar arasında fikir ve deneyim alışverişine imkân sağlamıştır.³⁹⁴ Söz konusu toplantılar için üye devletlere ve uzmanlara gönderilen anket ve bizatihi toplantı çıktıları sonucunda edinilen birikimle, UNESCO tarafından hazırlanan ve Genel Direktör tarafından taraf devletlere gönderilen rehber, güncellenmiş ve üye devletlerin istifadelerine sunulmuştur.

Bahse konu güncellenen rehberde göre “Yaşayan İnsan Hazinesi” *bir topluluğun kültürel yaşamının seçilen boyutlarının üretimi ve maddi kültürel miraslarının varlığını sürdürmesi için gerekli olan beceri ve teknikleri en üst düzeyde haiz kişiler olarak tanımlanmıştır*. Yine rehberde göre somut olmayan kültürel mirasın korunması tespit, muhafaza, yaygınlaştırma, teşvik ve onun yaratımı için gerekli beceri ve tekniklerin

³⁹⁴ UNESCO/KOREAN NATIONAL COMMISSION FOR UNESCO, Guidelines for the Establishment of Living Human Treasures Systems, UNESCO/Korean National Commission for UNESCO, Paris ve Seul, 2002, s. 9-13 ve Appendix III s. 52.

aktarımı anlamına gelir. Bu ise söz konusu teknik ve becerileri en üst düzeyde haiz insanların özel olarak tanınması ve desteklenmesini gerektirmektedir. Koruma ancak uygun mevzuat ve politikaların uygulanmasıyla gerçekleştirilebilir.³⁹⁵

Yaşayan İnsan Hazineleeri sistemi, bu anlamda somut olmayan kültürel mirasın insan boyutunu öne çıkarmaktadır. Oğuz'un ifadesiyle *“UNESCO bu sistem aracılığı ile somut olmayan kültürel mirası üreten insana dikkat çekmek istemektedir”* ve *“topluluk, grup ve bireyin önemi bu sistemde daha da öne çıkarılarak usta insanların kültürün aktarılmasındaki rolüne dikkat çekilmektedir”*.³⁹⁶ Oluşturulan sistem envanterlemenin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir ve Yaşayan İnsan Hazineleeri fikir ve süreci 2003 Sözleşmesinin insan unsuru açısından diğer Sözleşmelerden farkını da bir anlamda ortaya koymaktadır.

2. İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı

İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı (Başyapıt İlanı) ilk olarak 1997 yılında düzenlenen Yirmi Dokuzuncu Genel Konferansta kabul edilen kararla gündeme gelmiştir. Anılan karar “insanlığın sözlü mirası” başlığını taşıyordu ve Fas ve Gine tarafından sunulan bir karar tasarısına dayanıyordu.³⁹⁷ Fas ve Gine'nin karar tasarısı doğrultusunda alınan Genel Konferans kararı Marakeş'te düzenlenen “Popüler Kültürel

³⁹⁵ UNESCO/KOREAN NATIONAL COMMISSION FOR UNESCO , s. 20.

³⁹⁶ M. Öcal OĞUZ: Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir? , Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 33. Yaşayan İnsan Hazineleeri Sistemi ve süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz OĞUZ, s. 31-40.

³⁹⁷ 29 C/DR.64. Fas ve Gine tarafından sunulmuş; Birleşik Arap Emirlikleri, Cape Verde, Dominik Cumhuriyeti, İspanya, Lübnan, Mali, Özbekistan, Portekiz, Sudi Arabistan, Venezuela tarafından desteklenmiştir. Bkz UNESCO: General Conference Twenty-ninth Session Paris 1997 Report of the Commission IV, UNESCO, Paris, 1997, s.9.

Mekânların Korunması Uluslararası Danışma” toplantısına atıf ve teşekkürle, kültürel ifade formlarının mekânlar için önemine işaret etmekteydi.³⁹⁸

Kararda atıf yapılan toplantı, Faslı entelektüeller ve o dönem bölgede yaşayan İspanyol yazar Juan Goytisolo’unun çağrısına cevaben UNESCO Miras Birimi ve UNESCO Fas Millî Komisyonu işbirliğiyle Cami-ül Fena Meydanı gibi sözlü geleneklerin merkezi olarak anılan kültürel mekânların, bu özelliklerini kaybetmeden korunması konusunu değerlendirmiştir.³⁹⁹

Toplantı sonuç bildirisi geleneksel ve çağdaş kültürün farklı ifade biçimlerinin korunmasına yönelik bir grup tavsiyeyi kabul etmiş ve bu ifade formlarını *sözlü miras* olarak tanımlamıştır. Sözlü mirasın en çarpıcı örneklerinin UNESCO tarafından uluslararası düzeyde ödüllendirilerek (distinction) *insanlığın sözlü mirası başyapıtları* olarak ilan edilmesini önermiştir.⁴⁰⁰

Faslı entelektüellerin çağrısı, 1972 Sözleşmesi kapsamında 1985 yılında Dünya Miras Alanı olarak ilan edilen Marakeş Medinesi içerisinde yer alan Cami-ül Fena Meydanı ile ilişkilidir.⁴⁰¹ Meydanın yeniden değerlendirilmesi (valorizasyonu) için hazırlanan projelerin, Meydanın sözlü geleneklerin yaşatıldığı ve aktarıldığı bir merkez olma özelliğini ve bölge halkının günlük yaşantısı açısından önemini dikkate almadığı ve

³⁹⁸ UNESCO: Records of the General Conference Twenty-ninth Session Volume I Resolutions, UNESCO, Paris, 1998, s. 54.

³⁹⁹ Bilgi için bkz UNESCO (1998, Proposal by the Director-General...), s. 1-3; www.ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103.

⁴⁰⁰ UNESCO (1998, Proposal by the Director-General...), s. 2-3 ve UNESCO: General Conference Twenty-ninth Session Information document, Presentation In Plenary of the Reports of the Commissions by Their Chairpersons, UNESCO, Paris, 1997, s. 36-37.

⁴⁰¹ Cami-ül Fena Meydanı ve özellikle Başyapıt Programıyla ilişkisi hakkında bkz Thomas M. SCHMITT, “The UNESCO Concept of Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Its Background and Marrakchi Roots”, International Journal of Heritage Studies, Routledge, Vol. 14, No. 2, Mart 2008, s. 95-111

bunların yok olmasına neden olacağı endişesi ise entelektüellerin girişiminin temel nedenleri arasında gösterilmektedir. Bu mekânlar sözlü geleneklerin sıkça icra edildiği ve aktarıldığı yerlerdi ve bu özellikleri mekânların insanlık için değerli bulunmasına neden olan karakteristiklerinin bir parçasını oluşturuyordu. Özellikle Cami-ül Fena Meydanı gibi Dünya Miras Listesi'ne bu üstün evrensel değerleri nedeniyle kaydedilen mekânların, Dünya Mirası olmaları nedeniyle valorizasyon projeleriyle dönüştürülmelerinin ve sözlü geleneklerin uygulandığı yerler olma özelliklerini kaybetmelerinin, alanın değerini artırmayacağı tersine azaltacağına toplantıda dikkat çekilmek istendiği anlaşılmaktadır. Zira sözlü gelenekler de insanlığın kültürel mirasının bir parçasını oluşturmaktadır ve önemlidir. Bu örnek, Başyapıt programını ortaya çıkaran ihtiyacı ve bir anlamda kaygıyı yansıtmaktadır. 1972 Sözleşmesi'nde kabul edilen hâliyle kültürel miras kavramı yaşayan, aktarılan, sözlü gelenek ve unsurları kapsamamaktadır. Bu unsurları yaşatan mekânlar açısından koruma çerçevesinde dikkate alınmalarını sağlayacak düzenlemeler bulunmamaktadır. Daha genel bir yaklaşımla kültürel miras algısı “somut olmayan” unsurları içermemektedir. Bu nedenle de Dünya Mirası olarak kabul edilen alanlarda dahi kültürel mekânların bu özellikleri dikkate alınmayabilmekte ve dolayısıyla alanın özelliklerini değiştirebilecek, üstün evrensel değerine olumsuz etki yapabilecek projeler yapılabilmektedir.

Yirmi Dokuzuncu Genel Konferansta yürütülen tartışmalarda bu yaklaşımla pek çok delege insan boyutu nedeniyle korunması gereken alanlar olarak şehirlere değinmiş,

somut ve somut olmayan mirası içeren yeni küresel kriterlerin *şehirlerin tarihi merkezlerinin canlandırılması* gibi amaçlarla oluşturulmasına işaret etmiştir.⁴⁰²

Başyapıt programı için sunulan teklif de delegelerce “*dünya mirası kavramının geliştirilmesi için büyük bir adım olarak*” görülmüş ve somut olmayan kültürel mirasın da böylece kavrama dâhil edileceği belirtilmiştir.⁴⁰³

Yirmi Dokuzuncu Genel Konferansın kararıyla teklif kabul edilmiş ve Genel Direktörün, Programın seçim kriterlerini de içeren ayrıntılı bir öneri sunması istenmiştir.⁴⁰⁴ Genel Direktörün çalışmaları Yürütme Kurulunun 155. Oturumunda “İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları”⁴⁰⁵ kuralları ve kriterleriyle birlikte kabul edilmiştir.⁴⁰⁶ 155. Oturumu müteakip ilk Başyapıt ilanı 2001 yılında yapılmıştır.

Başyapıtlar için, 1972 Sözleşmesi’nden ilham alınarak “*üstün değer*”e sahip *mekân ya da kültürel ifade formu* tanımı yapılmış ve ancak bu özellikte unsurların Başyapıt olarak ilan edilebileceği belirtilmiştir. Başyapıtlar için “*üstün değer*”in ölçülmesi içinse şu kriterler belirlenmiştir:

- İnsan dehasının başyapıtı olarak üstün değer taşıma.

⁴⁰² UNESCO (1997, General Conference Twenty-ninth Session Information document...), s. 36-38.

⁴⁰³ UNESCO (1997, General Conference Twenty-ninth Session Information document...), s. 36-38.

⁴⁰⁴ UNESCO (Records of the General Conference Twenty-ninth...), s. 53-54.

⁴⁰⁵ 154. oturumunda Yürütme Kurulu *insanlığın sözlü mirası başyapıtları* ifadesine *somut olmayan* ifadesinin eklenmesini kararlaştırmıştır. Bkz UNESCO, Executive Board Hundred and fifty-seventh session, Interim Report on the Project Concerning the Proclamation by UNESCO of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity, UNESCO, Paris, 1999, s. 1. Bu kararın gerekçesi, sözlü mirasın somut olmayan mirastan ayrılamaz oluşudur. Program böylece bugün bilinen şekliyle ismini almıştır.

⁴⁰⁶ UNESCO: Decisions Adopted by the Executive Board at Its 161st Session, UNESCO, Paris, 2001, s. 11-14.

- İlgili topluluğun kültürel geleneği ya da kültürel tarihindeki kökenine/köklülüğüne dair kanıt sunma.

- İlgili kültürel topluluk ya da insanların kültürel kimliğini doğrulamadaki rolü; kültürlerarası değişim, ilham kaynağı olarak ve insanları bir araya getirme aracı olarak önemi ve topluluk açısında çağdaş kültürel ve sosyal rolü.

- Sergilenen beceri ve teknik özelliklerin uygulamasında mükemmeliyet.

- Yaşayan kültürel geleneğin eşsiz örneği, yansıması olarak değeri.

- Koruma önlemlerinin yetersizliği ya da hızlı değişim süreçleri, kentleşme gibi nedenlerle yok olma ya da bozulma tehlikesi altında olma.

Bunun yanı sıra süreç içinde UNESCO ideallerine, özellikle de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine uygunluk, toplulukların rızası ve katılımı, gelenek taşıyıcılarıyla birlikte oluşturulan koruma eylem planının varlığı aday dosyalarda aranmıştır. Bu kriterler özellikle 2003 Sözleşmesi'nin Listelerinde uygulanan yaklaşım için büyük oranda benimsenmiş olması açısından önemlidir. Başyapıtlar hem bu türden bir kaydın mümkün olduğunu göstermiş hem de listelerin temel hatlarını çizmiştir.

İlk ilan taraf devletlerin programa yoğun ilgisini yansıtmıştır. Sekreteryanın taraf devletlerin gerçek ihtiyaçlarını daha açıkça tespit etmesine ve Başyapıt programının ilerde uygulanması için önceliklerin belirlenmesine imkân vermiştir. Bu açılardan oldukça yön verici/öğretici bulunmuştur.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ UNESCO: Executive Board Hundred and sixty-fourth Session, Study with a View to the Establishment of Consolidated Administrative and Financial Procedures for the Implementation of the Project Concerning the "Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity", UNESCO, Paris, 2002, s. 1-2.

İlk ilanının etkisi taraf devletlere sorulmuştur. Alınan cevaplar hem ilan edilen başyapıtların korunması için hem de ulusal politikaların formüle edilmesi ve uygulanması için ilanın güçlü ve derhal etki gösterdiğini yansıtmıştır.⁴⁰⁸

Başyapıt ilanı ikinci kez 2003 yılında gerçekleştirilmiş ve 2001 yılında ilk defa ilan edilen 19 unsura ilaveten bu defa 28 yeni unsur ilan edilmiştir. 2005 yılında üçüncü ve son defa 43 unsurun dâhil edilmesiyle program kapsamında toplam 90 unsur İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtı olarak ilan edilmiştir.⁴⁰⁹ Programın uygulanmasına ilişkin raporda, ilan edilen başyapıtlar için eylem planlarının; eylem planlarının uygulanmasını desteklemek içinse özel ödüllerin oluşturulduğu konusunda bilgi yer bulmuştur.

Sonraki dönemde uzmanlarca programın fizibilite çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışma programın aşırı geniş kapsamının gerek taraf devletler gerek Sekretarya için seçim ve yönetim sıkıntılarına neden olduğuna işaret etmiştir. Seçim yapılan alanların genişliği konusu Başyapıt Jürisinin toplantısında değerlendirilmiş ve şu alanların sınırlı sayma olmamakla birlikte öne çıkarılabileceği ifade edilmiştir: dillerle yakından ilişkili kültürel ifade formları, sözlü gelenekler, gösteri sanatları ve kültürel mirasın ifade biçimleriyle ilişkili beceriler. Bu bağlamda, dillerin tek başına artık aday olamayacağı sonucu ortaya çıkmıştır.

Bunun ötesinde, Başyapıt programının, istendiği şekilde devam ettirilebilmesi için kalıcı bütçeye olan ihtiyacı ortaya koymuştur. Kısa dönemde yoğun ilgiyle artan kayıt

⁴⁰⁸ UNESCO (2002, Executive Board Hundred and sixty-fourth Session, Study with...), s. 2.

⁴⁰⁹ İlane ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz UNESCO: Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity Proclamations 2001, 2003 and 2005, UNESCO, Paris, 2006.

sayısı ve kaydedilen Başyapıtların korunmasına ve farkındalığın artırılmasına yönelik çalışmalar ciddi ve sürdürülebilir bir bütçeyi gerekli kılmıştır. Nihayet 2003 Sözleşmesi sürecinde tanımların Başyapıtların kullandığı tanım ve kriterlerle uyumlu hale getirilmesi istenmiş ve Sözleşme’de kabul edilen tanımlar bu çerçevede düzenlenmiştir. Sözleşme’nin kabulünden sonraysa ilan edilen Başyapıtların, Temsili Liste’ye aktarılmasıyla program sonuçlanmıştır.

Başyapıt ilanları artık yürürlükte değildir. Ancak program, gerek tanımlar gerek yaklaşım gerekse taraf devletlerin konuya ilgi ve farkındalığı açısından Sözleşme’nin inşasında etkili olmuştur. Böylece Dünya Miras Sözleşmesi’nin Listelerine benzer bir sistemin somut olmayan kültürel mirasın özelliklerine uygun şekilde nasıl oluşturulabileceği temel hatlarıyla belirlenmiş ve uluslararası alanda iyi uygulama paylaşmanın yöntemi bulunmuştur.

Somut olmayan kültürel miras çalışmaları farklı proje ve programlarla sürdürülürken, UNESCO kuralları çerçevesinde Tavsiye Kararının uygulanması da takip edilmekteydi. Bu bağlamda Tavsiye Kararının uygulamasına yönelik süreci takip etmek üzere, UNESCO tarafından üye devletlerden uygulama raporları istenmiştir.

UNESCO’nun talebine yalnızca altı devlet yanıt vererek raporlarını göndermiş; bu durum ilerleyen süreçte üye devletlerin - önemini kabul etmekle birlikte - Tavsiye Kararına ve onun belirlediği ilke ve önlemleri uygulamaya pek ilgi göstermediği yorumuna yol açmıştır. İlgisizliğin nedeni olaraksa, Tavsiye Kararının düzenlemeleri ve bazı özelliklerinin yanı sıra, UNESCO’ya uygulama konusunda spesifik bir rol

yüklememesi ve taraf devletlerde uygulama konusunda atılacak adımları belirlememesi gösterilmiştir.⁴¹⁰ Tavsiye Kararının bağlayıcı niteliğinin bulunmayışı da kimi çevrelerce temel neden olarak gösterilmiştir.⁴¹¹

Gerek Tavsiye Kararının uygulanmasına gerekse somut olmayan kültürel mirasın geleceğine ilişkin atılan adımların sonucu olarak, 1995 yılında UNESCO Yirmi Sekizinci Genel Konferansı, gelecek iki yıl için çalışma programına Tavsiye Kararını referans noktası olarak geleneksel kültür ve halk kültürünün korunması için dünya çapında değerlendirme yapılmasını⁴¹² eklemiştir. Nitekim üye devletlere Tavsiye Kararının uygulanmasına yönelik bu defa bir anket gönderilmiş ve 1995-1997 yılları arasında anket cevaplarını sistemli olarak değerlendiren⁴¹³ bölgesel toplantılar⁴¹⁴ düzenlenmiştir.

Gerek bu toplantıların sonuçlarını ve somut olmayan kültürel mirasın 20. yüzyılın sonundaki durumunu mevcut gelişmeler çerçevesinde ele almak; gerekse Tavsiye Kararının on yıldaki uygulamasını değerlendirmek üzere 1999 yılında UNESCO ve

⁴¹⁰ UNESCO'nun atılacak adımlar konusunda taraf devletlere talimat vermesi doğal olarak söz konusu değildir. Burada kastedilen uzman ve standart belirleyici kurum olarak UNESCO'nun taraf devletlere rehberlik etmesidir.

⁴¹¹ Richard KURIN: "The UNESCO Questionnaire on the Application of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Preliminary Results", Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment, Peter SIETEL(ed), Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, Washington, 2001, s. 20-36.

⁴¹² UNESCO: Approved Programme and Budget for 1996-1997, UNESCO, 1996, Paris, s. 120.

⁴¹³ **A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Local Empowerment and International Cooperation Final Report:** Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment, Peter SIETEL(ed), Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, Washington, 2001, Part III s. 263.

⁴¹⁴ Söz konusu bölgesel/alt bölgesel toplantılar ve tarihleri şöyledir:

Orta ve Doğu Avrupa, Stra- Çek Cumhuriyeti, 1995

Latin Amerika ve Karayipler, Mexico City, Meksika, 1997

Asya, Tokyo-Japonya, 1998

Batı Avrupa, Joensuu-Finlandiya, 1998

Orta Asya ve Kafkaslar, Taşkent-Özbekistan, 1998

Afrika, Accra-Gana, 1999

Pasifik, Noumea-Yeni Kaledonya, 1999

Arap Devletleri, Beyrut-Lübnan, 1999.

Smithsonian Enstitüsü işbirliğiyle “1989 Folklorun ve Geleneksel Kültürün Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararının Küresel Değerlendirmesi: Yerel Güçlendirme ve Uluslararası İşbirliği”⁴¹⁵ başlıklı toplantı düzenlenmiştir.

3. 1989 Tavsiye Kararı Değerlendirme Toplantısı

Smithsonian Enstitüsü ve UNESCO işbirliğinde düzenlenen “1989 Folklorun ve Geleneksel Kültürün Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararının Küresel Değerlendirmesi: Yerel Güçlendirme ve Uluslararası İşbirliği” başlıklı toplantıda bölgesel toplantıların çıktılarını incelenmiş ve ayrıca farklı disiplinlerden uzmanlarca çeşitli çalışma kâğıtları ve makaleler etrafında Tavsiye Kararının farklı boyutları incelenmiştir. Bölgesel toplantı sonuçlarının analitik incelemesinde öne çıkan hususlar toplantıda aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.⁴¹⁶

Anket sonuçlarına ilişkin olarak: Beklenilenin aksine folklorla destek ve gelişmişlik düzeyi arasında ilişki bulunmamaktadır. Bu alan bütün olarak, yetersiz düzeyde kurumlaşmış, araştırılmış ve yasal olarak düzenlenmiş bir alandır.⁴¹⁷ Her ne kadar folklor alanında çalışanların çoğu bunun böyle kalmasını arzu etse de folklorun

⁴¹⁵İngilizce orijinaliyle: A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Local Empowerment and International Cooperation.

⁴¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz Anthony SEEGER: “Summary Report on the Regional Seminars, Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment”, Peter SIETEL(ed), Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, Washington, 2001, s. 36-41; **A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Local Empowerment and International Cooperation Final Conference Report**, s. 265-274.

⁴¹⁷ “As a whole, this is an area that is under-institutionalized, under-elaborated, and under-legislated”. Bkz **A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Local Empowerment and International Cooperation Final Conference Report**, s. 272.

devamlı uygulanması ve varlığına karşı ekonomik, sosyolojik ve fiziksel güçlükler karşısında, bu tehlikeli bir durum olabilir.

Bölgesel toplantıların sonuçlarına ilişkin olarak: Farklı bölgelerce ortak kaygılar, bölgesel farklılıklarla dile getirilmiştir. Latin Amerika ve Karayipler kültürel çeşitlilik ve çok kültürlük üzerinde dururken; Afrika Bölgesi kimlik kavramı ve ulus inşasında çok kültürlülüğün önemine değinmiştir. Batı Avrupa küresel entelektüel ve yaratıcı güçler karşısında kültürel çeşitliliğin korunmasına duyulan ihtiyacı vurgulamış; Arap Devletleri küreselleşmenin etkilerine kültürel kimlikleri korumaya karşı yarattığı tehdit üzerinden değinmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ise bir yandan geleneksel kültürün kimlik inşasındaki önemini vurgulamış; diğer yandan mali güçlükler ve pazar ekonomisine geçişin yarattığı sorunlardan bahsetmişlerdir. Pasifik Bölgesi kendi kültürel perspektiflerinden, somut ve somut olmayan kültürel mirasın birbirinden ayrılmasının güç olduğuna dikkat çekmiştir. Bölgesel toplantılarda Tavsiye Kararına ilişkin olarak, metnin önemli olduğu ve yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. “Folklor” tanımı aşağılayıcı (pejorative) bulunabilecek problemli bir terim⁴¹⁸ olarak gösterilmiştir. Bu alanda kabul edilecek yeni hukuk belgesinin şu ek unsurları taşıması önerilmiştir:

- Unsuraya saygıya yönelik etik kodlar;
- Geleneği icra eden ve faydalananların, yani bir bakıma toplulukların dâhil edilmesi;
- STK’ların işbirlikçi rolünün tanınması;

⁴¹⁸ SEEGER, s. 39-41.

Bu ifade esasen toplantının Sonuç Raporunda da yer bulmuştur. Bkz **A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Local Empowerment and International Cooperation Final Conference Report** s. 270-273 ve 297.

- Tavsiye Kararının kapsamının, geleneksel kültürün ve folklorun gelişen doğasını içerecek şekilde genişletilmesi.

Toplantının ayrıntılı raporu, çalışma belgeleri ve sunulan makaleleri de içerecek şekilde hazırlanmış ve kabul edilen Eylem Planıyla birlikte uluslararası toplumun istifadesine sunulmuştur. Toplantı çıkarımlarından şunlar süreç açısından dikkat çekicidir:

- Tavsiye Kararında bilim adamı ve araştırmacı vurgusu öncelikli olarak yer almaktadır. Bunun yerine – geleneksel kültür ve folklor altında tanımlanan unsurları üreten, uygulayan ve gelecek kuşaklara aktaran – gelenek taşıyıcılarına ağırlık verilmeli; bunların koruma süreçlerine katılımı sağlanmalıdır.
- On yılda yaşanan gelişmeler çerçevesinde folklor tanımı korunmak istenen alanı tanımlamakta yetersiz bulunmuştur. Ayrıca folklor farklı ülke ve bölgelerde olumsuz anlam taşıyabilmektedir. Bu terim yerine başka bir terim tercih edilmelidir.
- Benzer şekilde Tavsiye kararında kullanılan diğer terminoloji ve tanımların korumanın özelliklerine uygun hale getirilmesi ve mevzuatın esaslı unsurlarının genişliğinin yeniden değerlendirilerek korumaya imkân verecek şekilde düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Tanımların belirsizliği ya da koruma amacıyla çelişebilmesi ve korumanın konusunun aşırı geniş düzenlenmesinin, ulusal düzeyde devletlerin Tavsiye Kararını uygulamama nedenlerinden biri olabileceği öne sürülmüştür. Zira koruma sisteminin

oluşturulması; anlaşılır şekilde tanımlanmış alana ve koruma amacına ve bunlara ek olarak, birbiriyle çelişmeyen amaçlara bağlıdır.

- Yeni düzenlemenin daha kapsayıcı olması önemlidir. Bu anlamda yeni düzenleme yalnızca sanatsal üretimleri (hikâyeler, şarkılar vb.) değil; bu üretimlere imkân sağlayan bilgi birikimi ve değerleri, bunları ortaya çıkaran yaratıcı süreçleri, bu üretimlerin alınmasını ve saygı görmesini sağlayan etkileşim biçimlerini korumalıdır.

Toplantının Eylem Planı UNESCO'ya yönelik önerileri arasında topluluklarla işbirliği içinde danışman olarak çalışarak uygun koruma araçlarını geliştirmek üzere, hukuki uzmanlardan oluşan uluslararası bir çalışma grubu oluşturulmasına yer vermiştir. Benzer şekilde; taraf devletlere yönelik öneriler arasında UNESCO'nun yeni bir normatif belge kabul edilmesine yönelik fizibilite çalışması yapmasını talep etmeleri önerilmiştir.⁴¹⁹

Bu öneriye uygun olarak UNESCO Otuzuncu Genel Konferansı konuyu inceleyen bir ön çalışmanın yapılmasını talep etmiştir.⁴²⁰

4. Turin Toplantısı

Otuzuncu Genel Konferansta alınan karar sonucunda öncelikle 2001 yılında Turin'de İtalyan Hükümetinin ev sahipliğinde “Somut Olmayan Kültürel Miras – Çalışma Tanımları” (The International Round Table “Intangible Cultural Heritage – Working

⁴¹⁹ **A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Local Empowerment and International Cooperation Final Conference Report**, s. 305-306.

⁴²⁰ **UNESCO**: Records of the General Conference 30th Session Vol.1 Resolutions, UNESCO, Paris, 2002, s. 63-64.

Definitions) başlıklı uluslararası yuvarlak masa toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantı, hâlihazırda somut olmayan kültürel miras alanında kullanılan çalışma tanımları ve terminolojiyi incelemiş; uluslararası hukuk düzenlemesine duyulan ihtiyacı değerlendirmiş ve olası yeni düzenleme için çalışma tanımlarını değerlendirmiştir.

Toplantıda yapılan somut olmayan miras tanımı daha sonra yapılan toplantılarda benimsenen tanım olması nedeniyle önemlidir. Genel itibarıyla somut olmayan kültürel miras ifadesi yeni düzenlemede tercih edilebilir bulunmuş ancak tanımının ihtiyaçlar doğrultusunda ve sözleşmenin amaçları bağlamında yapılması önerilmiş ve vurgulanmıştır.⁴²¹ Toplantı sonunda kabul edilen Eylem Planında UNESCO'ya önerilen somut olmayan kültürel miras tanımı şöyledir: *insanların öğrendiği süreçler, bunlarla birlikte, insanları bilgilendiren ve insanlar tarafından geliştirilen bilgi, beceri ve yaratıcılık; yaratılan ürünler, sürdürülebilirlikleri için gerekli kaynaklar, mekânlar ve sosyal ve doğal bağlamlarının diğer yönleri; bu süreçler yaşayan topluluklara önceki nesillerle devamlılık duygusu sağlar ve kültürel kimlik için önemlidir, aynı zamanda kültürel çeşitliliğin ve insanlığın yaratıcılığının korunması için önemlidir.*⁴²² Böylece süreci önemseyen bir tanımlama yapıldığı ve kavramın bu şekilde sınırlandırıldığı söylenebilir. Ayrıca devamlılık duygusu, yaratıcılık, kültürel kimlik, aidiyet ve kültürel çeşitlilik boyutları da öne çıkarılmıştır.

⁴²¹ UNESCO: Final Report International Round Table on 'Intangible Cultural Heritage – Working Definitions' 14 – 17 March, Turin, Italy, UNESCO, Paris, 2001, s. 19.

⁴²² UNESCO: Preparations of a New International Standard-Setting Instrument for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, Paris, 2001, Appendix I, Annex, s. 3.

Eylem Planı uluslararası belgede düzenlenerek koruma altına alınacak alanların kapsamını belirlemek üzere uzman grubu oluşturulmasını önermiştir.⁴²³

Eylem planının dikkat çektiği bir diğer önemli husus somut olmayan kültürel mirasın dini, ırksal ve etnik hoşgörüsüzlüğü desteklemek için ya da başkalarının kültürel mirasına saygı duyulmamasına, miraslarının yok edilmesine yol açabilecek şekilde herhangi bir inancın öne çıkarılması için kullanılmamasıdır.⁴²⁴ Bu yaklaşımın 2003 Sözleşmesi'nin aşağıda ayrıntılı incelenecek 2. maddesinde yer verilen insan hakları belgeleri esaslarına ve karşılıklı saygı gereklerine uygun miras tanımını anlamada faydalı olabileceği düşünülebilir.

Yine somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda şu özellikleri taşıyan en iyi uygulama örneklerinin teşvik edilmesi, yaygınlaştırılması ve ilan edilmesi önerilmiştir: Topluluk üyeleri tarafından ya da onların katılımıyla üretilme; amaçlarına ulaşmada somut başarı gösterme; ülkede ya da dünyada diğer topluluklara örnek olma; kadınları azami ölçüde dâhil etme, içirme; grup ve bölgenin sosyal, ekonomik sürdürülebilirliğini güçlendirme.⁴²⁵ Eylem Planının bu önerisi de Sözleşme'nin kabul ettiği listeleme yaklaşımını ve amaçlarını anlamak açısından faydalı bulunabilir. Eylem Planının önsözünde *1972 Sözleşmesi'nin kültürel ve doğal mirasın önem ve değeri hakkında farkındalığı güçlendirmede ve taraf devletleri bunları korumak üzere gerekli önlemleri almaya teşvik etmedeki etkililiğini* kabul etmesi de listeleme fikrinin arkasındaki yaklaşım hakkında fikir vermektedir.⁴²⁶

⁴²³ UNESCO (2001, Preparations of ...), Appendix I, Annex, s. 3.

⁴²⁴ UNESCO (2001, Preparations of ...), Appendix I, Annex, s. 3.

⁴²⁵ UNESCO (2001, Preparations of ...), Appendix I, Annex, s. 3-4.

⁴²⁶ Bkz UNESCO (2001, Preparations of ...), Appendix I, Annex, s. 1.

5. Genel Konferansın Uluslararası Anlaşma Kararı

Otuzuncu Genel Konferanstan sonra yürütülen çalışmaların sonucunda Genel Direktör Otuz Birinci Genel Konferansa konunun uluslararası düzenlenmesini inceleyen ön raporunu sunmuştur.⁴²⁷ Ön rapor özellikle yukarıda özetlenen toplantıların çıkarımlarını dikkate almış; bu doğrultuda konunun uluslararası anlaşmayla düzenlenmesini önermiştir.

Genel Konferans, somut olmayan kültürel mirasın uygun şekilde korunmasına duyulan acil ihtiyacın farkında olduğun ifade etmiş ve UNESCO'nun mirasın bütün boyutlarıyla korunmasına açıkça yetkili tek örgüt olduğunu vurgulamıştır. Amacın gerçekleştirilmesine en uygun uluslararası düzenlemenin 1972 Sözleşmesiyle aynı çizgide bir uluslararası anlaşma olacağını benimseyerek, konunun uluslararası anlaşmayla düzenlenmesine, uluslararası düzenlemenin ilk taslağının 32. oturumuna sunulmasına karar vermiştir.⁴²⁸ Genel Konferansın kararı ayrıca Genel Direktörün 32. Oturuma uluslararası düzenlemenin olası kapsamı hakkında bilgi içerir bir rapor sunmasını da talep etmiştir.

Otuz Birinci Genel Konferansta alınan bu karar, uluslararası düzenlemenin bağlayıcılığını belirlemiş olması açısından önemlidir. Karar delegelerin çoğu tarafından desteklenmişse de karşı görüşler de dile getirilmiştir. Delegelerin büyük çoğunluğu somut olmayan kültürel mirasın korunmasına duyulan acil ihtiyacı dile getirmiş ancak bazı

⁴²⁷ Bkz UNESCO (2001, Preparations of ...).

⁴²⁸ UNESCO: Records of the General Conference 31st Session Paris 15 October to 3 November Vol 1. Resolutions, UNESCO, Paris, 2004, s. 67; UNESCO: Preliminary Draft International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and Report by the Director-General on the Situation Calling for a Standard-Setting and on the Possible Scope of such Standard Setting, UNESCO, Paris, 2003, s. 2.

delegelerce somut olmayan kültürel miras kavramının hâlen netleştirilmesi, açıklanması gerektiği ifade edilmiş; WIPO gibi diğer örgütlerle duplikasyondan kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır. Tartışmaların sonunda sunulan bir karar tasarısıyla “uluslararası anlaşma” ifadesinin “düzenleyici uluslararası belge” ifadesiyle değiştirilmesi dâhi istenmiş ve oylama talep edilmiştir. İstem 36 aleyhe, 19 lehe ve 0 çekimser oyla reddedilmiştir. Oylama sonucunda 18⁴²⁹ devlet çekince bildirmiş; meselenin karmaşık ve hassas olması nedeniyle temkinli yaklaşım izlenmesi ve uluslararası düzenlemenin bağlayıcı niteliğine karar vermenin “prematüre” olduğunu belirtmiştir.⁴³⁰ Dönemin Somut Olmayan Kültürel Miras Bölümü Direktörü Noriko Aikawa tarafından da ifade edildiği gibi UNESCO üyesi devletler arasındaki fikir ayrılığı – çoğunluğun uluslararası anlaşmanın hemen kabulü yönünde, azınlığınsa mümkün olan yöntemlerle süreci yavaşlatma yönünde – Sözleşme kabul edilinceye kadar devam etmiştir.⁴³¹

6. Bağımsız Uzman Toplantıları

a. Rio Toplantısı

Otuz Birinci Genel Konferansın kararını uygulamak ve uluslararası anlaşma hazırlığının farklı aşamalarını incelemek üzere bir seri uzman toplantıları düzenlenmiştir. Bunlardan ilki 2002 yılında Rio’da düzenlenen “Somut Olmayan Kültürel Miras: Uluslararası Anlaşma için Öncelikli Alanlar” başlıklı toplantıdır. Adından da anlaşılacağı

⁴²⁹ Almanya, Arjantin, Barbados, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Grenada, Hollanda, İspanya, İsveç, İsviçre, Kosta Rika, Meksika, Norveç, Portekiz, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler, Yunanistan. Bkz **UNESCO**: General Conference 31st Session Oral Report of the Chairperson of Commission IV, UNESCO, Paris, 2001, s. 6.

⁴³⁰ **UNESCO** (2001, General Conference...), s. 6.

⁴³¹ Noriko **AIKAWA**: “An Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage”, *Museum International* Vol.56 No.1-2, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, s. 143.

üzere bu toplantı ilk olarak öncelikli alanları ve uluslararası anlaşmanın kapsamını incelemiştir.⁴³²

Toplantı, Turin Toplantısında yapılan somut olmayan kültürel miras tanımdan faydalanılmasını önermiştir. Genel Konferansın 1972 Sözleşmesiyle aynı çizgide bir uluslararası anlaşma hazırlanması talebine ilişkin olarak, somut olmayan kültürel mirasın doğasının ve ihtiyaçlarının 1972 Sözleşmesi'nin kapsadığı unsurlardan önemli ölçüde farklı olduğuna ve bu nedenle adı geçen Sözleşme'nin sunduğu modelde bazı uyarlamalar yapılması gerekeceğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Başyapıt programının deneyimlerinden özellikle de kullandığı kriterler açısından faydalanmak üzere bu programla oluşturulacak uluslararası anlaşma arasında yakın ilişki kurulmasını önermiştir. Ayrıca programın kullandığı tanımlamayı da, kullanılan terminolojide uyum sağlamak üzere, Turin Toplantısının somut olmayan kültürel miras tanımıyla değiştirmeyi tavsiye etmiştir.⁴³³ Buna ilaveten, esnek bir koruma anlayışının benimsenmesi önerilmiştir.⁴³⁴ Bu anlamda örneğin farklı somut olmayan kültürel miras unsurlarının özelliklerini dikkate alma; bu unsurların iç dinamiklerine uygun farklı koruma yaklaşımları getirebilme; insan odaklı ve katılımcı olma; ürün yerine süreci merkezine alma esnek koruma yaklaşımının özellikleri arasında sayılmıştır.

Toplantı, hazırlanacak uluslararası anlaşmanın etkisini artırmak üzere taraf devletlerin farklı görüşlerine, kısıtlarına ve gerçeklerine duyarlı ve dikkatli olunmasını da önermiştir. Somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yaygınlaştırılması için etik

⁴³²Bkz UNESCO: International Meeting of Experts Intangible Cultural Heritage: Priority Domains for an International Convention Final Report, UNESCO, Paris, 2002.

⁴³³ UNESCO (2002, International Experts...), s. 2-4.

⁴³⁴ UNESCO (2002, International Experts...), s. 2.

çerçevenin geliştirilmesi teşvik edilmiştir. Son olarak toplantıda uluslararası anlaşma taslağının hazırlanması için üç aşamalı bir takvim kabul edilmiştir.

b. Uluslararası Anlaşma İlk Taslak Yazım Grubu

i. Yazım Grubu Birinci Toplantısı

Otuz Birinci Genel Konferansta alınan kararı uygulamak üzere düzenlenen ikinci uzman toplantısı; Rio Toplantısının tavsiyelerini de dikkate alarak, uluslararası anlaşmanın ilk taslağı üzerinde çalışmak ve genel çerçevesini oluşturmak üzere 2002 yılı Mart ayında gerçekleştirilen yazım grubu toplantısıdır. Genel Direktör tarafından kişisel kapasiteleriyle Sözleşme'nin ilk taslağını oluşturmak üzere belirlenen ve çoğunlukla hukukçu uzmanlardan oluşan yazım grubu, Başkanı Uluslararası Adalet Divanı Yargıcı Mohammed Bedjaoui'nin⁴³⁵ hazırladığı yirmi bir tema etrafında⁴³⁶ konuyu değerlendirmiştir. Yazım grubunun şu çıkarımlarının öne çıktığı düşünülmektedir:

- Turin Toplantısının “somut olmayan kültürel miras” tanımının kullanılması yönündeki mevcut eğilim bu aşamada benimsenmiştir. Zira bu tanımın pek çok uluslararası forumda benimsendiği ve yeterince kapsayıcı olduğu belirtilmiştir.⁴³⁷
- Genel Konferans kararı gereği 1972 Sözleşmesi referans alınmış ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak uzmanlarca, referans alınsa da bu belge üzerinde gerekli uyarlamaların yapılması gerektiği vurgulanmıştır. 1972 Sözleşmesi'nin iki temel hedefi, dünya mirasının korunması ve Dünya Miras

⁴³⁵ 1994 – 1997 yılları arasında Uluslararası Adalet Divanı Başkanı, 1992 – 2001 yılları arasında Uluslararası Adalet Divanı Yargıcı.

⁴³⁶ UNESCO: Select Drafting Group on the first draft of an international convention for intangible cultural heritage final report, UNESCO, Paris, 2002, s. 3.

⁴³⁷ UNESCO (2002, Select ...), s. 5-6.

Listesi'nin kurulması olarak gösterilmiş ve özellikle listelemenin somut olmayan kültürel mirasın özellikleri açısından uygun olup olmadığı üzerinde durulmuştur.

1972 Sözleşmesi'nin terminolojisinde yer alan “*evrensel değer*” ifadesi de yeni düzenleme açısından kullanılması güç bulunmuştur. Zira niteliği gereği herhangi somut olmayan mirasın mutlaka evrensel bir yönü olduğunun söylenemeyeceği ifade edilmiştir.⁴³⁸

1972 Sözleşmesiyle yeni kabul edilecek olan arasında nasıl bir etkileşim kurulacağı; özellikle hem 1972 Sözleşmesi bağlamında kültürel mirası hem somut olmayan mirası ilgilendiren alanlar açısından önemli bulunmuştur.

1972 Sözleşmesi'nin anlaşmazlıkların çözümü için bir yöntem belirlememekte ve daha ziyade ikna ve uzlaşma araçlarını tercih ettiği gözlemlenirken, yeni düzenlemenin bu anlamda yaptırım getirip getirmeyeceği sorulmuştur.

1972 Sözleşmesi'nin teknik yardıma ilişkin düzenlemesini somut olmayan kültürel miras açısından da gerekli görülmüştür. Benzer şekilde Fon oluşturulması da hayati bulunmuştur.⁴³⁹

1972 Sözleşmesi'ni tamamlayıcı özelliği daha iyi yansıtmak ve daha sıkı ilişki kurabilmek üzere yeni düzenlemenin “Şart” vb. tanımlamalar yerine “Sözleşme”yi tercih etmesi önerilmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁸ UNESCO (2002, Select ...), s. 5.

⁴³⁹ UNESCO (2002, Select ...), s. 11.

⁴⁴⁰ UNESCO (2002, Select ...), s. 5.

- “*Protection*” ifadesi yerine “*safeguarding*”in tercih edilmesi önerilmiştir. Daha sonradan kültürel mirasın korunmasında yaygın kullanılsa, “*safeguarding*” ifadesinin tercih edilmiş olması, somut olmayan kültürel mirasın farklı özelliklerini yansıtmaması açısından önemlidir. Bu ifade, gelecek nesillere aktarım fikrini içerek şekilde daha kapsamlı olması, daha az “*paternalistik*” olması ve “*protection*” ifadesinin 1989 Tavsiye Kararındaki kullanımı da dikkate alındığında fikri mülkiyeti ima etmesi gibi nedenlerle uzman toplantısında tercih edilmiştir.⁴⁴¹

2002 yılı Nisan ayında Genel Direktörün gelişme raporunu inceleyen Yürütme Kurulu özellikle iki temel öneride bulunmuştur. Bunlardan ilki 1972 Sözleşmesi’nin model alınması ancak bu Sözleşme’yi tekrar eden bir metinden kaçınılmasıdır. Mevcut metnin 1972 Sözleşmesi’ni çok yakından takip ettiği ve bu metinden ayrılmaya ihtiyaç duyduğu Yürütme Kurulunun asıl endişesi olarak dile getirilmiştir. İkinci olarak yapılması öngörülen hükûmetler arası uzman toplantısının aynı yıl düzenlenmesi talep edilmiştir.

Yürütme Kurulunda yürütülen tartışma kapsamında tanımlamalara ihtiyacın dile getirildiğini de belirtmek gerekir. Tanımların uluslararası mevzuat oluşturmaya yönelik çalışmalar daha fazla devam etmeden ve acilen oluşturulması gerektiği kimi delegelerce önerilmiş, diğerleri ise başka muhtelif görüşler belirtmişlerdir. Yürütme Kurulunun müteakip, öneriyi dikkate alan Genel Direktörlüğün girişimi ve UNESCO Hollanda Millî Komisyonu inisiyatifiyle tanımlara ilişkin bir uzman toplantısı “Somut Olmayan Kültürel

⁴⁴¹ UNESCO (2002, Select ...), s. 5.

Miras – Tanımlar Sözlüğü Oluşturulması” başlığıyla 10-12 Haziran 2002 tarihlerinde düzenlenmiştir. Bu toplantı sonucunda işlevsel bir somut olmayan miras tanımı ve hukuki açıdan yararlı bir terimler sözlüğü⁴⁴² oluşturulmuştur.⁴⁴³

ii. Yazım Grubu İkinci Toplantısı

2002 yılı Mart ayında toplanan uzmanlar grubunun 2. toplantısı aynı yıl Haziran ayında gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı üye devletleri temsil edecek hükûmetler arası uzmanların toplantısından önce ve uzmanlar grubunun son toplantısı olarak düzenlenmiştir. Toplantı sonunda, hükûmetler arası uzman toplantısı öncesinde taraf devletlere gönderilecek uluslararası mevzuatın ilk taslağı son halini almıştır. Bu toplantıda öne çıkan hususlar şöyle olmuştur:

- 1972 Sözleşmesi açısından Yürütme Kurulunda taraf devletlerce somut bir yönlendirme yapılmamış, sadece 1972 Sözleşmesi’nin kabulünü ve uygulamasını olumsuz etkileyen sorunların giderilmesi istenmiştir.⁴⁴⁴ Bu anlamda 2003 Sözleşmesi’ndeki bazı düzenlemelerin 1972 Sözleşmesi’nin iyileştirmesi olduğu söylenebilir. Bu çıkarımın iki Sözleşme arasındaki etkileşim ve ilişki açısından önemli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Taraf devletlerin talebi aynı zamanda uzman grubunu somut olmayan kültürel mirasa özgü mekanizmalar oluşturmak açısından da – bu türden düzenlemeler 1972 Sözleşmesi’nde bulunmadığından – özgür bırakmıştır.

⁴⁴² UNESCO: Second meeting of the select drafting group of a preliminary international convention on Intangible Cultural Heritage– 13 to 15 June 2002 Meeting Report, UNESCO, Paris, 2002, s. 1.

⁴⁴³ Toplantı ve sözlük hakkında bilgi için bkz Wim van ZANTEN (ed.), Glossary Intangible Cultural Heritage prepared by an international meeting of experts at UNESCO, 10-12 June 2002, Netherlands National Commission for UNESCO, Lahey, 2002, s. 2.

⁴⁴⁴ UNESCO (2002, Second meeting...), s. 3.

Somut olmayan kültürel mirası 1972 Sözleşmesi'nde düzenlenen kültürel miraslardan ayıran önemli özelliklerden biri; sürekli üretimi, yeniden üretimi, dönüşümü ve dinamik yapısıdır. Bu özellik pek çok defa uzmanlarca tekrarlanmış ve vurgulanmıştır. Bu anlamda somut olmayan kültürel mirasın “*fosilizasyonu*”na neden olmayacak ve sürekli dönüşümüne izin veren esnek koruma araçları ve mekanizmaların oluşturulması üzerinde durulmuştur.⁴⁴⁵

Turin Toplantısında vurgulanan insan hakları boyutuna bu toplantıda da dikkat çekilmiş ve sözleşmeye ilave edilmesi kabul edilmiştir.

- Koruma kavramına ilişkin olarak “*safeguarding*” ifadesi taslak mevzuatın başlığı da dâhil olmak üzere metne yerleştirilmiştir. “*Conservation*”, “*preservation*”, “*protection*” ifadelerinin somut olmayan kültürel mirasa uygun terimler olmadığı bir kez daha kabul edilmiştir. Bu tercih aynı zamanda 1972 Sözleşmesi'nden farklılaşan bir diğer husustur.

Somut olmayan miras tanımının olabildiğince geniş yapılması ve bu tanıma dâhil edilecek dört kategorinin belirlenmesiyle yeterli esnekliğin sağlanacağı sonucuna varılmıştır.

Dünya mirası deneyiminden yola çıkarak dünya mirası tanımının 1972 Sözleşmesi'ndeki haliyle kendini açıklayıcı (self evident) olmadığı⁴⁴⁶, Sözleşme'nin kabulünden bu yana Uygulama Yönergesi'nde yapılan düzenlemelerle oluşturulan kriterler aracılığıyla tanımın açıklandığı

⁴⁴⁵ UNESCO (2002, Second meeting...), s. 2.

⁴⁴⁶ UNESCO (2002, Second meeting...), s. 5.

toplantıda dile getirilmiştir.⁴⁴⁷ Uygulama Yönergesi'nde yapılan değişikliklerle doğal ve kültürel miras özelliğini bir arada taşıyan alanlar için “*karma*” miras kategorisinin oluşturulması mümkün olmuştur. Bu gibi örneklerden de yola çıkarak ve yine somut olmayan kültürel mirasın sürekli evrilen doğası dikkate alınarak, kriter oluşturulurken de esnek ve fazla sınırlayıcı olmamasına özen gösterilmiştir.

- Oluşturulacak hükûmetler arası komite ve uzman sivil toplum kuruluşlarının etkileşimi açısından; 1972 Sözleşmesi'nde var olan danışma organının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Somut olmayan kültürel miras alanında IUCN ya da ICOMOS gibi bir uluslararası STK'nın bulunmayışı önemli bir boşluk olarak görülmüştür. Sonuç olarak hükûmetler arası komite ve ona danışman olacak teknik ve bilimsel organın oluşturacağı ikili bir yapı üzerinde uzlaşmaya varılmıştır.

Oluşturulacak sekreteryaya içinse yine 1972 Sözleşmesi deneyiminden yola çıkarak, daimî bir sekreteryanın oluşturulmasının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

- Listeler konusunda da yukarıda bahsedildiği şekilde, somut olmayan mirasın özellikleri gereği, esnek kriterler belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hazırlanan taslakta kabul edilen *Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi* 1972 Sözleşmesi'ne getirilen en önemli uyarlamalardan biri olarak kabul edilebilir. Bu Liste 1972 Sözleşmesi'nin Tehlike Altındaki

⁴⁴⁷ Örneğin Floransa şehrinin neden insanlık için önemli görülmekte olduğu insanlarca sorgulanmıştır. UNESCO (2002, Second meeting...), s. 5.

Dünya Mirası Listesi'nden uyarlanarak oluşturulmuştur ancak somut olmayan kültürel mirasın özellikleri dikkate alınarak oldukça farklılaştırılmıştır. Uzmanlar somut olmayan kültürel mirasın karşılaştığı tehlikelerin doğal ve kültürel mirastan oldukça farklı olduğunu dikkate almışlar ve buna uygun kriterler geliştirmişlerdir.

- Liste oluşturmanın kendi başına bir amaç olmadığına toplantıda dikkat çekilmiştir. Listeleminin geri kalan somut olmayan mirasların korunmayacağını ima etmemesi gerektiği de toplantıda vurgulanmıştır. Ayrıca listeleminin yaratacağı olumlu ve olumsuz koşulların bir arada değerlendirilmesi gerektiği de not edilmiştir. Örnek olarak turizmin ilgili unsur için mali kaynak yaratabileceği, diğer yandan bozulmaya yol açabileceği gösterilmiştir. Bu açıklamalar özellikle Listelerin oluşturuluş amaçları hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.

Toplantı sonunda kabul edilen metin 2003 Sözleşmesi olarak bilinen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin ilk taslağını oluşturmuştur. Bu taslak öncelikle yorumları için taraf devletlere gönderilmiş ve onlardan gelen önerileri içerir belgeyle birlikte 2002 yılı Eylül ayında toplanan hükûmetler arası komitenin temel çalışma belgesini oluşturmuştur.

7. UNESCO Kültür Bakanları 3. Yuvarlak Masa Toplantısı ve İstanbul Bildirgesi

Uzman toplantılarında konunun teknik ve içerik boyutu tartışılırken bir yandan hâlen taraf devletlerin sorularını karşılayacak ilave bilgiye ihtiyaç duyulmaktaydı. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bazı devletlerce çalışmanın ertelenmesi de, alınmış karara

rağmen, savunulmaktaydı. Bu tereddüdü gidermek için karar verici düzeyinde meselenin bütün boyutlarıyla tartışılmasını sağlamak amacıyla UNESCO Kültür Bakanları Yuvarlak Masa Toplantılarının üçüncüsü somut olmayan kültürel miras konusuna ithaf edilmiştir.

Somit Olmayan Kültürel Miras: Kültürel Çeşitliliğin Aynası (Third Roundtable of Ministers of Culture “Intangible Cultural Heritage, mirror of cultural diversity”) başlığıyla 16-17 Eylül 2002 tarihinde düzenlenen toplantı Türkiye’nin ev sahipliğinde ve hükûmetinin davetiyle, 74 bakan ve 36 devlet temsilcisini bir araya getirmiştir.

Toplantıda 3 tartışma oturumunda somut olmayan miras neden korunmalıdır; karşılaştığı güçlükler nelerdir; ulusal uluslararası ve bölgesel düzeyde ne gibi önlemler alınabilir temel soruları üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Gerek toplantı belgeleri gerekse sonuç belgesi, bu zamana kadar yürütülen süreç ve yaklaşımı bir bakıma tekrar ve teyit eder niteliktedir. Toplantının 9 kısımlık sonuç belgesi İstanbul Deklarasyonu (Istanbul Declaration), ilk altı kısımda somut olmayan kültürel mirasın özelliklerini tanımış; yedinci kısım altında *acil eyleme geçme ihtiyacının farkında olduğunu* belirterek eylem planı oluşturmuştur. Sekiz ve dokuzuncu bölümlerse bu Deklarasyonun geniş çevrelerde dağıtımını Genel Direktörden talep etmiş ve girişim ve katkıları için ev sahibi ülkeye teşekkür etmiştir.⁴⁴⁸

Toplantı, karar alıcı düzeyde konunun açıklığa kavuşmasına ve tereddütlü hususların tartışılmasına; bir bakıma da UNESCO Genel Direktörünün ifade ettiği gibi somut olmayan kültürel mirasın ve kültürel çeşitliliğin siyasi gündemde öncelik haline

⁴⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz **Third Round Table of Ministers of Culture “Intangible Cultural Heritage, mirror of cultural diversity” Istanbul, Turkey 16-17 September 2002 Final Communiqué Istanbul Declaration**, UNESCO, İstanbul, 2002.

gelmesine⁴⁴⁹ imkân sağlamıştır. Bu bağlamda Deklarasyon somut olmayan kültürel mirasın korunması eylemi için uluslararası düzeyde mekanizmaların tanımlanmasına duyulan acil ihtiyacı vurgulamış ve bunun için uygun uluslararası anlaşma hazırlanmasının olumlu bir adım olacağını bildirmiştir. Dönemin Somut Olmayan Kültürel Miras Bölümü Direktörü Aikawa’ya göre İstanbul Deklarasyonu Sözleşme’nin müzakere sürecinde en önemli referans belgelerinden biri olarak görev yapmıştır.⁴⁵⁰ Deklarasyon ayrıca 2003 Sözleşmesi’nin önsözünde atıf yapılan temel belgeler arasında yer almaktadır.

8. Hükûmetler Arası Uzman Toplantıları

a. Birinci Oturum (Eylül 2002)

İstanbul Bildirgesini de dikkate alan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Sözleşme Taslağı Hükûmetler Arası Uzmanlar Toplantısı” planlandığı şekilde 2002 yılı Eylül ayında toplanmıştır. 120 üye devletten 281 uzmanın katıldığı toplantı kişisel kapasitesiyle çalışan uzmanların oluşturduğu taslağı geliştirmek üzere çalışmışlardır.⁴⁵¹

Toplantıda, şu konulara uluslararası anlaşmada yer verme gereği uzmanlarca vurgulanmıştır:

- Somut ve somut olmayan miras arasındaki bağlantı;
- Somut olmayan kültürel mirasın canlı ve evrilen doğası;

⁴⁴⁹ UNESCO: Report of the First session of the First Session of the Intergovernmental Meeting of Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, Paris 2002, s. 1.

⁴⁵⁰ AIKAWA, s. 144.

⁴⁵¹ Toplantıya Türkiye’yi temsilen Bozkurt Aran, Seyhan Livanelioğlu, Vakur Erkul, Prof. Gürbüz Erginer, Said Burak Dimici ve Şebnem İncesu katılmışlardır. Bkz UNESCO (2002, Report of the First Session...), Annex IV, s. 21.

- Somut olmayan kültürel mirasın sınır aşan boyutu;
- Koruyucu önlemlere duyulan acil ihtiyaç;
- Uzlaşının olan en geniş düzeyde uzlaş sağlanması için müzakere sürecinde büyük esneklik ihtiyacı;
- Somut olmayan kültürel mirasın ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde korunmasının önemi.

Bunlara ilaveten, aşağıdaki hususlarda geniş mutabakata varılmıştır:

Sözleşme'nin geneline yönelik olarak:

- Yürütme Kurulunun kararı ve bu bağlamda somut olmayan kültürel mirasın özellikleri dikkate alınarak 1972 Sözleşmesi model yerine ilham kaynağı olarak görülmelidir.
- Somut olmayan mirasın çağdaş, yaratıcı ve evrilen boyutu vurgulanırken, (topluluklara aidiyet duygusu veren ve uyumu sağlayan) geleneksel boyutu göz önünde bulundurulmalıdır.
- UNESCO'nun İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı ve hazırlanacak uluslararası anlaşma arasında bağlantı kurulmalıdır.
- “Dokümantasyon” çalışmaları somut olmayan kültürel mirasın tanımlanmasının ayrılmaz parçalarından biri olarak dikkate alınmalıdır.

- Somut olmayan kültürel mirasın belirli bir biçiminin yapay yeniden faaliyete geçirilmesi (reactivation) politikasını desteklemediği süreç “canlandırma” (revitalizasyon) kavramının benimsenmelidir.⁴⁵²
- Devletler ve yerel topluluklar arasında uygun görev dağılımının sağlanmalıdır.

Önsöze ilişkin olarak:

- İnsan haklarına önsözde atıf yapılmalıdır.

Sözleşme maddelerine ilişkin olarak:

- Somut olmayan kültürel miras tanımı, dinamik ve evrilen doğası dikkate alındığından emin olunarak daraltılmalıdır.
- Tanımın genişliği dikkate alınarak Sözleşme konu bakımından (*ratione materiae*) daraltılmalıdır.
- Tanıma nesilden nesile aktarım kavramı dâhil edilmelidir. Böylece tanımın sadece bu türden, zamana karşı koyabilmiş unsurları kapsamı sağlanmalıdır.
- Sözleşme taslağındaki tanımla Başyapıt programındaki tanım uyumlaştırılmalı ve tanımın hukuki ve işlevsel anlamı güçlendirilmelidir.
- Koruma süreçlerine katılımlarını sağlamak üzere somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin genel çerçeveyi belirleyen maddeye kültürel topluluklar ve aktörler dâhil edilmelidir.

⁴⁵² UNESCO (2002, Report of the First Session...), s. 2.

- WIPO ile UNESCO arasında yetki çatışmasından kaçınılmalıdır.
- Envanter, kayıt ve/veya listeler somut olmayan kültürel mirasın özel dinamikleri ihmal edilmeden oluşturulmalıdır.
- Hükûmetler Arası Komite yapısı Dünya Miras Komitesinden daha küçük ve temsili bir organ olarak oluşturulmalı ve devletler tarafından bilimsel becerileri doğrultusunda seçilecek üyelerden oluşmalıdır.

Aşağıda yer alan konularda ise farklı görüşler belirtilmiş; mutabakata varılamamıştır:

- Dillerin Sözleşme'nin kapsamına dâhil edilip edilmemesi. Kimi uzmanlarca dillerin hâlihazırda başka UNESCO programlarında ele alındığı dile getirilmiştir.
- Fon mekanizmalarının değerlendirilmesi ve bağlayıcı ya da gönüllü katkı sisteminin kabul edilmesi. 1972 Sözleşmesi'nde olduğu gibi burada da üye devletler zorunlu ve gönüllü katkı konusunda farklı tutumlar sergilemişlerdir.
- Somut olmayan kültürel miras unsurları listesinin prensip olarak kabul edilip edilmemesi. Bu bağlamda ya özel ya da üstün değeri olan somut olmayan kültürel miras unsurlarından oluşan bir liste; tehlike altındaki unsurlardan oluşan bir liste; somut olmayan kültürel miraslar dünya envanteri; en iyi uygulama örnekleri listesi oluşturulması konusunda farklı fikirler ortaya atılmıştır. Gerçekten de bizatihi listeleme fikrinin uygunluğu ve bu fikir kabul edilse bile listelemeye yaklaşım yani listenin amacının, toplantının en çok tartışılan konusu olduğun söylemek yanlış olmayacaktır. Aikawa'ya göre bazı delegeler uluslararası anlaşma altında liste oluşturmanın somut olmayan

kültürel mirasın farklı ifadeleri arasında yapay bir hiyerarşi oluşturulmasına neden olacağından endişe etmişlerdir.⁴⁵³ Uygun prensip ve sistemin oluşturulmasına yönelik kaygıyı Başyapıt programı ile uluslararası anlaşma arasında bağ kurulmasına yönelik öneride görmek mümkündür. Zira bu öneri prensip ve sistem olarak listeleme hakkında kabul edilecek yaklaşıma bağlı olacaktır.

Toplantı sonunda uzlaşıya varılamayan hususları not eden delegeler, Genel Konferans ve Yürütme Kurulunun yukarıda anlatılan kararlarıyla kendilerine verilen görevi tam olarak yerine getiremedikleri fikrinden hareketle toplantının başka bir tarihte tekrar bir araya gelmek üzere sonlandırılmasına karar vermişlerdir. Bu doğrultuda Hükûmetler Arası Uzman Toplantısı ikinci ve üçüncü oturumlarında tartışmalarını sürdürmüştür.

b. İkinci Oturum (Şubat-Mart 2003)

“Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Sözleşme Taslağı Hükûmetler Arası Uzmanlar Toplantısı”nın ikinci oturumu 114 taraf devletten yaklaşık 240 uzmanın katılımıyla 27 Şubat - 3 Mart 2003 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.⁴⁵⁴

İkinci oturum, Genel Direktör tarafından üye devletlere gönderilen mektuba cevaben taraf devletlerce taslak metne ve şu ana kadarki sürece yönelik olarak yapılan yorumları temel almıştır. Konuya ilişkin olarak taraf devletlerce 59⁴⁵⁵ yazılı yorumun

⁴⁵³ AIKAWA, s. 144.

⁴⁵⁴ İkinci oturuma ülkemiz adına Bozkurt Aran, Vakur Erkul, Şebnem İncesu, Öcal Oğuz ve Halime Ebru Demircan katılmıştır. Bkz UNESCO: Second Session of the Intergovernmental Meeting of Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage Secretariat Report, UNESCO, Paris, 2003, Annex II, s. 21.

⁴⁵⁵ Afrika Grubu, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Azerbaycan, Barbados, Belçika, Benin, Birleşik Arap Emirlikleri, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan, Cezayir, Çek

gönderilmiş; toplantı sırasında da 80 civarında karar tasarısı sunulmuştur. Bunları inceleyen beş çalışma grubu ve genel oturumla çalışan uzmanlar, şu konularda uzlaşmışlardır:

- Sözleşmenin amaçları (madde 1);
- Somut olmayan kültürel miras tanımı (madde 2);
- “Koruma” (safeguarding) tanımı (madde 2);
- Sözleşmenin kapsayacağı somut olmayan kültürel miras alanları (madde 2) - ilgili düzenleme somut olmayan kültürel miras tanımını tamamlayacak şekilde kaleme alınmış ve beş alan belirlemiştir- ;
- Devletlerin somut olmayan kültürel mirası korumada rolleri (madde 3 ve 11) ve bu anlamda somut olmayan kültürel mirasın tespiti hedefiyle ulusal envanterlerin oluşturulması (madde 11);
- Tehlike altındaki somut olmayan kültürel miraslar listesi/kaydı oluşturulması prensibi (madde 11).

Böylece ikinci oturumda üç temel konu; sözleşmenin amaçları, tanımlar ve tespit amacıyla envanterleme, uzlaşıyla sonuçlandırılmıştır. Diğer yandan, Hükûmetler Arası Uzman Toplantısının görüşmesi gereken diğer maddeler sonuçlandırılmadığından 18

Cumhuriyeti, Çin, Danimarka, Endonezya, Etiyopya, Fas, Filipinler, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, Hindistan, Hollanda, Irak, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kamboçya, Kanada, Katar, Güney Kore, Kosta Rika, Kuveyt, Litvanya, Lübnan, Malavi, Mali, Meksika, Mısır, Nijer, Nijerya, Norveç, Portekiz, Santa Lucie, Slovenya, Şili, Tunus, Türkiye, Uganda, Vanuatu. UNESCO ayrıca şu STK’lardan da yorum almıştır: Traditions for Tomorrow, Uluslararası Müzik Konseyi, Geleneksel Müzik Uluslararası Konseyi. Bkz UNESCO (2003, Second Session...), s. 2.

uzmandan⁴⁵⁶ oluşan çalışma grubu oluşturulması ve onlardan gelen metin üzerinden üçüncü bir oturumun düzenlenmesi üzerinde anlaşılmıştır.

Oluşturulan çalışma grubu 22-30 Nisan 2003 tarihleri arasında gerçekleşen toplantılarında zaman darlığını da dikkate alarak belli konular ve maddeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar şu başlıklar altında toparlanabilir: oluşturulacak hükümetler arası komite, listeler, sözleşme altında oluşturulabilecek fon ve mali kaynaklar, uluslararası yardımın içeriği ve doğası, genel hükümler. Toplantı sonunda uzmanlar yukarıda sayılan beş başlık için 26 maddenin taslağını hükümetler arası komitenin üçüncü oturumuna sunmak üzere hazırlamıştır. Önsöz, son hükümler ve ekler ise zaman darlığı nedeniyle incelenememiştir.

c. Üçüncü Oturum (Haziran 2003)

“Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Sözleşme Taslağı Hükümetler Arası Uzmanlar Toplantısı”nın üçüncü ve son oturumu 2003 yılı Haziran ayında 103 üye devletten 249 temsilcinin katılımıyla⁴⁵⁷ gerçekleşmiştir.⁴⁵⁸ Bu oturumda uzmanlar toplantıya sunulan 26 maddeyi ve çalışma grubu tarafından incelemeyen maddeleri görüşmüşlerdir. Toplantıda görüşülecek konular şu altı başlık altında toparlanmıştır:

1. Genel hükümler

⁴⁵⁶ 18 kişilik grup tercihen hukuk uzmanlığına sahip temsilciler arasından her seçim bölgesinin belirlediği üçer kişiden oluşacak şekilde belirlenmiştir.

⁴⁵⁷ Toplantı ayrıca üç gözlemci misyon, iki uluslararası organizasyon ve beş uluslararası STK’nın temsilcileri tarafından da takip edilmiştir.

⁴⁵⁸ Üçüncü oturuma ülkemiz adına Bozkurt Aran, Vakur Erkul, Şebnem İncesu, Öcal Oğuz ve Günseli Yastı katılmıştır. Bkz UNESCO: Third session of the Intergovernmental Meeting of Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage Secretariat Report, UNESCO, Paris, 2003, Annex III s. 18-19.

2. Sözleşmenin idari organları
3. Somut olmayan kültürel mirasın ulusal düzeyde korunması
4. Somut olmayan kültürel mirasın uluslararası düzeyde korunması
5. Uluslararası işbirliği ve yardım
6. Somut Olmayan Kültürel Miras Fonu

Ayrıca görüşülemeyen başlıklar ve temel olarak sözleşmenin yapısıyla ilgili şu dört konunun görüşülmesi için de dört ad hoc grup oluşturulmuştur: son hükümler, önsöz ve ekler, tavsiyeler ve geçiş hükümleri, taslak sözleşmenin yapısı.

Bu oturumda taslak sözleşmenin temel noktaları üzerinde uzlaşa sağlanmıştır. Gelen önerilere paralel olarak, somut olmayan kültürel mirasın korunması faaliyetlerinde temel rol taraf devletlere tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle korumada temel olarak taraf devletlerin söz sahibi olacağı kabul edilmiştir. Bunun yanında sivil toplum ve mirasın taşıyıcısı olan topluluklara danışmaya imkân sağlayacak esnek ve etkili bir koruma mekanizmasının oluşturulması kabul edilmiştir.

Yine, uluslararası işbirliği ve dayanışma prensibinin temel alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca sözleşmeyi uygulamak üzere kurulacak Genel Kurul ve Hükûmetler Arası Komite sistemi ve Somut Olmayan Kültürel Miras Fonunun oluşturulması üzerinde uzlaşa varılmıştır. Fon kaynakları üzerinde yoğun tartışmalar yürütülmüş ve 1972 Sözleşmesi'ndeki fon sistemi hakkında ilgili uzmanların açıklamaları da dikkate alınarak oranı Sözleşme'nin Genel Kurulu tarafından belirlenecek şekilde taraf devletlerin zorunlu katkısı ve istenen oranda gönüllü katkıdan oluşacak sistem üzerinde anlaşılmıştır.

Ulusal düzeyde korumaya ilişkin olarak ulusal envanterlerin oluşturulması ve ulusal düzeyde alınacak önlemler arasında eğitim ve öğretime yer verilmesi benimsenmiştir.

Uluslararası düzeyde; somut olmayan kültürel mirasın acil korunmasına duyulan ihtiyaca karşılık vermek üzere Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nin oluşturulması kabul edilmiştir. Benzer şekilde İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi; somut olmayan kültürel mirasın görünürlüğünü sağlamak, sözleşmenin amaçlarını teşvik etmek için gerekli görülmüş ve oluşturulmuştur.

Ulusal ve bölgesel koruma projelerinin oluşturulması ve uygulanmasına destek olmaya yönelik sistem sözleşmenin ilgili maddelerinde düzenlenmesi kararlaştırılan bir diğer konu olmuştur. Uluslararası yardımın amaç ve hedefleri, uygulama yöntemi kabul edilen maddelerle düzenlenmiştir.

Başyapıt programı altında ilan edilen unsurların Temsili Liste'ye aktarılmasına yönelik bir geçiş maddesi ve sözleşmenin diğer uluslararası anlaşmalarla ilişkisini düzenleyen maddeler metne ilave edilmiştir. Ekler ve tanımlar sözlüğünün ayrı bir el kitabı olarak planlanması kabul edilmiştir.

Son olarak, önsöz ve son hükümlerin de oturumda kabul edilmesiyle Hükûmetler Arası Uzman Grubu kendine verilen görevi tamamlayarak Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin taslağını UNESCO'nun idari organlarınca görüşülmesini teminen sunmuştur. Toplantıda kabul edilen taslağın, fonlama hakkında bazı çekinceler dışında, tüm katılımcıların oy birliğiyle kabul edildiğini not etmek gerekir.

9. Sözleşme'nin Kabul Edilmesi

Taslağı ve Genel Direktörün konuya ilişkin raporunu inceleyen Yürütme Kurulu, yapılan çalışmadan memnuniyetini not ederek Genel Konferansın otuz ikinci oturumuna, kabul edilmesi tavsiyesiyle, taslak sözleşmeyi sunmuş ve gündemine eklemiştir.⁴⁵⁹

Somut Olmayan Kültürel Mirası Korunması Sözleşmesi taslağı 29 Eylül – 17 Ekim 2003 tarihlerinde düzenlenen UNESCO Otuz İkinci Genel Konferansında değerlendirilmiştir. Gerek UNESCO'nun genel işleyişine ilişkin ulusal beyanlarda gerekse ilgili gündem maddesinin görüşüldüğü Kültür Komisyonu ve genel oturumda Sözleşme'ye geniş destek verilmiştir.

Sözleşme'ye ilişkin az sayıda endişe dile getirilmiştir: Danimarka, fon sisteminin zorunlu katkı yerine UNESCO' ya ödenen genel katkıdan alınabilecek bir sistemin tercih edileceğini ifade etmiştir. Birleşik Krallık konunun ulus üstü kuruluşların yetki alanında olmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Temsili Liste'nin *sınırlayıcı özelliği* nedeniyle Dünya Kültürel ve Doğal Miras Listesi'ne denk görülemeyeceğini dile getirmiştir. Hollanda göre taslak sözleşmede getirilen kurumsal mekanizmanın uluslararası hukuk belgeleri için model haline gelmemesine işaret etmiş; genel itibarıyla daha az mekanizmaya başvurma'nın etkinlik açısından tercih edileceği belirtilmiştir. Avustralya ulusal düzeyde uygulama için daha *derin* bir somut olmayan kültürel miras tanımını, Meksika ise – Sözleşme'yi kuvvetle desteklediğinin altını çizmekle birlikte – yerli topluluklara (indigenous peoples) metinde referans verilmesini tercih edeceğini

⁴⁵⁹ UNESCO: Decisions Adopted by the Executive Board at its 167th Session (Paris, 15 September-15 October 2003), UNESCO, Paris, 2003, s.31.

bildirmiştir. Son olarak İzlanda “gösteri sanatları” ifadesinin kullanılmasında tereddüdünü dile getirmiştir.⁴⁶⁰

7 Ekim 2003 günü Genel Konferans 120 lehe, 0 aleyhe ve 8 çekimser oyla Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ni kabul etmiştir.⁴⁶¹

C. Sözleşme’nin İçeriği, Amaçları ve Koruma Çerçevesi

2003 Sözleşmesi’ni ortaya çıkaran süreç Sözleşme’nin amaçları ve koruma çerçevesini ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere 2003 Sözleşmesi’nin düzenlediği alanın tanımı, Sözleşme’nin kabul süreciyle birlikte şekillenmiştir. Yani hâlihazırda mevcut olan koruma ihtiyacı yerine bu defa, tanımlamaya da ihtiyaç duyulmuştur. Hatta bu anlamda “somut olmayan kültürel miras” tanımının oluşturulmasının Sözleşme hazırlık sürecinde en çok tartışılan ve belki de Sözleşme’nin kabul edilmesi sürecini uzatan şey olduğu söylenebilir. Yukarıda anlatılan Tavsiye Kararı sürecinin de gösterdiği şekilde, somut olmayan kültürel mirasın tanımlanması ve tespiti, korunması için önem arz etmektedir.

Sözleşme’nin önsözü yukarıda anlatılan aşamaların bir özeti niteliğindedir ve bu anlamda somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunun temel adımlarını Sözleşme’nin ruhuna etkili olacak şekilde not etmektedir. 12 paragraftan oluşan önsöz öncelikle ilgili ve ilişkili olduğu uluslararası hukuk düzenlemelerine atıfta bulunmaktadır. “*İnsan hakları alanında mevcut uluslararası belgeler*”e önsözün ilk paragrafında

⁴⁶⁰ UNESCO: General Conference 32nd session Oral Report of the Chairperson of the Commission IV, UNESCO, Paris, 2003, s. 4-5.

Genel Konferansa Rusya Federasyonu, Romanya, Kazakistan, Gürcistan ortaklığında taslak Sözleşme’nin önsözüne bir paragraf eklenmesi hakkında bir karar tasarısı sunulduysa da bu tasarının amacının itiraz ya da düzeltme olmadığı sonucu devletler adına Rus delegesi tarafından belirtilmiştir. Karar tasarısının detayları için bkz 32 C/COM.IV/DR.3 Rev.

⁴⁶¹ UNESCO: Records of the General Conference 32nd session Proceedings, UNESCO, Paris, 2005, s. 536-537.

doğrudan atıfta bulunulmuştur. 1989 UNESCO Geleneksel Kültür ve Folklorun Korunması Tavsiye Kararı, 2001 UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi, Kültür Bakanları Üçüncü Yuvarlak Masa Toplantısında kabul edilen 2002 İstanbul Bildirgesi “*somut olmayan kültürel mirasın, kültürel çeşitliliğin potası ve sürdürülebilir kalkınmanın güvencesi olarak önemini*” vurgulaması açısından alıntılanmış ve önsözün 2. paragrafında yer bulmuştur. 1972 Sözleşmesiye “*kültürel mirasın korunması konusunda norm oluşturucu belge hazırlamaya*” yönelik UNESCO çalışmalarının “*geniş etkileri*”ne işaret etmek üzere not edilmiştir. Kültür Sözleşmeleri içinde, 1972 Sözleşmesi’nin yarattığı etki ve farkındalık, 2003 Sözleşmesi hazırlık süreçlerindeki etkisi de dikkate alınarak not edilmiş; diğer yandan “*somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda henüz, bağlayıcılığı olan*” hiçbir uluslararası anlaşmanın bulunmadığı takip eden paragrafta belirtilmiştir. Böylece 1972 Sözleşmesi’nin örnek oluşturan uygulaması ve kültürel miras tanımında eksik bıraktığı alana bir arada işaret edilmiştir. Nitekim sekizinci ve dokuzuncu paragraflarda “*kültür ve doğa mirasıyla ilgili mevcut uluslararası anlaşmaların, tavsiyelerin ve kararların, somut olmayan mirasa ilişkin yeni hükümlerle etkili bir şekilde zenginleştirilmesi ve tanımlanması gerektiği*”; “*somut olmayan kültürel mirasın önemi ve korunması konusunda, (...) daha fazla bilinçlendirmenin*” gerekli olduğu belirtilmiştir. Sözleşme’nin oluşturulmasında etkili olan İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları da önsözde hatırlatılmıştır. Toplulukların, grupların ve bazı durumlarda bireylerin somut olmayan kültürel miras konusunda önemli rol oynadıkları da önsözde “*kabul edilmiştir*”.⁴⁶²

⁴⁶² 2003 Sözleşmesi, Önsöz.

Sözleşme'nin amaçları, 1. maddede düzenlenmiştir. Buna göre Sözleşme'nin amaçları şunlardır:

- a) Somut olmayan kültürel mirası korumak;
- b) İlgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek;
- c) Somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı artırmak ve karşılıklı değerbilirliği sağlamak;
- d) Uluslararası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak.

Sözleşme'nin 1. madde altında 4 başlık sayılmış olan temel amacı somut olmayan kültürel mirasın korunmasıdır demek yanlış olmayacaktır. Zira 1. maddede sayılan diğer 3 amaç, esasen somut olmayan kültürel mirasın korunması amacına hizmet etmektedir.

1. maddenin b fıkrasında anılan topluluk ve grup terimlerinin “kültürel”, “bölgesel” ya da “sosyal” gibi tanımlayıcılara ihtiyacı olup olmadığı; “birey” teriminin telif haklarında bir değişiklik anlamına gelip gelmeyeceği tartışılmışsa da bu terimlerin tanımlanmadan bırakılması kararlaştırılmıştır. “Koruma” için yukarıda özetlenen nedenlerle “protection” yerine “safeguard” ifadesi tercih edilmiş ve Sözleşme'nin başlığı, önsöz ve maddelerinde bu ifade kullanılmıştır. Koruma tanımı ise 2. maddeye bırakılmıştır.

Sözleşme'nin “Tanımlar” başlıklı 2. maddesi öncelikle somut olmayan kültürel mirası, akabinde “koruma” ve “taraf devletler”i Sözleşme'nin amaçları bağlamında tanımlamaktadır. Somut olmayan kültürel miras, 2. maddenin 1. fıkrasında şöyle tanımlanmaktadır:

Bu Sözleşmenin amaçları bağlamında,

1. “Somut olmayan kültürel miras” toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden

yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur. İşbu Sözleşme bağlamında, sadece, uluslararası insan hakları belgeleri esaslarına uyan ve toplulukların, grupların ve bireylerin karşılıklı saygı gereklerine ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olan somut olmayan kültürel miras göz önünde tutulacaktır.

Somit olmayan kültürel miras kavramının esneklik sağlamak üzere çok geniş tutulması veya aşırı genel bir tanım nedeniyle uygulamada güçlük yaşanmaması için belirli bir çerçevede kalınması tercihi Sözleşme taslağının son halini aldığı 2. Hükûmetler Arası Toplantıya kadar tartışılmaya devam etmiştir. Sonuçta elde edilen yukardaki paragrafsa oldukça yeterli (fairly satisfactory) bulunmuştur.⁴⁶³

Grup, topluluk ve bireylerle ilgili tanımlama bu madde için de tartışılmış; sayılanların her kültür için farklı anlama gelebileceği değerlendirilerek bu kavramların geniş anlamda kullanılmaları tercih edilmiştir.

1972 Sözleşmesi'nde kullanılan “sit” ifadesi yerine “kültürel mekân” somut olmayan kültürel mirasın özellikleri bağlamında tercih edilmiştir. Benzer şekilde, kuşaktan kuşağa aktarım somut olmayan kültürel mirasın yaşayan doğası dikkate alınarak maddeye eklenmiştir.

1. fıkranın son cümlesi uluslararası insan hakları belgeleri esaslarına ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun mirasların göz önünde tutulacağını belirterek, kavramı bu anlamda sınırlamıştır.

1. maddenin 2. fıkrası da ilk fıkrada yapılan tanımlamayı şekillendirmektedir. Diğer bir ifadeyle bu iki fıkrayı bir arada düşünmek somut olmayan kültürel mirası tanımlamak için gereklidir. İkinci fıkraya göre:

Yukarıda 1. fıkrada tanımlanan “somut olmayan kültürel miras”, özellikle aşağıdaki Alanlarda belirir:

⁴⁶³ UNESCO (2003, Second Session...), s. 3.

- a) Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar;
- b) Gösteri sanatları;
- c) Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler;
- d) Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;
- e) El sanatları geleneği.

1. fıkrada belirtilen koşulları sağlayan unsur ancak sayılan beş alandan birine dâhil edilebiliyorsa Sözleşme'nin amaçları bağlamında somut olmayan kültürel miras sayılabilecek ve korunması söz konusu olabilecektir. 2. fıkrada yapılan örnekleme değil sınırlı saymadır.

2. fıkranın a bendi, yukarıda anlatılan süreçlerin bir sonucu olarak bizatihi dili somut olmayan kültürel miras tanımının dışında tutmuştur. Dillerin Sözleşme kapsamında tanımdaki yeri “taşıyıcı” olmakla sınırlandırılmıştır. Yani bizatihi diller değil; dil aracılığıyla üretilen ve aktarılan unsurlar, örneğin maniler ya da masallar, somut olmayan kültürel miras olarak tanımlanabilecektir. Benzer şekilde, c bendinde de dinler somut olmayan kültürel miras tanımının dışında tutulmuştur. Maddenin yazımı esnasında dinlere referans verilmemesi *consensus*la kabul edilmiştir.⁴⁶⁴

Korumanın tanımı 2. maddenin üçüncü fıkrasında yapılmıştır. Buna göre koruma; somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini güvence altına alma anlamına gelir; buna kimlik saptaması, belgeleme, araştırma, muhafaza, koruma, geliştirme, güçlendirme ve özellikle okul içi ya da okul dışı eğitim aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarma olduğu kadar, bu kültürel mirasın değişik yanlarının canlandırılması dâhildir. Koruma tanımında yukarıda anılan süreçlerin ve özellikle 1989 tarihli Tavsiye Kararı süreçlerinin doğrudan etkisi görülebilmektedir. Folklorun korunması için belirlenen ve ilerleyen yıllarda somut

⁴⁶⁴ UNESCO (2003, Second Session...), s. 4.

olmayan kültürel miras için geliştirilen tespit, muhafaza, koruma (protection), yaygınlaştırma; koruma (safeguarding) tanımında yer bulmuştur. Somut olmayan kültürel miras sürecinde vurgulanan eğitim ve aktarım ile teşvik etme ve canlandırmanın da tanıma dâhil olmasıyla koruma tanımı şekillenmiştir.⁴⁶⁵

Eğitimin aktarım için öneminin vurgulanması, İkinci Hükûmetler Arası Toplantıda önerilmiş ve kabul edilmiştir. Canlandırma da, somut olmayan kültürel miras tanımı dikkate alınarak, yok olmuş ve artık uygulanmayan unsurların canlandırılması değil, kaybolma tehdidi altında bulunan unsurların canlandırılması olarak anlaşılmalıdır.

4. ve 5. fıkarda yapılan düzenleme Sözleşme’ye taraf devletleri tanımlamakta ve esasen Sözleşme’yi uygulama yükümlüğünü taraf devletlere vermektedir. Bu fıkralar 1. fıkrayla birlikte değerlendirildiğinde şöyle bir yorum yapılabilir: Somut olmayan kültürel miras topluluk, grup ve bireylerce belirlenmiş olacak; bunların insan hakları ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygunluğu gibi diğer şartları sağlayıp sağlamadığı ve dolayısıyla somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği taraf devletlerce kararlaştırılacaktır; zira sözleşmeyle bağlı ve yükümlü olan taraf devletlerdir. Uluslararası hukuk kişinin devletler olabileceği düşünüldüğünde ve 1. madde ulusal düzeyde koruma başlığı altında katılımı düzenleyen 15. maddeyle birlikte değerlendirildiğinde, Sözleşme’nin somut olmayan kültürel mirasın özellikleri bağlamında onu üreten topluluk, grup ve bireylerin sürece katılımına ne denli önem verdiği görülmektedir. Bu anlamda anılan düzenlemelerin Sözleşme’nin katılıma verdiği önemin göstergeleri olduğu da söylenebilir.

⁴⁶⁵ Tavsiye kararında yer verilen bir diğer başlık “uluslararası işbirliği” Sözleşmenin temelindedir ve ayrıca V. Başlık altında düzenlenmiştir. Bkz 2003 Sözleşmesi, md. 1, md. 19 ve devamı.

4. ve 5. fıkralar Sözleşme'nin ulusal düzeyde somut olmayan kültürel mirasın korunmasında taraf devletlerin rolünü düzenleyen 11. maddesiyle bir arada değerlendirildiğinde her devlet ancak kendi topraklarında bulunan somut olmayan kültürel mirasların belirlenmesi, tanımlanması ve korunmasından yetkili ve sorumludur. Bu bağlamda “*taraf devletler terimi mezkûr topraklara da uygulanacaktır*”.⁴⁶⁶

Sözleşme'nin 3. maddesi 2003 Sözleşmesi'nin diğer uluslararası hukuk belgeleriyle ilişkisini düzenlemektedir. Buna göre:

Bu Sözleşmenin hiçbir hükmü,

a) 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına ilişkin Sözleşme gereğince dünya mirasına dâhil oldukları ilan olunan ve somut olmayan bir kültürel miras biriminin doğrudan bağlı bulunduğu malların statüsünü değiştirecek veya koruma düzeyini azaltacak biçimde; ya da

b) Taraf Devletlerin telif haklarına veya ekolojik ve biyolojik kaynaklarının kullanımına ilişkin uluslararası belgelerden doğan haklarını ve yükümlülüklerini etkileyecek şekilde yorumlanamaz.

Böylece sözleşme sürecinde dile getirilen telif hakları, biyolojik ve ekolojik kaynakların kullanımına ilişkin endişeler giderilmiştir. Yine, 1972 Sözleşmesiyle olası çatışma durumu ve bu anlamda iki Sözleşme arasındaki ilişki de maddeyle düzenlenmiştir.

Somut olmayan kültürel mirasın korunması, ulusal ve uluslararası düzeyde olmak üzere iki başlık altında düzenlenmiştir. Buna göre ulusal düzeyde koruma esasen 11-15. maddeler; uluslararası korumaysa 16-18. maddelerde düzenlenmiştir.

11. maddeye göre ulusal düzeyde koruma 2. maddede sayılan koruma önlemleri arasından ve topluluk, grup ve bireylerin katılımıyla “*belirlenecek ve tanımlanacaktır*”. 2. maddenin 3. fıkrasında koruma tanımında tedbirlere yer verilmişse Sözleşme’de düzenlenen koruma tedbirlerine ilerleyen maddelerde de yer verilmiştir. Bu anlamda

⁴⁶⁶ 2003 Sözleşmesi, md. 2.

koruma tedbirleri açısından 2. madde ve diğer maddeleri bir arada değerlendirmek gerekir.

12. maddede envanterleme, 14. maddede eğitim, duyarlılığın ve kapasitenin güçlendirilmesi ve 13. maddede şunlar da diğer koruma önlemleri olarak düzenlenmiştir:

- a) *Toplum içinde somut olmayan kültürel mirasın işlevinin değer kazanması yönünde bir genel politika benimsemek ve planlama programlarına bu mirasın korunmasını dâhil etmek;*
- b) *kendi toprağı üzerindeki somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda bir veya daha fazla yetkili kurum belirlemek ya da kurmak;*
- c) *özellikle tehlike altındaki somut olmayan kültürel miras konusunda, somut olmayan kültürel mirasın etkili bir şekilde korunması için bilimsel, teknik ve sanatsal incelemeleri ve araştırmaya ilişkin yöntembilimini özendirmek;*
- d) *Aşağıdaki hususları amaçlayan uygun yasal, teknik, idari ve mali önlemler almak:*
 - (i) *Somut olmayan mirasın eğitimi ve idaresi ile ilgili kurumların oluşturulmasını özendirmek ve bu mirasın sunum ve anlatımına ayrılmış yerlerde geleceğe iletilmesini sağlamak;*
 - (ii) *bu mirasa ulaşılmasını düzenleyen, mirasın kendine özgü geleneksel uygulamalarına saygı göstererek, somut olmayan kültürel mirasa ulaşılmasını güvence altına almak;*
 - (iii) *somut olmayan kültürel miras konusunda dokümantasyon merkezleri kurmak ve buralara ulaşılmasını kolaylaştırmak.*

13. maddede sayılan koruma önlemleri için “gerçekleştirir” yerine “gerçekleştirmeye gayret gösterir” ifadesinin tercih edildiği dikkati çekmektedir.⁴⁶⁷

Somut olmayan kültürel mirasın korunması için ulusal otorite belirlenmesine yönelik öneriler de federal devletler dikkate alınarak kabul edilmemiş ve “yetkili kurum” ifadesi tercih edilmiştir.⁴⁶⁸

İkinci maddede ve 11-13. maddelerde sayılan koruma tedbirleri açısından en temel olanının “kimlik saptaması” yani somut olmayan kültürel mirasın *tespiti* olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira diğer tüm tedbirler somut olmayan kültürel mirasın tespitine bağlıdır. Bu anlamda envanterle ilgili 12. madde “*Her Taraf Devlet[in], korumak için tespit amacıyla kendi toprağı üzerindeki somut olmayan kültürel mirasın bir veya*

⁴⁶⁷ Bu tercihin nedenleri ve maddenin görüşmeleri hakkında açıklamalar için bkz UNESCO (2003, Third Session...), s. 6.

⁴⁶⁸ 2003 Sözleşmesi, md. 13.

daha fazla envanterini, kendi durumuna uygun olacak biçimde hazırlayacağını” ve “düzenli olarak güncelleyeceğini” belirtmektedir. Somut olmayan kültürel mirası tespit eden envanterler hakkında bilgi 29. madde gereği Sözleşme’nin uygulanmasına yönelik dönemsel raporlar içinde yer bulacaktır. Yani dönemsel raporlar envanter hakkında da bilgi verecektir. Envanterlerin yapısı, yöntemi vb. ise taraf devletçe belirlenecektir. Bu bağlamda farklı envanter sistemlerinin oluşması neredeyse kaçınılmazdır.

Eğitim ve farkındalık yaratmayı düzenleyen 14. madde, somut olmayan kültürel mirasın yeterince tanınmadığına Sözleşme süreçlerinde pek çok kez işaret edilmesinin bir sonucu olarak görülebilir. İkinci olarak bu maddenin bir nevi aktarımın sağlanmasına verilen önemi de yansıttığı da değerlendirilebilir. 14. madde “*somut olmayan kültürel mirasın tanınmasını, buna saygı duyulmasını ve geliştirilmesini*” sağlamak üzere örgün ve yaygın eğitimin ve bilinçlendirme faaliyetlerinin kullanılmasını önermektedir. Bunun için bilgilendirici programlar, eğitim programları, okul dışı eğitim, kamusal farkındalık, bilimsel araştırma ve kapasite geliştirme, son olarak kültürel mekânların korunası için eğitim yöntem olarak sunulmaktadır. 14. madde için de taraf devletin sorumluluğu bunların gerçekleştirilmesine “*gayret etmek*”tir.

Topluluk, grup ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasın korunmasına katılımı taraf devletlerin yükümlülüğü olarak gösterilmiştir. 15. madde bağlamında “*mümkün olan en geniş biçimde katılım*”ı sağlamak ve yönetime etkin olarak iştiraklerini gerçekleştirmeye “*gayret etmek*” bu yükümlüğün çerçevesidir. Dolayısıyla katılım önemsenmiş ancak taraf devletlerin yükümlülüğü “*gayret göstermek*” ifadesiyle bir nebze yumuşatılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu yükümlülüğü yerine getirmek taraf devletin imkânları ve kapasitesine bağlı olacaktır.

Ulusal düzeyde koruma için Sözleşme'nin tercih ettiği “*gayret gösterme*” yükümlülüğü Sözleşme'nin 2. maddesi 3. fıkrasında koruma yükümlülüğü için ifade edilen “*güvence altına alma*” ile bir arada değerlendirildiğinde; bu tercihlerin Sözleşme’de öngörülen genel ve daha geniş sorumluluklar bağlamında bazı zorluklara neden olduğuna kimi yazarlarca işaret edilmektedir.⁴⁶⁹ Buna göre güvence altına almak (ensure) devletlerin belli bir sonuca ulaşmasını gerektirmektedir ve sorumluluk “*gayret göstermeyle*” belirlendiğinden devletlerin asıl görevi alınan önlemlerin somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini sağladığından emin olmak değil alınan önlemlerin bu hedefe yönelik olmasıyla sınırlıdır.⁴⁷⁰

Bunun nedeni, koruma tanımının yapılmış olması ancak ne koşullarda gerçekleşmiş sayılacağının belirlenmemesi olarak gösterilebilir. Korumanın kriterleri Sözleşme’de belirtilmemiştir. Bu tercihinse somut olmayan kültürel mirasın özellikleri nedeniyle yapıldığı söylenebilir. Somut olmayan kültürel miras unsurlarının onu uygulayan ve aktaran topluluklara bağlı ve bu anlamda yerel doğası, tek tip bir koruma yöntemi belirlenmesine müsait olmayabilir. Bu nedenle koruma yöntemlerinin her unsur için onun özellikleri ve uygulayıcılarının katılımıyla belirlenmesi uygun yöntem olarak tercih edilmiş olabilir. Diğer yandan koruma yükümlülüğü getirilmekte ancak varılması gereken kesin bir sonuç belirlenmemektedir. Bu ise koruma görevinin uluslararası boyutta uygulanmasını güçleştirmektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Örneğin bkz. **FORREST, BLAKE**.

⁴⁷⁰ **FORREST**, s. 375-376 ve **BLAKE**, s. 28.

⁴⁷¹ **FORREST**, s. 376.

Uluslararası düzeyde somut olmayan kültürel mirasın korunması başlığı altında 16-18. maddeleri kapsamaktadır. Ancak esasen uluslararası koruma ile ilgili düzenlemelerin 4-10. maddeler arasındaki Sözleşme'nin Organları hakkında ve 19. madde ve devamındaki uluslararası yardım hakkında düzenlemeleri de içerdiğini söylemek mümkündür. Zira uluslararası koruma sistemi bir yandan Sözleşme'nin icrasından sorumlu uluslararası organlar üzerinden uygulamayla, diğer yandan listeler, koruma program ve projeler, uluslararası yardımlar üzerinden kurulan mekanizmayla oluşturulmuştur.

Sözleşme'nin icrası; Taraf Devletler Genel Kurulu, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükûmetler Arası Komite⁴⁷² ile bunlar etrafında Danışsal Örgütler ve Sekreteryadan oluşan bir sistemle gerçekleştirilecektir.

4. maddeye göre Taraf Devletler Genel Kurulu “*Sözleşme'nin egemen organıdır*”. Genel Kurul iki yılda bir Sözleşme'ye taraf devletlerin katılımıyla toplanır. Hükûmetler Arası Komite ise dört yıllık görev süresi için rotasyon ve coğrafi temsil dikkate alınarak seçimle belirlenen ve iki yılda bir yarısı değişen 24 üyeden oluşur.⁴⁷³

6. maddenin 7. fıkrası gereği “*Komitesi üyesi Devletler, kendilerini temsil etmek için, somut olmayan kültürel mirasın çeşitli alanlarında nitelikli kişileri seçerler*”. Bu bağlamda belirlenen temsilcinin alan uzmanlığı bulunması beklenmektedir. Uzmanlık vurgusu dikkate değer görülmektedir.

⁴⁷² “Hükûmetler Arası” ifadesi “Uluslararası” yerine, Komitenin doğasını vurgulamak üzere tercih edilmiştir.

⁴⁷³ 2003 Sözleşmesi, md. 6.

Hükûmetler Arası Komitenin görevleri ve çalışma yöntemleri yedinci ve sekizinci

maddelerde düzenlenmiştir:

İşbu Sözleşme tarafından verilmiş başka yetkilere zarar vermemek koşuluyla Komitenin görevleri şunlardır:

- a) Sözleşmenin amaçlarını desteklemek, bu amaçların uygulamaya geçirilmesini özendirmek ve izlemek;*
- b) İyi örnek uygulamalar konusunda rehberlik etmek ve somut olmayan kültürel mirasın korunması önlemleri konusunda tavsiyelerde bulunmak;*
- c) 25. Maddeye uygun olarak Fon kaynaklarının kullanımı konusunda bir taslak hazırlamak ve Genel Kurulun onayına sunmak;*
- d) 25. Maddeye uygun olarak kaynaklarını artırma yollarını aramak ve bu amaçla gerekli önlemleri almak;*
- e) Sözleşmenin hayata geçirilmesi için uygulama yönergeleri hazırlamak ve bunları Genel Kurul'un onayına sunmak;*
- f) 29. Maddeye uygun olarak Taraf Devletler tarafından sunulan raporları incelemek ve Genel Kurul için bunları özetlemek;*
- g) Taraf Devletlerin sunduğu talepleri incelemek ve Komite tarafından saptanarak Genel Kurul tarafından onaylanacak ölçütlere göre:*
 - i) 16, 17 ve 18. maddelerde kayıtlı listeye yazım ve teklifler hakkında karar vermek;*
 - ii) 22. madde uyarınca uluslararası yardım tahsisi konusunda karar vermek.*

Madde 8: Komitenin Çalışma Yöntemleri

- 1. Komite, Genel Kurula karşı sorumludur. Bütün uygulamaları ve kararları hakkında Genel Kurula rapor verir.*
- 2. Komite, kendi iç tüzüğünü üyelerinin üçte iki çoğunluğu ile belirler.*
- 3. Komite, görevlerini yerine getirmek için geçici süre ile uygun gördüğü göreve özel danışma organlarını kurabilir.*
- 4. Komite, belirli konularda danışmak amacıyla, toplantılarına somut olmayan kültürel mirasın çeşitli alanlarında yetkili olan herhangi bir özel ya da resmî kuruluşu veya özel kişiyi davet edebilir.*

Bir bakıma, Sözleşme'nin icrası Genel Kurulun gözetim ve onayında, Hükûmetler Arası Komite tarafından gerçekleştirilecektir. 8. madde bağlamında Hükûmetler Arası Komite, Genel Kurula faaliyetleri hakkında rapor sunar ve Genel Kurula karşı sorumludur. Genel Kurul nihai karar organı olarak hareket etmektedir. 9. madde gereği kararların yürürlüğe konmasından Sekreteryaya sorumludur. Sekreteryaya UNESCO Sekreteryası bünyesinde oluşturulmuştur.

Komitenin şu görevleri özellikle önemli görülmüştür: Sözleşme'nin amaçlarının desteklenmesi (promotion) ve uygulamasının izlenmesi (monitoring). Rehberlik ve

tavsiye görevleri Üçüncü Uzman Toplantısında bazı devletlerin istemiyle eklenmiştir. Yine fonlamayla ilgili görevler de bu toplantıda uzmanlarca ilave edilen düzenlemelerdir.⁴⁷⁴

Uluslararası korumanın ikinci ayağında 16. madde ve devamında düzenlenen listeler de Komite tarafından yürütülecektir. 16. maddede düzenlenen İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi, 2003 Sözleşmesi'nin en bilinen listesidir. 16. maddeye göre Temsili Liste'nin amacı "*somut olmayan kültürel mirası daha gözle görülür kılmak, önemi konusunda bilinçlenmeyi sağlamak ve kültürel çeşitliliğe saygı içinde diyalogu desteklemek*"tır. Üçüncü Hükûmetler Arası Uzman Toplantısı raporunda belirtildiği şekliyle Temsili Liste "*Somut olmayan kültürel mirasın görünürlüğünün temin edilmesi*" için yaratılmıştır.⁴⁷⁵ Bu nedenle işlevi Dünya Mirası Listesi'nden oldukça farklıdır. Forrest'in belirttiği gibi, somut olmayan kültürel mirasın korunması rejimi; eğitim, farkındalığın artırılması ve bu mirasa saygı duyulmasının sağlanmasının, mirasın devamlı canlılığı ve yaşayabilirliği için en etkili yöntem olduğu inancına dayanmaktadır. Liste tartışmaları ve listelere ilişkin Sözleşme'de kabul edilen düzenlemenin son hali bu inancı yansıtmaktadır.⁴⁷⁶ Yukarıda anlatıldığı gibi Temsili Liste, büyük oranda Başyapıt Programının deneyiminden yararlanmıştır. Bu bağlamda ilgili maddenin görüşülmesi sırasında "başyapıt" ve Yaşayan İnsan Hazine Programının yansıması olarak "hazine" gibi tabirler önerilmişse de pek çok kereler ifade edildiği gibi somut olmayan kültürel mirasın özellikleri yukarıda aktarılan inancın bir sonucu olarak unsurlar arasında

⁴⁷⁴ UNESCO (2003, Third Session...), s. 5.

⁴⁷⁵ UNESCO (2003, Third Session...), s. 6.

⁴⁷⁶ FORREST, s. 401.

hiyerarşi ima edecek tabirlerden kaçınılmasına gayret gösterilmiştir. “Temsili” sözcüğü bu nedenle tercih edilmiştir. Dolayısıyla Temsili Liste’ye kaydedilen unsurlar ve edilmeyenler arasında; kaydedilen unsurların kendi aralarında bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Başyapıt olarak ilan edilen unsurlar taraf devletlerin önerileri doğrultusunda bir geçiş hükmüyle düzenlenmiş ve 31. madde gereği Temsili Liste’ye aktarılmıştır. Ancak yine de Başyapıtlardan farklı olarak Temsili Liste’ye kaydedilen unsurların “başyapıt” olması gerekmemektedir. Temsili Liste’ye kaydedilme kriterleri Komite tarafından belirlenecek ve Genel Kurulun onayına sunulacaktır. Liste’ye kaydedilecek unsurların seçiminden Komite sorumludur.

Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi (Acil Koruma Listesi), Sözleşme’nin 17. maddesinde düzenlenmiştir. Acil Koruma Listesi yerine “Kaydı” (Register) tabiri 1972 Sözleşmesi’nin Dünya Mirası Listesiyle karıştırılmaması ve ulusal düzeyde somut olmayan Kültürel miras kayıtlarını hâlihazırda oluşturmuş olan devletlerin mevcut uygulamalarına uyum sağlanmasını teminen önerilmiştir. Ancak “Liste” tabiri, bunun uluslararası düzeyde daha uygun ve UNESCO deneyimiyle uyumlu olduğu genel kabulüyle tercih edilmiştir.

17. madde gereği bu listenin temel amacı acil koruma gerektiren unsurlar için “*uygun koruma önlemlerinin alınması*”dır. Bu liste Sözleşme’nin kültürel mirasın korunması konusunda dolduracağı alan açısından gerekli bir koruma mekanizması olarak görülmüştür.⁴⁷⁷ Temsili Liste için kaygılar sözleşme sürecinin başından itibaren dile getirilmiş ve bir bakıma Başyapıt programının başarısından sonra kabul görmüştür. Ancak

⁴⁷⁷ UNESCO (2003, Third Session...), s. 8.

Acil Koruma Listesi sürecin başından beri elzem görülmüştür. Bu anlamda Sözleşme’yi ortaya çıkaran en temel kaygının tehdit altında bulunan unsurların korunması olduğu hatırlanabilir.

Bir unsurun Acil Koruma Listesi’ne alınabilmesi 17. maddenin 1. fıkrası gereği, taraf devletin talebine bağlıdır. Komite tarafından “*sadece taraf devletlerin talebiyle*” Acil Koruma Listesi’ne kayıt yapılması, maddenin şekillendirildiği Üçüncü Hükûmetler Arası Uzman Toplantısında uzmanların büyük çoğunluğunun tercih ettiği yaklaşımdır.⁴⁷⁸ 17. maddenin 3. fıkrası bunun istisnasını düzenlemektedir. Buna göre “*çok acil durumlara ilişkin nesnel ölçütlerin Komite’nin talebi üzerine Genel Kurul tarafından onaylanması koşuluyla, Komite, ilgili Taraf Devlete danışmak suretiyle bir miras kalemini, 1. fıkroda belirtilen listeye kaydedebilir*”. Bu durumda taraf devletin istemi olmadan da Liste’ye kayıt mümkündür; ancak taraf devlete danışılması gereklidir. Gerek 1. gerek 3. fıkra kapsamında Acil Koruma Listesi’ne kayıt için sağlanması gereken kriterler Komite tarafından belirlenecek ve Genel Kurulunun onayına sunulacaktır. Acil Koruma Listesi, 1972 Sözleşmesi’nin Tehlike Altındaki Dünya Mirasları Listesi’nden farklı olarak, unsurun hâlihazırda listeye kayıtlı olması şartını aramamaktadır. Bunun nedeni bir bakıma, 2003 Sözleşmesi’nin somut olmayan kültürel miras unsurları arasında hiyerarşi gözetmemesi, 1972 Sözleşmesi bağlamında *üstün evrensel değeri* aramamasıdır.

18. madde “*Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Programları, Projeleri ve Etkinlikleri*”ni düzenlemektedir. Komite, gelişmekte olan ülkelerin özel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, taraf devletlerce sunulan öneriler temelinde, ulusal, bölgesel

⁴⁷⁸ UNESCO (2003, Third Session...), s. 8.

veya yerel karakterli olan ve Sözleşme'nin hedef ve ilkelerini en iyi şekilde yansıtan program, proje ve etkinlikleri seçecek, destekleyecek ve bunlara ilişkin bilgiyi yayacaktır. Bu maddeye şeklini veren Üçüncü Hükûmetler Arası Uzman Toplantısı böylece somut olmayan kültürel mirasın korunması ve teşvikine yönelik ulusal politikalarının uygulanmasında taraf devletlere destek olacağını kaydetmiştir.⁴⁷⁹ Bu maddeye ilişkin kriterler de Komite tarafından tanımlanacak ve Genel Kurulca onaylanacaktır. 17. maddenin uygulaması İyi Uygulama Kaydı olarak bilinen listenin ortaya çıkışına yol açmıştır.

19. madde ve devamı, Uluslararası İşbirliği ve Yardım başlığını düzenlemektedir. 19. madde, Sözleşme bağlamında uluslararası işbirliğinden ne anlaşılması gerektiğini tanımlamaktadır. Bu bağlamda uluslararası işbirliği tanımının 2 temel özelliği vardır: devletler arası bilgi ve deneyim paylaşımı; uluslararası yardım mekanizması. Maddenin 2. fıkrasına göre “*Taraf Devletler, kendi ulusal mevzuatlarına, örf ve adet hukukuna ve uygulamalarına hâlel gelmeden, somut olmayan kültürel mirasın korunmasının insanlığın genel çıkarı olduğunu kabul ederler ve bu amaçla birbirleriyle ikili, alt bölgesel, bölgesel ve uluslararası çerçevede işbirliği yapmayı üstlenirler*”. Bu vurgunun “koruma görevi” verilerek maddeye yerleştirilmesi uluslararası işbirliğinin Sözleşme'nin temel amaçlarından biri olması nedeniyle gerekli görülmüştür.⁴⁸⁰ Benzer şekilde 19. maddenin 1. fıkrasında düzenlenen “*uluslararası yardım mekanizması*” “*Sözleşme'nin başarısı için kesinlikle gerekli bir dayanışma taahhüdü*” olarak görülmüştür.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ UNESCO (2003, Third Session...), s. 8.

⁴⁸⁰ UNESCO (2003, Third Session...), s. 9.

⁴⁸¹ UNESCO (2003, Third Session...), s. 9.

20. maddeye göre uluslararası yardım şu amaçlarla sağlanabilir: Acil Koruma Listesi’nde kayıtlı unsurların korunması; envanter hazırlanması; koruma amaçlı yöresel, bölgesel, ulusal program, proje, etkinliklerin desteklenmesi; Komitenin gerekli görei diğer amaçlar. Böylece sayılanların dışında bir konuda da Komite kararıyla yardım sağlanabilecektir. Temsili Liste’de kayıtlı unsurlardan bahsedilmediği madde görüşülürken uzmanlarca dile getirildiyse de madde bu referans olmadan kabul edilmiştir.⁴⁸² 21. maddeye göre yardımın biçimi inceleme, uzman desteği, eğitim, hukuki destek, altyapı oluşturulması, beceri sağlanması, mali ve teknik yardım şekilde olabilir.

21. madde gereği uluslararası yardımın koşulları Komite tarafından belirlenecektir. Uluslararası yardım için de her devletin ülkesindeki unsurla ilgili başvurusu esas alınmaktadır. Birden fazla devleti ilgilendiren talepler ilgili devletlerin ortak başvurusuna konu olacaktır.

“Yardımdan Yararlanan Taraf Devletlerin Rolü” başlıklı 24. madde gereği uluslararası yardımdan yararlanan devlet “*kendi kaynaklarının müsaadesi nispetinde, uluslar arası yardım sağlanan koruma önlemlerinin maliyetini paylaşır*” ve yardımın kullanımı hakkında Komiteye rapor sunar. 24. maddede “rol” ifadesi görev ve sorumlulukları bir arada içeren tarafsız bir sözcük olması nedeniyle tercih edilmiştir.

25. madde, “Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Fonunu” düzenlemektedir. Adından anlaşılabileceği gibi, korumaya mali destek sağlamak üzere oluşturulmuş olan Fonun kaynakları, 1972 Sözleşmesi sürecinde olduğu gibi burada da sıkça ve yoğun şekilde tartışılmıştır. “Çok taraflı ve zor tartışmalar”⁴⁸³ temel olarak gönüllü ve zorunlu

⁴⁸² UNESCO (2003, Third Session...), s. 9.

⁴⁸³ UNESCO (2003, Third Session...), s. 10.

katkı üzerinde odaklanmıştır. 1972 Sözleşmesi'nin deneyimi üzerinden tartışılan katkının niteliği bu çerçevede öncelikle üye devletlerin UNESCO'ya ödedikleri katkı payının %1'inin esas alınmasını değerlendirmiş, bu yaklaşımı somut olmayan kültürel mirasın korunmasına kolektif katılım üzerinden izah etmiştir. Tek başına taraf devletlerin UNESCO payının %1'i önerildiyse de bu oranın kabulü, hâlihazırda Birimin yürüttüğü proje ve programların kapatılması anlamına geleceğinden, benimsenmemiştir. Bazı temsilcilerce 1972 Sözleşmesi ve somut miras için zorunlu katkının varlığı vurgulanmış bu nedenle gönüllü katkının kabul edilemez olduğu dile getirilmiştir. Diğer yandan zorunlu katkı şartının da imzacı devlet bulmak ve Sözleşme'nin taraf devlet sayısı açısından zorluk yaratacağı savunulmuştur. Sonuçta, taraf devletlerin hepsi için eşit olacak, oranı verilmeyen zorunlu katkının düzenli olarak en az 2 yılda bir ödenmesi; bu oranın UNESCO bütçesine ödenen katkının %1'ini aşmamak kaydıyla Genel Kurul tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Sözleşme'nin 26. maddesi Fona katkıları şöyle düzenlemektedir:

1.Sözleşmeye Taraf Devletler, herhangi bir ek gönüllü katkıyı olumsuz yönde etkilememek koşuluyla, Fon'a en az her iki yılda bir ödeme yapmayı üstlenirler. Katkı, tüm Devletlere uygulanabilir eşit oran biçiminde Genel Kurul tarafından belirlenecektir. Genel Kurul'un bu kararı bu maddenin 2. paragrafında sözü edilen beyanı yapmamış olan, toplantıya katılan ve oy veren Taraf Devletlerin çoğunluğu tarafından alınır. Taraf Devletlerin katkı payı hiçbir şekilde UNESCO'nun normal bütçesine yaptığı katkının %1'ni aşamaz.

2.Bununla birlikte, Sözleşme'nin 32. ya da 33. Maddesinde belirtilen her Devlet, onay, kabul, uygun görme ya da katılma belgelerinin tevdiî sırasında işbu Maddenin 1. fıkrasının kendisini bağlamayacağını beyan edebilir.

3.Bu Maddenin 2. fıkrasında sözü edilen beyanı yapmış olan Taraf Devlet, anılan beyanı UNESCO Genel Müdüriine yapacağı bir bildirimle geri çekmeye gayret edecektir. Bununla birlikte, beyanın geri çekilmesi, Devletin ödeyeceği katkı payını, Genel Kurulun bir sonraki oturumunun açıldığı tarihe kadar etkilemez.

4. Komitenin çalışmalarını etkili bir biçimde planlayabilmesi için, işbu Maddenin 2. fıkrasında kayıtlı bildirimde bulunmuş olan işbu Sözleşmeye Taraf Devletlerin katkıları en az iki yılda bir düzenli bir biçimde ödenmeli ve bu Maddenin 1.fıkrası ile bağlı bulunmuş olsalar da, ödemeleri gerekecek katkıya mümkün olduğu ölçüde yakın olmalıdır.

5. O yılın ve hemen bir önceki takvim yılının zorunlu ya da gönüllü katkısını vaktinde ödememiş olan Sözleşmeye Taraf her Devlet, Komite üyesi seçilemez; bu koşul 1. seçimde

uygulanmaz. O sırada Komite üyesi olan böyle bir Devletin görev süresi Sözleşmenin 6. Maddesinde kayıtlı seçimlerle sona erer.

24. madde gereği Fonun kaynakları zorunlu ve gönüllü katkıların yanı sıra diğer devletler, uluslararası örgütler, özel ya da kamu kuruluşları veya bireyler tarafından yapılabilecek vasiyetler, bağışlar ve hediyeleri de kapsamaktadır. Ayrıca Fon için yapılan etkinliklerden sağlanan gelirler, alınan faizler ve Komitenin hazırlayacağı Yönetmeliğin izin verdiği diğer gelirler Fon kaynağı olabilecektir.

Taraf devletlerin Sözleşme'nin uygulamasına ilişkin düzenli rapor sunma yükümlülüğü 29 ve 30. maddelerde düzenlenmektedir. Buna göre taraf devletler 6 yıllık dönemlerde “Sözleşme'nin etkin bir şekilde uygulanması için gereken yasa, tüzük ve yönetmelik düzenlemelerini içeren raporlarını” Komiteye sunacaklardır. Komite ise bu raporları esas alan kendi raporunu Genel Kurula sunacaktır. Genel Kurula sunulan rapor hakkında UNESCO Genel Konferansına bilgi verilecektir.

SONUÇ

Kültürel mirasın korunması konusunda UNESCO bünyesinde kabul edilen sözleşmeler, uluslararası hukukta kültürel mirasın korunmasının temel enstrümanlarını teşkil etmektedir. Yukarıda anlatılan her bir Sözleşme, kültürel mirasın korunmasında farklı bir boyutu ele almakta, farklı kaygı ve yaklaşımlara yanıt oluşturmayı hedeflemektedir.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik yaklaşım, çalışma ya da bizzat UNESCO süreçlerinin eleştirisi, bu nedenle, Sözleşmeleri ortaya çıkaran temel kaygı ve yaklaşımlarla birlikte, Sözleşmeler hazırlanırken kavram ve çerçeve açısından yapılan tercihlerin dikkate alınmasını gerektirir.

Sözleşmelerin kültürel mirasın farklı boyutlarını düzenlemek üzere hazırlandığı ve bu nedenle birbirleri arasında etkileşimi öngörmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yine de, Sözleşmeler yukarıda ifade edildiği gibi kültürel mirasın korunmasına ilişkin temel enstrümanlardır ve bunun bir sonucu olarak etkileşimleri kaçınılmaz görünmektedir. Gerçekten de UNESCO bünyesinde kültür sektöründe bu alanda yapılan çalışmalar bütçe kısıtının da etkisiyle son dönemde tamamen Sözleşmeler üzerinden yürütülmektedir ve Kültür Sözleşmeleri arasındaki “sinerji” gerek yönetim gerek koruma amaçlı olarak sıkça üzerinde durulan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu husus sözleşme süreçlerinin önemini gösteren bir diğer unsur olarak görülebilir. Zira

Sözleşmeler arası etkileşim için Sözleşmelerin benzerlikleri kadar farklılıklarının da dikkate alınması önemlidir.

Anılan Sözleşmeler düzenledikleri alanlar için kendi kültürel miras tanımlarını yapmış görünmektedir. Bu anlamda sırasıyla kültür malı, varlığı ve kültürel miras kavramları Sözleşmelerde metin içinde yer bulmuştur. 1954 Sözleşmesi bu kavramların tamamına yer verirken, 1970 Sözleşmesi düzenlendiği dönemin eğilimleri ve düzenlediği alanın etkisiyle bizatihi kültür varlığı tanımını kullanmakta, 1972 Sözleşmesi 1954 Sözleşmesinin devamında kültürel mirasın en tanınan içeriğini oluştururken metin içinde kültürel varlık ve miras ifadelerine bir arada yer vermektedir. 1972 Sözleşmesinin etkisi ve yaygınlığının belki de bir sonucu olarak, ilerleyen yıllarda kültürel miras tanımı uluslararası toplumca benimsenen bir ifade olarak görünmektedir. 2003 Sözleşmesi kabul edildiğinde metinlerde ağırlıklı olarak bu ifadenin tercih edildiği söylenebilir. Tabi bu açıdan 2003 Sözleşmesi süreçlerinde 1972 Sözleşmesinin temel alınması yönündeki kararlar da akılda tutulmalıdır. 2003 Sözleşmesi metninde kültürel miras kavramı tercih edilmiştir. Sözleşmenin temel kaygısıysa yukarıda anlatıldığı gibi, daha ziyade farklı bir kültürel miras bakışına dikkat çekmektir ve esasen “kültürel miras” kavramı Sözleşmenin koruma amacında olduğu unsurlar için tek uygun tercih gibi görünmektedir.

Hangisini tercih ederse etsin, Sözleşmelerin tamamı kavramı “Sözleşmenin amaçları bağlamında” tanımlamaktadır. Bu anlamda Sözleşmelerin temel kaygısı kültürel mirası, varlığı ya da malı tanımlamaktan ziyade, ihtiyaç duyduğu düşünülen korumayı sağlayacak sistemi oluşturmaktır. Bu nedenle Sözleşmelerin ihtiyacı odağına alan yaklaşımı esas aldığı değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle Sözleşmeler, tanım tartışmalarına ağırlık vermek ve çözümlemeye çalışmaktan çok uluslararası toplumun

ihtiyaç ve kaygılarına çözüm bulmayı esas almıştır. Bunlar 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmelerindeki gibi hâlihazırda önemi ve değeri kabul görmüş unsurlara ilişkin olabileceği gibi 2003 Sözleşmesindeki gibi değeri ve önemi süreç içerisinde kabul edilen unsurlara ilişkin de olabilir.

1954 Sözleşmesi genel itibariyle iki dünya savaşının yarattığı yıkımın da etkisiyle insanlığın üretimi olan kültür mallarının savaşın yıkımına karşı korunmasını hedefler. Bu koruma ise ancak ulusal ve uluslararası önlemlerin barış döneminde bir arada alınması ve planlanmasıyla mümkün olacaktır. Sözleşmenin 1. maddesinde tanımlanan “*kültür malları*” oldukça genel ve kapsayıcıdır ve hem taşınır hem taşınmazları içermektedir. İnsanlığın ortak üretimlerini koruma kaygısının belki de sonucu olarak kültür malının menşe ülkesi, geldiği yer, mülkiyeti ve sahibi ona tanınacak korumayla ilgisizdir. Sözleşme’nin kapsamı açısından önemli olan, kültür malının bulunduğu yer, bölgedir. Sözleşme’de belirlenen koruma ise “emniyet altına alma” ve “riayet” olmak üzere iki temele dayanmaktadır. Sözleşme insancıl ve askeri talepler arasında kültürel mirasın korunması için denge kurma çabasını dikkate alır. Zira silahlı çatışma durumunda askeri zaruret, hazırlık sürecinde sıkça üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Sözleşme saldıran ve müdafaa eden açısından sorumluluk getirmesi, barış döneminde gerekli tedbirlerin alınmasını düzenlemesi ve kültür varlığının misilleme olarak kullanımını yasaklaması açısından ilktir. Ayrıca Sözleşme insanlığın ortak sorumluluğuna dikkat çekmesi ve bunun için devletlerin işbirliğini düzenlemesi açısından da önem arz etmektedir. Öte yandan Sözleşme’nin sağladığı koruma çerçevesi istisnaları da dikkate alınarak genel ve uygulanması güç bulunabilir ve hatta bazı düzenlemelerin kullanılmadığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Benzer şekilde Sözleşme toplu imha

silahları ve nükleer silahlar gibi klasik silahların dışında kalan silahların kullanımını da kapsamamaktadır.

1970 Sözleşmesi, 1954 Sözleşmesi gibi UNESCO'nun kuruluşundan önceye dayanan süreçten beslenir ve özellikle kabul edildiği yıllardaki devlet tutumlarından etkilenir. Pazar ve kaynak devletlerin ihtiyaç ve yaklaşımlarını yansıtan Sözleşme'nin koruma çerçevesi bu anlamda serbest dolaşımı mani olmadan yasadışı ticaret ve kazıları engellemeyi hedef alır. Böylece kültür varlıklarının ayrıntılı incelenmesi imkânının ortadan kaldırılmasına ya da değer ve anlamları tam olarak anlaşılamadan kaybolmalarına veya ileri düzeyde zarar görmelerine engel olmayı amaçlar. Sözleşme'nin belirlediği ilkeler, bir yandan uluslararası sistemin kurallarını düzenlerken, bir yandan da ulusal düzeyde eylemin çerçevesini belirlemektedir. Devletler öncelikle Sözleşme'ye taraf olarak Sözleşme'nin ilkelerini kabul edecek; sonra ulusal mevzuatlarını mümkün olan en geniş şekilde bu ilkelere uygun hale getirecektir. Böylece uluslararası düzeyde uyumlu standartlar belirlenmiş olacak ve bu şekilde yaratılan ortak sistemde uluslararası işbirliğiyle yasadışı mübadelenin önüne geçilmesi mümkün olacaktır. Yasa dışı ve yasal mübadelenin genel ilkeleri de uluslararası kabul edildiğinden alanın düzenlenmesi daha işler hale gelebilecektir. Ancak bu yaklaşımın temellerinden biri, taraf devletin kendi mevzuatı üzerinden Sözleşme'yi işletmesi olarak gösterilebilir. Diğer bir ifadeyle, Sözleşme hükümleri ulusal mevzuatın çıkarılmasıyla ve bu mevzuat üzerinden uygulanacaktır. Bu ise taraf devletin tercihinine göre farklılaşan bir uygulamayı beraberinde getirecektir. Sözleşme'nin sağladığı bu esneklik, en fazla eleştirilen yanları arasında gösterilebilir. Zira Sözleşme'nin hüküm ve koşullarının farklı yorumlanmasının mümkün olduğu ve bir bakıma uluslararası düzeyde yaptırım gücünün azaldığı savunulabilir. Yine,

Sözleşme'yi uygulama yükümü için tek başına taraf devletler yetkili ve sorumlu görüldüğünden, Sözleşme kaleme alındığı ve kabul edildiği dönemde, kendinden sonraki Sözleşmelerde bulunan hükûmetler arası komite ya da benzeri Sözleşme'nin uygulanmasından sorumlu idari yapılanmayı oluşturmamıştır. İlerleyen yıllarda UNESCO, genel bir ifadeyle, iade vakaları için Yerlerinden Edilmiş Kültür Varlıklarının İadesi Hükûmetler Arası Komitesini (ICPRCP) kurmuştur. Öte yandan bu Komite Sözleşme'nin idari organı olarak kurulmamış ve bu türden bir organının kurulması 2013 yılında oluşturulan Alt Organ ile mümkün olmuştur. 1970 Sözleşmesi'nin hükümleri çelişkili, koruma çerçevesi esnekliği nedeniyle yetersiz olmakla eleştirilse de, Sözleşme meselenin uluslararası düzeyde ele alınmasına yönelik tartışmaları en başından itibaren şekillendirmiştir.⁴⁸⁴ Bu bakımdan Sözleşme, konuya ilişkin çalışmaların geliştirilmesi, farkındalığın artırılması ve uluslararası işbirliğinin devletler ve diğer aktörler arasında gerçekleştirilmesi için zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda, eleştirilere neden olan esnekliklerin yeni çözümler için kullanılabileceği de akla gelmektedir.

1972 Sözleşmesi, kültürel mirasın korunması konusunda belki de uluslararası toplumda en fazla kabul görmüş sözleşmedir. Sözleşme, insanlığın üstün evrensel değere sahip doğal, kültürel ve karma miraslarını gelecek kuşaklara aktarabilecek şekilde korumayı amaçlamaktadır. Bunun için mevcut ve gelişen tehditlerin önüne geçecek sistemli ve kapsamlı korumayı ele almaktadır. Milletler Cemiyeti zamanında Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komitesinde yapılan çalışma ve beyanlar insanlığın ortak mirası olarak üstün evrensel değere sahip üretimlerin korunmasına niçin ve neden ihtiyaç

⁴⁸⁴ Patrick J. O'KEEFE: Commentary on the 1970 UNESCO Convention on Illicit Traffic, 2nd edn, Built Wells: Institute of Art and Law, Leichester, 2007, s. 166.

duyulduğunu açıklamak açısından önemlidir. Bu dönemden Sözleşmenin kabul edildiği tarihe kadar yapılan çalışmalar fikrin uygulaması konusunda nasıl bir çözüm geliştirildiğini ve Sözleşme'nin özünü açıklar. Sözleşme'de kabul edilen koruma yaklaşımı temelinde uluslararası işbirliği yer alır. Bu defa yapılan doğal ve kültürel miras tanımı “üstün evrensel niteliği” işaret edecek şekilde yapılmıştır. Sözleşme'yle devletler, insanlığın kolektif olarak korumadan sorumlu olduğu alanları tespit, muhafaza, teşhir ve gelecek kuşaklara aktarım görevinin öncelikle kendilerinde olduğunu ve bunların korunmasında uluslararası sorumluluklarının bulunduğunu kabul ederler. Bu kolektif sorumluluğun yerine getirilmesi taraf devlete bırakılmıştır ve ağır yaptırım içermemektedir. Sözleşme'nin bu tercihi, süreçleri değerlendirilmeden bizatihi Sözleşme başlığı ve konunun genel bir değerlendirilmesiyle ele alındığında koruma konusunda ağır eleştirileri beraberinde getirebilir. Sözleşme'nin en bilinen listesi olan Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Listesi, günümüzde 1000'in üzerinde alanı barındırmaktadır. Koruma konusunda Sözleşme'nin yaptırımlarının ağır olmaması ve devletlerin Listeye ilgisinin yoğunluğu kaynak, uzman ve uluslararası işbirliği açısından tüketici bir noktaya gelinmesi ve devletlerin Sözleşme'ye olan motivasyonlarını kaybetmesi ya da Listenin anlam ve değerini yitirmesi sonuçlarını doğurabilir. Bu açıdan dikkatli ve incelikli bir yönetimin gerekli olduğu değerlendirilmektedir. Diğer yandan Sözleşme özellikle kabul edildikten sonra idari organlarınca yapılan düzenlemeler ve Uygulama Yönergesiyle yaklaşık 45 yıllık bir entelektüel ve uluslararası işbirliği birikimi ortaya koymuştur. 1972 Sözleşmesi süreci aynı zamanda bu alanda faaliyet gösteren, yetkinliği uluslararası düzeyde kabul edilmiş hükûmet dışı kuruluş ve uluslararası STK'ların ortaya çıkışında doğrudan etkili olmuştur. Ayrıca doğal alanların kültürel alanlarla bir arada korunması yaklaşımı, insan

ve doğa arasındaki etkileşimi de öne çıkarmış; bu açıdan bilinçlenmeye önemli katkı sağlamıştır. 1972 Sözleşmesi'nin öne çıkardığı tanım “doğal ve kültürel miras” kolektif şekilde korunacak dünya ve gelecek nesiller için önemli bir olgu olarak bir anlamda “kültürel varlık” veya “kültür malı”ndan farklı bir anlayışı teşvik etmiş ve yaygınlaştırmıştır. Bu açıdan 1972 Sözleşmesi'nin kültürel miras bilincini değiştiren ve geliştiren bir etkisi olduğu söylenebilir. Kültürel miras kavramı ve algısında esas değişiklik ise 2003 Sözleşmesiyle gerçekleşmiştir.

Yaşayan, aktarılan ve varlığını kuşaktan kuşağa aktarım ve katılımıla sürdüren kırılgan bir kültürel miras türünün korunmasını ele alan 2003 Sözleşmesi, neredeyse yarım asırlık bir süreç sonunda kabul edilmiştir. Süreçte uzunca bir zaman dilimi uygun kavramın geliştirilmesi ve kabul görmesi için harcanmıştır. Dolayısıyla bu sözleşmenin kültürel miras tanımında nasıl ve ne amaçla değişiklik getirdiğı aşama aşama farklı platformlar ve başlıklar altında yürütölen tartışmalardan ortaya konmaktadır. Bu nedenle 2003 Sözleşmesi'nin ortaya çıkış süreci tartışmalarda öne çıkan fikirler üzerinden detaylandırılarak aktarılmıştır. Gerçekten de süreç boyunca önce mevcut ve kabul görmüş alanlarda koruma yöntemleri araştırılmıştır. Telif üzerinden koruma sağlama, folklorun korunması olarak tanımlama ve Tavsiye Kararı ile koruma ilk aşamada denenenenlerden öne çıkanlardır. Bunu yeni yöntemler ve 1972 Sözleşmesi'nin kabulüyle, anılan Sözleşme üzerine inşa edilecek bir koruma sisteminin denenmesi takip etmiştir.

2003 Sözleşmesi, farklı bir kaygıyla ancak 1972 Sözleşmesi temel alınarak hazırlanmıştır. 2003 Sözleşmesi bir yandan 1972 Sözleşmesi'nin etkisiyle yerleşen kültürel miras algısının eksikliklerine tepkiyle şekillenmiş, diğer yandan sistem ve yaklaşım olarak 1972 Sözleşmesi temel alınarak hazırlanmıştır. Bu durum iki Sözleşme

arasında ilginç bir ilişkiye yol açar. 2003 Sözleşmesi sürecinde somut olmayan kültürel mirasın özellikleri, uygulamada farkı yaklaşımlar ve ortaya çıkan iyi uygulama örnekleri dikkate alınarak 1972 Sözleşmesi sisteminden farklılaşma gerektiren hususlar ayrıntılı olarak ortaya konmuştur. Bu açıdan Sözleşme süreçlerinin dikkate alınmaması veya değişen uzman ve temsilciler tarafından unutulmaması, bilinmemesi, kırılgan olarak tanımlanan somut olmayan kültürel mirasın tam da kaygı duyulan tehditlere maruz kalmasına neden olabilir.

2003 Sözleşmesi'nin kültürel miras tanımı somut olmayan kültürel mirastan ne anlaşılması gerektiğini açıklamanın yanında, bir yandan somut olmayan kültürel mirasın belirlediği alanları yani somut olmayan kültürel miras türlerini; bir yandan da belirli koşulları içerir. Buna göre bir unsurun Sözleşme bağlamında somut olmayan kültürel miras olarak tanımlanabilmesi için sürdürülebilir kalkınma ve insan haklarıyla da uyumlu olması gereklidir. Somut olmayan kültürel mirasın sayılan özelliklerden biri de topluluklarca tanımlanması ve nesilden nesile aktarılmasıdır. Dolayısıyla Sözleşme, tarihi olgularla, ilgili unsurun ilk defa kimin tarafından ortaya çıkarıldığı yani kökeniyle, ya da onu yaratan dil gibi araçlarla doğrudan ilgili değildir. Somut olmayan kültürel miras unsurunun tespiti de koruma yöntemleri de onu üreten aktaran ve benimseyen toplulukla birlikte gerçekleştirilmelidir. Sözleşme'nin yaptığı tanımlama ve koruma yaklaşımı bu defa kültürel mirasın işlevi üzerinde de durmaktadır. Belki burada yapılan tanımlamanın yeni yerleşmesinden de etkilenerek 2003 Sözleşmesi kültürel mirasın yaratıcılığa, sürdürülebilir kalkınmaya, aidiyet ve kimliğe, diyaloga katkısı üzerinde daha vurgulu şekilde durmakta ve hatta bizatihi bunları sağlayan unsurları somut olmayan kültürel miras olarak tanımlamaktadır.

Sözleşme koruma için 1972 Sözleşmesi’nde yer alan “protection” sözcüğü yerine 1954 Sözleşmesi’ndeki “safeguard” sözcüğünü tercih eder. Bunun nedeni bahse konu ifadenin daha kapsayıcı ve somut olmayan kültürel mirasın doğasına uygun olması olarak gösterilebilir. Zira Sözleşme’nin temel hedeflerinden biri somut olmayan kültürel mirasın canlılığını sürdürmesidir ve buna karşı tehditlerden biri ilgili unsurun dönüşümüne imkân vermeyecek, dondurulmasına neden olabilecek uygulamalardır. Bu sözcük günümüzde genel olarak kültürel mirasın korunması konusunda tercih edilmektedir. Öte yandan bu sözcükle 2003 Sözleşmesi’nde kastedilen koruma 1954 Sözleşmesi’nden oldukça farklıdır ve sözcüğün kullanımı açısından anılan Sözleşmeye referansa rastlanmadığı söylenebilir. 2003 Sözleşmesi bu sözcükle kastedilen korumanın tanımını yapmış; somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini güvence altına almak için kimlik saptaması, belgeleme, araştırma, muhafaza, koruma, geliştirme, güçlendirme eğitim ve canlandırmayı bu kapsamda saymıştır. Uluslararası korumanın bir yöntemi olarak belirlenen somut olmayan kültürel miras listeleri, somut olmayan kültürel mirası tanıtacak düzeyde iyi korunan ve bu anlamda temsili unsurlarının kaydedildiği “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi”, “Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi” ve “Korumanın İyi Uygulamaları Listesi”nden oluşmaktadır. Bu listelerden birincisi Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Listesine benzetilmekte ancak esasen 1972 Sözleşmesi’nin “üstün evrensel değer” niteliği 2003 Sözleşmesi açısından geçerli ve uygulanabilir olmadığından bu listeden farklılaşmaktadır. İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine kaydedilen unsurlar 2003 Sözleşmesi’nin Uygulama Yönergesi gereği dosya üzerinden incelenmekte ve yapılan inceleme unsurun kendisini değil genel itibarıyla nasıl korunduğunu değerlendirmektedir. Acil Koruma Listesi açısından yine 1972

Sözleşmesi'ndeki Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesiden farklı olarak hâlen bir listeden diğerine aktarım söz konusu değildir. Korumanın İyi Uygulamaları Listesi ise devletler arasında iyi uygulamaları paylaşmanın ve öne çıkarmanın aracı olarak düşünülebilir.

2003 Sözleşmesi'nin koruma konusundaki anlayışı, korunacak somut olmayan kültürel miras unsurunun ve koruma önlemlerinin belirlenmesi konusunda onu yaşıtan toplulukların söz sahibi olmasını içerir. “Korumayı gerçekleştirmeye gayret etme” yükümlülüğü ise taraf devlete aittir. Taraf devletlerin sözleşme hükümleri bağlamında yaptırım içerir yükümlülüğü bulunmayışı eleştirilebilir. 2003 Sözleşmesi devletler arasında işbirliği ve toplumların eğitim ve farkındalığı üzerinde inşa olan bir sistem kurgular.

Görüldüğü üzere sayılan dört sözleşme de uluslararası işbirliğini merkeze alan bir sistem oluşturmaktadır. Sözleşmelerle oluşturulan koruma sistemi farkındalık, eğitim, kapasite geliştirme gibi araçlarla ve ulusal ve uluslararası arası işbirliğinin sağlanması ve iyi uygulama örneklerinin paylaşılmasıyla gerçekleşecek korumayı öne çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle Sözleşmeler, ulusal ve uluslararası işbirliği, ortak yaklaşım ve ortak bilinç üzerinden koruma sağlamaya yöneliktir. Sözleşmelerin hükümleri genel bir çerçeve oluşturmakta, uygulamada çeşitliliğe imkân vermektedir. Sayılanların sistemin güçlü ve zayıf yanlarını aynı anda teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sistemin zayıflığı olarak Sözleşmeleri yorumlamada keyfiyet, farklı yorumlardan kaynaklı çatışma ve uluslararası düzeyde uygulamada bütünlük sağlayamama, Sözleşmelerde yer alan koruma tedbirlerinin alınmaması ve Sözleşmelerin tam anlamıyla uygulanmaması, Sözleşmelerde düzenlenen raporlama gibi yükümlülüklerin yerine getirilmemesi vb. gösterilebilir. Öte

yandan daha yakın tarihlerde kabul edilen sözleşme ve düzenlemelerin artan düzeyde uluslararası işbirliği rejimlerini tercih ettiği ve insanlığın ortak meselesi olarak görülen konularda devletlerin genel tercihinin bu yöne kaydığı da savunulabilir.

Süreçleri incelendiğinde anılan dört sözleşmenin çok boyutlu entelektüel paylaşım ve devletler arası işbirliğinin ürünü olduğu söylenebilir. Bu sözleşmelerin kültürler arası diyalog ve uluslararası entelektüel işbirliğini temel alan ve bu gibi araçlarla kültürel mirasın korunmasına kuruluş amaçları ve görevleri arasında yer veren UNESCO’da kabul edilmiş olması doğal bir sonuç olarak görünmektedir. UNESCO öncülleriyle birlikte incelendiğinde, uluslararası entelektüel işbirliği ruhundan başlayarak, kültürel mirasın kolektif sorumluluk altında korunması, kültürel çeşitliliği kapsayacak şekilde tanımlanması, farklı disiplinlerin bakış açılarıyla zenginleştirilerek yaratıcı çözüm önerileri ve fikirlerin ortaya konması, ihtiyaç duyulan sivil toplum kuruluşları ve uzman kuruluşların birikimiyle desteklenmesinin zemini, sağlayıcısı görünmektedir. UNESCO’nun entelektüel birikimi ve yürüttüğü entelektüel tartışmalar, örgütün politikleşmesi eleştirilerinden bazıları için de açıklayıcı olabilir. Aynı zamanda esasen bu entelektüel zeminin olası politikleşmenin önünce geçmek üzere tarafsız bir bakışı sağlamaya yardımcı olacağı da değerlendirilebilir.

Günümüzde Sözleşmelerin konularının hâlen güncelliğini yitirmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Terör eylemleri ve kültürel mirasın bilinçli tahribatı, doğal afetler, göçler ve acil durumlar ya da aşırı turistikleşme, bağlamından koparılma gibi meseleler kültürel mirasın korunmasında tehditler olarak gündemdedir. Dolayısıyla Sözleşmelerin deneyiminin besleyeceği çok disiplinli çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu açıdan gerek UNESCO gerekse Sözleşmelerin oluşturduğu işbirliği rejimleri önemini

sürdürmeye devam edecek görünmektedir. Bu çalışmanın, kültürel mirasın korunması ve güncel tehditlere çözüm oluşturulabilmesi için yapılacak çalışmalara destek olması ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Local Empowerment and International Cooperation Final Report. (2001). P. SIETEL. (ed), Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assesment (s. 263-302). Washington: Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution.

AKİPEK, Serap. (1999). Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Kültür Malları. Ankara: Turhan Kitabevi.

BATISSE, Michel / BOLLA, Gerard (2005): “The Invention of ‘World Heritage’”, History Papers, History Club- Association of Former Unesco Staff Members, Paris: UNESCO.

BOYLAN, Patrick J. (1993). Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (The Hague Convention of 1954). Paris: UNESCO.

COLEMAN, David / JONES, Philip W. (2005): United Nations and Education: Multilateralism, Development and Globalisation, New York & Londra: Routledge Falmer, 2005.

DROIT, Roger-Pol (2005). Humanity in the making Overview of the intellectual history of UNESCO 1945-2005. Paris: UNESCO.

EINSTEIN, Albert. (2007). Einstein On Politics His Private Thoughts and Public Stands on Nationalism, Zionism, War, Peace and the Bomb. Princeton: Princeton University Press.

FORREST, Craig. (2010). : International Law and the Protection of Cultural Heritage, Londra ve New York: Routledge.

FRANCIONI, Francesco. (2012) “The Evolving Framework for the Protection of Cultural Heritage in International Law, Cultural Heritage”, Silvia BORELLI/Federico LENZERINI (ed.) Cultural Rights, Cultural Diversity, Martinus Nijhoff.

GILLMAN, Derek (2006). The Idea of Cultural Heritage. Institute of Art and Law.

GROTIUS, Hugo (1925). The Law of War and Peace, , Indianapolis: Bobbs-Merrill.

HLADIK, Jan (2006). Protecting Cultural Heritage: International Law after the War in Iraq (Chicago, the United States of America, 3 February 2006). Şikago, A.B.D.

HORAN, Elisabeth/MEYER, Doris. (2003). The America of ours: the letters of Gabriela Mistral and Victoria Ocampo. Austin, Texas: University of Texas Press.

Joint Commission of the Council for Education in World Citizenship and the London International Assembly. Education and the United Nations. Washington D.C.: American Council on Public Affairs.

KONO, Toshiyuki/WRBKA, Stefan. (2010). “General Report”, Toshiyuki KONO(ed), The Impact of Uniform Laws on the Protection of Cultural Heritage and the Preservation of Cultural Heritage in the 21st Century, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff.

KURIN, Richard (2001). “The UNESCO Questionnaire on the Application of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Preliminary Results”, Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment, Peter SIETEL(ed), Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, Washington, 2001.

LIXINSKI, Lucas. (2013). Intangible Cultural Heritage in International Law, Oxford:Oxford University Press.

LOWENTHAL, David. (1997). The Heritage Crusade and the Spoils of History, London:Viking .

MATSUURA, Koïchiro. (2005). “The Invisible Flame” Preface. Humanity In The

Making Overview of the intellectual history of UNESCO 1945-2005. Roger-Pol DROIT. Paris:UNESCO.

PROTT, Lyndel Vivien / O'KEEFE, Patrick J. (1984). Law and the Cultural Heritage, Volume 1 Discovey and Excavation. Abingdon: Professional Books Limited.

OĞUZ, Mehmet Öcal. (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir? Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

O'KEEFE, P. J. (2007). Commentary on the 1970 UNESCO Convention on Illicit Traffic. Leichester: Builth Wells: Institute of Art and Law.

OPOCENSKY, Jan. (1949-1950). The Beginnings of UNESCO 1942-1948 Vol. 1. Paris:UNESCO.

RENOLIET, Jean-Jaques (2007). L'UNESCO oubliée: l'Organisation de Coopération Intellectuelle (1921-1946). UNESCO. 60 ans d'histoire de l'UNESCO Actes du colloque international, Paris 16-18 novembre 2005. Paris: UNESCO, 2007.

SEEGER, Anthony. (2001). Summary Report on the Regional Seminars. P. S. (ed), Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assesment (s. 36-41). Washington: Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution.

SHAW, George Bernard. (2015). George Bernard Shaw: The Collected Plays (Illustrated).
e-artnow.

SHERKIN, Samantha. (2001). "A Historical Study on the Preparation of the 1989
Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore",
Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment, Peter SIETEL(ed),
Centre of Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, 2001,
Washington.

TRAIN, Russel. E. (1974). An Idea Whose Time Has Come: An Idea Whose Time Has
Come: The World Heritage Trust, A World Need and A World Opportunity. H.
Elliott (ed), Second World Conference of National Parks, "Proceedings of a
conference sponsored and organized by the National Parks Centennial
Commission of the United States of America the National Park Service of the U.S.
Department of the Interior and the International Union for Conservation of Nature
and Natural Resources. Cosponsors: United Nations Educational, Scientific, and
Cultural Organization; Food and Agriculture Organization of the United Nations
and Natural Resources Council of America (s. 377-381). Morges: International
Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Lozan, 1974.

UNESCO/Korean National Commission for UNESCO. (2002). Guidelines for the
Establishment of Living Human Treasures Systems, , Paris ve Seul:
UNESCO/Korean National Commission for UNESCO.

VALDERRAMA, Fernando. (1995). A History of UNESCO. Paris: UNESCO.

ZANTEN, Wim van (ed). (2002). Glossary Intangible Cultural Heritage prepared by an international meeting of experts at UNESCO, 10-12 June 2002. Lahey: Netherlands National Commission for UNESCO.

ZIMMERN, Alfred. 'The League and international intellectual co-operation', Committee of the Geneva Institute of International Relations, Problems of peace.

MAKALELER

AIKAWA, Noriko. (2004). An Historical Overview of the Preparation of the UNESCO , International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Museum International, Vol. 56(no. 1-2), 137-149.

BİLSEL, Can. (2000). , “Zeus in Exile: Archeological Restitution as Politics of Memory”, Center for Arts and Cultural Policy Studies Working Paper Series No:13, 2000

BLAKE, Janet. (2000). “On Defining the Cultural Heritage”, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 49, Issue:1, 2000.

BLUM, Yehuda Z. (2000). “On the Restitution of Jewish Cultural Property Looted in

World War II”, American Society of International Law Proceedings, Vol. 94, 2000.

ERDER, Cevat. (1977). “Venedik Tüzüğü Tarihi bir Anıt Gibi Korunmalıdır”, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Güz 1977.

ICOMOS. [1 Aralık 2016]. ICOMOS. History: <http://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/history?showall=>

ICOMOS. [5 Ocak 2016] The Athens Charter for the Restoration of Historical Monuments - 1931: <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>

JOKILEHTO, Jukka. (1998). The Context of the Venice Charter (1964). Conservation and Management of Archeological Sites, Vol. 2, No: 4, 1998, Taylor and Francis.

JOKILEHTO, Jukka. (2011). ICCROM and the Conservation of Cultural Heritage A History of the Organization's First 50 Years 1959-2009. ICCROM Conservation Studies 11, ICCROM, Roma.

KAMINSTEIN, A. L. (1963-1964). Global Copyright: Recent International Copyright

Conferences in Africa, Europe and Asia. Bulletin Copyright Society of U.S.A, s.
225-226.

KRILL DE CAPELLO, Hans Heinz. (1970). The Creation of the United Nations
Educational, Scientific and Cultural Organization. International Organization, 24,
1-30.

LAQUA, Daniel. (2011). Transnational intellectual cooperation, the League of Nations,
and the problem of order. Journal of Global History, 6(2), 223-247.

LARSEN, Knut Einar (1992). "A note on the authenticity of historic timber buildings with
particular reference to Japan", Occasional Papers for the World Heritage
Convention, ICOMOS, 1992.
<http://www.international.icomos.org/publications/larsen-authenticity.pdf> .

MERRYMAN, John Henry (1985). Thinking About the Elgin Marbles. Michigan Law
Review, Vol. 83, No. 8, 1985.

MERRYMAN, John Henry "Two Ways of Thinking About Cultural Property in the event
of Armed Conflict", American Journal of International Law, 1986, Vol. 80, No. 4.

MERRYMAN, John Henry. (2005). "Cultural Property Internationalism", International
Journal of Cultural Property, Vol. 12, No. 1, 2005.

PROTT, Lyndel Vivien. (1998). International Standards for Cultural Heritage. World Culture Report 1998 Culture Creativity and Markets, UNESCO, Paris, 1998.

PROTT, Lyndel Vivien. (1983). International Control of Illicit Movement of the Cultural Heritage: The 1970 UNESCO Convention and Some Possible Alternatives. Syracuse Journal of International Law and Commerce, 10(2), 333-351.

PROTT, Lyndel Vivien / O'KEEFE Patrick J. "‘Cultural Heritage' or 'Cultural Property'?", International Journal of Cultural Property, Vol. 1, Issue 2, 1992.

PWITI, Gilbert. (1997). "Taking African Cultural Heritage Management into the Twenty-first Century: Zimbabwe's Masterplan for Cultural Heritage Management", African Archaeological Review, Vol. 14, No. 2, 1997.

RAMMER, Algo. (2015). Intellectual Partnership and Creation of Baltic Cultural Body. Trames Journal of the Humanities and Social Sciences, 109-137. [23 Ağustos 2015] tarihinde http://www.kirj.ee/public/trames_pdf/2015/issue_2/Trames-2015-2-109-137.pdf

SCHMITT, Thomas M. (2008, Mart). The UNESCO Concept of Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Its Background and Marrakchi Roots. International Journal of Heritage Studies, Vol. 14(No. 2).

TOMAN, J. (2005). The Hague Convention - A Decisive Step taken by the International Community. Museum International, LVII(4/288), 7-30.

VERONESE, Vittorino. (1960). 8 March Appeal by Vittorino Veronese Director General of UNESCO. UNESCO Courier, Mayıs 1960, Sayı: 5, Paris.

KARARLAR VE RAPORLAR

Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri
(Genel Kurul'un 1514(XV) sayılı 14 Aralık 1960 tarihli kararı): [5 Kasım 2015]
www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafilisoz/bm/bm_38.pdf

ABRANCHES, Henrique.(1983). Report on the Situation in Africa, UNESCO Doc. CLT-83/CONF.216/3, UNESCO, Paris, 1983.

CAME. AME/A/20a. 1.

Executive Committee of the International Union for the Protection of Literary and Artistic Works (Berne Union), Geneva 10 to 16 December 1975. (1976, 12). Report Submitted by the Secretariat and Adopted by the Committee. Copyright(2).

UNESCO. General Conference 32nd session Commission IV, 32 C/COM.IV/DR.3 Rev.

LEAGUE OF NATIONS. (1922). Committee of Intellectual Co-Operation Minutes of the First Session. Cenevre: League of Nations.

LEAGUE OF NATIONS. (1931). International Committee of Intellectual Co-Operation Minutes of the Thirteenth Plenary Session. Cenevre: League of Nations.

LEAGUE OF NATIONS. (1921). Educational Activities and the Co-Ordination of Intellectual Work accomplished by the Union of International Associations Memorandum by the Secretary-General. Cenevre: League of Nations.

LEAGUE OF NATIONS. (1924). Foundation of an International Institute of Intellectual Co-Operation Offer by the French Government, Official Journal, Ekim 1924, Annex. 674 (A. 64. 1924. XII),

LEAGUE OF NATIONS. (1921). Organisation of Intellectual Work, Report by Léon Bourgeois French Representative Adopted by the Council on September 2nd 1921, A.42 (a). 1921

LEAGUE OF NATIONS. (1921, Eylül 21). Second Assembly of the League of Nations,

Organization of Intellectual Work. Resolution Adopted by the Assembly at Its Meeting Held On Wednesday, September 21st, 1921 (morning) (adopted on the report of the Fifth Committee)(A. 116. 1921 Resolution No.4). League of Nations.

LEAGUE OF NATIONS. (1921). The Desirability of Creating a Technical Organisation for Intellectual Work Memorandum by the Secretary-General. Cenevre: League of Nations.

LEAGUE OF NATIONS. (1921, February). The First Assembly of the League of Nations. League of Nations (s. 93-95). Boston: World Peace Foundation. [22 Ağıustos 2015]
http://archive.org/stream/firstassemblyofl00worlrich/firstassemblyofl00worlrich_djvu.txt

LEAGUE OF NATIONS. (1922, June). Nomination of a Committee on Intellectual Co-Operation, Annex 354 (C.312 M. 155. 1922. XII.). Official Journal, s. 679.

LEAGUE OF NATIONS. (1923). Committee of Intellectual Co-Operation Minutes of the Second Session. Cenevre.

LEAGUE OF NATIONS. (1935). International Committee on Intellectual Co-Operation Report of the Committee on the Work of its Eighteenth Plenary Session. Cenevre: League of Nations.

Milirrump v Nabalco Pty Ltd (1971) 17 FLR

PROTT, Lyndel Vivien. (2012). Strengths and Weaknesses of the 1970 Convention: An Evaluation 40 years after its adoption, Background paper. Paris: UNESCO.

Reunion africaine d'etude sur le droit d'auteur, "Rapport présenté par M. l'Abbé Ntahokaja (Burundi) Rapporteur general", Le Droit d'Auteur, No: 10, 1963.

The First Assembly of the League of Nations, February 1921, Vol. IV, No. 1.

<http://archive.org/stream/firstassemblyofl00worlrich/firstassemblyofl00worlrich.djvu.txt>

Third Round Table of Ministers of Culture "Intangible Cultural Heritage, mirror of cultural diversity" Istanbul, Turkey 16-17 September 2002 Final Communiqué Istanbul Declaration, UNESCO, İstanbul, 2002

UNESCO. Legal Instruments. [26 Haziran 2015] http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13649&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=-471.html.

UNESCO. (2003). Third session of the Intergovernmental Meeting of Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage Secretariat Report. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1945). Conference for the Establishment of the United Nations Educational,

Scientific and Cultural Organisation. Londra: Frederick Priting Co.

UNESCO. (1948, September 2). UNESCO Executive Board -Interim Report Concerning the Documentation of the Conference of Allied Ministers of Education (CAME). 9 EX/12. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1949). Records of the General Conference Fourth Session Resolutions. Paris:UNESCO.

UNESCO. (1949). Records of the General Conference Third Session Resolutions. Paris:UNESCO.

UNESCO. (1950). Records of the General Conference Fifth Session Resolutions. Paris:UNESCO .

UNESCO. (1950). Records of the General Conference Fifth Session. General Conference, Fifth Session. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1950). UNESCO, Meeting of Experts on Sites and Monuments of Art and History – Report on the International Protection of Cultural Property, by Penal Measures, in the Event of Armed Conflict. UNESCO.

UNESCO. (1954). Analysis of the Observations Made by the Governments.

Paris:UNESCO.

UNESCO. (1954). Historical Note on the Draft Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Paris.

UNESCO. (1954). Report on the Results of the Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1959). Communication from the Government of the United Arab Republic concerning international action to safeguard the archeological monuments of Nubia. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1959). Resolutions And Decisions Adopted by the Executive Board At Its Fifty-Fifth Session. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1960). Records of the General Conference, Eleventh Session. Paris:UNESCO.

UNESCO. (1960). Report on the International Campaign to Safeguard the Monuments of Nubia. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1961). Actes de la Conférence Convoquée par l'Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture. La Haye: le Gouvernement des Pays-Bas.

UNESCO. (1961). Resolutions and Decisions Adopted by the Executive Board at its Sixtieth Session. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1961). Resolutions and Decisions Adopted by the Executive Board at its Sixtieth Session. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1962). Records of the General Conference Twelfth Session. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1962). Report Concerning International Regulations Designed to Prohibit and Prevent the Illicit Export, Import and Sale of Cultural Property. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1962). Technical and Legal Aspects of the Preparation of International Regulations to Prevent Illicit Export, Import and Sale of Cultural Property. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1963). Study of measures for the preservation of monuments through the establishment of an international fund or by any other appropriate means. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1964). Records of the General Conference, UNESCO, Thirteenth Session. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1964). Report on the Measures for the Preservation of Monuments of Historical or Artistic Value, Annex 1. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1967). Records of the General Conference Fourteenth Session. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1968). Desirability of Drafting an International Convention Concerning the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and the Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1968). Meeting of Experts to Co-Ordinate, With a View to their International Adoption, Principles and Scientific, Technical and Legal Criteria Applicable to the Protection of Cultural Property, Monuments and Sites. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1969). Meeting of Experts to Establish an International System for the Protection of Monuments, Groups of Buildings and Sites of Universal Interest. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1969). Records of the General Conference Fifteenth Session, Resolutions. 15C/Resolutions. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1969). Round-table Meeting on Cultural Policies. Cultural Policy: A Preliminary Study. Monte Carlo, Monaco: UNESCO.

UNESCO. (1970). Desirability of Adopting An International Instrument for the Protection of Monuments and Sites of Universal Value. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1970). Draft Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. UNESCO 16. General Conference. Paris: UNESCO .

UNESCO. (1972). Draft Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage and Draft Recommendation Concerning the Protection, at the National Level, of the Cultural and Natural Heritage. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1972). Report of the Committee of Experts, (Unesco House, Paris, 4-22 April 1972). Paris: UNESCO.

UNESCO. (1973). Proposal for the International Instrument for the Protection of Folklore. Paris:UNESCO.

UNESCO. (1973). Records of the General Conference Seventeenth Session Volume II Reports Programme Commission Administrative Commission Legal Committee. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1974). Intergovernmental Copyright Committee, Report Submitted by the

Secretariat and Adopted by the Committee. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1974). Records of the General Conference Seventeenth Session Proceedings
Vol. 3. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1976). Intergovernmental Copyright Committee, Geneva, 10 to 16 December
1975, Report Submitted by the Secretariat and Adopted by the Committee. Paris:
UNESCO.

UNESCO. (1977). Committee of Experts on the Legal Protection of Folklore, Study of
the various aspects involved in the protection of folklore. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1977). Records of the General Conference, Nineteenth Session, 26 October to
30 November 1976. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1977). Second Session of the Committee of the 1971 Convention Report
Submitted by the Secretariat and Adopted by the Committee. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1979). Approved Programme and Budget for 1979-1980. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1980). 21 C/Resolutions. Records of the General Conference Twenty-first
Session Belgrade, 23 September to 28 October 1980, Volume 1 Resolutions. Paris:
UNESCO.

UNESCO. (1982, Kasım). CLT/MD/1. World Conference on Cultural Policies Final Report. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1982). Committee of Governmental Experts on the Safeguarding of Folklore (UNESCO House, 22-26 February 1982) Report presented by Mr. Bouadi Kindo, Rapporteur, and adopted by the Committee. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1983). 22 C/94. Proclamation by the United Nations General Assembly of a World Decade for Cultural Development. UNESCO.

UNESCO. (1985). In-depth study carried out by the Special Committee of the Executive Board on International Campaigns for the Preservation and Safeguarding of the Cultural Heritage of Mankind. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1985). Second Committee of Governmental Experts on the Safeguarding of Folklore (UNESCO House 14-18 January 1985) Report presented by Mr. Vilmos Voigt, Rapporteur-General, and adopted by the Committee of Governmental Experts. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1985, Ekim). The precursors. The Courier, s. 6-7.

UNESCO. (1988). UNESCO General Conference Twentyfourth session Volume 2

Reports Report of the Programme Commission I. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1993). Executive Board Decisions Adopted by the Executive Board at its 142nd Session (Paris, 11 October – 15 November 1993). Paris: UNESCO.

UNESCO. (1993). International Consultation on New Perspectives for UNESCO's Programme: The Intangible Cultural Heritage UNESCO Headquarters 16-17 June 1993 Final Report. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1996). 28 C/5 Approved Programme and Budget for 1996-1997 . (s. 120). Paris: UNESCO.

UNESCO. (1997). General Conference Twenty-ninth Session Information document, Presentation In Plenary of the Reports of the Commissions by Their Chairperson. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1997). General Conference Twenty-ninth Session Paris 1997 Report of the Commission IV. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1998). Approved Programme and Budget for 1998-1999. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1998). Proposal by the Director-General concerning the criteria for the

selection of spaces or forms of popular and traditional cultural expression that deserve to be proclaimed by UNESCO to be Masterpieces of the Oral Heritage of Humanity. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1998). Records of the General Conference Twenty-ninth Session Volume I Resolutions. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1999). Executive Board Hundred and fifty-seventh session, Interim Report on the Project Concerning the Proclamation by UNESCO of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2001). Executive Board Hundred and sixty-first Session Decisions Adopted by the Executive Board at Its 161st Session (Paris, 28 May - 13 June 2001). Paris: UNESCO.

UNESCO. (2001). General Conference 31st Session Oral Report of the Chairperson of Commission IV. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2001). Preparations of a New International Standard-Setting Instrument for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2002). Executive Board Hundred and sixty-fourth Session, Study with a View

to the Establishment of Consolidated Administrative and Financial Procedures for the Implementation of the Project Concerning. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2002). International Expert Meeting Intangible Cultural Heritage: Priority Domains for an International Convention – Recommendations. UNESCO.

UNESCO. (2002). International Meeting of Experts Intangible Cultural Heritage: Priority Domains for an International Convention Final Report. UNESCO.

UNESCO. (2002). Records of the General Conference 30th Session Vol. 1 Resolutions. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2002). Report of the First session of the First Session of the Intergovernmental Meeting of Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO .

UNESCO. (2002). Second meeting of the select drafting group of a preliminary international convention on Intangible Cultural Heritage – 13 to 15 June 2002 Meeting Report. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2002). Select Drafting Group on the first draft of an international convention for intangible cultural heritage final report. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2003). Decisions Adopted by the Executive Board at its 167th Session (Paris, 15 September-15 October 2003). Paris: UNESCO.

UNESCO. (2003). General Conference 32nd session Oral Report of the Chairperson of the Commission IV. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2003). Preliminary Draft International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and Report by the Director-General on the Situation Calling for a Standard-Setting and on the Possible Scope of Such Standard Setting. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2003). Second session of the Intergovernmental Meeting of Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage Secretariat Report. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2004). Records of the General Conference 31st Session Paris 15 October to 3 November Vol 1. Resolutions. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2005). Records of the General Conference 32nd session Proceedings. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2006). Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity Proclamations 2001, 2003 and 2005. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2015, May 30). The Fight Against the Illicit Trafficking of Cultural Objects
The 1970 Convention: Past and Future Information Kit. Paris.

UNESCO. (2016). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage
Convention. Paris: UNESCO World Heritage Centre.

UNESCO. (2016, January 5). UNESCO Legal Instruments. Convention for the Protection
of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the
Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954.:
www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13637&language=E

UNESCO. Member States. UNESCO: en.unesco.org/countries/member-states (2017,
Kasım 30).

UNESCO. The Criteria for Selection . [3 Mart 2017] whc.unesco.org/en/criteria/

UNESCO. (2017, Mart 3). World Heritage in Danger. [3 Mart 2017]
whc.unesco.org/en/158/

UNESCO. Approved Programme and Budget for 1969-1970. Paris: UNESCO.

UNESCO Archives AtoM catalogue. International Museums Office (IMO). [30 Ağustos

2015] August 30, 2015 <http://atom.archives.unesco.org/international-museums-office-imo>

UNESCO. Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore.

http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13141&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

UNESCO. Records of the General Conference, Twenty First Session Resolutions.

Paris:UNESCO.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (2014). UNESCO Hakkında.

unesco.org.tr/?page=15:62:1turkce

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. Geleneksel Kültür ve Folklorun Korunması Tavsiye

Kararı. http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somut_olmayan_km/folklor.pdf

UNESCO. UNESCO Legal Instruments. Convention for the Safeguarding of the

Intangible Cultural Heritage. Paris, 17 October 2003.:

www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=17116&language=E

UNESCO. UNESCO World Heritage Centre. [2 Şubat 2017] Success Stories:

whc.unesco.org/en/107

UNESCO. (1954). Analysis of the Observations Made by the Governments . CBS/5, Paris.

UNESCO/WIPO. (1985). Model Provisions for National Laws on the Protection of
Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions.
Paris ve Cenevre: UNESCO/WIPO.

UNITED NATIONS. (1949). A/CN.4/7/Rev.1. New York: United Nations.

UNITED NATIONS. (1992, Ağustos 12). A/CONF.151/26 (Vol. I) . Rio Declaration on
Environment and Development. United Natons.

UNITED NATIONS. (11, Aralık 1987). A/RES/42/187. United Nations.

UNITED NATIONS. (1971). United Nations, Intergovernmental Working Group on
Conservation Progress Report Addendum. New York: United Nations.

UNITED NATIONS. (1973). Report of the United Nations Conference on the Human
Environment. Switzerland: United Nations.

UNITED NATIONS ARCHIVES. United Nations Catalogue, Intellectual Cooperation
and International Bureaux Section, 1919-1946 (Sub-Fonds). [22 Ağustos 2015]
<http://biblio-archive.unog.ch/Detail.aspx?ID=408>

UNITED NATIONS. The UN in Brief The Specialized Agencies. [16 Ağustos 2015]

<http://www.un.org/Overview/uninbrief/institutions.shtml>

UNITED NATIONS. United Nations Conference on the Human Environment Stockholm,
5-16 June 1972. United Nation

WIPO. (1971). Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm June 11 to
July 14, 1967. Geneva: WIPO.

SÖZLEŞMELER

Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

<http://portal.unesco.org/en/ev.php->

[URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu Sözleşmesi

T.C. Resmî Gazete tarih:25/05/1946, sayı: 6316.

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with
Regulations for the Execution of the Convention

<http://portal.unesco.org/en/ev.php->

[URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına dair Sözleşme

T.C. Resmî Gazete tarih: 8/11/1965, sayı:12145

Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and
Transfer of Ownership of Cultural Property

<http://portal.unesco.org/en/ev.php->

[URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve
Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme

T.C. Resmî Gazete tarih: 26/01/1981, sayı: 17232.

Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage

<http://portal.unesco.org/en/ev.php->

[URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html). Dünya

Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme

T.C. Resmî Gazete tarih: 14/02/1983, sayı: 17959.

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage

<http://portal.unesco.org/en/ev.php->

[URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html).

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi

T.C. Resmî Gazete tarih: 11/03/2006, sayı: 26105.”

ÖZET

Kültürel mirasın korunması, konunun çok disiplinli doğası nedeniyle, kapsamlı ve çok boyutlu bir çabayı gerektirir. UNESCO'nun Kültür Sözleşmeleri; yüzün üzerinde taraf devlet sayılarıyla alanın uluslararası düzeyde kabul edilmiş hukuk belgelerini teşkil eder.

UNESCO'nun kültürel mirasın korunmasına ilişkin Türkiye'nin taraf olduğu 4 Sözleşmesi çalışmanın temel konusunu teşkil etmektedir: 1954 Silâhlı Bir Çatışma Hâlinde Kültür Mallarının Korunmasına dair Sözleşme, 1970 Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme, 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi, 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi.

Kültürel mirasın korunmasında gelinen noktada, Sözleşmeleri doğuran ihtiyaçların ve Sözleşmelerin kabulüne giden süreçte alınan kararların sürdürülebilir şekilde akılda tutulması gereklidir. Sözleşmelerin incelenmesi hem mevcut kaygı ve yönelimlere uygulamada nasıl cevap verildiğinin görülmesine hem de güncel tartışma ve yaklaşımların anlamlandırılmasına katkı sağlar. UNESCO'nun kendi sürecinin ve onu ortaya çıkaran ihtiyaçların görülmesi çerçeveyi tamamlayarak bütünsel bir bakışa hizmet eder.

Bu çalışmanın amacı bilginin sürdürülebilirliğine ve hatırlanmasına yardımcı olacak şekilde Sözleşmeleri doğuran süreçleri ve süreç içerisinde kabul edilen yaklaşımlar üzerinden Sözleşmelerin amaçlarını ortaya koymak; böylece günümüzde ve gelecekte Sözleşmelerin uygulanmasına katkı sağlamaktır. Bu çerçevede 1954, 1970 ve 1972

Sözleşmeleri mevcut ve kabul görmüş koruma ihtiyacının temel unsurlarını düzenleyen Sözleşmeler olarak birlikte; farklı kültürlerce değer verilen “yaşayan ve aktarılan” kültürel miras unsurların koruma kapsamı dışında kalmasının neden olduğu paradigma değişimiyle ortaya çıkan 2003 Sözleşmesi ise değişimi anlatabilmek üzere ayrı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Milletler Cemiyeti, uluslararası entelektüel işbirliği, kültürel miras, silahlı çatışma halinde kültürel mirasın korunması, doğal ve kültürel miras, dünya mirası, somut olmayan kültürel miras, kültür varlıklarının yasadışı transferi.

ABSTRACT

Safeguarding cultural heritage, due to its multidisciplinary nature, requires comprehensive and multi-dimensional efforts. Cultural Conventions of UNESCO are the main internationally recognized normative instruments, each with more than hundred States-Parties.

UNESCO's four conventions on the safeguarding of the cultural heritage which Turkey ratified, namely; 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1970 Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1972 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, constitute the main subject of this study.

Where safeguarding of cultural heritage stands today it is essential to constantly keep in mind the concerns giving raise to the Conventions and decisions taken in the process. Analyzing these conventions would contribute to both understanding how concerns and aims are reflected into practice and comprehending current debates for and approaches to safeguarding. Studying the foundation of UNESCO in this context, serves for a holistic approach, completing the framework.

The motivation of this work is to explain the processes giving raise to these Conventions and, through the approaches and methods endorsed, to introduce the main purposes of these Conventions, with the aim to contribute their better and sustainable implementation today and in the future. In this context, 1954, 1970 and 1972 Conventions

are elaborated together as the conventions regulating the main elements of a known and well-accepted need for safeguarding. 2003 Convention is elaborated separately in order to explain the paradigm shift due to “living and transmitted” cultural heritage being excluded from the scope of protection, and the nature of this new type of cultural heritage.

Keywords: UNESCO, League of Nations, international intellectual cooperation, cultural heritage, protection of cultural property in the event of armed conflict, natural and cultural heritage, World heritage, intangible cultural heritage, illicit trafficking of cultural property.